

ARCHEO LOGICKE ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LX–2008, sešit 1
Recenzovaný časopis
Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, v.v.i.

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/cz/publikace/rozhledy.html>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1
fax: 00420/257532288

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jiří Doležel, Luboš Jiráň, Jan Klápště,
Petr Květina, Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek
jezek@arup.cas.cz; tel.: 00420/607942455

Technická redakce

Filip Laval
laval@arup.cas.cz; tel.: 257014321

Pokyny pro autory viz AR 1/2008, s. 184, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2008, p. 184.

Sazba: Marcela Hladíková. Grafická úprava: Pavel Cindr. Tisk: PBtisk Příbram.

Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396; dupress@tnet.cz

Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, nakup@suweco.cz; Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany postmaster@kubon-sagner.de

Tento sešit vyšel v květnu 2008.

Doporučená cena 83,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.

ISSN 0323–1267

**NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR, PRAHA, v.v.i.
NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE**

Jan Fridrich – Ivana Sýkorová: BEČOV IV: SÍDELNÍ AREÁL STŘEDOPALEOLITICKÉHO ČLOVĚKA V SEVEROZÁPADNÍCH ČECHÁCH. Praha 2005. 285 s. Czech with English summary. 465 Kč / 15 €.

Ladislav Hrdlička: TÝNSKÝ DVŮR A STŘEDOVĚKÁ PRAHA. Archeologický výzkum 1976–1986. Praha 2005. 347 s. Czech. 450 Kč / 17 €.

Ladislav Hrdlička: PRAHA. PODROBNÁ MAPA ARCHEOLOGICKÝCH DOKUMENTAČNÍCH BODŮ... Praha 2005. 530 s. Czech. 390 Kč / 13 €.

Martin Kuna – Nad'a Profantová a kol.: POČÁTKY RANÉHO STŘEDOVĚKU V ČECHÁCH. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách. Praha 2005. 593 s. + CD. Czech with English summary. 595 Kč / 20 €.

Václav Moucha: HORTFUNDE DER FRÜHEN BRONZEZEIT IN BÖHMEN. Praha 2005. 292 S. German with Czech summary. 1103 Kč / 35 €.

RURALIA V. Water management in medieval rural economy. Les usages de l'eau en milieu rural au Moyen Âge. Jan Klápště ed. Památky archeologické – Suppl. 17. Prague 2005. 269 pp. French, English, German. 600 Kč / 20 €.

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 10. Tomáš Durdík ed. Praha 2006. 534 s. Czech with German summaries. 550 Kč / 20 €.

CASTRUM PRAGENSE 7. Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.2. Kateřina Tomková ed. Praha 2006. 282 s. Czech with German summary. 300 Kč / 11 €.

Radomír Pleiner: IRON IN ARCHAEOLOGY. EARLY EUROPEAN BLACKSMITHS. Praha 2006. 384 pp. English. 730 Kč / 26 €.

Slavomil Vencel ed.: NEJSTARŠÍ OSÍDLENÍ JIŽNÍCH ČECH. PALEOLIT A MESOLIT. Praha 2006. 475 s. Czech with English and German summaries. 540 Kč / 19 €.

Anthony Harding – Radka Šumberová – Christopher Knüsel – Alan Outram: VELIM. VIOLENCE AND DEATH IN BRONZE AGE BOHEMIA. The results of fieldwork 1992–95... Prague 2007. 192 pp. English. 318 Kč / 12 €.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic
knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany
postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>Jan Kozák – Kateřina Ratajová, Mrtví a jejich poklady. Funkce mohyl podle staroseverských ság – The dead and their treasures. Functions of burial mounds according to the Old Norse sagas</i>	3–35
<i>Petr Čech, Současný stav poznání Žatce v raném středověku – Der gegenwärtige Erkenntnisstand zu Saaz (Žatec) im Frühmittelalter</i>	36–60
MATERIALIA	
<i>Věra Čulíková, Rostlinné makrozbytky z pravěkých a raně středověkých antropogenních sedimentů v Lovosicích – Pflanzliche Makroreste aus urzeitlichen und frühmittelalterlichen anthropogenen Sedimenten in Lovosice (NW Böhmen)</i>	61–74
<i>Jaromír Beneš, Antrakologické analýzy v archeologii a paleoekologii – Anthracological analyses in archaeology and paleoecology</i>	75–92
<i>Veronika Petrlíková – Jaromír Beneš, Antrakologická analýza uhlíků ze sídelního areálu doby laténské, římské a raného středověku v Lovosicích a z výrobního centra doby římské v Kyjicích – Anthracological analysis of charcoal fragments from the La Tène, Roman and the Early Medieval settlement area in Lovosice and from the Roman period production centre in Kyjice</i>	93–113
<i>Martin Trefný, Attická červenofigurová keramika z laténského sídliště v Praze-Ruzyni, poloha Jiviny – Attic red-figure ceramics from the La Tène settlement at the Jiviny site at Prague-Ruzyně</i>	114–126
DISKUSE	
<i>Ondřej Wolf, Antropologická krátkozrakost archeologie aneb poznámky k tématu, které „odvál čas“</i>	127–135
<i>Petr Meduna, Poznámky k článku Ladislava Varadzina a Ivo Štefana „Raně středověká podhradní osada v Pšovce u Mělníka ...“</i>	136–141
<i>Ladislav Varadzin, Ještě jednou do Pšovky u Mělníka</i>	141–143
AKTUALITY	
<i>Martin Gojda, Archiv leteckých snímků Archeologického ústavu AV ČR v Praze (1992–2007)</i>	144–146
<i>Jan Bouzek – Růžena Dostálová – Radislav Hošek – Iva Ondřejová, Dvě magické gemy</i>	146–148
<i>Jiří Kovanda, Za doc. Janem Fridrichem</i>	149–150
<i>František Ochrana, Bibliografie doc. PhDr. Jana Fridricha, DrSc., za léta 1997–2008</i>	150–151
<i>Zdeněk Dragoun, Jaroslav Špaček pětadesátiletý. Bibliografie archeologických prací Jaroslava Špačka</i>	152–156

NOVÉ PUBLIKACE

- L. Košnar*, Ewa Bokinić: Podwiesk. Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land (Warszawa – Toruń 2005) 157–159
- D. Frolíková-Kaliszová*, Zdeněk Klanica: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I. (Brno 2006) 159–161
- Zdeněk Klanica: Nechvalín, Prušánky. Vier slawische Nekropolen. Teil II. Katalog (Brno 2006)
- Čeněk Staňa: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. Katalog (Brno 2006)
- mj*, The Archaeology of Medieval Europe. Volume 1. Eighth to Twelfth Centuries AD. (Aarhus 2007) 162
- Jan Frolík*, Gertrúda Březinová – Marián Samuel a kolektiv: „Tak čo, našli ste niečo?“ Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre (Nitra 2007) 162–164
- Gabriela Blažková-Dubská*, Helena Březinová: Textilní výroba v českých zemích ve 13.–15. století. Poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů (Praha – Brno 2007) 164–165
- Zdeněk Dragoun*, Pavel Břicháček: Nebe a peklo na zemi. Románské a raně gotické dlaždice z milevského premonstrátského kláštera (Milevsko 2007) 165–166
- J. Řídký*, F. Daim – W. Neubauer Hrsg.: Zeitreise Heldenberg. Geheimnisvolle Kreisgräben. Katalog zur Niederösterreichischen Landesausstellung 2005 (Horn – Wien 2005) 166–169
- G. Hasenhündl – W. Neubauer – G. Trnka: Kreisgräben – eine runde Sache. Sechs Wege zu ausgewählten (Kreisgrabenanlagen) im Weinviertel. Eine Annäherung an die ältesten Monumentalbauten Europas (Horn – Wien 2005)
- I. Pavlí*, Margarita Díaz-Andreu – Sam Lucy – Staša Babić – David N. Edwards: The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity and Religion (London – New York 2005) 169–170
- Radka Šumberová*, Jean Guilaine ed.: Aux marges des grands foyers du Néolithique. Périphéries débitrices ou créatrices? (Paris 2004) 170–172
- Petr Sommer*, Konstantin der Grosse. Ausstellungskatalog (Mainz am Rhein 2007) 172–174
- Jan Kypta*, Sonja König: ... lütken Freden wisk ... Die mittelalterliche Siedlung Klein Freden bei Salzgitter vom 9.–13. Jahrhundert. Siedlung – Fronhof – Pferdehaltung (Rahden/Westf. 2007) 174–175
- kv*, L. V. Kulakovska ed.: Jevropejskij serednij paleolit – The European Middle Palaeolithic (Kijiv 2006) 175–177
- L. Košnar*, Peter Schmid: Die Keramikfunde der Grabung Feddersen Wierde (1. Jh. v. bis 5. Jh. n. Chr.) (Oldenburg 2006) 177–178
- L. Košnar*, Jörn Schuster: Die Buntmetallfunde der Grabung Feddersen Wierde. Chronologie – Chorologie – Technologie (Oldenburg 2006) 178–179
- Jan Kypta*, Svorník 5. Sborník příspěvků z 5. konference stovebněhistorického průzkumu uspořádané 6.–9. 6. 2006 v Louce u Znojma. Klenby (Praha 2007) 179–180
- Jan Kypta*, Świat Słowian wczesnego średniowiecza (Szczecin – Wrocław 2006) 180–181
- kv*, G. A. Wagner – H. Rieder – L. Zöllner – E. Mick Hrsg.: Homo heidelbergensis. Schlüsselfund der Menschheitsgeschichte (Stuttgart 2007) 182–183

Mrtví a jejich poklady Funkce mohyl podle staroseverských ság

The dead and their treasures
Functions of burial mounds according to the Old Norse sagas

Jan Kozák – Kateřina Ratajová

V době vikinské platilo za obvyklý pohřební ritus uložení těla do mohyly spolu s pohřebními dary. Ve staroseverské literatuře nacházíme jako výrazný a poměrně častý motiv vyprávění o vykrádání mohyl (haugbrot), při němž dochází obvykle k zápasu s pohřbeným „nemrtvým“ (draugr; haugbúi). Nicméně zdaleka ne všechny příběhy o revenantech prezentují tento nepřátelský rozměr. Na základě pokrevních či přátelských svazků mohou revenanti být živým prospěšní zcela dobrovolně. Ani jedno z obou pojetí vztahu mezi živými a mrtvými není archeologicky prokazatelné, nicméně na základě rozboru literárních pramenů (především islandských rodových ság a ság o dávnověku) lze částečně rekonstruovat staroseverskou představu o tom, co mrtví mohou živým nabídnout a co lze od nich získat. V závěru autoři shrnují různé typy přínosu mrtvých a navrhují religionistickou koncepci mohyly jako hranice mezi světem živých a světem mrtvých.

staroseverská literatura – doba vikinská – mohylové hroby – revenanti – vykrádání hrobů

The usual burial rite of the Viking Age was inhumation in a burial mound accompanied by valuable grave-goods. The Old Norse literature strikingly often makes reference to robbing grave mounds (haugbrot) and fighting the buried „undead“ (draugr; haugbúi). Some other tales of revenants present a more friendly attitude towards the living visitor. When they have a cognate or sworn relationship, the revenants can be voluntarily beneficent to the living. Neither of these notions of relations between the living and the dead can be proven archeologically, but the analysis of the family sagas and the legendary sagas (íslendingasögur and fornaldarsögur) provides partial reconstruction of the Old Norse concept of what the dead can offer to the living and what can be gained from them. The conclusion sums up the types of contributions from the tombs and the authors suggest an understanding of the burial mound as a boundary between the realm of the living and the realm of the dead.

Old Norse literature – Viking Age – burial mounds – revenants – grave plundering

1. Úvod

O vikinských výpravách na východ, jih, západ i sever pojednávají podrobně desítky objemných svazků primární i sekundární literatury. Naším cílem je ale postihnout ještě jinou stránku dobrodružné a objevitelské povahy Skandinávců v době vikinské a následných staletích. Čtyři světové strany jsme již zmínili, jakým tedy jiným směrem se výpravy mohly ubírat? Pátým směrem, kterým se vydali někteří opovázlivci, byl – směr do minulosti. Byla to sice cesta s úskalími (máme-li věřit zprávám v ságách), ale úspěšní cestovatelé si z „minulosti“ i leccos přinášeli: staré zbraně, šperky, picí rohy nebo amulety. Zatímco vy lupování hrobů a mohyl je celosvětově rozšířená praktika, jen málokde se o tom píše příběhy, které pochybně motivovanou činnost přetavují ve scény dramatického hrdinství, kdy živý zápasí s mrtvým nejen o pouhé zlato, případně proslulou zbraň či šperk, ale jehož

primárním motivem se zdá být více sláva získaná heroickým kouskem než poklady, které vítězný hrdina bez váhání rozdělí svým družiníkům.

Jak je pro vztah literatury a archeologie typické, budeme stát před poměrně širokou trhlinou, která se rozprostírá mezi materiálními fakty zjištěnými u zkoumaných mohyl a zprávami v literárních pramenech. K vymezení a charakterizaci představ spjatých s mohylami nám poslouží jednak krátký přehled o dokladech archeologických a jednak o dokladech ze ság rodových a legendárních. Důležité je poznamenat, že ačkoliv legendární ságy – které tvoří největší podíl našeho dokumentačního materiálu, a jsou tedy jádrem následujícího pojednání – obsahují velké množství fantastických prvků, neztrácí se jejich schopnost vypovídat o realitě oné doby. Neilustrují totiž vnější fakta tehdejšího světa, ale pomáhají pochopit nástroj, který fakta a skutky řídil – lidskou psyché v její kulturní podmíněnosti. Literatura poskytuje to, co lze jen těžko získat jinde: tehdejší „mentální realitu“, která se sice mohla lišit od jakési „objektivní reality“, ale jejíž rekonstruování umožňuje nahlédnout, co všechno lidé za reálné (možné) považovali. Často jsou to právě hrdinské výpravy ze světa mýtů, co lépe než učené encyklopedie a trosky antických děl uchovávané bratry v monasteriích ukazují, co bylo hodnotou, a co protivenstvím.

Četnost motivů a variabilita mohylové problematiky na jedné straně pomáhají vyjasnit, který rys je konstitutivní a který patří spíše do oblasti klišé nebo učenecké interpretace. Nicméně odvrácená strana této bohatosti spočívá v tom, že téma plynule, téměř bez přerušení, navazuje na témata příbuzná – výpravy do podsvětí, do jiného světa, hrdinské skutky, boje s monstry atd.; mimo historického základu má i své mytické vzory, které mají vliv na typizaci. Dalším vlivem je folklorní rezervoár, který časem postupně sílí a v podobě pozdních fantaskních ság v něm sám žánr vysychá.

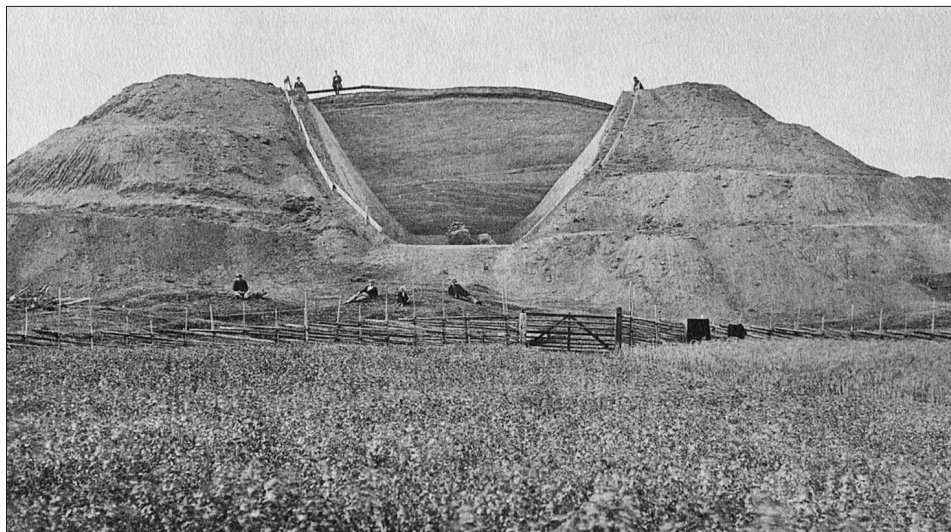
2. Fakta a slova

Ještě než přikročíme k literární reflexi motivu mohyl a jejich strážců, je třeba shrnout základní fakta – i kdyby byla čtenáři notoricky známá – k podobě pohřbívání ve Skandinávii doby vikinské. V závěru tohoto oddílu si rovněž připomeneme terminologii, jež se používá v textových pramenech pro označení „neklidných mrtvých“, kteří jsou v pramenech s pohřbenými předměty úzce spjati.

2.1. Mohylový pohřeb

Byl by to nelehký úkol být jen stručně zmapovat všechny podoby skandinávských mohyl. Pro naše účely postačí, když vytkneme nejdůležitější prvky obecně rozšířeného typu, s nimiž musíme počítat v dalším výkladu. Klasická pohřební mohyla byla nadzemní zaoblená stavba sestávající z dřevěné nebo kamenné pohřební komory, přes níž byla navržena kromě kamení zemina do podoby pahorku. Skromnější islandské mohyly byly kolem 1 m vysoké a v průměru měřily 2–4 m, zatímco vrcholky velkých norských mohyl o průměru zhruba 40 m sahají do výšky až 12 m (Borre). Všechny spojuje staroseverské označení *haugr*.¹

¹ Do této kategorie hrobů patří také *hrør* a čistě technologicky také *dys* a vzácnější *kqs*, které jsou v podstatě podobným útvarům jako mohyla, ale vystavěným s menší péčí a často jen z navršeného kamení. *Dys* a *kqs* byly považované za nečestné hroby.

Obr. 1. Západní mohyla ve Staré Uppsale při vykopávkách v roce 1874. Obr. 1–4 převzaty z Sune Lindqvist: *Uppsala högar och Ottarshögen*, Stockholm 1936.

Fig. 1. The western mound in Old Uppsala, excavation in 1874. Fig. 1–4 after Sune Lindqvist: *Uppsala högar och Ottarshögen*, Stockholm 1936.

Kořen **haugaz* patří do stejné skupiny jako slovo *hár* – „vysoký“. Náčelník mohl být usazen uvnitř na vyvýšené místo, na trůn nebo do lodě, i když obvyklejší bylo uložit tělo do kamenného sarkofágu (truhly: *steinbró*), a oproti literárním podáním se překvapivě často nalézají i kremační pohřby do mohyl. Kromě těla se do mohyl ukládaly nejrůznější předměty: od předmětů každodenní potřeby (kuchyňské náčiní, nástroje) přes zbraně či šperky až po cestovní prostředky (loď, vůz, nebo alespoň sedlo). Často se přikládala také obětovaná zvířata: kohouti, psi a koně. Množství a druhy předmětů se lišily v závislosti na postavení zemřelého a regionu, často i ves od vsi.² Co se týče chronologie, vnější forma hrobů v jedné lokalitě zůstávala dlouhodobě v podstatě stejná, zato jejich výbava byla velmi proměnlivá a bohaté nálezy pohřebních darů pocházejí spíše až z doby vikinské (9.–11. stol.).³

Přiložené pohřební dary by mohly svědčit pro to, že mohyla byla do jisté míry chápána jako nový domov mrtvého,⁴ na druhou stranu mnohé doklady mluví spíše pro to, že mrtvý neměl zůstat v mohyle, ale cestovat do zázsvětí, a k tomu mu měly pomoci cestovní

² Rozložení osídlení a mocenských center vykazuje po celé 1. tisíciletí n. l. až do přijetí křesťanství pozoruhodnou kontinuitu; viz Ulf Näsman: *Liv och död. Sydsandinaviska grav- och offerriter från 200 till 1000 e. Kr.*, in: J. P. Schjødt ed., *Myte og ritual i det førkristne Norden*, Odense 1994, s. 89. Vynikající detailní studii k typologii pohřebních rituálů ve významné části Skandinávie nabízí Fredrik Svanberg: *Death Rituals in South-East Scandinavia AD 800–1000*, Lund 2003.

³ Näsman: *Liv och död*, s. 81.

⁴ Pro představu o nemrtvých je toto pojetí důležitým předpokladem. Viz např. Wolf von Unwerth: *Untersuchungen über Totenkult und Ódinnverehrung bei Nordgermanen und Lappen mit Excursen zur altnordischen Literaturgeschichte*, Breslau 1911, s. 25; Hilda Roderick Ellis Davidson: *Road to Hel. A Study of the Conceptions of the Dead in Old Norse*, London 1943, s. 90n.

prostředky či obětovaná jízdní zvířata.⁵ Mnohé objasňuje mytologické líčení o první mohyle, která kdy byla postavena:

Frey ochořel a když se mu přitížilo, jeho muži se radili a rozhodli, že k němu vpustí jen jeho nejbližší. Postavili velkou mohylu a udělali do ní dveře a tři okna. Když Frey zemřel, přenesli ho tajně do mohyly a mezi Švédy rozhlásili, že stále žije. Tam ho přechovávali po tři zimy. A všechny berně vhažovali do mohyly, jedním oknem zlato, druhým stříbro a třetím měďáky. Tak byl zachován mír a úrodné roky. ... když se všichni Švédové nakonec dozvěděli, že Frey zemřel, a mír a blahobyt přesto trvaly dále, uvěřili, že to tak zůstane, dokud Frey bude ve Švédsku. Nechtěli proto, aby byl spálen. Nazývali ho bohem světa a přinášeli mu hlavní oběti za mír a úrodný rok po všechny dny.⁶

Uložení nespáleného těla, na němž závisí úroda, drahocenné poklady i souvislost s obětní praxí, to jsou motivy, na které budeme ve vztahu k mohylám a jejich obyvatelům opakovaně narážet.

2.2. Kulturní význam mohyl

Sami Seveřané považovali mohyly za výrazný kulturní rys. Když se tamější křesťanští autoři ohlíželi do minulosti, rozlišovali věk žehu (*brunaqld*) a věk mohyl (*haugaqld*).⁷ U Snorriho Sturlusona platí jako skutečná kulturní klasifikace, i když v realitě probíhaly oba způsoby současně, často dokonce na jediném pohřebišti.⁸ Ukládání do mohyl (sloveso *heygja*) bylo považováno za ztělesnění pohanského zvyku, který byl posléze vystřídan křesťanským zvykem pohřbívat mrtvé pod zem (sloveso *jarða*). Rčení „od pohanské mohyly“ (*frá heiðnum haugi*)⁹ se používalo ve smyslu „kdysi, odnepaměti, v době pohanství“.

Jedním z důvodů pro takové vyzdvihování konkrétního způsobu pohřbu je úloha, kterou mohyly hrály v majetkově-právních ohledech. Předkové neoddělitelně patřili k rodu; mohyly se obvykle stavěly poblíž dvorce a jednodušší hroby se nacházely na blízkém pohřebišti. Mít na dohled památku na své předky ovšem neznamenal pouze citový vztah, ale přímo právní doklad faktu, že člověk bydlí na své dědičné půdě (*haugóðal*).¹⁰ Nárok na ni člověk prokázal tehdy, když vyjmenoval několik generací svých předků a dokázal určit, kde kdo leží pohřbený. V době vikinské také bylo ve Skandinávii běžné překrývat starší ploché hroby (především římské periody doby železné) mohylou s novým pohřbem,

⁵ V jedné sáze se při pohřbu explicitně říká, že si mrtvý může vybrat sám, zda pojedě do podsvětí na koni, či na voze; srov. Jiří Starý: *Otok a pán, archeologie a literatura. Hrob Stengade II (FII)*, in: *Archeologické rozhledy* 57 (2005), s. 779.

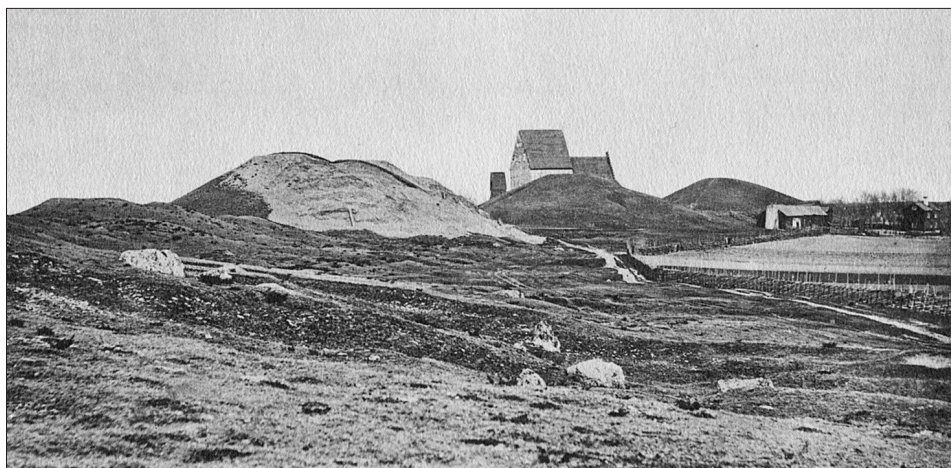
⁶ *YnglS X*; viz Snorri Sturluson: *Edda. Sága o Ynglinzích*, Praha 2003, s. 154 n. Řeč je o bohu, kterého staří Švédové považovali za zakladatele dynastie Ynglingů, jejíž výčet od mytických postav plynule přechází v historické vlády a končí v 10. století.

⁷ Snorri v *Prologu Okruhu světa* a v *Sáze o Ynglinzích (Heimskringla)* mluví o žehu jako o starém zvyku, který zavedl Ódin jako vstupní rituál do svého sídla mrtvých Valhally (tedy pro přímý přechod do zászvěti; *YnglS VIII*) a který se ve Švédsku a Norsku udržel ještě dlouho poté, co se začalo pohřbívat do mohyl (*Prolog*, in: *Edda. Sága o Ynglinzích*, s. 218n.). Tomuto nárysu v podstatě odpovídají archeologické nálezy, že se na kontinentu jeví jako nejčastější způsob pohřbívání v době vikinské, ale na Islandu se neprováděl. Stejná formulace se nachází také v prologu k *Samostatné sáze o svatém Ólafovi (ÓH, s. 4)* a v *Sáze o Hákonu Dobrém XV (Hkr I, s. 189)*.

⁸ Viz např. Tore Artelius – Anna Kristensson: *The universe container. Projections of religious meaning in a Viking Age burial-ground in northern Småland*, in: K. Jennbert – A. Andrén – C. Raudvere eds., *Old Norse religion in long-term perspectives*, Lund 2006, s. 148.

⁹ Viz Johan Fritzner: *Ordbog over Det gamle norske sprog*, I, s. 743.

¹⁰ Slovo *óðal* se vztahuje k dědičnému majetku obecně.

Obr. 2. Pohled na rozkopanou západní mohylu v Uppsale při výzkumu v roce 1874. V pozadí střecha kostela pocházejícího z 12. století.

Fig. 2. The western mound in Uppsala during excavations in 1874. There is a part of roof of the 12th century church in the background.

přičemž část staršího hrobu zůstala patrná, což svědčí pro snahu udržet si genealogickou kontinuitu, uchovat památku na minulost.¹¹ Speciálně v Dánsku pak bylo naopak častější vystavět pohřebiště plochých hrobů do blízkosti dávných mohyl (z neolitu nebo doby bronzové), nebo přímo do nich přidávat ostatky.¹² Interpretace zůstává v zásadě stejná, byť stěží ve smyslu přímé genealogie: účelem mohlo být navázat na váženost místa, stvrdit rodinný status, vztyčit vizuální znamení. Důležitosti pak takové přihlášení k tradici nabylo v konfrontaci se silícím křesťanstvím, jež zavádělo pohřbívání zesnulých do posvěcené půdy u kostela.¹³

V urozených rodinách nárok na dědičnou půdu znamenal nárok na moc. Mohyly a cenné předměty, které se do nich ukládaly (obzvláště meč, přilba apod.), představovaly dynastické insignie s legitimizující mocí. Na jedné straně stojí vlastnictví hmotných rodinných pokladů, na straně druhé duchovní pouto uchovávané přes rozšířený zvyk sezení na mohyle, který v ságách obvykle udržují legendární králové.¹⁴ Z opačného hlediska porušení či zneuctění hrobu předků znamená poškození rodu a jeho nároku na lokální půdu.¹⁵

¹¹ Ann-Mari Hållans Stenholm: *Past memories. Spatial returning as ritualized remembrance*, in: K. Jennbert – A. Andrén – C. Raudvere eds., *Old Norse religion in long-term perspectives*, Lund 2006, s. 343.

¹² Anne Pedersen: *Ancient mounds for new graves. An aspect of Viking Age burial customs in southern Scandinavia*, in: K. Jennbert – A. Andrén – C. Raudvere eds., *Old Norse religion in long-term perspectives*, Lund 2006, s. 348n.

¹³ *Ibidem*, s. 352.

¹⁴ Viz např. *Sága o Haraldu Krásnovlasém VIII (Hkr I, s. 99)*, *Sága o Hákonovi Dobrém XII (Hkr I, s. 164)*, *Gautr VIII–IX, GHr V, X*.

¹⁵ Záměrné poškozování mohyl mohlo být běžnou součástí legitimizace výměny vládnoucí dynastie, obzvláště v období christianizace. Viz Bjørn Myhre: *Haugbrott eller gravplyndring i tidlig kristningstid?*, in: J. I. Hansen – K. G. Bjerva eds., *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom*, Oslo 1994, s. 78n.

Je zřejmé, že v určité době, kdy křesťanství již ve Skandinávii pevně zakotvilo, přestalo být pohřbívání do mohyl i spalování provozováno. Ve starém norském zákoníku se setkávají křesťanské předpisy s pohanskými pravidly, protože pochází z období postupné christianizace. Mladší vrstvou je zákoník sněmu v Gule (z doby Magnúse Zákondárce, vládl 1263–1280), který vypočítává pohanské prohřešky proti křesťanskému právu. Mezi jinými se zde vypočítává zákaz budovat mohyly. V této souvislosti musíme zákaz chápat buď jako známku toho, že ještě v době, kdy byl zákoník zapsán, k tomu docházelo, nebo jako doklad pro jinou funkci mohyl, a sice funkci obětní. Možná už samo vztyčení mohyly mohlo být považováno za kultický úkon, každopádně i na jiných místech máme doklady o obětinách prováděných na mohylách; někteří badatelé takto vysvětlují význam kenotafů.¹⁶ V nejobecnější rovině tedy lze říci, že živí od mrtvých žádali nějaký prospěch, ať již materiální, či nemateriální.

2.3. Historický vývoj vylupování hrobů

Podobně jako dodržování pohřebních rituálů, také vykrádání hrobů patří ke skandinávským kulturním tradicím. Začneme-li ohlédnutím do doby bronzové, najdeme na území Jutska a Šlesvicka pět nezpochybnitelně vyloupených hrobů.¹⁷ Narušitel se dostal do mohyly shora vykopáním šachty k pohřební komoře. V dřevěné rakvi z vydlabaného dubového nebo lískového kmenu vysekal otvor na šířku ruky zhruba v úrovni hlavy pohřbeného. V dosahu zůstaly pro archeology již jen rozházené kosti, zbytky textilií a drobné předměty. Chyběly jakékoli šperky, zbraně (kromě zbytku násady dýky či meče) či kovové nástroje.

Z dochované situace lze s jistotou vyvodit několik důležitých společných rysů: k narušení hrobu došlo po zasypání zeminou, protože bylo třeba se k rakvi prohrabat a prosekat otvor do víka, ale až poté byly mohyly ještě navíc zasypány kamením, protože tato vrstva nejevila při výkopu známky narušení; tělo mrtvého bylo v době vyloupení již v rozkladu, shora hloubená šachta měřila obvykle několik metrů, takže nemohlo jít o jedno-noční práci, která by proběhla bez povšimnutí. Pozoruhodné je přesné nasměrování šachty i otvoru do rakve v úrovni hlavy – zdá se, že lupič přesně věděl, jak byla rakev uložena a kde hledat nejcennější předměty. Musel tedy znát místní pohřební zvyklosti i podrobnosti o jednotlivých hrobech. Nemůžeme však vyvodit nic bližšího, než že k vloupání došlo v době nepříliš vzdálené pohřbení, kdy ještě byla živá paměť týkající se jednotlivých mohyl. Tomu nasvědčuje také skutečnost, že v okolí jednoho z vyloupených hrobů (Guldhøj) byly dva zcela nedotknuté, v nichž archeologové našli jen nepatrné množství kovových předmětů.

Vyloupené hroby známe v malé míře i z doby vendelské (6.–8. stol. n. l.), přestože se většinou jednalo o křesťanské pohřby, nebo zjevně pozdní loupeže náhodných hledačů pokladů, kteří vybírali jen cenné předměty. My se však chceme zaměřit na dobu vikinskou (přibližně 800–1050), v níž můžeme předpokládat původ některých zásadních představ a praktik, které se následně odrazily do textů. Neprobíhalo zde systematické loupení, jak

¹⁶ Terje Gansum: *Fra jord til handling*, in: K. Jennbert – A. Andrén – C. Raudvere eds., *Plats och praxis*, Lund 2002, s. 253.

¹⁷ Henrik Thrane: *Beispiele für Grabraub aus der Bronzezeit Dänemarks*, in: H. Jankuhn Hrsg., *Zum Grabfrevel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Untersuchungen zu Grabraub und „haugbrot“ in Mittel- und Nordeuropa*, Göttingen 1978, s. 9–13.

Obr. 3. Takzvané mohyly Ynglingů (6. stol., doba vendelská) ve Staré Uppsale platily tradičně za vzorové mohyly pro velkolepé knížecí pohřby doby vikinské. Pohled od JZ, 1923.

Fig. 3. The so-called mounds of the Ynglings (6th century, the Vendel Age) in Old Uppsala were traditionally taken as models for the monumental princely burial mounds built in the Viking Age. Seen from SW, 1923.

jej známe z kontinentální Evropy za Merovejců (5.–8. stol.), kde například na pohřebišti v Junkersdorfu (dnes součást Kolína n. R.) zůstalo pouze 4 % hrobů neporušených a nesporně narušeno bylo téměř 87 % hrobů, a to záhy po pohřbení.¹⁸ Přesně cílené výkopy se zaměřovaly na oblast hlavy, kde se daly očekávat nejcennější šperky.

Nic srovnatelného však na starém Severu nenajdeme. Velká pohřebišť z doby vikinské vykazují velmi málo případů vloupání. Z 1080 prozkoumaných hrobů v Birce¹⁹ bylo prokazatelně narušených pouze 19, z nichž navíc dvě třetiny ukrývaly žehový pohřeb, k němuž se nepřikládaly nespálené cennosti.²⁰ Tyto hroby byly patrně vybrány zcela nahodile bez znalosti jejich obsahu, což svědčí pro zařazení vloupání do doby novověku. Capelle shledává v těchto vniknutích vliv vlny zájmu o antikvární poklady v druhé polovině 19. stol., která nejvíce postihla bohatě vybavené hroby na Gotlandu.²¹ O žádném z tamních hrobů se nedá najisto říci, že byl vyloupen v době vikinské.

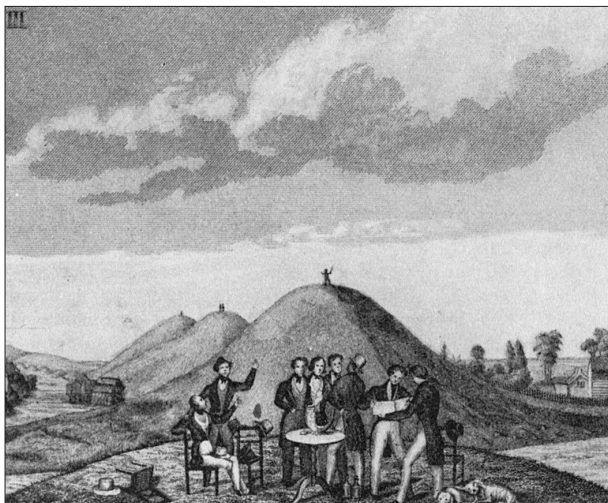
Trochu jinak to vypadá s výraznými mohylami. Za povšimnutí stojí, že právě nejvýznamnější bohatě vybavené mohylové hroby (Oseberg, Gokstad, Ladby, Borre, Årby)

¹⁸ Torsten Capelle: *Grabraub im wikingischen Norden*, in: H. Jankuhn Hrsg., *Zum Grabfrevel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Untersuchungen zu Grabraub und „haugbrot“ in Mittel- und Nordeuropa*, Göttingen 1978, s. 197.

¹⁹ Pohřebišť obsahuje jak mohyly (nadpoloviční většina), tak ploché hroby. Oba typy obsahují jak kremační, tak inhumační pohřby, někdy i obojí v jediném útvaru (celkem 40 mohyl), kdy sekundární bylo přiložení kostí. Tyto zásahy se nepočítají mezi narušení hrobu. Srov. Anne-Sofie Gräslund: *Burial Customs. A study of the Graves on Björkö*, Stockholm 1980, s. 64.

²⁰ Srov. *Yngls VIII*.

²¹ Capelle: *Grabraub im wikingischen Norden*, s. 201.

Obr. 4. Heroizace minulosti: vlastenci z Gótského spolku v 19. stol. opěvovali dávné gótské kořeny švédské kultury.

Fig. 4. Heroizing the past: the patriotic Gothic league lauded the ancient gothic roots of Swedish culture in the 19th century.

byly v minulosti již vyloupeny. Památka na mimořádně luxusní pohřby v lidovém povědomí přetrvávala dlouho a takové mohyly pak sotva unikly pozornosti lupičů, jejichž cílem byly zbraně, šperky, obecně kovy.

Zvláštní skupinu tvoří mohyly, z nichž byly kromě cenností odstraněny i ostatky mrtvého. Nemáme na mysli hroby, u nichž z nezjištěných důvodů pozůstatky mrtvých zcela chybí, a proto bývají vykládány buď jako kenotafy, nebo jako hroby stavěné pro vládcy, kteří nakonec zemřeli příliš daleko, než aby tam mohli spočinout. U těchto záhadných případů však často zůstalo v hrobě pár menších kůstek, které patrně odpadly od kostry při jejím odnášení. Jako vysvětlení se nabízejí dvě interpretace, podložené literárně.

Za prvé, křesťansky motivované přeložení předka do posvěcené půdy. Sem podle všeho spadá slavná severní mohyla z Jellingu, kde měl ležet král Gorm, dokud jej pokřtěný syn Harald Modrozub (vládl přibližně 960–985) nepřesunul, a to pravděpodobně do katedrály v Roskilde.²² Druhá varianta rezonuje s naším hlavním tématem, nicméně spočívá na čirých dohadách a není historicky prokazatelná – mohlo se v těchto případech jednat o techniku eliminace nebezpečného revenanta, kterou opakovaně dokumentují ságy. Pokud se mrtvý vracel na svět a škodil živým, bylo nutné spálit jeho tělesné pozůstatky.

Otázkou však zůstává, kam zařadit slavné lodní hroby z Osebergu a Gokstadu, které byly vyloupeny, významně poničeny a těla odnesena, mohyly však zůstaly zachovány a poskytl archeologům stále ještě mnoho cenných předmětů.²³ Oba případy jsou pozůstatky významných hrobů, které patřily vysoce postaveným lidem, ale s jejich ostatky bylo nalo-

²² Např. Else Roesdahl: *Princely Burial in Scandinavia at the Time of the Conversion*, in: C. B. Kendall – P. S. Wells eds., *Voyage to the Otherworld. The Legacy of Sutton Hoo*, Minneapolis 1992, s. 160 nn. Dobrým dokladem o snaze pozůstalých alespoň po smrti obrátit zemřelého k Bohu jsou runové památeční kameny, na nichž se píše „Bůh buď milostiv jeho duši víc, než si sám zasloužil“. Viz Anne-Sofie Gräslund: *Arkeologi som källa för religionsvetenskap. Några reflektioner om hur gravmaterialet från vikingatiden kan användas*, in: J. P. Schjødt ed., *Myte og ritual i det førkristen Norden*, Odense 1994, s. 142.

²³ Zdobené předměty ze dřeva jako sáně, skříňky, čluny, dále jezdecké potřeby, nádobí a textilie.

ženo bez špetky úcty. Ještě méně úcty bychom jim prokázali, kdybychom v nich spatřovali příklady likvidace revenantů.²⁴ V oseberské lodi byla pravděpodobně pohřbena urozená žena se svou otrokyní, jak vyplývá ze zbytků koster a z charakteru předmětů (vybavení domácnosti, textilie, tapiserie...). Nicméně žádné doklady o ženských revenantech, které by bylo potřeba zneškodnit, v literatuře nenajdeme.²⁵ Poněkud střízlivější vysvětlení by mohlo být, že k vloupání došlo za účelem získání cenného předmětu (snad významného pro celý rod) a zároveň znemožnění dalšího používání (rodové kontinuity) mohly jejím poškozením a zničením ostatků.²⁶

2.4. Loupení pokladů

Proniknutí do mohyly se ve staroseverštině označovalo slovem *haugbrot*, doslova „prolomení mohyly“. Přestože převládajícím motivem bylo získat poklady ukryté uvnitř, toto slovo neobsahuje morální hodnocení ve smyslu „krádež“. Nicméně pro nedostatek českých ekvivalentů budeme používat buď pojmu „vyloupení mohyly“, nebo přímo původního *haugbrot*.

Z pohledu práva podle nejstarších pohanských zákoníků se ale mohl *haugbrot* snadno stát přestupkem, a to když k vykopávání pohřbených pokladů (*haugfé*) docházelo bez svolení vlastníka pozemku.²⁷ V takovém případě majetek nepatřil tomu, kdo jej vykopal, ale tomu, komu patřila země. Podle zemského zákoníku krále Magnúse Zákonodárce musí narušitel navíc ještě zaplatit pokutu za poškození země.

V islandském zákoníku Šedá husa (*Grágás*) se nemluví přímo o pokladech z mohyl (*haugfé*), ale o zakopaných cennostech pocházejících nejspíše z krádeží. Nálezce musí předměty ukázat na Altingu, aby se zjistilo, či původně byly, protože nadále náležely onomu rodu. Vybavení islandských hrobů ostatně nebývalo valné, jak vyplývá z pouhých 250 hrobů z doby vikinské nalezených na Islandu.²⁸

Realistické literární podání *Knihy o záboru země*²⁹ příznačně popisuje haugbrotovou scénu z Irsku (typicky za hranicemi domova, protože na daleké cestě se takové věci mohou stát snadno) čistě materialisticky, bez mrtvých: Leifr získává poklady v „podzemním obydlí“ (*jarðhús*) a po zápase s mužem, který tam bydlí, si odnáší meč a mnohé další cennosti. Odpovídajícím údajem by mohly být popisy z irských análů, v nichž se k r. 863 a 874 uvádí, že Seveřané hromadně plenili hroby.³⁰

Nicméně zisk předmětu z mohyly je nerozlučně spjat s mrtvým, který byl do mohyly s pokladem uložen. V *Křesťanském zákoníku sněmu v Gule* se mezi těžkými proviněními

²⁴ Jak navrhol Anton Wilhelm Brøgger: *Oseberggraven – Haugbrotet*, in: *Viking* 9 (1945), s. 1–44.

²⁵ Jediný případ revenantky je Þórgunna ze *Ságy o lidech z Eyru*, její případ je ovšem specifický tím, že zasahuje při převozu na křesťanský hřbitov, tedy ještě před uložením do hrobu, a její aktivita není ohrožující. Srov. Kjartan G. Ottóson: *Fróðárundur í Eyrbyggju*, Reykjavík 1983.

²⁶ Capelle: *Grabraub im wikingischen Norden*, s. 207.

²⁷ Heinrich Beck: *Haugbrot im Altnordischen*, in: H. Jankuhn Hrsg., *Zum Grabfrel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Untersuchungen zu Grabraub und „haugbrot“ in Mittel- und Nordeuropa*, Göttingen 1978, s. 213.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ldn* I, s. 41.

³⁰ Beck: *Haugbrot im Altnordischen*, s. 219; Jonas Wellendorf, *Haugbrot i norrøn litteratur og omegn*, Bergen 2002 (nepubl. disertace), s. 127.

vypočítává trest pro ty, kdo se pokoušejí „hledat v mohylách majetek nebo jiným způsobem nabývat věděni, jakož i ty, kdo se pokoušejí probouzet mrtvé (*draugar*) nebo obyvatele mohyl (*haugbúar*)“.³¹ Narušuje se zde z křesťanského hlediska nikoli majetkové právo, ale nábožensky dané oddělení světa mrtvých a živých³² – tedy oddělení, které ve staroseverských představách nenajdeme.³³

2.5. „Živí mrtví“

Ve výše uvedené citaci ze zákoníku se používají pro potenciálně neklidné mrtvé dvě z celkem tří slov, s nimiž se setkáváme jak v rodových ságách, tak v ságách o dávnověku. Přestože jsou si označení poměrně blízka, nemůžeme si na základě jejich relativně řídkého výskytu být jisti mírou jejich zaměnitelnosti.³⁴ Jsou to:

aptrganga – označení *aptrganga* (var. *aptrgangr*³⁶) je složené z *aptr* „zpět, znovu“ a *ganga/gangr* „chůze“, znamená tedy přímo „revenantství“. Výskyt tohoto termínu je častější v rodových ságách než v ságách o dávnověku. Pouze dvakrát nacházíme složeninu pro „muže, který se navrátil“, *aptrgongumaðr*.

draugr – slovo *draugr*³⁵ (pl. *draugar*) je nejběžnějším označením neklidných mrtvých, kteří se vracejí na svět a žijí svůj „druhý život“ s plnou volností pohybu, navíc nezávisle na provedení a typu pohřbu.

haugbúi – věcný výraz *haugbúi* (pl. *haugbúar*), „obyvatel mohyly“, se nicméně ve většině případů používá synonymicky ke slovu *draugr*, pokud se živý setkává s mrtvým v mohyle. Logicky se toto označení používá pro ty revenanty, kteří jsou spjati s konkrétní mohylou, od níž se příliš nevzdalují, pokud vůbec.

Neopomenutelným faktem je rovněž to, že v převážné většině pramenných textů se nevyskytují tato generická označení, ale „neklidný mrtvý“ je označován vlastním jménem³⁷ – což jistě souvisí se skutečností, že se (zvlášť v rodových ságách) jedná o zcela konkrétní,

³¹ (...) þeir skuli fe i haugum finna, æða aðra leid æða nokors uisir uerða. Sua oc þeir er freista draugha upp at ueckia æða haugbúa. Viz NGL II, s. 326.

³² Beck: *Haugbrot im Altnordischen*, s. 215.

³³ Aron J. Gurevič: *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978, s. 79.

³⁴ Např. Nora Chadwick ve své studii oba termíny ztotožňuje. Přestože v názvu článku použila slova „ghost“, hned zkraje upřesňuje, že severský duch rozhodně není nehmotný přízrak, ale spíš nadlidskou silou vybavená oživlá mrtvola, „animated corpse“ (Nora Kershaw Chadwick: *Norse Ghosts. A Study in the Draugr and the Haugbúi*, in: *Folklore* 57 (1946), s. 50).

³⁵ Toto slovo má poněkud komplikovanou a nejasnou etymologii, takže se těžko dá přeložit. Ve starší severogermánské jazykové vrstvě, doložené v nejstarších skaldských básních, existuje homonymum *draugr* užívané v kenniních pro válečníka, jež se tradičně vykládalo jako „strom, kmen“. Jak ale upozornil Gustav Neckel a důkladnou studii podložil John Lindow, v této souvislosti znamenalo slovo *draugr* „člen válečné družiny“, která se později staroseversky nazývala *drót* (z **drjúga*). Přestože by bylo lákavé pohlížet na *draugr* v mohylách jako na věrné „družiníky“ živých, Lindow pro význam „neklidný mrtvý“ (a „strašidlo“ v moderní islandštině) udává etymologii z **draugaz* s indoevropským kořenem **dhreugh-* „oklamat, zranit“. Postupně přestal být starší význam srozumitelný a populární strašidla jej zcela vytlačila z povědomí. Srov. Gustav Neckel: *Altnordisch draugr in Mannkenningar*, in: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 39 (1914); John Lindow: *Comitatus, Individual and Honor. Studies in North Germanic Institutional Vocabulary*, Berkeley – Los Angeles – London 1976.

³⁶ Má jen jeden doklad: *Gr* LXXVIII.

³⁷ V celém korpusu staroseverské prozaické literatury se setkáme pouze s 20 výskytmi slova *aptrganga*, 16 výskytmi slova *draugr* a 5 výskytmi slova *haugbúi*, přestože příběhů o působení mrtvých existuje mnohem víc.

známé, nedávno zemřelé lidi. Tento rys však nechybí ani v ságách legendárních a ilustruje prizma, kterým byly takové postavy vnímány – ne jako bezejmenná monstra, ale jako konkrétní osoby.

Zde se budeme držet úzu co nejbližšího textovým pramenům a „neklidného mrtvého“ nazývat tím termínem, který používá zmiňovaný text. K dispozici máme rovněž moderní označení *revenant*, které použijeme v obecných případech a v místech, kde nelze s jistotou použít žádné z originálních označení, přestože koncept *revenantsví* neodpovídá přesně severským představám.

2.6. Korporalita skandinávských revenantů

Jeden z nejtypičtejších, takřka distinktivních rysů staroseverských revenantů – a to napříč všemi ságovými žánry – je to, že jsou tělesní. Nejedná se tedy o šelestící stíny, jaké potkáváme v homérovském Hádu, nebo netělesné přízraky, jaké se v lidových příbězích Evropy zjevují příbuzným nebo pocestným, ale o hmatatelné bytosti ne nepodobné živým lidem. Jejich vzhled je nicméně často proměněný, na mrtvých jsou buď patrné známky rozkladu, posmrtného černání nebo dokonce zrůdné proměny do nelidských podob. Ve své tělesnosti jsou fyzicky konfrontovatelní (což se v ságách často děje) a konečně i zničitelni. Strach z této „druhé smrti“ je důležitým prvkem jejich „psychologie“ a hrdinové ság jej neváhají využívat.³⁸

Dva základní druhy revenantů lze rozlišit podle jednoho ze základních kritérií na ty, kteří obývají mohyly (zmínění *haugbúar*) a jen zřídka ji opouštějí, a na ty, kteří se toulají volně krajinou a děsí obyvatelstvo. První druh nemrtvých se vyskytuje převážně na kontinentě, tj. v Norsku a Švédsku, kteréžto země mají dlouhou tradici mohylových pohřebišť s jejich starodávnými obyvateli, zatímco druh volně se pohybujících *draugů* je typický pro Island, který byl kolonizován až v 9. století. Fakt nižšího počtu mohyl na Islandu přirozeně stanovuje i snížený výskyt mohylových scén pro ságy o Islandanech, což je kompenzováno daleko četnějšími literárními scénami toulavých revenantů, kteří však, nemajíce mohyly, nejsou předmětem našeho pojednání. Rozdíl mezi toulavým a mohylovým revenantem ale zdaleka není černobílý, neboť obyvatel mohyly z ní může vycházet – takovým je např. i níže charakterizovaný Þórólfr.

3. Rodové ságy

Zatímco materiální doklady nevykazují ve zkoumané době vikinské nadstandardní návštěvy mohyl, ba spíše naopak, literární doklady oplývají revenantstvím v nebývalé míře. Scény setkání s revenanty nejsou zdaleka omezené jen na tzv. ságy o dávnověku (*fornaldarsögur*), pro něž je typická zvýšená míra fantastických prvků. Revenanty oplývají i ságy, které bychom mohli nazvat vypravěčsky střízlivými – ságy rodové (zvané též ságy o Islandanech, *Íslendingasögur*).

³⁸ Strach z „druhé smrti“ akcentuje Chester Gould a dokládá ho na řadě případů, kde vyplývá z kontextu, nicméně není coby koncept explicitní, srov. Chester N. Gould: *They Who Await the Second Death. A Study in the Icelandic Romantic Sagas*, in: *Scandinavian Studies* 9 (1926–1927), s. 182–185.

Ságy o Islandanech popisují obvykle události spjaté s osídlováním Islandu a následný život významných rodů i jednotlivců, vztahují se tedy vesměs k 10.–11. století. Vycházejí z ústní tradice a byly zapisovány relativně nedlouho poté, co se odehrály vyprávěné děje (přibližně ve 12.–14. stol.). Styl těchto ság je poměrně strohý, neodbočuje od hlavních událostí podávaných co možná objektivně, bez zabíhání k vnitřnímu světu postav, a soustředí se na přesné uchování rodových genealogií, které měly tehdy zásadní důležitost. Postavy jsou zasazeny do každodennosti a jednají podle své individuální, netylizované vůle, o níž se obvykle nic nesděljuje. Přestože nesou i zjevně literární rysy a nejsou v pravém slova smyslu historicky věrné, jsou do značné míry brány jako historické svědectví o skutečném životě a skutečných událostech tehdejších lidí. Každopádně to, co se v nich odehrává, byly věci pro tehdejší čtenáře a posluchače uvěřitelné, reálné.

Právě v tomto druhu ság vytváří setkání s revenanty jeden z nejčastějších nadpřirozených jevů (těch je v nich ovšem mnohem méně než v ságách legendárních). Vzhledem k tomu, že rodové ságy byly psány tak, že si uchovaly dojem realističnosti a historicity, musíme usuzovat, že tematika duchů a nemrtvých nepatřila ve Skandinávii 11.–14. stol. k námětům neuvěřitelných zázračných vyprávění, ale byla považována za téměř každodenní součást života. Způsob podání, kterým je tento literární *topos* ztvárňován, se samozřejmě liší napříč žánrovými druhy (ve srovnání s legendárními ságami), nicméně některé prvky zůstávají ve většině případů zachovány nebo procházejí jen minimální variací.

3.1. Þórólfr Kulhavec

Jako příklad osobnosti, která v sobě integruje vlastnosti mohylového i toulavého revenanta, poslouží případ Þórólfa Bægifóta („Kulhavce“) ze *Ságy o lidech z Eyru*.

Þórólfr „náhle začal stárnout“ a jeho už tak nepřilíší laskavé chování získalo vyložené zlostnou povahu. Na sklonku života jen pletichařil s cílem škodit. Jeho syn Arnkell se pokoušel otcovy sklony mírnit. Jednoho večera³⁹ Þórólfr dorazil domů ve špatné náladě, odmítl večeři, usadil se do křesla a sedě v něm zemřel. Všechny při pohledu na něj obešla hrůza.⁴⁰ Ihned byl přivolán jeho syn Arnkell. Jeho jednání je zajímavým svědectvím: Arnkell všechny varoval, aby se nepřibližovali k mrtvému zepředu, a sám se připlížil ke křeslu z opačné strany. Teprve poté, co mrtvému zatlačil oči (a ten tak nemohl nikomu „pohlédnout do očí“) ho pozpátku vytáhl z křesla, k čemuž musel napnout všechny síly.⁴¹ Þórólfovi pak ovázal hlavu šátkem, nechal vyrazit díru ve zdi domu⁴² a tudy ho vynesl. Pak ho naložili

³⁹ Eb XXXIII–XXXIV.

⁴⁰ Zajímavý je v tomto bodě obraz „mrtvého v křesle“, tolik typický pro *haugbúar*, kteří sedí v mohyle na svém pohřebním trůně. Instinktivní děs z číhavé nehybnosti sedícího mrtvého je dokonale zúročen např. v *Sáze o Grettim*, Gr XVIII, viz níže.

⁴¹ Postupoval tedy navlas stejně, jako Egill v případě svého otce Skallagríma (Eg LXI): Skallagrím zemřel rovněž v křesle. Egill byl povolán, vytáhl otce pozpátku z křesla, nechal ho vynést otvorem vyraženým ve zdi a pohřbit do mohyly. O Skallagrímovi se nicméně neříká, že by vážil víc než obvykle, a po smrti ležel v pokoji. Na základě této paralely tedy vidíme, že je-li vůle mrtvého dost silná, ani pečlivě provedený rituál jeho návratu nezabrání.

⁴² Zde konstatujeme velmi zvláštní shodu s typickými rysy vzloupání se do mohyly (viz níže) – hrдина se tam dostává probouranou dírou a uvnitř sedí mrtvý na křesle. Nejedná se v tomto případě o jakousi anticipaci nebo inverzi? V případě Þórólfa i Skallagríma jsou přítomny oba prvky naráz.

na saně a s velkou námahou odvezli na místo pohřbení. Jakmile Arnkell odešel po třech dnech domů, Þórołfr začal se svým nočním běsněním.

Detailů týkajících se Þórołfova řádění je mnoho, ale zmiňme alespoň ty hlavní: zabíjel dobytek; ptáci, kteří usedli na jeho mohylu, padli mrtví; zabil pastýře, který nato zčernal jak uhel. S oblibou za noci jezdil po střechách. Celé okolí bylo zasaženo jeho běsněním, kromě Arnkelových pozemků. Ten se rozhodl pohřbít Þórołfa jinak. Když odkryli jeho tělo, zjistili, že není rozložené a na tváři má zlý výraz. Mrtvola byla ještě těžší než prve. Vybudovali na jisté skále mohutnou mohylu s vysokými stěnami a tam ho uložili. Pak byl od něj klid, dokud Arnkell žil.⁴³

Když Arnkell zemřel, ohlásil se návrat *drauga* tím, že při jedné příležitosti uchvátil orel ovčáckého psa a odnesl ho pod jeho mohylu. Místní hlava jménem Þórołdr rozhodl, že revenant musí být zničen. Otevřeli tedy mohylu a spatřili toto: *draugr* byl nezetlelý a vypadal jako troll, barvu měl (modro)černou jako Hel⁴⁴ a byl nafouklý do velikosti býka. Nedalo se s ním hnout a z mohyly tělo vyprostili až pomocí páky. Na břehu moře ho pak spálili, ovšem vítr roznesl popel po okolí. Hned po návratu z místa žehu se Þórołdr dozví, že jedna z krav si zlomila nohu.⁴⁵ Kráva se uzdraví a chodí se pást na břeh, kde líže *draugův* popel. Lidé ji vidají s neznámým šedým býkem.⁴⁶ Brzy přivede na svět velkého krásného býčka a poté pojde. Býk dostane jméno Glæsi (Lesklý).⁴⁷ Glæsi rychle vyrostе a stane se agresivním. Jednoho dne ho posedne běs a Þórołdr se mu postaví s tyčí. Glæsi je ale posedlý, Þórołda zabije a sám se utopí v bažině. Tím také končí Þórołfova zlovůle.

Mezi podstatnými rysy můžeme vytknout vzhled *drauga*: mrtvý je nerozložený, černý, vypadá zlovolně, jako *troll*, nesmírně těžký a velký. Zdá se, že během let všechny tyto rysy zesilují. Jeho výskyt se omezuje především na noční hodiny. V případech jiných *draugů* vidíme, že aktivita zesiluje v zimě a utichá přes léto.⁴⁸ Revenant na sebe dovede brát podobu zvířat – orel, býk. A konečně – je schopen reinkarnace, a to do podoby zvířete. Nicméně není možné rozhodnout, zda býk Glæsi byl skutečně reinkarnovaným Þórołfem, nebo spíše jen prodloužením jeho posmrtné zlovůle. Fyzickou reinkarnaci naznačuje fakt, že kráva se otelila po slízáni popela mrtvého.⁴⁹ Pozoruhodným rysem je i zmíněný nebezpečný pohled

⁴³ Eb LXIII.

⁴⁴ Stsev. *blár sem hel*; V tomto obratu se na jedné straně mrtvý spojuje s mytologickým obrazem severského zászvěti (Hel) a současně s barvou *blár*, která sice etymologicky souvisí se slovy pro modrou barvu v příbuzných jazycích (angl. *blue*, něm. *blau* atd.), ale ve staré severštině značí barvy na pomezí černé a modré. Výraz *blár/blái* se často vyskytuje ve spojitosti s mrtvými a zászvětím.

⁴⁵ *Draugr* měl zaživa přijmí Bægifótr, tedy „Kulhavec“, kráva je tedy nyní také „Kulhavec“.

⁴⁶ Býk je tedy v jistém smyly podobným projevem nebo znamením vůle mrtvého, jako v předchozím případě orel. Obojí je zjevně jeho reprezentací. Býk byl šedý, což je barva, která představuje obvykle přízračnost nebo nadpřirozenost. Ódinův osminohý oř je rovněž šedý.

⁴⁷ Þórołdova slepá chůva slyší jeho bučení, otřese se strachy a řekne:

Þetta eru trölls læti en eigi annars kvikindis og gerio svo vel, skerið vábeiðu þessa. *Tohle je nějaký troll, a ne zvíře. Myslím, že uděláte nejlíp, když tu potvoru podřezete.*

Povšimněme si uvedeného výrazu *troll*, který potvrzuje návaznost nebo přímo totožnost revenantů a *trollů*. Þórołdr však na její slova nedá, protože zvíře vypadá jako skutečně vzácný kus.

⁴⁸ Např. Glámr v *Gr XXXIII*: „Když slunce nejděle svítilo, přestalo poněkud strašit.“

⁴⁹ V tomto motivu se rovněž projevuje rozšířený folklorní syžet, kdy žena počne spolknutím hmyzu nebo snědením plodu.

v očích,⁵⁰ který je pojednán s velkým důrazem v *Sáze o Grettim*.⁵¹ Z hlediska typologie je tento rys výjimečný v tom, že se objevuje ihned po smrti a provází ho rituální tabu. Jeho porušení v případě Grettioho obnáší celoživotní trauma.⁵²

Pro případ Þórólfa Kulhavce je také typická trvající a nezničitelná vůle revenanta (který v tomto případě činí zadost našemu termínu).⁵³ Navzdory tomu, že je s ním po smrti naloženo se vší opatrností a navzdory pozdějšímu přemístění hrobu jeho řádění pokračuje. Jeho vůle nepřechká jen první smrt, ale dokonce i smrt druhou – úplné spálení ostatků. Právě nezastavitelnost nemrtvé vůle je to, co tvoří jádro děsivosti tohoto příběhu.

3.2. Gunnarr

Neklidný mrtvý není vždy jen bestiální nepřítel a škůdce lidí a majetku. Může projevat i pozitivní rysy. Následující scéna ze *Ságy o Njálovi* představuje zjevení, které mělo přímý vliv na následné události v příběhu.

Statečný a spravedlivý Gunnarr je jednou z centrálních postav této ságy. Dav ozbrojených spiklenců ho obklíčil v jeho domě a on sám se jim dlouhou dobu bránil, než podlehl přesile. Nedlouho poté šli kolem Gunnarovy mohyly pastýři: *Zdalo se jim, že Gunnarr je veselý a recituje v mohyle*.⁵⁴ Gunnarova matka Rannveig dá vědět moudrému Njálovi, Gunnarovu příteli, který vyše k mohyle svého syna Skarpheðina a Gunnarova syna Hogniho, a ti dorazí v noci na místo určení. Jasně svítí měsíc, jež občas zakryje mrak, a mohyla se zdá otevřená. Gunnarr hledí do měsíce a zdá se veselý. V mohyle planou čtyři plameny, které nevrhají stín. Gunnarr pronáší verše: *Pravil dárce darů, / dobrý Hognův otec, / v boji beznadějném / když se bránit musil, / raději že ranou / v boji padne ráznou, / nikdy nikomu však / v boji neustoupí, / v boji neustoupí*.⁵⁵

Nato se mohyla uzavře. Silný efekt, který má toto zjevení na oba návštěvníky, vede k jejich následnému rozhodnutí pomstít Gunnarovu smrt stůj co stůj. Zjevení nepomstěného mrtvého je poměrně klasický obraz i mimo Skandinávii, co je však výjimečné, je jeho opakovaně zmiňovaná veselost (*kátr*). Proč je tak veselý? Vésteinn Ólason⁵⁶ navrhuje jako odpověď to, že Gunnarr cítí (na rozdíl od Hamletova otce, jehož zjevení scéna připomíná) jistotu, že bude pomstěn. Gunnarr má nakonec všechny důvody být šťastným mrtvým, protože žil život hrdiny a zemřel hrdinskou smrtí.

Mrtví tedy nebyli vnímáni ani zdaleka jen jako nebezpečí a svízel. Zvláštností tohoto setkání je rovněž to, že vposled nejde o setkání: strana živých a strana mrtvých nenavážou oboustranný kontakt. Gunnarr rovněž nesdílí zrudné tělesné rysy zlých *draugů* a na rozdíl

⁵⁰ Souvisí s fenoménem „zlého oka“, což je celosvětově rozšířený folklorní motiv (Alan Dundes: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*, London 1981). Zlé oko obyčejně uhrane, tj. přivodí neštěstí či zlý osud.

⁵¹ *Gr XXXIII*: Těsně před tím, než Grettir přivodí revenantu Glámovi „druhou smrt“, mu pohlédne do očí a současně vyslechne jeho kletbu.

⁵² Démonický Glámr přímo říká: „A stále budeš vidět mé oči, jak je teď vidíš.“

⁵³ Shodou okolností je právě Þórólfr jedním z doložených případů, kde se v textu vyskytuje označení *aptrganga*, tedy synonymum k *revenantství*.

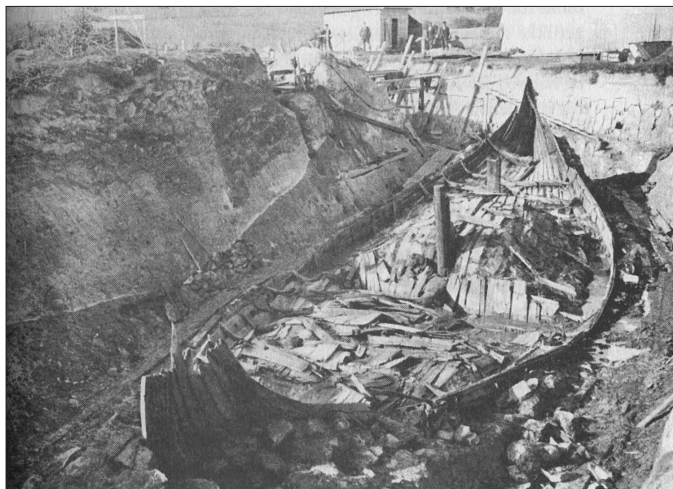
⁵⁴ *Nj LXXVIII*.

⁵⁵ Překlad této sloky ze *Ságy o Njálovi*: Ladislav Heger: *Staroislandské ságy*, Praha 1965, s. 420–421.

⁵⁶ Vésteinn Ólason: *The Un/Grateful Dead – From Baldr to Bægifótr*, in: M. Clunies Ross ed., *Old Norse Myths, Literature and Society*, Odense 2003, s. 160n.

Obr. 5. Vyprošťování pohřební lodi v Osebergu z mohyly, rok 1904. Mohyla byla původně vysoká 5 m, loď měřila 22 m.

Fig. 5. Excavation of the ship burial from the Oseberg mound in 1904. The mound was originally 5 m high, the ship inside measured 22 m.

od nich se projevuje verbálně, a to přímo poezií.⁵⁷ Tento rys se ukáže jako typický i pro „pozitivní“ revenanty ze ság legendárních. Kromě spojení mohyl s poezií zde vyvstává také důležitý motiv, že mrtvý má zájem na tom, aby záležitosti týkající se jeho rodu byly náležitě ošetřeny.

3.3. Grettir a Kárr

Grettir je centrální postavou jedné z nejmladších ság o Islandanech. Vzhledem k tomu, že vkus publika se proměňoval, mají mladší ságy sklon obsahovat větší množství nadpřirozených prvků. V *Sáze o Grettim* se nachází jeden z nejklassičtějších příkladů vykradení mohyly (tzv. *haugbrot*) a střetu s jejím obyvatelem, což je motiv jinak specifický zvláště pro legendární ságy, v rodových ságách ojedinělý.

Grettir jednoho dne za statkem svého přítele Auðuna uvidí jasné plameny. Ukáže se, že je to tzv. mohylový plamen (*haugaeldr*), který se pravidelně za noci vyskytuje v jejich blízkosti. Grettir coby Islandan mohyly nezná a prohlásí: „U nás na Islandu by se řeklo, kdyby někdo uzřel něco podobného, že oheň vychází z pokladu.“⁵⁸ Auðunn mu sdělí, že v mohyle je Kárr Starý, otec místního farmáře Þorvína, který strašil po okolí takovým způsobem, že odehnal všechny kromě těch, nad nimiž jeho syn drží svou ruku. Přes Auðunovy protesty se Grettir prokope do mohyly a nechá se tam spustit po provaze. Jen hmatem zjistí, že na zemi je mnoho pokladů, avšak na křesle uprostřed sedí nějaký člověk. Když chce Grettir odejít s pokladem, *haugbúi* se na něj vrhne. Nato se rozpoutal dlouhý zápas. Auðunn se vyděsí zvuky boje a prchne. Grettir pak utne svým rodovým mečem *Jökulsnautem* nepříteli hlavu a položí mu ji k zadku.

Þórólfr a Kárr mají to společné, že sídlí v mohyle, zároveň ale straší po celém kraji. V obou případech existuje vztah mezi otcem a synem: otec-revenant svým řáděním synu

⁵⁷ Ačkoliv podobnosti s typickými *draugy* je méně, zachována je přítomnost ohně, třebaže není „na mohyle“, ale „v mohyle“.

⁵⁸ *Gr* XVIII.

nijak neškodí, ba v případě Þorfina mu Kárr zajistí celý ostrov, protože vyžene všechny ostatní. Grettioho motivace k vloupání (důvodem má být prostá zvědavost) odpovídá též jeho nemluvné a zároveň exhibicionistické osobnosti. Povšimněme si rovněž výskytu mohylového ohně, který se v případě Þórólfa nevyskytoval, protože v jeho mohyle nebyl žádný poklad.⁵⁹

Grettir, který se na svých cestách opakovaně setkává s různými projevy světa mrtvých, je sám o sobě prapodivná postava. Russel Poole vyzdvihuje jeho komponovanou mnoha-fasetovou osobnost, která má v sobě cosi z Óðina, Þóra, Lokiho i obrů.⁶⁰ Grettir se chová extrémněji, než je lidem tehdejší doby dovoleno – je živoucím excesem; jeho nad- či snad ne-lidské chování má v sobě něco jinovševského, působí nepatřičně – jako kdyby některý z atavistických hrdinů germánských legend nebo vikinských nájezdů zas kráčel světem.⁶¹ Nutně se stává v novém, relativně klidném a domestikovaném světě islandské „demokracie“ psancem a tragickou postavou. Paradoxně je Grettir zároveň jakýmsi velkým traumatizovaným dítětem, což je zdůrazněno jeho exhibicionismem, strachem ze tmy a vztahem, který má s matkou a jinými mateřskými postavami. Jeho dobrodružství tak v sobě mají navzdory jejich vážnosti něco z dětských her a fantazií osamělého chlapce, což je na druhé straně přibližuje ke klasické folklorní formě, jejímž protagonistou je „hloupý Honza“ ve světě zázraků a dospělých.

3.4. Mohyly v rodových ságách

Než přejdeme k celé řadě mohylových scén v legendárních ságách, shrňme si, co ukázaly rodové ságy: i případy setkání s nadpřirozenými bytostmi líčí prostým, nekrásleným jazykem, s dikcí, kterou bychom popisovali obyčejné světské činnosti. Grettioho návštěva mohyly i další jeho fantastická dobrodružství jsou popsána se stejným klidem a věcností, s jakou sága popisuje rozhovory na sněmu nebo námořní cesty. S výjimkou výše popsaného Grettioho *haugbrotu* nenalezneme příliš mnoho scén tohoto druhu. Důvody se nabízejí tři – a navzájem se nevylučují:

1. důvod faktický: Na Islandu se mohyl nachází méně, a tudíž přirozeně nehrají takovou roli v lidské představitosti. Obří mohyly s pohádkovým bohatstvím jsou záležitostí kontinentu, v příbězích odehrávajících se na ostrově nemají co dělat.

2. důvod žánrový: Rodové ságy čerpají z jiných inspiračních okruhů, uchovávají spíše příběhy založené na osobních zážitcích a folklorní tradici „děsivých historek“, takže např. v *Sáze o lidech z Eyru* dochází k úplné záplavě revenantů, jimiž se stávají lidé podlehnuvší neznámé epidemii nebo lidé, kteří utonuli na moři. Étos těchto příběhů má blíž k legendám o vampýrech a utopencích.

⁵⁹ Mohyla bez pokladu by mohla být v případě Þórólfa možná jedním z důvodů spolupodílejících se na vzniku „neklidného mrtvého“.

⁶⁰ Russel Poole: *Old Norse/Icelandic Myth in Relation to Grettis saga*, in: *11th International Saga Conference*, Sydney 2000.

⁶¹ Není od věci připomenout, že Grettioho jméno se dává do souvislosti se jménem Grendela, bestie z *Béowulfa*. Samotná *Sága o Grettim* pak obsahuje řadu shodných prvků s *Béowulfem* – nejen paralely k Béowulfově výpravě pod hladinu, ale i paralely k závěrečnému souboji s drakem v mohyle. Exkurs do anglosaské literatury však přesahuje zvolený tematický záběr, více A. M. Arent: *Heroic Pattern. Old Germanic Helms, Beowulf and Grettis saga*, in: E. C. Polomé ed., *Old Norse Literature and Mythology. A Symposium*, Austin 1969, s. 130–99.

3. důvod mytický: Jak jsme mohli pozorovat v případě *Ságy o Grettim*, zvýšený vliv mytických vzorů souvisí s pozdním datem vzniku, kdy narůstala obliba fantaskních příběhů. Rodové ságy zasáhla mytizace jen minimálně, narozdíl od legendárních ság. Přítomnost motivu *haugbrotu* a souboje s obyvatelem mohly nemá v realistických líčeních opodstatnění.

4. Legendární ságy

Téma setkání s revenantem se v ságách o dávnověku⁶² dostává do častější a pevnější vazby s tématem mohyl. K interpretaci tohoto motivu je třeba vzít v potaz kontext jeho výskytu a žánrové zařazení korpusu ság o dávnověku. Toto označení (stsev. *fornaldarsögur*) bylo totiž použito poprvé při vydání kompletní edice těchto příběhů v r. 1829–1830 Carlem Christianem Rafnem.⁶³ V tradičním pojetí se tyto ságy liší od ság rodových a královských tím, že byly situovány do časů před kolonizací Islandu. Nicméně korpus obsahuje příběhy lišící se výrazně svým původem a stylem. Zatímco v minulosti byl pro badatele vztah k historii podstatným klasifikačním měřítkem, dnes bychom hodnotili ságy o dávnověku především z hlediska stylového a motivického. Tím, že pojednávají o událostech o mnoho staletí vzdálenějších než ságy klasické, posiluje se fantaskní a mytologická složka textu: buď proto, že pro tehdejší posluchače bylo snadnější uvěřit, že v dávných hrdinských dobách a na vzdálených místech byly kouzelné artefakty, zázračná království a souboje s draky možné, nebo proto, že tyto motivy stylově náležely vyprávěním tohoto druhu. Předobrazem a zdrojem pro nejpůvodnější ze ság o dávnověku byly totiž hrdinské písně z doby stěhování národů a velkých kontinentálních střetů Germánů s Huny a dalšími etniky. Anne Holtsmark ve svém klasickém příspěvku k této otázce ukazuje, že jakýsi náznak pozdějšího vývoje se vyskytuje již v eddických mytologických a hrdinských písních, jejichž centrální poetické pasáže jsou pro srozumitelnost doplňovány prozaickým úvodem a proklady.⁶⁴ Zatímco poetická složka byla fixovaná, próza se mohla při orální performanci libovolně zkracovat nebo doplňovat o detaily a motivy podle přání vypravěče a publika.

Mezi nejstarší ságy o dávnověku, které vznikly v přímé návaznosti na kontinentální heroickou epiku, patří například známá *Sága o Vqlsunzích* (jejíž kontinentální varianta je *Píseň o Nibelunzích*) nebo *Sága o Hervaře*. Mimo kategorii heroických ság Rafn zařadil do korpusu i legendární ságy, které pojednávají o hrdinských výpravách vikingů do vzdálených krajin a jejich kouzelných dobrodružstvích (např. *Sága o Šípovém Oddovi* nebo *Sága o Egilu a Ásmundovi*). Trend k fantasknímu je nejsilnější ve třetí podkategorii – tzv. pohádkových ságách. Tyto ságy obsahují sice občasné úryvek skutečně staré poezie nebo heroický motiv, většina jejich náplně je ale z kategorie migračních folklorních syžetů, jejichž adekváty najdeme v evropských pohádkách, perské sbírce *Příběhy tisíce a jedné*

⁶² Termíny „ságy o dávnověku“ a „legendární ságy“ považujeme v rámci tohoto textu za zaměnitelné.

⁶³ Jónas Kristjánsson: *Eddas and Sagas. Iceland's Medieval Literature*, Reykjavík 1988. Rafnův název nahradil dřívější označení *fornsgur*.

⁶⁴ Anne Holtsmark: *Heroic Poetry and Legendary Sagas*, in: *Bibliography of Old Norse – Icelandic Studies* 1965, s. 9–21.

noci, řeckých hellénistických románech⁶⁵ a v indických *Džátakách*.⁶⁶ Vikinští obchodníci a dobyvatelé si fantaskní inspiraci přinášeli spolu s vzácnými látkami a předměty ze svých výprav do Středozevního a Černého moře.⁶⁷ Hranice mezi těmito třemi podkategoriemi uvnitř ság o dávnověku nejsou ostré a některé zdánlivě „transkulturní“ motivy navíc nemusejí být nutně přejaté, ale jen proměněné pod vlivem jiné obrazotvornosti. S vědomím komplexity tohoto ságového žánru (v němž se nejstarší setkává s nejmladším, původní se zcela exotickým) je třeba přistupovat ke scénám návštěvy mohyly a k návrhům na jejich výklad.

4.1. Status žánru ve své době a jeho úloha

Obrátíme-li se k dokladům, ukáže se jako poměrně signifikantní, že jedna z proslulých scén, v níž je zmíněn klasický *haugbrot* (vstup do mohyly), je zároveň první zpráva o ústní tradici ság o dávnověku. Tato skutečnost je dobrou ilustrací spjatosti žánru s konkrétním motivem. Současně se v úryvku i výtečně ilustruje paleta postojů, které k legendárním ságám sami jejich posluchači zaujímal, a nám proto umožňuje zhodnotit sociální a kulturní úlohu a funkci žánru.

Podle zprávy dochované v *Sáze o Sturlunzích*⁶⁸ vyprávěl na svatební slavnosti, která se konala v Reykjahólech na Islandu v létě 1119, jistý Hrólfur ze Skálmarnesu *Ságu o Hrómundu Gripssonovi*. Text explicitně zmiňuje jeden jediný prvek děje této ságy, a to právě vloupání do mohyly berserka Þráina (*sagði sǫgu frá ... haugbroti Þráins berserks*). Sága se velmi zamlouvala i králi Sverrimu (1184–1202), který prohlásil tyto „lžíságy“ (*lygisǫgur*)⁶⁹ za nejzábavnější. Přes dehonestující označení však lidé vypočítávali svůj rodokmen až k Hrómundu Gripssonovi, hrdinovi ságy. Autor rovněž dodává, že zmíněný vypravěč ságy Hrólfur byl ve skutečnosti také jejím autorem.

Vidíme zde jasně na jedné straně jistotu mnohých, že Hrómundr Gripsson byl reálnou osobou minulosti, na druhé straně jasně vyjádřenou pochybnost o pravdivosti dobrodružství, která mu byla připsána. Původní *Sága o Hrómundu Gripssonovi* je ztracena, avšak než k tomu došlo, byly na jejím základě složeny rímy (*rímur*)⁷⁰ na Hrómundu Gripssona (tzv. *Griplur*). Na nich se zakládá mladší varianta ságy, z níž dnes můžeme čerpat podrobnosti o zmíněném *haugbrotu*.⁷¹

4.2. Vztah revenanta k návštěvníkovi mohyly

Ani v legendárních ságách není revenant vnímán pouze negativně. Existují dva extrémní póly – nepřátelský a přátelský, mezi nimi ale i různé přechodové formy. Vztah k revenantům nabývá výrazné ambivalence: na jedné straně hrozivé monstrum, na druhé straně laskavý dobrodinec a inspirátor. Naším cílem je ukázat, že tato ambivalence má hluboký smysl

⁶⁵ Edith Marold: *Fornaldarsaga und griechischer Roman*, in: *5th International Saga Conference*, München 1979.

⁶⁶ Marina Mundt: *Zur Adaption orientalischer Bilder in der Fornaldarsǫgur Nordrlanda*, Frankfurt a. M. 1993.

⁶⁷ Margaret Schlauch: *Romance in Iceland*, London 1934.

⁶⁸ *Þorgils saga ok Hafliða X*, in: *Stu*.

⁶⁹ Tento termín zavedený Sverrim se občas dodnes používá, ale je vymezen pro pozdní pohádkové ságy.

⁷⁰ Lidová epická poezie mladšího data, která se začíná objevovat během 14. století.

⁷¹ Kristjánsson: *Eddas and Sagas*.

a že přímo vyplývá z určitých podmínek – například z pokrevního vztahu mezi hrdinou a revenantem nebo z charakteru a úmyslů samotného revenanta. Škálu započneme nepřátelským setkáním, jehož součástí je souboj. Tento extrém je výrazně častější, snad proto, že hrdinské měření sil je pro posluchače ságy atraktivnějším tématem než poklidný rozhovor. Závěr přehledu budou tvořit scény s revenanty nakloněnými přátelsky.

4.2.1. Nepřátelský souboj v mohyle

V dochované *Sáze o Hrómundu Gripssonovi* se dozvídáme, jak Hrómundr spolu s králem Ólafem přistáli na Hebridách a setkali se tam s farmářem, který není příliš šťastný z toho, že mu válečníci odhánějí dobytek, a tak prohlásí, že větším skutkem, než mu brát živobyty, by bylo, kdyby se vloupali do nedaleké mohyly. Na Hrómundovu otázku, kdo v ní leží, odpoví:

*Þráinn, sem vann Valland ok var þar konungr,
berserkr mikill ok sterk, fullr galdra, hann var settr
í haug með sverði, herklæðum ok fé miklu [...].⁷²*

Þráinn, který dobyl Gallii a byl tam králem, byl velkým a silným berserkerem, mocným v magii. Byl vsazen do mohyly s mečem, ve zbroji a s velkým bohatstvím [...].

Zanedlouho výprava dorazí k mohyle. Uvnitř uvidí sedět v křesle odporného velkého černého (*blár*) muže oděného ve zlatě, který fouká do ohně. Ostatní váhají, zda mají vstoupit, odvahu nakonec prokáže jediný Hrómundr, který se nechá do mohyly spustit na řetězu. V mohyle sejme ze zdi meč a vyzve *haugbúího* na souboj. Þráinovi se do boje nechce, ale nakonec vyzve Hrómundu, aby se bili beze zbraně. Pustí se tedy do sebe (*haugbúí* útočí přerostlými nehty) a zápasí dlouho do noci, přičemž se neustále častují pohrdlivými výsměšky. Hrómundr je zraněn, ale nakonec srazí protivníka na zem. Tehdy Þráinn řekne:

*Nú vannstu mik með ráðum ok tókst sverð mitt.
Lengi hefí ek lifat í haugi mínum ok lafat á fé, en eigi
er gott at trúa gripum sínum, þótt góðir þykki,
of mjök, ok aldri hefí ek ætlat, at þú, Mistilteinn,
mitt góða sverð, mundir verða mér til meins.⁷³*

Nyní jsi získal můj meč a potřebuješ mou radu. Dlouho jsem žil ve své mohyle a popásal jsem se na svém bohatství, ale nevěšelo z toho pokladu nic dobrého, i když by sis myslel opak. Nikdy jsem nemyslel, že bys užil Mistilteinn, můj dobrý meč, abys mi uskodil.

Poté Hrómundr utne *haugbúímu* jeho mečem hlavu a tělo spálí. Vzácné předměty – meč *Mistilteinn*, prsten a náhrdelník – si ponechá, zatímco zlato rozdá svým mužům.

4.2.2. Opakované motivy

V případě Þráina se setkáváme s klasickou formou vloupání do mohyly (*haugbrot*). V porovnání s vloupáním do mohyly Kára Starého ze *Ságy o Grettim* zjistíme, že okolnosti a průběh jsou téměř totožné. Když do souhrnu zapojíme i další podobné zprávy, lze vytknout tyto typické rysy:

- a) hrdina nemá k mohyle osobní vazbu, odkáže ho na ni domorodec (sedlák, pastýř)
- b) mohyla je za nocí pokryta nebo obklopena mohylovým plamenem (*haugaeldr*), alternativně se oheň nachází uvnitř
- c) hrdinův doprovod projevuje strach a neochotu se k mohyle přiblížit
- d) do mohyly je obvykle třeba se prokopat a prorazit stěnu komory⁷⁴

⁷² *Hróm* III.

⁷³ *Hróm* IV.

⁷⁴ Ne však vždy – v níže uvedených příkladech uvidíme např. vstup do mohyly ve snu nebo skrze čarovné plameny.

- e) do mohyly se sestupuje po provaze
- f) v mohyle je odporný zápach
- g) mrtvý (*haugbúi*) v mohyle sedí na trůnu/křesle
- h) je černý (*blár*), velký a odporný, zároveň je ale vyzdobený šperky
- i) v mohyle se nacházejí poklady, často proslulé meče, prsteny apod.
- j) souboj začne až ve chvíli, kdy chce hrdina opustit komoru s pokladem
- k) hrdina s obyvatelem mohyly (*haugbúi*) provozuje zápas beze zbraně, revenant má ohromnou sílu⁷⁵ a hrdina má co dělat, aby mu dokázal vzdorovat
- l) hrdinův doprovod je tak vyděšen zvuky nebo doprovodnými jevy boje, že opustí své stanoviště⁷⁶
- m) hrdina revenanta přemůže a ten mu prorokuje nepříjemnosti, nebo jej přímo prokleje
- n) hrdina použije vzácný meč (často nalezený v těžce mohyle) a utne *haugbúimu* hlavu
- o) mrtvé tělo spálí
- p) od mohyly si kromě pokladu odnáší i proslulost

Je samozřejmé, že ne vždy jsou přítomny všechny zmíněné motivy, mj. i proto, že v některých případech si specifické okolnosti příběhu vynucují jejich změnu nebo absenci. Například barvu *haugbúiho* Kára ze *Ságy o Grettim* neznáme jednoduše proto, že se celý souboj odehrál po tmě a po hmatu. Někteří mrtví jsou aktivnější a projevují se (slovy) hned zkraje, jiní sedí tiše až do okamžiku, kdy na lupiče zaútočí. Přesto je základní kostra relativně pevná, třebaže některé položky procházejí transformací.

Poslední bod je zásadní pro pochopení celého motivu *haugbrotu*. Hlavním důvodem pro scény tohoto typu je prokázání hrdinství a získání slávy, přestože postavy samy většinou uvádějí jako svou motivaci získání cenností. Ve struktuře legendárních ság bývaly jen jedním z řady hrdinských kousků, jejichž podstatou je konfrontace hrdiny s démonickým nepřítelem a jeho porážka. Revenant v těchto případech plní v zásadě jen roli škůdce, nebezpečí a překážky, na níž hrdina může projevit svou sílu či odvahu. Nicméně v jeho vítězství bývá obsažen také negativní osten.

4.2.3. Setkání příbuzných

Zajímavou variaci na téma nabízí *Sága o Hervaře*,⁷⁷ v níž tvoří mohylová scéna jádro příběhu. Hervor se narodí jako pohrobek a zdědí nezkrotnou povahu svého otce – berserka Angantýa, který padl a byl uložen do mohyly i se svým kouzelným mečem Tyrfingem. Meč Tyrfingr, který je stejně mocný jako prokletý, hraje úlohu rodové zbraně Angantýových potomků předávané z generace na generaci.⁷⁸ Sama Hervor však tvoří z mužské dědičné linie výjimku, protože je jediným Angantýovým potomkem, a musí tedy vyhovět nárokům

⁷⁵ Představa mrtvého je často spojována s nadlidskou silou, pro niž dokonce existuje výraz – *heljar-afl*, tj. „síla Hel(u)“.

⁷⁶ Ilustrativní příklad ze *Ságy o Gøngu-Hrólfovi* ukazuje, že např. bod l byl přímo vnímán jako topos, na němž se dá stavět. Podvodník Vilhjálmr v sáze totiž lže o své návštěvě mohyly (k níž se ani nepřiblížil a kterýžto úkol pro něj splnil Hrólfur) a jeho lež je právě poskládána z toho, „co by mu každý uvěřil“. Vilhjálmr fabuluje toto: „Když jsem vstoupil do Hreggviðovy mohyly, měl (tj. Hrólfur) za úkol držet mi lano. Ale jakmile uslyšel nárazy a dunění, vyděsil se a utekl.“ (*GHR XVI*).

⁷⁷ *Heiðr III*.

⁷⁸ Ti jsou tedy jeho potomky doslova „po meči“.

kladeným obvykle na muže.⁷⁹ V mužském oblečení a ve zbroji cestuje pod jménem Hervarðr, až dospěje k ostrovu, kde se nacházejí mohyly jejího otce a strýců. Ostatní vikingské z lodní posádky se bojí vystoupit na břeh (rys c), loď opustí samotná Hervor, která projevuje nezlomnou sebedůvěru. Na břehu potká pastýře, který jí ukáže směr k mohylám (rys a), ale pokusí se ji od cesty odradit. Mohyly planou děsivými plameny (rys b), ale Hervor se odebere bez meškání k mohyle svého otce, budí ho ze spánku mrtvých a neoblomně žádá vydání rodového pokladu (rys i), k čemuž je Angantýr vrcholně neochotný. Rozvine se dialog, jakýsi slovní zápas (transformovaný rys k), v němž Hervor mrtvému otci vyhrožuje, a ten se ve své neochotě zas uchýlí ke lži, že meč u sebe nemá. S velkým váháním nakonec zbraň vydá, nicméně poučí Hervaru, že zbraň je prokletá a nakonec přivodí rodu zkázu (rys m).

Celá řada prvků se shoduje se základním typem, zároveň však zde je nemálo odchylek. První důležitou skutečností, která odlišně strukturuje setkání, je fakt, že se jedná o jediný případ v ságové literatuře, kdy je žena tím, kdo získává z mohyly poklad,⁸⁰ druhý typologický rozdíl oproti „základnímu vzorci“, spočívá v tom, že v případě Hervary se nejedná o náhodného kolemjdoucího, který se rozhodne z čiré touhy po dobrodružství konfrontovat obyvatele mohyly, ale o jeho přímého potomka.⁸¹ Příbuzenská vazba stojí za nepřítomností rysů j, k, n, o, které přirozeně mizí spolu s tím, že se nejedná o agresivní střet. Duel se posouvá z fyzické roviny na rovinu verbální a i v samotném *haugbúim* Angantýrovi vidíme svár dvou konfliktních přirozeností – coby *haugbúi* lakotně střeží svůj poklad, avšak coby otec Hervary má zájem na tom, aby jeho rod pokračoval. Rodový zájem převáží a otec obrazně předává v podobě meče Hervaře sílu k udržení rodu. Liší se tedy i samotný důsledek návštěvy – zatímco v případě „základního vzorce“ jsou to poklady a sláva, v případě Hervary je to dědictví reprezentující rodovou identitu. Tyrfingr je jako každý skutečný meč dvojsečný a kromě toho, že přináší smrt, v tomto případě funguje i jako nositel života – rodu.

4.2.4. Přísežní bratři

Dva mladíci – Árán a Ásmundr – uzavřou přísežné bratrství a přísahají, že v případě smrti jednoho se druhý ujme péče o mrtvého, zajistí mu mohylu s bohatou výbavou a stráví s ním tři dny v mohyle. Nedlouho poté Árán skutečně zemře a jeho druh věrně vyplní jeho přání. Usadí mrtvého v mohyle do křesla oděného v plné zbroji a nechá do mohyly odvést též Áranova oblíbeného koně, psa a sokola. Pak se usadí v mohyle do křesla a nechá ji zapečetit.

*En ina fyrstu nótt reis Árán af stólinum ok drap
haukinn ok hundinn ok át hvártveggja. Áðra nótt
stóð Árán upp ok drap hestinn ok sundraði ok tók
á tannagangi miklum ok át hestinn, svá at blóð fell
um kjapta honum. Bauð hann Ásmundi til matar*

*První noci vstal Árán ze svého křesla, zabil sokola
a psa a snědl je. Druhé noci opět Árán vstal, zabil
koně a rozsápal ho na kusy; zuby trhal velké kusy masa,
takže mu krev stékala po tváři. Nabídl Ásmundovi,
aby se přidal k jídlu, ale ten setrval v mlčení. Třetí*

⁷⁹ Koncept Hervary coby „strukturálního syna“ v genealogické linii pojednává souhrnně Carol Clover: *Maiden Warriors and Other Sons*, in: *Journal of English and Germanic Philology*, 85 (1986), s. 35–49, a dává ji do spojitosti s genderovou transformací dochovanou v Albánii.

⁸⁰ Rozumí se „získává bezprostředně“. Níže budeme moci tento případ srovnat s ženami, které obdrží poklad z mohyly přes prostředníka.

⁸¹ Stojí za povšimnutí, že téma příbuzenské vazby se vyskytovalo výrazně ve všech třech ukázkách ze ság o Islandanech.

með sér, en Ásmundr þagði. Ina þriðju nótt tók
Ásmund at syfja. Varð hann þá eigi fyrr varr við
en Árán greip í eyrun á honum ok sleit þau af honum
bæði. Ásmundr brá þá saxi ok hjó hafuð af Áráni.
Tók hann síðan eld ok brenndi Árán at qsku ok gekk
síðan til festar. Var hann þá upp dreginn,
en haugrinn byrgðr, ok hafði Ásmundr með
sér þat fé, sem lagt var í hauginn.⁸²

noci pak Ásmundr z únavy zaspal a prvni věc, kterou
zaznamenal, bylo když ho Árán uchopil za uši a obě mu
je utrhl. Ásmund poté tasil meč a utal Áránovi hlavu.
Vzal pak oheň a spálil Árána na popel. Přešel pak
k provazu a nechal se vytáhnout z mohyly, kterou nato
zas uzavřeli. Ásmundr s sebou vzal poklad, který se
nacházel v mohyle.

Sérii klasických rysů (e, g, i, n, o, p) zde nacházíme ve zvláštním kontextu – živý i mrtvý jsou v tomto případě příbuzní (přisahou) a osobně blízcí, přímo přátelé na život i na smrt. Navzdory tomu hladový *draugr* napadne strážce, kterého si zaživa do mohyly přál jako doprovod, a byl by ho rozsápal stejně jako obětní zvířata, kdyby se Ásmundr neubráníl. Čekali bychom, že čím užší bude vztah mezi živým a mrtvým, tím přátelštější bude jejich setkání. Zatímco Hervor svého otce Angantýa za života nikdy nepoznala a pojí je jen příbuzenství, a přesto se setkání odehrává sice s výhružkami, ale bez otevřeného konfliktu, děsivé chování Árána k jeho osobnímu příteli je alarmující.

Podobný případ se nachází v *Sáze o Gull-Þórim*, kde se popisuje chování *haugbúih* Agnara. Agnarr je berserkr, který odešel do mohyly s celou posádkou lodi a velkým pokladem. Je to schopný čaroděj, zdroj nepřijemností pro celé okolí. Bez potíží pobil všechny, kteří se pokusili do jeho mohyly vloupat. Na druhou stranu ke Gull-Þórimu se chová přátelsky – důvodem je to, že hrdina je jeho pokrevní příbuzný.⁸³ Tento příklad je zvláště ilustrativní v tom, že situace je oproti Áránovi vlastně inverzní: Agnarr je narozen od Árána za života zloduch, ale coby revenant se chová ke svému vyvolenému laskavě – tedy přesně naopak, než se zachoval Árán ke svému vyvolenému Ásmundovi. Je to tedy právě důležitost pokrevního svazku pro revenanta, co zřetelně vysvětluje variace od základního tématu.

4.2.5. Přerod Ólafa Geirstaðaálfa

Velice zvláštní případ, který stojí podobně jako Árán a Agnarr kdesi uprostřed na škále jednoznačně nepřátelských a jednoznačně přátelských *haugbúar*, je spojen se jménem Ólafa Geirstaðaálfa a pochází ze *Samostatné ságy o svatém Ólafovi Snorriho Sturlusona*.⁸⁴

Jednoho dne se Ólafr Geirstaðaálfr zjevil ve snu muži jménem Hrani, který byl soukojencem Haralda Grenskiho, pravnuka Haralda Krásnovlasého, a vyzval jej, aby se vloupal do jeho mohyly (sic!), utal *haugbúimu* hlavu a odnesl odtamtud poklady, mj. opasek a meč Besingr. To vše se odehrává po smrti Haralda Grenskiho a Hraniho úkolem je vložit pak opasek na břicho těhotné Ásty, Haraldovy ženy, čímž jí umožní porodit. Když to vše Hrani věrně vyplní, narodí se chlapec, který je na přání mrtvého pojmenován Ólafr a později se stane Ólafem Svatým. Malý Ólafr obdrží poklady získané z mohyly. Ze ságy nadále vyplývá, že podle lidových názorů je považován za znovuzrozeného Geirstaðaálfa.⁸⁵

⁸² *EgÁsm* VII.

⁸³ Stejný motiv je přítomen u Kára ze *Ságy o Grettim*, který pustoší celý kraj mimo statek svého syna Þorfina, a také u Þórólfa Kulhacce, jenž stejně selektivně útočí na všechny kromě svého potomka (viz 3.1 a 3.3).

⁸⁴ *ÓH* II.

⁸⁵ „V tomto případě se víra v přerození zdá být vyjádřena jasně, tím spíše, že ji křesťanský král později vehementně popírá“; viz Davidson: *Road to Hel*, s. 139.

V případě Geirstaðaálfa se integruje několik dříve naznačených témat, ale zároveň se komplikují. Narážíme opět na vlídný vztah *drauga* k jeho „vyvolenému“, ten ale opět popře, co se zdálo být systémem, ač jde o otázku příbuzenství a rodu. Přestože si *haugbúi* sám přeje vydat své poklady, aby zajistil pokračování rodu, musí dojít k fyzické konfrontaci a klasické dekapitaci v mohyle. *Samostatná sága o svatém Ólafu* patří mezi královské ságy, takže *haugbrot* zde nelze považovat za žánrovou okrasu, zvláště vzhledem k jeho důležité funkci ve vyprávění.⁸⁶ Nabízí se interpretace, že k umožnění přerození sebe sama potřeboval Ólafr nejprve definitivně ukončit svou předchozí fyzickou existenci.

4.2.6. Dar básnictví

Mohyla mohla skýtat ještě další kategorii zisku. Zatímco recitace skaldské poezie je mezi *haugbúar* poměrně rozšířený rys, případ Þorleifa a Hallbjørna dochovaný v *Příběhu Þorleifa jarlsskalda*⁸⁷ ukazuje, že obyvatel mohly dovedl poezii nejen přednášet, ale rovněž ji svému vyvolenému udělit jako dar, a navíc ani nebylo třeba do mohly vstoupit. Þorleifr byl za života slavným skaldem, jehož satiry měly nevídanou účinnost. Kvůli svému ostrému jazyku si znepřátelil slavného jarla Hákona z Hlaðu v Norsku, což mu v důsledku přineslo smrt. Pohřben byl do mohly nedaleko od Sněmovních plání⁸⁸ na Islandu. Pastýř jménem Hallbjørn měl ve zvyku trávit na mohyle noc, zatímco se jeho stádo popásalo po okolí. Jeho touhou bylo složit jednoho dne na slavného skalda oslavnou báseň, nicméně stále se mu nedařilo pokročit dál za slova „Zde leží skald ...“. Konečně jedné noci opět usnul na mohyle a zdál se mu sen, že k němu přišel z mohly vysoký muž (Þorleifr), uchopil jej za jazyk a odrecitoval mu báseň, kterou si Hallbjørn tolik přál složit, s tím, že jestli ji do rána udrží v paměti, stane se velkým básníkem. To se Hallbjørnovi podařilo, skutečně se pak stal slavným skaldem a byl velmi ctěn.

Rys, který je v tomto případě specifický, je důvod, proč byl Þorleifr k Hallbjørnovi vlídný. Viděli jsme, že vlídnost mrtvého souvisí s rodovým vztahem k jeho návštěvníkovi, což v tomto případě chybí. Skutečný důvod přátelského postoje zde však přesto souvisí se zájmem o zachování kontinuity – formou uchování vlastní slávy. Je-li vposled za revenantovou vlídností skryta touha po jakémsi pokračování života (ať již skrze rod nebo reinkarnaci), pak je Þorleifovo chování pochopitelné – dokud bude jeho jméno známo a oslavováno, dotud bude žít (abychom parafrázovali slavnou strofu z *Výroků vysokého*)⁸⁹ – a je to právě Hallbjørn, který mu touto formou chce zajistit nesmrtelnost.

4.2.7. Rozdělení rolí

Spojitost daru řeči se zaslíbením pokračování života obyvatele mohly potvrzuje také *Příběh o Þorsteinu Uxafótovi*.⁹⁰ Mladý Þorsteinn, jehož matka Oddný je němá, se vypraví

⁸⁶ Za zmínku však stojí, že do zkrácené verze *Ságy o svatém Ólafovi*, která je součástí knihy *Okruh svéta (Heimskringla)*, Snorri epizodu s Ólafem Geirstaðaálffem nezařadil.

⁸⁷ *ÞorlJ.*

⁸⁸ Stsev. *Þingvellir*.

⁸⁹ *Výroky vysokého* 76, in: Ladislav Heger, *Edda*, Praha 1962: *Zajde majetek, / zemřou přátelé / ty sám též zemřeš. / Jen toho paměť / potrvá věčně, / kdo si ji za živa zasloužil.*

⁹⁰ *ÞUxaf.*

se svým služebníkem do hor, kde je náhle překvapí tma, načež dojdou k vysoké mohyle. Þorsteinn se rozhodne uložit se ke spánku na mohyle, zatímco jej hlídá služebník. Mladík se ve spánku prapodivně zmítá a po probuzení vypráví, co viděl: přišel za ním vysoký muž z mohyly, který se představil jako Brynjarr a pozval jej dovnitř. V mohyle proti sobě stály dvě strany – Brynjarr a jeho sedm společníků oděných v rudé a proti nim jeho bratr Oddr se sedmi muži v černé.⁹¹ Oddr měl u sebe zlato, které navracelo řeč, a podle slov Brynjara byl tím silnějším z nich dvou. Þorsteinn se přidal na stranu červených, pomohl Brynjarovi zvítězit a za odměnu dostal zlato. Brynjarr rovněž Þorsteina požádal, aby svého budoucího syna pojmenoval po něm a nechal ho pokřtít. Mladík po probuzení najde zlato u sebe, a když je později vloží matce pod jazyk, skutečně jí udělí dar řeči.

Situace se sice odehrává ve snu, ale dochází k vstoupení živého do mohyly, zápasu s mrtvými a získání hmotného dokladu vítězství. Zlato je jakýmsi zhmotněným „darem řeči“, který lze přenášet, protože ten, komu je určen – matka –, v kontakt s mohylou nevstoupí. Velmi podobnou situaci jsme viděli v případě Geirstaðaálfa: protože těhotná Ásta se nemohla dostavit na souboj s *draugem*, musel být zapojen prostředník v osobě Hraniho a použit „nosič“ v podobě kouzelného opasku. V jednom případě se přenášela plodnost nebo snad přímo Ólafova „duše“,⁹² v druhém případě dar řeči, nicméně nejen ten, protože Brynjarr jedním dechem na oplátku žádá zplození potomka s jeho jménem.

Zmnožení postav v mohyle výborně ilustruje oba extrémní póly přístupu revenanta k návštěvníkovi. Jejich charakteristiky jsou zřejmé: zatímco Oddr svou černou barvou, nepřátelstvím a zadržováním pokladu reprezentuje „nepřátelského *drauga*“, lakotného démona, jehož osudem je eliminace hrdinou rukou, Brynjarr je naopak velmi blízko té stránce Geirstaðaálfovy osobnosti, která vyzvala Hraniho k popravě *haugbúiho* v mohyle. Svým přátelským vystupováním, zjevením ve snu a uděleným darem se blíží rovněž postavě skalda Þorleifa. Představuje „přátelského revenanta“. Schematicky bychom to mohli znázornit takto:

A: Geirstaðaálfr-ve-snu	Brynjarr
B: Geirstaðaálfr- <i>draugr</i>	Oddr

Charakter A zastupuje mrtvého ochotného pomoci, který sám vybízí k zabití *drauga*, jenž střeží poklady a brání jejich využití živým hrdinou, tedy k likvidaci charakteru B. V obou případech jde zároveň o znovuvtělení postavy, která ve snu úkol zadává, což je myšlenka, která je zjevně jejich antagonistům (typ B) zcela cizí. Jejich zájmem je pouze dál střežit to, co mají v moci.

Dvě tváře revenantů – příznivá a nepříznivá – nemusejí být nutně od sebe separovány do samostatných postav, ale mohou existovat uvnitř jedné a téže postavy *haugbúiho*. Nabízí se interpretace, že tyto dvě stránky jsou potenciálně přítomné u většiny obyvatel mohyly – každý z nich stojí před svého druhu dilematem: předat bohatství, hojnost, plodnost, umění, řeč atd. těm, kteří jsou toho hodni (případně jim coby potomkům náleží), anebo je bránit za každou cenu? Strážci mohyl, na které narazili anonymní vykradači, bez otálení

⁹¹ Stsev. *blár*, tedy barva náležející tradičně smrti a *draugum*.

⁹² Duši píšeme do uvozovek, protože Skandinávci vikinské éry rozhodně neměli představu nehmotné duše odpovídající homérovským *psychai* nebo středověkým křesťanským konceptům. Souhrn k představám o duši na starém Severu viz např. Jan de Vries: *Altgermanische Religionsgeschichte I*, Berlin – Leipzig 1937, s. 217–240, s důraznější návazností na téma revenantů pak Davidson: *Road to Hel*, s. 121–150.

bojují, nicméně před skutečným dilematem stojí ti, kteří mají něco udělit člověku, který na to má z nějakého důvodu právo. Na jedné straně je jejich rodový zájem, resp. jeho adekvát (nějaký druh zásluhy na straně žadatele), na druhé jejich strážcovská úloha, která hodnotu nechce vydat.

Smysl tak dostávají výše představené scény: v případě berserka Angantýa je na místě dlouhé váhání a odrazování, nakonec ale zvítězí jeho rodová stránka a předá Hervaře meč, aniž by musela odstranit otce-*haugbúio*. *Haugbúim*-strážcem se stal Árán, protože funkce předávání rodové síly nebyla přítomna. Téměř žádné dilema nesužovalo Þorleifa, protože předával básnický dar bez prostřednictví – tedy bez nutnosti zhmotnit ho – tedy ač dal, nic neztratil. Geirstaðaálfr i Brynjarr museli používat „nosiče“, protože ti, jimž byl dar určen, se nemohli dostavit k mohyle osobně a vzhledem k tomu, že nosič nabývá podobu hmotného pokladu nebo artefaktu, musely by se ho v tu chvíli jejich strážcovské stránky vzdát. Na rozdíl od Angantýa toho nebyli schopni, a tak u nich došlo ke svého druhu rozštěpení osobnosti. Jiným důvodem jejich vnitřního rozdělení může být napojení na ideu reinkarnace, která předpokládá odstranění *drauga* před tím, než je duše, osobnost nebo jméno zrozeno znovu. Přestože výše popsany systém působí dojmem jakési „psychologie mrtvého“, ve skutečnosti hovoří naopak o psychologii živých – těch, kteří tyto příběhy tvořili a naslouchali jim. V podobě „dilematu“ obyvatele mohyly vlastně můžeme vidět příběhovou realizaci dilematu či konfliktu dvou funkcí, které byly v kultuře starého Severu vnímány jako vlastní mohylovým mrtvým: strážcovská a dárcovská.

4.3. Dary ze zásvětí

Ve shromážděných úryvcích jsme narázeli na řadu zmínek o pokladu nebo nějakém magickém předmětu či zvláštní schopnosti nebo síle, kterou hrdina získává z mohyly poté, co konfrontoval jejího obyvatele. Zatímco předcházející rozbor se týkal spíše charakteru, motivů a typu revenanta v kontaktu s návštěvníkem, tento krátký přehled představí rozšířené představy o tom, co se v mohyle skrývá. Postava revenanta v mohyle představuje bytost, která je především „majitelem hodnoty“ a tuto hodnotu stráží, ale může jí i disponovat. Sbírkou toho, co *haugbúi* stráží – a nakonec vždy vydává, ať už po dobrém, nebo po zlém – je zásadní pro pochopení dobových představ o možnostech zászvětních, podzemních a jinovšetských sil, zkrátka odpověď na otázku, čím disponuje „druhá strana“. Mohylový prostor, symbolicky související s obrazem zászvětí, je místem, odkud člověk může vydobýt:

- poklady a zlato – Poklady jsou zmiňovány u celé řady případů – počínaje např. Károvou mohyloou v *Sáze o Grettim*, přes Þráina až po Ólafa Geirstaðaálfa. Na symbolickou či religiózní úlohu zlata bychom nicméně při interpretaci neměli zapomínat – zlato není zdaleka jen prostředkem směny (a tedy destilovanou mocí *mít*), ale také reprezentativním, královským a úžas budícím kovem, u něhož je symbolická funkce v mnoha případech stejně podstatná jako reálná hodnota – nepopíratelně mluvíme-li o legendách a heroických ságách.
- mocné artefakty – Mohyly jsou skryší pro starobylé, vzácné, rodové, ale obvykle i prokleté zbraně. Velmi často se hovoří o meči (obvykle s magickými vlastnostmi), který představuje moc a sílu (např. Tyrfingr v *Sáze o Hervaře*). Často je to právě v mohyle nalezený meč, čím je utata hlava revenanta, jeho původního vlastníka.
- plodnost – Mrtvý v mohyle může, je-li náležitě ctěn, přinášet hojnost a mír, což je demonstrováno Snorriho vyprávěním o králi Freyovi, a velmi podobným úkazem v případě

Ólafa Geirstaðaálfa.⁹³ Ólafr z Geirstaðu byl bratr krále Hálfdana Černého a strýc krále Haralda Krásnovlasého (vládl Norsku 872–930). Ólafr si vybudoval pro sebe rozsáhlou mohyly v odpověď na sen, v němž byl varován před blížícím se morem. Když epidemie dorazila, byli všichni, kdo na její následky zemřeli, dopraveni do mohyly. Později se tam odebral sám Ólafr spolu s velkým bohatstvím. Mor skončil, ale lidé Ólafovi nadále obětovali pro hojnost.

- umění řeči – Podobně jako Gunnarr např. i *haugbúi* v *Sáze o Hálfovi* recituje verše, v nichž promlouvá o okolnostech své smrti, a tyto verše zaslechne kolemjdoucí.⁹⁴ Ale *haugbúi* kromě básnického talentu může prostřednictvím kontaktu s mohyloou přenést inspiraci či výřečnost i na živé, jako v případě pastýře Hallbjørna nebo Þorsteina Uxafóta.
- rada a pobídka – Obyvatel mohyly může přispět radou nebo pobídnout k činu. Tento „dar“ z mohyly ilustroval Gunnarův příklad. Rys nicméně úzce souvisí s otázkami rodu, protože vyzývání k pomstě je především upomenutí na staré zvyky, jež je třeba ctít, a na povinnosti k padlým předkům.
- kletba – Stejně jako meče, i zlato je dvousečné.⁹⁵ Prvek prokletí je v *Sáze o Hrómundu Gripssonovi* jen naznačen a v *Sáze o Hervaře* podivně smíšen s požehnáním,⁹⁶ jedná se nicméně o poměrně typický projev rozezleného nebo poraženého *haugbúio*.⁹⁷ Např. v *Sáze o Harðovi*⁹⁸ se hrdina vloupá do mohyly vikinga Sótiho a poté s ním zápasí o jeho prsten. Když mu jej vyrve, Sóti prsten ve verších prokleje, řka, že přivodí smrt Harðovi samému i všem, kdo jej budou nosit (stejná formule se týká i meče Tyrfingu). V *Sáze o Grettim*⁹⁹ proklíná poražený *draugr* Glámr Grettioho těsně před tím, než mu Grettir usekne hlavu. Kletba se plní a tvoří pozadí velké části vyprávění. Účinnost kletby je v těchto případech nepochybná a lze ji zařadit mezi „věci“, které si hrdina, ač nerad, odnáší ze setkání s mrtvým.

Pro úplnost je třeba uvést, že zvláštní fenomén představují objekty, které jsme pracovně nazvali „nosiče“. Jejich úlohou je přenášet či reprezentovat fyzicky určitou nehmotnou sílu. Tím je např. zlato, které však neplní úlohu zlata, ale je předmětem, který obsahuje dar řeči.¹⁰⁰ Podobně bychom mohli hledět na opasek pro Ástu jako na nositele plodnosti a na meč Tyrfing jako na podmínku pokračování rodu – tedy jak dimenze plodnosti, tak tradice.

Tento seznam doložených jevů lze v interpretaci vzhledem ke kontextu dané ságy shrnout do tří kategorií, které mohylové hodnoty charakterizují. První okruh je nejobsáhlejší:

⁹³ Příjmi Geirstaða-álfr znamená vlastně „álfr z Geirstaðu“, místa v Norsku, kde byl pohřben. Původní mytologická a kultická úloha *álfr* je notoricky nejasná, nicméně v klasické době byli asociováni s plodností (podobně jako jiní lokální bůžci), třebaže některé zmínky v mytologii naznačují jejich blízký vztah s božskou „aristokracií“ Ásů a Vanů. Později došlo k jejich téměř úplnému ztotožnění s *landvættir*, tedy duchy sídlícími na zvláštních místech v krajině. Srov. Terry Gunnell: *How Elfish were the Álfar?*, in: *13th International Saga Conference*, Durham – York 2006.

⁹⁴ *Hálf* II.

⁹⁵ *Haugbúi* Þráinn říká těsně před „druhou smrtí“, že zlato mu štěstí nepřineslo.

⁹⁶ Zatímco meč nese kletbu, sám Angantýr své dceři uděluje sílu svého rodu a přeje jí šťastnou cestu.

⁹⁷ Nora Chadwick shrnuje: „*Draugové*, stejně jako trpaslíci, mohou vložit kletbu na předměty, které jsou nuceni vydat.“ Chadwick: *Norse Ghosts*, II, in: *Folklore* 57.3 (1946), s. 107–108.

⁹⁸ *Harð* XV.

⁹⁹ *Gr* XXXIV.

¹⁰⁰ Metaforicky řečeno: „zlato“ je vlastně v každé osídlené mohyle, jen pokaždé nabírá jinou konkrétní formu.

zřídlo hojnosti a moci, kterému odpovídají speciální případy přírodní a lidské plodnosti, pokladů a zlata, a ze strany živých zahrnuje vyloupení mohyly, uctívání mrtvého v mohyle a sezení na mohyle. Druhý okruh je charakterizován vlastnostmi jako **inspirace a vědění** a v našem případě se manifestuje především básnickými sklony revenantů, které mohli mít již zaživa, a schopností inspiraci předávat; staroseverské techniky nekromancie, po nichž nalézáme stopy v zákonících i v literatuře,¹⁰¹ navíc předpokládají koncept mrtvého jako někoho, kdo má přístup k vyššímu vědění. Živý nevchází fyzicky do mohyly, navazuje kontakt s mrtvým na mentální úrovni buď nevědomky (ve snu), nebo záměrným vyvoláváním (nekromancie).¹⁰² Třetí koncept, který zde vyvstává, lze shrnout jako **prokletí** a narozdíl od dvou předcházejících je zřetelně negativním ziskem, pro příběh ale může být přínosem. Ačkoliv v některém případě se kletba splní jednoduše formou smrti protagonisty, jindy působí spíše jako síla, která žene příběh dál a staví hrdinovi do cesty protivenství (např. Grettir), je tedy příběhotvorná. Variantu téhož představuje meč Tyrfingr, který právě skrze svou opakovaně se plnící kletbu přináší rytmus a vnitřní kontinuitu *Sáze o Hervaře*, která by bez této narativní pomůcky byla jen nesouvislou kaskádou příběhů.

To, co přichází z mohyl, je zároveň tím, co mohyly charakterizuje v myslích tehdejších lidí. Tři okruhy darů ukazují na tři základní dimenze „moci“, jež se v mohyle skrývají. Asociace mohyly s plodností a bohatstvím souvisí s celosvětově rozšířenou představou spojující smrt a rozklad s plodností. Rovněž souvislost inspirace a vědění se zásvětim je zřejmá – nekromantické rituály, dobře známé z děl klasických autorů, stavějí na myšlence toho, že mrtví mají přístup k rezervoáru vědění, který živým není dostupný. Spojení mohyl s prokletím ukazuje, že vstup do tak hraničního prostoru může mít za následek zisk provázený ztrátou. Hervor získává meč a spolu s tím zachraňuje svůj rod, ale v té chvíli jej podle slov svého otce zároveň i ztrácí.

4.4. Žánrové proměny a variace

Shrňme nyní několik typických rozdílů, které existují v podání o revenantech mezi rodovými a legendárními ságami:

- Zatímco převážná většina revenantů v legendárních ságách je hrdinou konfrontována uvnitř mohyly, kde také přebývají, v ságách rodových jsou mrtví obvykle volnější, často se zjevují, aniž by vůbec mohly nebo hrob měli, či spíše právě proto.
- Zatímco v legendárních ságách jsou mrtví strážci pokladu nebo jeho nehmotného ekvivalentu, v ságách rodových poklady většinou nejsou podstatnou součástí scény.
- Zatímco v legendárních ságách je „druhý život“ revenantů považován za přirozený jev, který není způsoben žádnou chybou nebo tragédií, v ságách rodových se většinou mrtvý zjevuje proto, že něco není v pořádku, a jeho existence je vnímána jako nepřírozená.
- Tím je dán i další rozdíl, neboť v rodových ságách je vniknutí do mohyly motivováno obvykle potřebou zbavit se revenanta, který svým strašením škodí okolí, zatímco v ságách legendárních je často motivací pro *haugbrot* touha po slávě nebo pokladu.¹⁰³

¹⁰¹ Viz např. oddíl věnovaný nekromancii: Davidson: *Road to Hel*, s. 151.

¹⁰² Viz např. *Píseň o Svipdagovi* v *Eddě*.

¹⁰³ Tento rys charakteristický pro legendární ságy můžeme přičíst na vrub celkové změně jejich postoje k domovu a cizině. Zatímco rodové ságy se soustředují na žitou realitu Islandu a výlety hrdinů do sousedních zemí jsou jen krátkým přerušením v ději odehrávajícím se „doma“, v legendárních ságách se zvyšuje důraz na vzdálené výpravy

- Zatímco v legendárních ságách obvykle hrdina neznal mrtvého osobně, dokud žil (a to i když jsou příbuzní), v rodových ságách je obvykle mezi revenantem a živým blízký vztah a vzájemná známost.
- V rodových ságách jsou okolnosti, místa výskytu a chování revenantů daleko různorodější, zatímco v legendárnějších se jedná o poměrně motivicky sevřený, výrazně typizovaný syžet.

Rodové i legendární ságy se shodují, že existuje jakýsi předpoklad pro to, aby se někdo stal revenantem. Ale zatímco v rodových ságách je předpokladem obvykle „špatná smrt“, neboli situace, kdy postava zemřela za nepřírozených, tragických nebo nespravedlivých okolností, převážná většina revenantů v ságách legendárních platila za života za berserky, agresivní vikings, čaroděje či jinak špatné charaktery. Charakterová nevládnost po odchodu ze světa živých zpravidla ještě zesílí. Extrémním případem „zesílení“ je úplná transformace obyvatele mohyly v nadpřírozené monstrum – trolla nebo draka. Tuto přeměnu ilustruje příklad vikinga a loupežníka Agnara ze *Ságy o Hálfdanu Eysteinnssonovi*¹⁰⁴: píše se o něm, že se „přeměnil na pokladu v trolla“ (*trylldist á fénu*).¹⁰⁵

Nakolik se v případě povahy berserka, resp. zlovolnosti, jedná skutečně o „předpoklady revenantství“? Jednak jsme viděli, že existují i revenanti veskrze dobří, jednak kupř. berserkové coby protivníci ságových hrdinů náleží k literárnímu klišé.¹⁰⁶ Ve své úloze typických protivníků na sebe berou určité – mytologií inspirované – démonické rysy. Jedna z jejich častých aktivit je například unášení dívek, které pak hrdina z jejich spárů zachraňuje. V tomto smyslu odráží paralelní hrozbu, kterou představují mytologií *tursově* z Útgarðu bohům z Ásgarðu¹⁰⁷ (viz například únos bohyně Iðunn obrem Þjazim).¹⁰⁸ Berserkismus nebo záporný charakter osoby, z níž se stane revenant, tedy můžeme přičíst na vrub faktu, že je třeba ji postavit do rázného kontrastu s hrdinou. Je důsledkem typizace, mytizace a posílení folklorních motivů v ságách o dávnověku.

a exotiku zemí ležících daleko za obzorem každodenního života. Hrdinové těchto ság pronikají na vzdálená a nebezpečná místa a bojují tam s draky a obry. Mohyla se tak stává jednou z těchto „bájných“ zemí, kam se může hrdina vydat.

¹⁰⁴ „Shromáždil (tj. Agnarr) obrovský poklad, nechal si vybudovat velkou mohylu a vstoupil do ní zaživa s celou lodní posádkou, stejně jako to učinil jeho otec, a přeměnil se na pokladu v trolla.“ *HálfEyst* XXVII.

¹⁰⁵ Sama tato formulace je ale předmětem interpretací, protože např. Nora Chadwick ji překládá zcela jinak: *trylla á fénu* chápe jako *prey on cattle* („živit se dobytkem“) a dává ji do spojitosti s občas zdůrazňovanou lačností revenantů (Chadwick: *Norse Ghosts*, s. 55). Proti svědčí v tomto případě kontext – určitým členem se zde odkazuje na již zmíněný poklad, nikoliv na zcela nepřítomný dobytek.

¹⁰⁶ Viz např. Benjamin Blaney: *The Berserk Suitor. The Literary Application of a Stereotyped Theme*, in: *Scandinavian Studies* 54 (1982), s. 279–294; v indexu motivů pro staroseverskou literaturu najdeme u hesla „Berserk killed in combat about maiden“ seznam více než třiceti ság z našeho okruhu, které tento motiv obsahují: viz Inger Boberg: *Motif-Index of Early Icelandic Literature*, Copenhagen 1966, s. 125.

¹⁰⁷ Paralelita berserků a obrů (*ǰǰmar*) je také výtečně ilustrována obdobou mýtu o obřím staviteli z *Eddy* ve dvou ságách, kde roli obra hraje právě berserkové; viz Joseph Harris: *The Masterbuilder Tale in Snorri's Edda and Two Sagas*, in: *Arkiv för nordisk filologi* 91 (1976), s. 66–101.

¹⁰⁸ *Skáldsk* II–III.

5. Závěr: mohyla jako hranice mezi světy

Materiální doklady dochované ze Skandinávie doby vikinské nám potvrzují rozšířenost a významnost fenoménu mohyl. Bez podrobně zmapovaného kulturního pozadí je obtížné utvořit si představu o tom, jaký svět stál za předměty, které nacházíme, jaká víra a jaké představy o světě motivovaly ty, kdo po sobě tyto stopy zanechali. Koneckonců jde především o otisky a projevy duševního světa ve světě hmotném. Otázkou zůstává, nakolik literatura dokumentuje skutečné události týkající se mohyl a nakolik je pouhou fikcí bez vztahu k realitě. Jistě tyto scény nelze brát jako faktické záznamy vloupání, které by šlo dokumentovat přímo na dochovaném materiálu. Fakticitu v dnešním slova smyslu nemůžeme v ságové literatuře očekávat, tehdejšími lidmi bylo něco takového cizí. Jakou tedy pro nás mohou mít mohylové scény výpovědní hodnotu? Rozhodně nejde o přímou ekvivalenci s materiální realitou. Nicméně přímý vztah autentického literárního motivu s kulturou ukotvenou v místě a čase nám dává možnost při interpretaci nahlédnout souvislosti a témata, jež byla zážitkovou realitou tehdejšího světa. Z tohoto úhlu pohledu je třeba chápat samotný motiv zápasu s revenantem: ucházet se o něco cenného ze zászvěti znamená být připraven svést o to souboj, vyrvat bohatství ze spárů původního vlastníka. Okamžikem pohřbení vzniká pevné pouto mezi mrtvým a předměty, které jej obklopují, a porušit toto pouto znamená překonat vůli mrtvého, prokázat odvahu, která překročí stanovené hranice světů.

Ze srovnání ság vyplynulo, že existuje určitý základní typ mohylového obyvatele a scény s ním spjaté, k němuž je možné najít celou řadu variant. Převážná většina variací není jen jakousi chaotickou nepravdělností, ale nutným následkem vyplývajícím z kontextu, do něž je v sáze scéna zasazena, a z toho, jakou roli *haugbúi* se svým pokladem v příběhu plní. Formaci mohylové scény výrazně ovlivňuje i žánr: zatímco ságy o Islandanech mají v celkovém plánu realističtější vypravěčský styl a scény s revenanty jsou v nich blíže k folkloru a „povídkám“, které kolují orální tradicí mezi lidmi (a mohylových scén obsahují pomálu), legendární ságy mají koncepci mohylové scény daleko heroičtější, a především navázanou na základní model (vzorový revenant *Bráinn*). Nelze se ubránit závěru, že náš typický model patří původně právě do legendárních ság (nebo do heroických písní, z nichž se nejstarší z nich vyvinuly) a že do ság o Islandanech vůbec nenáleží – pokud jej tam přesto v některých případech nacházíme, jedná se převážně o ságy prokazatelně mladšího data (např. *Sága o Grettim*).¹⁰⁹

Samotná typická scéna – reprezentovaná setkáními *Hrómund*a *Bráina*, *Harða* a *Sótiho*, *Ásmunda* a *Árána*, *Hraniho* a *Ólafa Geirstaðaálfa*, *Hervary* a *Angantýa*, *Hallbjorna* a *Þorleifa*, *Þorsteina* a *Brynjara/Odda* – ukazuje šíři škály, na níž se setkání, vyjevující opakovaně stejnou strukturu, může odehrát. V polaritě „nepřátelských“ a „přátelských“ revenantů hraje roli rodová spřízněnost, a působí tak jako dárci nebo škůdci. Chování revenanta v příběhu a jeho motivace odrážejí sdílené představy o tom, jaké vlastnosti a síly se v mohylách ukrývají.

Podstatný vhléd do dobových představ o „ukrytých hodnotách“, které charakterizují mohyly z hlediska jejího symbolického a kulturního významu, vyplývá z rozboru scén, v nichž hrdina z mohyly tuto hodnotu získává. Doložené příklady konstituují tři bazální

¹⁰⁹ Další ságy mladší vrstvy, v nichž se vyskytují podobné scény, jsou např. *Sága o Þórðovi Hreðim*, *Sága o lidech z Reykjadal*, *Sága o Harðovi*.

tematické okruhy – hojnost a moc, inspirace a vědění a kletba, přičemž poměrně často z mohly v téže scéně vychází více než jedna z „ukrytých hodnot“.

Žánrový vývoj od realistických rodových ság obsahujících netypizované epizody s revenanty až po typizovanou podobu otevření mohly v legendárních ságách svádí k tomu, chápat přinejmenším líčení legendární jako pouhou literární ozdobu bez vztahu k realitě. Z tohoto úhlu pohledu vnímáme proces typizace jako jednoznačně ochuzující, protože se v něm ztrácejí nejen původní formy legend, ale spolu s tím i původní kultury či mentální světy a jsou srovnatelné s pohádkou, jejíž výchozí forma i poselství jsou totožné všude po světě.¹¹⁰ Nicméně chápeme-li právě kontinuitu pojetí mohyl a jejich funkce jako určující, působí i proces typizace jako doklad pro důležitost motivu strážců skrytých pokladů v severské mentalitě.

Právě v případech heroických látek, které tvoří nejstarší základ skandinávské slovesnosti, je přítomna určitá typizace, která si však podržuje vysokou míru kulturní specifčnosti a individuality, což z ní dělá ideální médium pro rozbor. Ještě prostší by bylo přijmout myšlenku, že zkoumané rysy jsou ovlivněny přímo základními mýty dané kultury. V takovém případě by bylo možné nahlížet proces typizace jiným způsobem: vzájemně shody v rysech vyplývají z toho, že revenanti tvoří protipól živým lidem – jsou vyslanci nebo reprezentanti světa „Jinde“, žijí ve skrytu a střeží to, co se stává cílem dobrodružných výprav lidí. Mohyly jsou uzavřené, skryté, temné prostory, což zrovna tak platí pro mrtvé, ostatně název podsvětní říše Hel vychází ze slovesa „skrývat“ (gótsky *halja*). Díky svému strukturálnímu umístění na okraji lidského domestikovaného prostoru se stávají *haugbúar* nositeli archetypálních charakteristik připisovaných obyvatelům Útgarðu – jsou hrozbou, je třeba s nimi válčit, zároveň jsou ale držitelé moudrosti a vzácných objektů či symbolů, po kterých bohové touží. Je to nakonec Óðinn a Þórr, kdo jsou nejzákladnějším předobrazem aktivit vykradačů mohyl – jejich časté výpravy do světa obrů mají za cíl především měření sil při obtížných zkouškách a zmocňování se vzácných hodnot náležejících rodu obrů – například Óðinova krádež medoviny poezie ze Suttungovy jeskyně je paralelou „daru poezie od mrtvého“ na rovině mýtu.¹¹¹ Ze *Ságy o Grettim* máme výtečný doklad, že sám Grettir ve své básni přirovnal vlastní roli v příběhu k roli boha Þóra na jeho mytické výpravě k obru Geirroðovi,¹¹² vidíme tedy, že podobný náhled na úlohu hrdiny coby *imitatio dei* a podobné identifikace nebyly myslí pisatelů ság zcela cizí.

Mohyla a její nitro se ukázaly být skutečnou „hranicí mezi světy“ – na jedné straně hranice stojí mohyla jako materiální objekt a na druhé je místem, kde se materiální svět prolíná se světem mýtu a představivosti.

Studie je výstupem projektu „Funkce mrtvých v mohylách ve staroseverské literatuře“ podpořeného z prostředků specifického výzkumu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v roce 2007.

¹¹⁰ V této linii zachází Heinz Dehmer ještě dál: pro něho není tento druh motivů ani pohádkou s její transkulturní platností, ani projevem *Volks Glaube* nebo primitivním literárním motivem. Dle jeho názoru se jedná jednoduše jen o „vyprávěcí zboží“, motiv upevňující nás v koloritu vikinského světa, vhodně zázračné dobrodružství jako součást *cliché* vikinského hrdiny, srov. Heinz Dehmer: *Primitives Erzählungsgut in den Islendinga-sagur*, Leipzig 1927, s. 81.

¹¹¹ Sváva Jakobsdóttir: *Gunnlǫf and the Precious Mead (Hávamál)*, in: C. Larrington – P. Acker eds., *The Poetic Edda. Essays on Old Norse Mythology*, New York – London 2002, s. 52.

¹¹² *Gr* LII.

Poznámka k přepisu osobních jmen:

Přepis specifických hlásek staré severštiny odpovídá originálu. Výslovnost: Þ – „th“ jako v anglickém slově thin; ð – „th“ jako v anglickém slově that; q – „ö“.

Osobní jména skloňujeme ve shodě s územ běžným při používání řeckých a latinských jmen, tedy nominativ odpovídá nominativu v původním jazyce (v mužském rodě obvykle nominativní koncovka -r/-l/-n), ostatní pády jsou přizpůsobeny českému skloňování se zachováním staroseverského kořene, který se v některých slovech při skloňování mění (např. Hervor – Hervaře, Þórólfr – Þórólfovi, Arnkell – Arnkelovi, Grettir – Grettimu).

Prameny

- Eb* *Eyrbyggja saga*, herausgegeben von Hugo Gering, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1897 (*Sága o lidech z Eyrú*)
- Eg* *Egils saga Skalla-Grímssonar*, herausgegeben von Finnur Jónsson, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1924 (*Sága o Egilu Skallagrímssonovi*)
- EgÁsm* *Egils saga einhenda ok Ásmundar berserkjabana*, in: *Drei lygisögur*, herausgegeben von Åke Lagerholm, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1927 (*Sága o Egilovi a Ásmundovi*)
- Gautr* *Gautreks saga*, in: *Fornaldar sögur norðrlanda*, utgefnað af Carl Christian Rafn, III, København 1829–1830 (*Sága o Gautrekovi*)
- GHR* *Göngu-Hrólfs saga*, in: *Fornaldar sögur norðrlanda*, utgefnað af Carl Christian Rafn, III, København 1829–1830 (*Sága o Göngu-Hrólfovi*)
- Gr* *Grettis saga Ásmundarsonar*, herausgegeben von Richard Constant Boer, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1900 (*Sága o Grettim*)
- GullÞ* *Gull-Þóris saga*, udgivet af Kristian Kålund, København 1898 (*Sága o Gull-Þórim*)
- HálfðEyst* *Hálfðanar saga Eysteinnssonar*, in: *Fornaldar sögur norðrlanda*, utgefnað af Carl Christian Rafn, III, København 1829–1830 (*Sága o Hálfðanu Eysteinnssonovi*)
- Harð* *Harðar saga*, udgivet af Sture Hast, København 1960 (*Sága o Harðovi*)
- Heiðr* *Hervarar saga ok Heiðreks konungs*, udgivet af Jón Helgason, København 1924 (*Sága o Hervaře a králi Heiðrekovi*)
- Hkr* Snorri Sturluson: *Heimskringla*, udgivet af Finnur Jónsson, København 1893–1901 (*Okruh světa*)
- Hróm* *Hrómundar saga Gripssonar*, in: *Fornaldar sögur norðrlanda*, utgefnað af Carl Christian Rafn, II, København 1829–1830 (*Sága o Hrómundu Gripssonovi*)
- Ldn* *Landnámabók*, udgivet af Jakob Benediktsson, Reykjavík 1968 (*Kniha o záboru země*)
- Nj* *Brennu-Njáls saga*, herausgegeben von Finnur Jónsson, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1908 (*Sága o Njálovi*)
- NGL* *Norges gamle love indtil 1387*, udgivne af Rudolf Keyser, Peter Andreas Munch, Gustav Storm og Ebbe Hertzberg, I–V, Christiania 1846–1895
- Norn* *Norna-Gests þáttur*, in: *Fornaldar sögur norðrlanda*, utgefnað af Carl Christian Rafn, I, København 1829–1830 (*Příběh o Norna-Gestovi*)
- ÓH* Snorri Sturluson: *Saga Óláfs konungs hins helga. Den store saga om Olav den hellige*, udgivet af Jón Helgason, Oscar Albert Johnsen, Oslo 1930 (*Samostatná sága o svatém Ólafovi*)
- Skáldsk* *Skáldskaparmál*, in: Snorri Sturluson: *Edda*, udgivet af Finnur Jónsson, København 1900 (*Jazyk básnický*)
- Stu* *Sturlunga saga eftir membranen Króksfjarðarbók adfylt eftir Reykjarfjarðarbók*, I–II, udgivet af Kristian Kålund, København 1906–1911 (*Sága o Sturlunzích*)
- Vqls* *Völsunga saga*, in: *Fornaldar sögur norðrlanda*, utgefnað af Carl Christian Rafn, I, København 1829–1830 (*Sága o Völsunzích*)
- YnglS* *Ynglinga saga*, in: Snorri Sturluson: *Heimskringla*, I, udgivet af Finnur Jónsson, København 1893 (*Sága o Ynglinzích*)
- ÞorlJ* *Þorleifs þáttur jarlaskálds*, in: *Flatleyjarbók*, I, Christiania 1860 (*Příběh o Þorleifovi, skaldu jarlú*)
- ÞUxaf* *Þorsteins þáttur uxafóts*, in: *Flatleyjarbók*, I, Christiania 1860 (*Příběh o Þorsteinu Uxafótovi*)

Použité české překlady pramenů

Heger, Ladislav: *Staroislandské ságy*, Praha 1965.

Heger, Ladislav: *Edda*, Praha 1962.

Sturluson, Snorri: *Edda. Sága o Ynglinzích*, přel. Helena Kadečková, Praha 2003.

The dead and their treasures Functions of burial mounds according to the Old Norse sagas

Among the numerous stories of Viking expeditions, the sagas include also a lot of narratives in which the heroes gain treasures and fame through fighting with a dead person in their burial mound. The focus of this work is on what can be obtained under what circumstances and in what relationship with the dead concerned, as well as what is actually the relationship between the narratives and the archaeological reality. A reconstruction of the mental reality rather than the historical reality is attempted.

It is important to mention that the burial customs had a marked cultural meaning to the Old Norse people. In their own notion of history in the Middle Ages, they distinguished between the age of cremations (*brunaqld*) and the age of inhumations in tombs (*haugaqld*), which was subsequently replaced by Christian inhumations in the churchyards. The location of pagan tombs was usually nearby the farmsteads and they belonged to the genealogical awareness, being also a legal claim to the family estates. Damaging or violating a burial mound was a great offence. Sacrifices were made at the site of the mound.

In the Viking Age, the usual (not exclusive) type of burial was to put a dead body and his belongings into a more or less elaborate burial mound consisting of a stone burial chamber covered with turf. The mythical prototype is the god-ruler Freyr's burial mound, which was made to preserve the prosperity he ensured while alive (*Ynglinga saga* X). The custom of including everyday gravegoods suggests that the dead might have been meant to live on in the graves.

The hidden treasures always attracted robbers and examples from the continent in the Merovingian era show that graves were frequently violated. We have few examples of violated graves as early as from the Bronze Age, which were robbed apparently by people who probably knew well where to look for metal goods, the finds from the Vendel and Viking Ages do not prove a frequent activity of this kind at all. The violation of many grave mounds dates back only to the 19th century.

As for the most luxurious tombs known, such as the Oseberg and the Gokstad ship funerals, they had been violated before scientific excavation, and even the body remains had been removed. A popular explanation makes of them eliminated revenants, while more sober theses understand them as Christian-motivated removals to the consecrated land, such as king Haraldr is said to have done with the remains of his father, king Gormr, in Jelling, Denmark.

The old Norwegian legal codes speak of taking treasures from graves as malefactions against the owners of the estates. An interesting mention is made there also about the dead – the legal code of Gulaþing prohibits „waking the dead and consulting the inhabitants of the mounds“, which points to the practice of necromancy. Thus the dead were supposed to be able to give the living either material or immaterial profit or special knowledge.

Terms used for describing the dead in the burial mounds are: *haugbúi* (literally „inhabitant of the tomb“), *draugr* (hard to translate, it denotes an evil dead) and *aptrganga* („revenantism“). Most usually though, such creatures that were woken and/or fought in the sagas are called simply by their proper name.

The dead encountered in the mounds or haunting around are always physical entities, embodied and „living corpses“, not spectres or ghosts. They have a terrible appearance, increased powers and evil intentions. They are ready to fight to their „second death“ for the belongings they are guarding underground.

The family sagas (*Íslendingasögur*) belong to a more realistic genre that informs us about the historical events, affairs and feuds that took place mostly in 10th-11th century Iceland. Their language is sober and factual. However, they do not lack stories of supernatural happenings, nor the dead haunting. A typical example of *draugr* is Þórólfr Bægifótr from the *Eyrbyggja saga*, who was thoroughly evil in life and beyond. No rites suffice to end his misbehavior, finally he has to be burnt up to exterminate his power. A rather different kind of dead is Gunnarr from the *Njáls saga*, who is heard peacefully and joyfully reciting verses on a moonlit night, indirectly urging his relatives to revenge his death. Then in the *Grettis saga* we have an example of a fully developed *haugbrot* scene, which is otherwise found rather in the legendary sagas. Grettir enters Kárr's tomb to take his treasures, finds him sitting inside and is confronted by him, achieving his victory just after his frightened companion above had fled.

As regards the historicity and archeological evidence, there's not much that can be said to support the view of family sagas and even less concerning the legendary sagas.

The legendary sagas (*fornaldarsögur*) tell of an age some 800 years prior to the time of recording, because their subject (or the prototypical subject) dates back to the conflicts of Germanic peoples with the Huns. They show great influence of folklore and heroic fabulation, tend to be mythicised and standardized in their characters and plots. They were basically meant to be entertaining tales. Popular motives include fantastic subjects and otherworld experiences and one of the most popular and traditional for this genre is the *haugbrot* scene, which has several common points as indicated already with the encounter of Grettir and Kárr. An example par excellence is Hromundr Gripsson fighting *draugr* Þráinn, which is the earliest recorded mention of a *fornaldarsaga* and includes *haugbrot*: it is said to be told in 1119 during a wedding feast in Iceland. The deed is regarded heroic and brings Hromundr fame.

Another kind of *haugbrot* happens when the intruder knows the *haugbúi* and is cognate to him. When Hervör finds the mound of her father Angantýr with the intention to obtain the family sword Tyrfingr, he resists and defends his property even with lies, but in the end gives the sword out, to ensure the continuation of his family, although the weapon itself also brings misfortune. Also the story of Asmundr and Aran from the *Egils saga einhenda ok Ásmundar berserkjabana* shows an ambivalent relation, but this time reversed. The two sworn brothers made an agreement to stay three nights with the fellow who dies first, being true friends, but the dead Aran turns *draugr* and starts devouring all the animals put to the mound and ends up attacking his friend and tearing off his ear, which is revenged by a final decapitation after a hard struggle.

It is said of Olaf Geirstaðaalfr that he himself invited his relative Hrani in a dream to enter his burial mound and take out treasures that could help with the delivery of future Olaf the Saint, a member of his lineage, and was supposed to be, as rumours had it, Olaf Geirstaðaalfr reborn. But when Hrani goes in, nevertheless he has to fight the *draugr* and decapitate him to obtain what he was offered. It is suggested here, that family ties are a strong reason for the dead to intervene, no matter if it is their own will or they are asked to. And in this case, it might be that the extermination of the former physical body is a condition for being reborn.

Obviously beneficent dead can be found also among non-relatives, as shows the case of Þorleifr Jarlsskáld who bestows gift of poetry on a shepherd who wanted to retain the skald's name by a laudatory poem. Now this is another kind of continuation, not by lineage, not by rebirth, just by fame.

A duplication of *haugbúar* in *Þorsteins þátr uxafóts*, where both evil and beneficent dead get to fight because the good one wants to help their visitor through a piece of speech-giving gold owned by the evil one. It shows that both modalities of relationship are present at once, both a niggardly guardian of treasures and a generous giver who will be remembered.

The authors suggest a typology of valuables to be found in the mounds in three general categories: source of plenty and power, source of inspiration and knowledge, and source of obtaining curse. The objects/entities to fulfill these functions are: treasures and gold, functioning also as a metaphor of welfare and noble power, family attributes and magical weapons, fertility, art of speech and poetry (both given by way of a material object loaded with this meaning), counsel and urging, and finally a curse (both by the powerful words of the *haugbúi*).

There are indisputable differences in the presentation of the theme in the two main genres mentioned, the family sagas and legendary sagas, but they seem to agree on the main points concerning the reason of the further life of the *draugar* (unsatisfied by their family affairs, willing to preserve their continuation, guarding the treasures) and the general points of their activities as well as notion of the powers hidden in the tombs. The dead are most of all representants of the otherworld and functional opposites of the living heroes, and such is their role in the narratives. Fighting a mythical opponent is a proof of heroism. A conclusion is made from the point of view of the study of religions, that the burial mound exemplifies the boundary between the realm of the living and the realm of the dead and is pregnant with potentials to both welfare and destruction, strengthened by myth and imagination, a firm component of the mental reality of the Old Norse people.

English by Kateřina Ratajová

Současný stav poznání Žatce v raném středověku

Der gegenwärtige Erkenntnisstand zu Saaz (Žatec) im Frühmittelalter

Petr Čech

Předložená práce prostorově vymezuje žateckou raně středověkou aglomeraci a zabývá se jejím vývojem. Protože naprostá většina výzkumů není zpracována, děje se tak v obecnějších rysech. Dále se zabývá chronologií raně středověké keramiky v lokalitě. Detailněji jsou probrány nálezy charakteru výrobních pyrotechnologických zařízení a archeologické doklady mincování v 11. století. Závěrem jsou porovnávány jednotlivé komponenty aglomerace – hrad, opevněné předhradí, jižní neopevněné předhradí a podhradí.

raný středověk – aglomerace – výroba železa – mincování – keramika – Čechy – Žatec

The current knowledge regarding Žatec in the Early Middle Ages. The submitted work provides a spatial demarcation of the early medieval Žatec agglomeration and addresses the development of this location. Due to the fact that the overwhelming majority of research has not yet been processed, the work approaches the subject in more general terms. The work likewise presents a chronology of early medieval ceramics at the site. Production pyrotechnical devices and archaeological minting artefacts from the 11th century are discussed in detail. The conclusion of the work offers a comparison of individual components of the agglomeration such as the castle, fortified bailey, the unfortified southern bailey, and the settlements below the castle.

Early Middle Ages – agglomeration – iron production – minting – ceramics – Bohemia – Žatec

1. Úvod

1.1. Proměny názorů o raně středověkém Žatci

J. Tomas (1967, 25–47) uvedl Žatec do literatury jako rozsáhlou aglomeraci s hradem a opevněným předhradím na ostrožně, hrobovými nálezy a čtrnácti kostely s přílehlými osadami (mimo farní kostel Panny Marie). Přestože vyjádřil pochybnosti nad datováním kostelů do raného středověku (písemné prameny je uvádějí až od 14. stol. – *UB Saaz*, 266–268), srovnal jejich počet a rozmístění s raně středověkou aglomerací pražskou, krakovskou a mikulčickou. Raně středověkou sídelní situaci rekonstruoval podle archeologických nálezů H. Preidela, H. Födische, F. Kopeckého, M. Jančáka, K. Štěpánka a D. Koutecského. V některých případech předpokládal osídlení bez svědectví archeologických nálezů jen na základě přítomnosti sakrální stavby považované za raně středověkou. Dospěl tak k názoru, že většina kostelů pochází z doby před třetinou 13. století. Na základě interpretace písemných pramenů a v souladu se soudobým názorem archeologie považoval (Tomas 1968, pozn. 2) Žatec za centrální hradiště lučanského státu a byl skeptický k přemyslovskému založení. Pro označení Žatce použil formulace „raně feudální sídliště městského typu“ a „středisko zeměpanské správy“ (o. c., 25, 28).

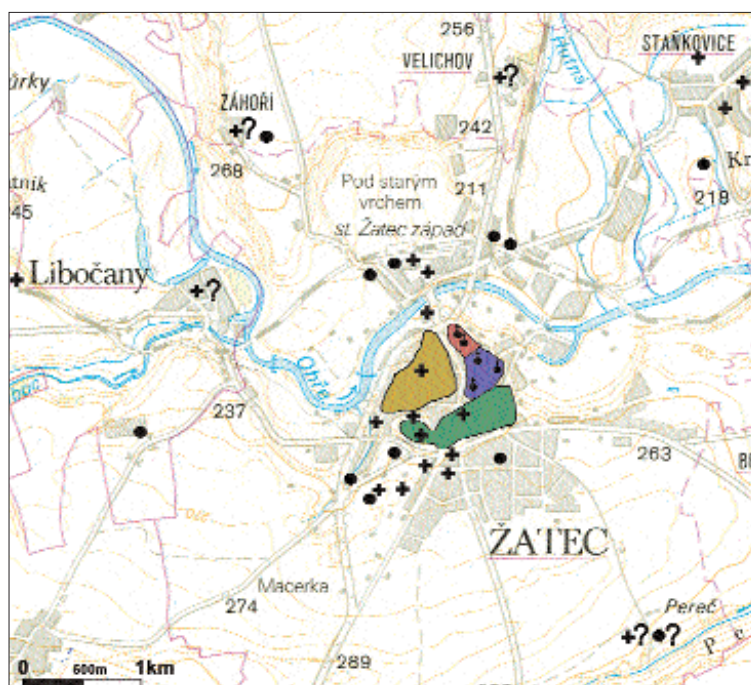
Představa o raně středověké žatecké aglomeraci *J. Bubeníka* a *O. Uhlíkové* (1977, 193–218) vycházela ze znalosti archeologického nálezového fondu uloženého v Regionálním muzeu v Žatci. Byl podán přehled a rozbor písemných pramenů do pol. 13. stol. (*o. c.*, 193–196). Pozdější publikace nálezů přinesla rozšíření pramenné základny jen v detailech (*Bubeník 1988*, 208). Až na ojedinělé případy má starý fond charakter sběrů, jak je zřejmé ze soupisů nalezišť (*Bubeník – Uhlíková 1977*, 196–203; *Bubeník 1988*, 164–175, 198–209, 232–239). Na základě archeologických pramenů, ve shodě s J. Tomasem, autoři rekonstruovali rozsáhlou raně středověkou sídlištní aglomeraci sestávající z hradu s opevněným předhradím na ostrožně. Opevnění hradu se kladlo do prostoru spojovací komunikace mezi nám. Maxmiliána Hošťálka a nám. 5. května (*Bubeník – Uhlíková 1977*, obr. 2, 207; *Bubeník 1988*, obr. 22, 208), kde bylo později skutečně odkryto (*Čech 1994*, 68–70, obr. 2–3, 5–7). Opevnění předhradí bylo předpokládáno v linii pozdější vrcholně středověké jižní fortifikace města (*Bubeník – Uhlíková 1977*, 207; *Bubeník 1988*, 208), kde bylo později také zjištěno výzkumem (*Holodňák – Holodňáková 1999*, 367–374). Námitka popírající opevnění předhradí (*Čech 1994*, 78), která vycházela ze srovnání rozloh soudobých hradů, se ukázala jako nesprávná.

Intenzivní záchranné výzkumy z let 1992–2006 přinesly obrovské množství archeologických nálezů a poznatků o raně středověké sakrální architektuře, sídlištní zástavbě, výrobě a zpracování železa a fortifikacích. Jejich zpracování je úkolem týmové práce na delší čas, nehledě na pokračování práce v terénu, jež kulminovala v r. 2006. Oproti stavu poznání z 60.–80. let 20. stol. je díky sledování liniových staveb blíže poznán terénní reliéf a jsou známy plochy bez výskytu archeologických nálezů. Podle dosavadních poznatků členily dnes zdánlivě ploché terén jižního neopevněného předhradí a podhradí terénní deprese a nerovnosti do terénních bloků, u nichž rozhodoval každý metr nadm. výšky. Na základě archeologických zjištění je možné vymezit jednotlivé areály a jejich komponenty. Relativní chronologie keramiky byla vypracována na vybraných stratigrafiích a souborech poskytujících vhodný keramický materiál. Bylo přitom nutno kombinovat chronologicko-typologická měřítka a relativní chronologii vyplývající ze stratigrafií. Problémem současného studia a vyhodnocování pramenů je absence celkového plánu, jehož sestavování probíhá dodatečně.

Předložená práce je věnována především sídelním areálům mimo vlastní ostroh. Jejím cílem je nastítnit základní přehled a stručnou charakteristiku výzkumů zde realizovaných a další směry budoucího studia.

1.2. Vymezení základních prostorových komponent lokality

Žatecký ostroh vybíhá z jižních teras Ohře v místě výrazného rozšíření údolí, má výrazný hruškovitý půdorys dlouhý 750 m, v nejširším místě 430 m široký a celková plocha činí 14,5 ha (*obr. 1*). Až do raného středověku byl povrch ostrožny pokryt půdním horizontem, který je tvořen černozemí. Dosud nejvyšší zjištěná mocnost je 1,3 m. Na některých místech byly zjištěny půdní horizonty dva, oddělené pravěkým osídlením (mladší doba bronzová a starší doba železná). Od střední fáze středohradištního období byl půdní horizont pokrýván odpadními vrstvami a tím „pohřbíván“. V jižní části dnešního nám. Svobody je evidována rozsáhlá sprašová návěj, na ostatní ploše půdní horizont nasedá přímo na šterko-pískové kvartérní podloží. Na ostrožnu byl od počátku bádání kladen hrad s předhradím, tedy jádro aglomerace (*Bubeník – Uhlíková 1977*, 193).

Obr. 1. Žatecká raně středověká aglomerace: červeně – hrad, fialově – opevněné předhradí, zeleně – jižní neopevněné předhradí, žlutě – podhradí. Kostely s hřbitovy jsou situovány do hradu a na předhradí, nekostelní pohřebiště (křížky) na jižním neopevněném předhradí, v podhradí a vně aglomerace. Osídlení (plné body) respektuje prostor pohřbívání. Další osídlení a pohřbívání bylo zjištěno ve vzdálenosti od 1,5 km a více od okrajů aglomerace (? – lokalizace nejisté, znám pouze katastr nebo širší poloha).

Abb. 1. Die frühmittelalterliche Agglomeration von Žatec: rot – Burg, lila – befestigte Vorburg, grün – südliche unbefestigte Vorburg, gelb – untere Vorburg. Kirchen mit Friedhof liegen innerhalb der Burg und auf der Vorburg, Friedhöfe ohne Gräberfeld (Kreuze) auf der südlichen unbefestigten Vorburg, in der unteren Vorburg und außerhalb der Agglomeration. Die Besiedlung (volle Punkte) respektiert den Bestattungsraum. Weitere Besiedlung und Friedhöfe wurden in einer Entfernung von 1,5 km sowie in noch größerer Entfernung vom Rand der Agglomeration festgestellt (? – Lage unklar, bekannt ist lediglich die Katastralgemeinde oder Flur).

Ostroh je spojen úzkým přechodem s jižní oherskou terasou, která se zvedá k J a ca po 270 m je přerušena výraznou terénní depresí přírodního původu. Ve vrcholném středověku byla deprese využita, zřejmě i upravena a prodloužena k V, jako příkop opevnění Horního předměstí a opatřena systémem bran: Čeradickou – také Majnušská, Roučí – také Nová, a Červenou – také Líčkovská nebo Vejvodní (*Holodňák – Razím – Roedl 1997, 130–135*). K r. 1821–1822 a 1835 je doložen zánik příkopu a jeho uvedení do dnešní parkové úpravy (*Ebel 2004, 273–275*). Zbytek terénního zářezu je dochován v městském parku na jihozáp. okraji města. Na záp. části terasy bylo zjištěno rozsáhlé osídlení se dvěma kostely a byla sem kladena předlokační tržní osada s kostely sv. Michala a sv. Mikuláše (*Bubeník – Uhlíková 1977, obr. 2, 208–209, 214–215; Bubeník 1988, obr. 21–22, 164–175; Velímský 1989, obr. 5, 71*). Na uvedené ploše o rozloze 24,5 ha je v současnosti registrováno několik

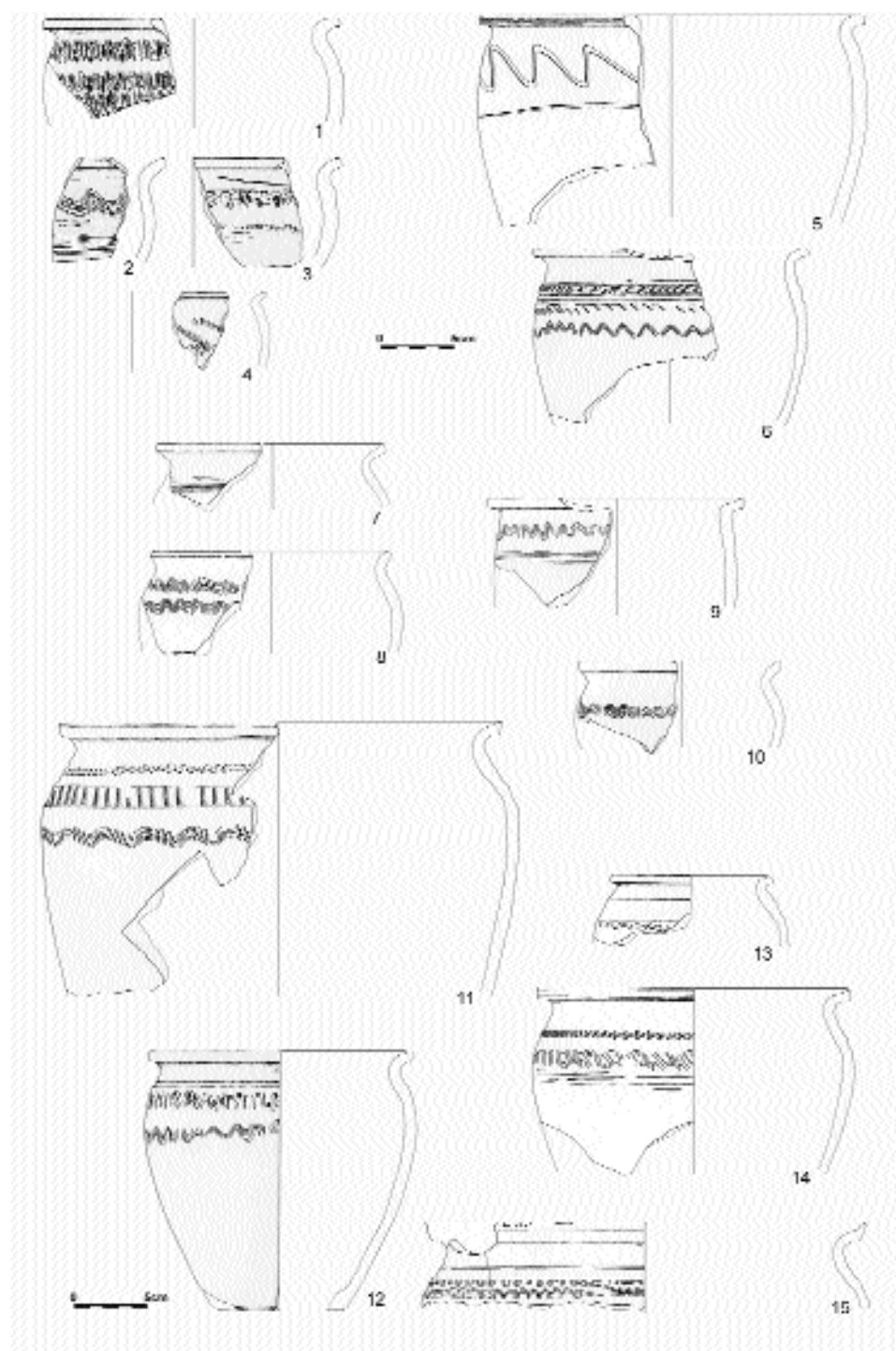

Obr. 2. Výřez z ortofota Žatce. Tečkovaně: území raně středověké aglomerace o rozloze 92 ha; přerušovaně: opevnění; čerchovaně: sídelní a výrobní areály v podhradí (nad 208 m n. m.).

I – hrotitý příkop mladšího středohradištního období; délka ca 230 m; II – opevnění předhradí dlouhé ca 470 m s počátky v 30. letech 10. stol.; III – zdvojené opevnění hradu (příkop-hradba-příkop) z počátku mladohradištního období; A – prostor hradu (4,5 ha); B – prostor opevněného předhradí (9 ha); C – jižní neopevněné předhradí (24,5 ha); D, E – výrobní a sídelní areály v suburbii; 1 – ulice Obránců míru; 2 – jižní hranice aglomerace – původně terénní deprese využitá ve vrcholném středověku k opevnění Horního předměstí; 3 – hrana terasy, pod níž není doloženo osídlení.

Abb. 2. Ausschnitt aus einem Orthofoto von Žatec. Punktiert: Gebiet der frühmittelalterlichen Agglomeration mit einer Ausdehnung von 92 ha; strichliert: Befestigung; strichpunktirt: Siedlungs- und Produktionsareale in der Unterburg (unter 208 m ü. d. M.).

I – Spitzgraben aus dem jüngeren Abschnitt der Mittelburgwallzeit; Länge ca. 230 m; II – Befestigung der Vorburg mit ca. 470 m Länge aus den 30er Jahren des 10. Jh.; III – doppelte Burgmauer (Graben-Mauer-Graben) aus dem Anfang der mittleren Burgwallzeit; A – Raum der Burg (4,5 ha); B – Raum der befestigten Vorburg (9 ha); C – südliche unbefestigte Vorburg (24,5 ha); D, E – Produktions- und Siedlungsareal in unteren Vorburg; 1 – Obránců míru-Straße; 2 – Südgrenze der Agglomeration – eine ursprüngliche Delle wurde im Hochmittelalter zur Befestigung der oberen Vorstadt genutzt; 3 – Terrassenkante, unter der keine Besiedlung belegt ist.

Obr. 4. Keramika mladohradištního období ze Žatce. 1–4: Žatec E (střední fáze mladohradištního období – 1. pol. 11 stol.), libočanský typ varianta B (*Bubeník 1988*, obr. 6).

Abb. 4. Keramik der Jungburgwallzeit aus Žatec. 1–4: Žatec E (mittlere Phase der Jungburgwallzeit – 1. Hälfte des 11. Jhs.), Libočany-Typ, Variante B (*Bubeník 1988*, obr. 6).

výrazných areálů raně středověkého osídlení (viz níže); řada drobných záchranných akcí přinesla další nálezy objektů, vrstev a výrobních pyrotechnologických zařízení. Celý areál označujeme za jižní neopevňené předhradí a terénní deprese je považována za jeho jižní hranici (*obr. 2: C*). Nálezy z raného středověku pokračují ještě dále po terase směrem k J. Vně aglomerace se vyskytují hlavně hrobové nálezy (*obr. 1*).

Štěrka a jíl vyplavený z deprese tvořící jižní hranici neopevňené předhradí vytvořil rozsáhlý plaz překrývající staré koryto Ohře, které tak bylo odděleno od toku současného. Meandrem řeky, jižní terasou a ostrožnou je vymezen okrouhlý prostor o rozloze 33 ha s doklady raně středověkého osídlení, označovaný jako podhradí. Starší doklady raně středověkých aktivit se koncentrovaly v okolí kostela sv. Václava (*Bubeník – Uhlíková 1977*, 209–210, 214, obr. 21). Novější výzkumy prokázaly, že sídelní areál byl rozsáhlejší (*Čech 1999a*, 137–150). Raně středověké sídlištní nálezy se vyskytují jen nad vrstevnicí 208 m, tzn. na nízké protáhlé vyvýšenině s osou JZ–SV (*obr. 2: D*). Druhý výrobní a sídelní areál byl zjištěn v l. 2003–2004 (*obr. 2: E*).

Prostor, na němž se rozkládala žatecká raně středověká aglomerace, můžeme rozdělit na tři geomorfologicky a funkčně odlišné komponenty. Jádrem byl ostroh s doklady raně středověkých fortifikací. Středohradištní areál zaujal sev. část o rozloze 8 ha a vymezoval jej příkop (*obr. 2: I*), který využíval přirozenou terénní depresi na vých. straně ostrohu. Soudobé osídlení je registrováno po celé ploše aglomerace. Jádro mladohradištní aglomerace tvoří ostroh s hradem odděleným hradbou a zdvojeným příkopem (*obr. 2: A, III*) od opevňené předhradí (*obr. 2: B, II*). Sídelní areál na J od něj je označován jako jižní neopevňené předhradí (*obr. 2: C*), ohraničené na J přirozenou terénní depresí (*obr. 2: 2*). Osídlení koncentrované na dvou vyvýšeninách pod záp. svahy ostrožny až po řeku chápeme jako podhradí (*obr. 2: D, E*).

Obr. 3. Relativní chronologie keramiky středo- až počátku mladohradištního období ze Žatce. 1–4: Žatec A (starší středohradištní období); 5–6: Žatec B (mladší středohradištní období); 7–10: Žatec C (pozdně středohradištní období); 11–15: Žatec D (počátek mladohradištního období), horizont libočanského typu varianty A (*Bubeník 1988*, obr. 7).

Abb. 3. Relative Chronologie der Keramik aus der Mittel- bis Anfang der Jungburgwallzeit von Žatec. 1–4: Žatec A (ältere Mittelburgwallzeit); 5–6: Žatec B (jüngere Mittelburgwallzeit); 7–10: Žatec C (späte Mittelburgwallzeit); 11–15: Žatec D (Anfang der Jungburgwallzeit), Horizont des Libočany-Typs, Variante A (*Bubeník 1988*, obr. 7).

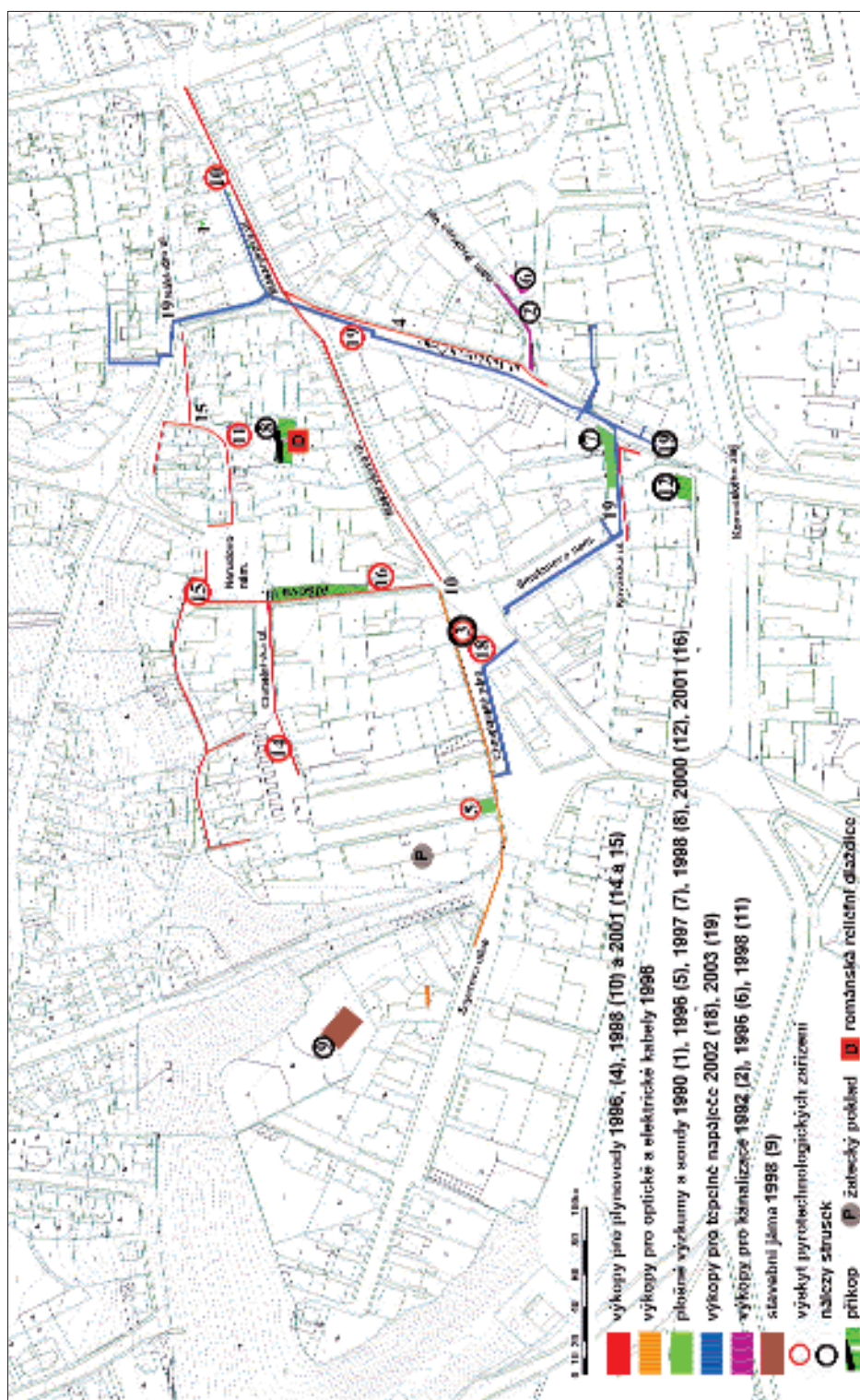
Obr. 5. Parcelační skica se situováním výřezů (obr. 6–8).

Abb. 5. Parzellen-Skizze mit Bezeichnung der Lage der Schnitte (Abb. 6–8).

1.3. Žatecká keramika středohradištního a počátků mladohradištního období

Od počátku 90. let probíhající rekonstrukce inženýrských sítí a komunikací přinesly množství nových archeologických památek. Předběžné publikace se dočkal řez příkopem předpokládaného opevnění hradu včetně nálezů keramiky a etážovitě pohřebiště zjištěné na nám. Petra Chelčického (Čech 1994, 65–80). Výzkum nepřinesl stratigrafické situace vhodné k upřesnění chronologie keramiky. Pro datování bylo použito chronologicko-typologické schéma J. Bubeníka (Bubeník – Uhlíková 1977, obr. 3–5). První situací umožňující upřesnit relativní chronologii keramiky daného období byla část obranného příkopu malého opevněného sídla (Čech 2001, Abb. 11). Stratigraficky tu keramice z mladší fáze středohradištního období (podle členění J. Bubeníka 1977, obr. 3: 10–15) předcházela starší soubor (Čech 2001, Abb. 10: 2–17), dle J. Bubeníka starší fáze středohradištního období (Bubeník 1977, obr. 3: 5–9).

Rychle přibývajícím archeologickým nálezům a prozkoumané stratigrafii se podle předběžných závěrů autora výzkumu dostaly do rozporu nejen s chronologicko-typologickým schématem J. Bubeníka, ale také s keramickými výrobními okruhy J. Bubeníka a P. Meduny (1994, 183–192). Bylo vybráno sedm příkladů (Čech 1999b, 353–365), na nichž byl de-

Obr. 6. Západní část jižního neopevněného předhradí s trasami výkopů a plochami s archeologickými výzkumy (1–12, 14–16, 18, 19; číslování akcí viz soupis).
 Abb. 6. Westteil der südlichen unbefestigten Vorburg mit Verlauf der Aushube und Grabungsflächen (1–12, 14–16, 18, 19; Nummerierung der Grabungen s. Verzeichnis).

monstrován společný výskyt keramiky okruhu Drahůš – Dřevíč (srov. *Bubeník – Meduna 1994*) s keramikou libočanského typu varianty A, neboli okruhem Hradec – Rubín (*Bubeník – Meduna 1994*, Abb. 2: K–M, H–J), i B (*Bubeník 1988*, obr. 6). Z toho vyplynulo datování keramiky, potažmo hradu Drahůš, do 2. pol. 10. století. *J. Bubeník (2002, 319–326)* tyto závěry odmítl, ale svou oponenturu mísl poněkud nepřehledně s názory na práci o hradech a výšinných sídlištích středního Poohří (*Čech 2000a*, 421–438). Výzkum fortifikace předhradí přinesl závažné svědectví v podobě dvou fází a absolutního datování podle dendrochronologie z dřev v konstrukci hradebních těles (*Čech 2004*, 59).

Označení specifického tvaru keramiky středního Poohří jako „libočanský typ“ (*Váňa 1961*, 468), jeho rozpracování do variant A a B a vymezení dalších samostatných skupin (*Bubeník 1988*, obr. 6, 7, 46–56) se v současnosti jeví jako překonané. Tato keramika je žatecké proveniencí a vzhledem k pojmenování výrobních okruhů podle hradů (souhrnně *Bubeník – Meduna 1994*, 183–192) považují za příhodnější a srozumitelnější její označení jako „Žatec A–E“. Dalším argumentem pro změnu označení je chronologické zařazení, neboť původní libočanský typ varianty A je kladen na závěr období středohradištního, počátky varianty B jsou hledány na počátku mladohradištního období. Na základě prozkoumaných stratigrafických situací lze dokázat relativní chronologickou posloupnost od středohradištní keramiky (Žatec A, B) přes její pozdní varianty (Žatec C) až po libočanský typ variantu A (Žatec D) a variantu B (Žatec E). Původní členění na skupiny je příliš podrobné, odrážející typologické měřítko nereflektující relativní chronologii podle stratografií. Proto byl vypracován návrh otevřeného systému „Žatec“ (*obr. 3 a 4*), který si klade za cíl vytvořit přehledné skupiny provázané s tradičním chronologickým schématem.

Zpracování raně středověkých nálezů z podhradí (*Čech 1999a*, 137–150) naznačilo, že středohradištní nálezy (viz níže) jsou zastoupeny početněji, než se dříve předpokládalo (s počátky aglomerace v 9. stol. se původně nepočítalo: viz *Bubeník – Uhlíková 1977*, 214; *Čech 1997*, 30–31). Výzkumy do r. 2006 přinesly celou řadu nových nálezů jak na jižním neopevněném předhradí, tak na vlastní ostrožně, včetně hrotitého příkopu opevnění (*Čech 2006*). Soubory středohradištní keramiky ze situací bez vzájemného stratigrafického vztahu byly uspořádány do tří typologických fází. Za keramiku starší fáze jsou považovány vejčité hrnce s jednoduchými ven vyhnutými okraji (*obr. 3: 1–4*; Žatec A dle nového členění). V mladší fázi dochází k tvarování podhrdlí, objevuje se hřebenový vpich a typická je žlábková vlnice (*obr. 3: 5, 6*; Žatec B). Za pozdní fázi považují hrnce vycházející ze středohradištních tvarů (*obr. 3: 8*) se složitěji profilovanými okraji se zdůrazněnou horní hranou (*obr. 3: 9–10*; Žatec C) zdobené ojedinělými hřebenovými vpichy a vpichy jedním hrotem (*Čech 1999b*, obr. 1). V tomto nálezovém horizontu je nápadný výskyt keramiky tvarem a výzdobou podobné středočeské (*Bartošková 1997*, obr. 8: 2), ovšem slídnatým materiálem odkazující spíše na žateckou produkci (*obr. 3: 7*).

Podle výsledků výzkumu (např. výplň příkopu: *Čech 2001*, Abb. 11: 9, 7, 10) obsahuje horizont libočanského typu varianty A nejen varianty IICb, ale také variantu IIAb Bubeníkova členění, která byla původně pokládána za starší (*Bubeník 1988*, obr. 7, 51–52). Proto byly k původnímu libočanskému typu variantě A přiřazeny tvary dvojkónické, vejčité, s plasticky členěným podhrdlím, výzdobou sestávající z vlnic, hřebenových vpichů a s okraji se zdůrazněnou horní lištou (*obr. 3: 11–15*; Žatec D). Tato produkce je kladena na počátek mladohradištního období. Nejstarší varianty libočanského typu varianty B (*Bubeník 1988*, obr. 6) jsou typické jemnou výzdobou a průměrem okraje nepřekračujícím maximální prů-

měr výdutě těla. Společně s nimi doznívají ještě tvary blízké typu A (*obr. 4: 1–4*). Původní libočanský typ varianta B byl nahrazen označením „Žatec E“.

V absolutním datování středohradištních tvarů se pohybujeme v tradiční rovině. Střední doba hradištní byla pracovně (!) rozdělena na starší, mladší a pozdní fázi reprezentovanou keramikou Žatec A–C, absolutně na 1. a 2. pol. 9. stol. a 1. pol. 10. století. Pro upřesnění zatím scházejí relevantní poznatky. Nejistota nastává v datování závěru horizontu keramiky Žatec C, předcházející horizontu Žatec D (dříve libočanský typ varianta A). Dokud nebude zpracován a publikován výzkum opevnění předhradí s dendrochronologickými daty a s nálezy keramiky na bermě, budeme považovat datování závěru horizontu Žatec C a počátků horizontu Žatec D k polovině 10. stol. za hypotetické. Společný výskyt některých typů horizontu Žatec D a Žatec E (dříve libočanský typ varianta B: *Čech 1999b*, *obr. 3, 5*) opravňuje k datování závěru výskytu keramiky Žatec D a počátků (!) horizontu Žatec E do závěru 10. stol. (srov. *Bubeník 2002*, 322–323). Zřejmý je výskyt horizontu Žatec E po celé 11. století.

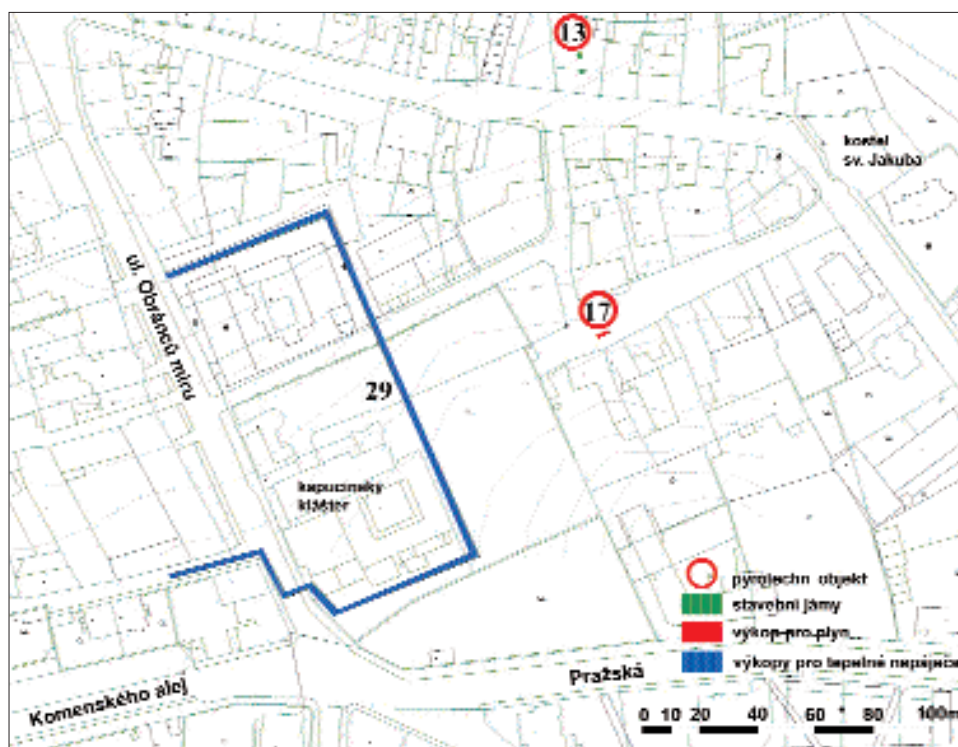
2. Výzkumy a sídelní komponenty na jižním neopevněném předhradí a v podhradí

Veškeré archeologické akce v uvedených areálech byly záchranného charakteru. Větší stavební aktivity v 90. let probíhaly v prostoru jižního neopevněného předhradí. Prostor podhradí se ocitl v centru pozornosti až na počátku 21. stol., do té doby se jednalo jen o omezené akce. Během výstavby panelového sídliště v 60. letech zde byly vybudovány nové inženýrské sítě. Proto byly nedávno rekonstruovány pouze některé komunikace a rozšířena dvě parkoviště. Číslování nalezišť v přehledu výzkumů (viz níže) odpovídá číslování na *obr. 6–8* (situování výseků viz *obr. 5*). V kapitolách 4.1 a 4.2 jsou odkazy na obrázky současně odkazem na katalog nalezišť i na polohu výzkumu.

Jižní neopevněné předhradí i podhradí neobsahují náznaky opevnění, i když stále existuje teoretická možnost jeho někdejší existence; vzhledem k charakteru a rozloze osídlení však není pravděpodobná. Jednotlivé areály se sídelními i výrobními aktivitami jsou územně dost omezené a není vyloučeno ohrazení lehčího charakteru. Výzkum zatím nic takového neodkryl.

Sakrální architekturu mimo hrad a opevněné předhradí písemné prameny registrují až od 14. stol. (*Tomas 1967*, 33). Z dobových vyobrazení kostela sv. Jana Křtitele v Mlynářích (*Holodňák – Ebelová 2004*, 2. bar. příloha), půdorysu kostela sv. Mikuláše (*o. c.*, 1. bar. příloha), špitálního kostela sv. Máří Magdalény (*Willenbergova veduta*) a dochovaného kostela sv. Jakuba lze vysledovat jednoduchý, téměř čtvercový půdorys a prosté pravouhlé nebo trojboké presbytáře. Kostely na předměstích jsou proto považovány za vrcholně středověké, nahrazující románské kostely uvnitř města. Z archeologických výzkumů je zřejmé, že po lokaci města skončilo pohřbívání na hřbitovech u kostelů uvnitř města (kromě hřbitova u farního chrámu Panny Marie), které se stávají filiální vůči kostelům na předměstí (*Čech 1994*, 76). Nález zlomku čtvercové románské dlaždice v sídlištní situaci mimo hrad a opevněné předhradí (*obr. 6: 8*) je zatím stále ojedinělý, a románské kostely nejsou ani nadále mimo hrad a opevněné předhradí předpokládány.

Vzhledem k nestejnomyšlnému rozložení, různému charakteru a intenzitě výzkumů lze jednotlivé sídelní a výrobní areály postihnout v rozdílné kvalitě.

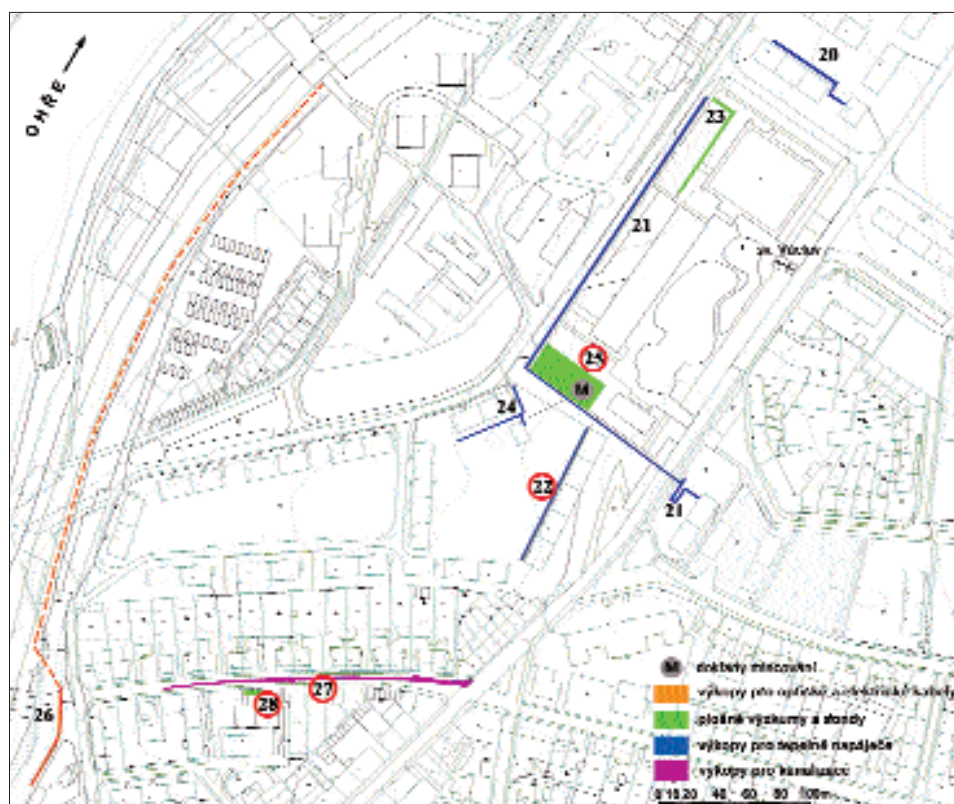
Obr. 7. Východní část jižního předhradí s trasami výkopů a plochami s archeologickými výzkumy (13, 17, 29; číslování akcí viz soupis).

Abb. 7. Ostteil der südlichen Vorburg mit Verlauf der Aushübe und Grabungsflächen (13, 17, 29; Nummerierung der Grabungen s. Verzeichnis).

2.1. Jižní neopevněné předhradí

Prostor je výrazně rozdělen záchrannými výzkumy, resp. stavební aktivitou správců sítí, na nestejně velké části. Hranicí je ulice Volyňských Čechů (*obr. 2: C, 1*).

Nejstarší raně středověké osídlení západní části je reprezentováno sídlištními situacemi s keramikou pražského typu (*obr. 6: 14*). Osídlení pokračuje v období starohradištním (*obr. 6: 19*) a středohradištním (*obr. 6: 9, 14, 19*), jak dokládají jámy zahloubené do půdního typu, sprašového a štěrkopískového podloží. Sídlištní souvrství bylo evidováno v Chmelařské ul., kde je registrován velký areál výroby a zpracování železa a barevných kovů (*Šrein et al. 1995, 227–230*). Za jeho sev. okraj je považována Chmelařská ul. (*obr. 6: 14*), za jižní Chmelařské nám. (*obr. 6: 3, 18*), od Z je vymezen terénním zářezem (ul. Pod známkovnou) a od V Alšovou ul. (*obr. 6: 16*). Ojedinelé nebo ve skupinách se vyskytující pyrotechnologická zařízení jsou registrována i dále k V od Nerudova nám. po Masarykovu ulici. Mezi její záp. částí a nám. B. Smetany byla zjištěna rozsáhlá terénní deprese a na V od ní další areál s výskytem vrstev strusek a železářských výrobních zařízení (*obr. 6: 2, 4, 6, 7, 12, 19*). Starší, záp. výrobní areál má počátky kolem poloviny 10. stol. a největšího rozsahu a intenzity dosáhl v 11. století. Druhý (vých.) spadá do 1. pol. 12. století. Datování

Obr. 8. Podhradí s trasami výkopů a plochami s archeologickými výzkumy (20–28; číslování akcí viz soupis).
Abb. 8. Unterburg mit Verlauf der Aushübe und Grabungsflächen (20–28; Nummerierung der Grabungen s. Verzeichnis).

bylo provedeno na základě srovnání keramiky z výrobních areálů s keramikou z hradu provázenou nálezy mincí od knížecí vlády Vratislava II. (1061–1086) do druhé vlády Vladislava I. (1120–1125). Na okraji staršího výrobního areálu (*obr. 6*) byl r. 1937 nalezen tzv. žatecký poklad (*Preidel 1939*, 538–589; *Bubeník 1988*, 166–167, tab. CCXXI–CCXXIV; *Radoměřský 1993*, 19–34), který byl spojován s obchodem a trhem (*Bubeník 1992*, 23). Vzhledem k poloze nálezu pokladu na kopci na hraně příkrého srázu byla vyslovena domněnka o poloze tržiště v podhradí na nejnižších terasách Ohře (*Čech 1999*, 141). Přehlížená skutečnost, že poklad obsahoval svitky tenkého stříbrného drátu vhodného k výrobě šperků technikou drátěného i kuličkového filigránu, a především výskyt celých šperků, nikoli zlomkového stříbra, svědčí spíše o pokladu jako „skladu“ produkce vysoce specializovaného řemeslníka–šperkaře (*Čech 2004*, 78–79). Ve zlomky se šperky přeměnily až po neodborném zásahu konzervátora libereckého muzea v roce 1969 (*Bubeník 1988*, 167).

V obou areálech byly zjištěny dva výrazné typy pyrotechnologických zařízení. První, nejpočetnější skupinu tvoří jámy pravidelného kruhového půdorysu se stěnami propálený-

mi do cihlově červené až okrové barvy. Objekty se liší sklonem stěn a jsou zřejmě dvě skupiny podle hloubky a sklonu stěn – mělké mísovité a hlubší kotlovité. Zjištěné průměry nepřekračují 70 cm. Druhým typem jsou zahlobbené objekty podkovovitého půdorysu s valounovou klenbou. Délka jednoho z většiny odkrytého zařízení nepřesahovala 100 cm. Na záp. konci předhradí proběhla jen jedna plošně rozsáhlejší akce v podobě dokumentace stěn rozměrné stavební jámy s pěti zahlobbenými objekty ve stěnách (*obr. 6: 9*). V jednom z nich se nacházelo velké množství strusky. Objekty dávané do souvislosti s výrobou a zpracováním železa a nálezy strusek jsou registrovány na celém jižním neopevněném předhradí, jak v koncentracích, tak ojediněle. Ve vých. části jižního předhradí proběhla jen jedna významná terénní akce, která se ale většinou pohybovala ve zničeném terénu v areálu kapucínského kláštera (*obr. 7: 20*). Ve třech mikrosondách v rámci dvou akcí (*obr. 7: 13, 17*) byly odkryty železářské výrobní objekty a vrstvy se struskou.

Z definice okrajových částí aglomerace jako nerezidenčních vybočuje malý opevněný objekt o rozloze 0,6 ha na malé ostrožně jen 70 m od jihozáp. okraje opevněného předhradí (*obr. 6: 8*). Příkop široký 5 a hluboký 1,2 m byl začištěn v délce 12,5 m. Celý profil se podařilo dokumentovat ve stěně jámy pro základ domu a další řez byl odkryt sondou přes dvě třetiny šířky příkopu (zbytek byl zničen raně novověkým sklepem; *Čech 2001*, 307–308, *Abb. 3, 6, 10, 11*). Během stavby plynovodu a kanalizace (*obr. 6: 11, 15*) nebyly získány poznatky o vnitřním členění či zástavbě plochy vymezené příkopem, přestože bylo pravidelně dosahováno půdního typu a sprašového podloží. K datování je k dispozici 1 keramický zlomek ze dna příkopu (*Čech 2001*, *Abb. 10: 1* – chybně vrstva 8, správně vrstva 22), pocházející z hrnce vejčitého tvaru s asymetrickou hřebenovou vlnicí a vodorovným žlábkem. Tyto keramické tvary jsou obvykle datovány do závěru 9. stol. (např. *Šolle 1966*, *obr. 22: 4a, 8, 13; Váňa 1995*, 127–128, *obr. 13: 1, 12, obr. 88: 2, obr. 89: 10, obr. 90: 9; Bartošková 2004*, 788, *obr. 13*). Keramika spojená s horizontem libočanského typu varianty A podle J. Bubeníka (Žatec D) byla vyzvednuta z vrstev ve střední části výplně a z kulových jamek umístěných do výplně (*Čech 2001*, *Abb. 3: 5–14*). Téměř nejvýše položená vrstva (*Čech 2001*, *Abb. 3: 3*) obsahovala rozptýlené tři denáry velkého střížku Břetislava I. (ražby z let 1035–1055). V mělké depresi vzniklé sesednutím výplně příkopu byl nalezen již zmíněný zlomek dlaždice typu 52 (*Hejdová – Nechvátal 1970*, 142, *obr. 13; Merhautová 1988*, 63, *obr. 59*). Raně středověký kostel v okolí místa nálezu ale nepředpokládáme.

2.2. Podhradí

Jak vyplývá z přehledu výzkumů (viz příloha), není suburbium tak prozkoumáno jako jižní předhradí nebo vlastní ostrožna s hradem a opevněným předhradím. Přesto lze konstatovat, s přihlédnutím ke starému nálezovému fondu, že se osídlení koncentrovalo v okolí kostelíka sv. Václava (*Bubeník 1988*, *obr. 21*), připomínaného poprvé v r. 1357 (*UB Saaz*, č. 86). Možnost existence starší sakrální stavby je nadále otevřená díky pěti esovitým záušnicím o průměru 16–17 mm, nalezeným na haldě zeminy z výkopu podél zdi kostela (*Bubeník 1988*, 237–238, *obr. 21: 86*). Může se ale jednat o náhodu, protože jak kostel, tak přilehlé raně středověké osídlení se nacházejí v okolí nejvyššího bodu na terase nad řekou, tj. mezi 208 a 209 m n. m. (*Čech 1999a*, 137–150). Pro osídlení je převýšení nad řekou rozhodující, jak ukazuje další sídelní a výrobní areál zjištěný ve Sládkově ul. (*Čech 2004*, 72) a volný prostor ve sníženině vyplněný šterkopískem s proplásky jílu a půdního typu (*obr. 8:*

mezi 28 a 23). Prostor podhradí tak můžeme rozdělit na východní a západní areál (*obr. 2: D, E*). Osídlení v obou areálech přetrvává po celý středověk až do násilného konce v r. 1635.

Počátky raně středověkého osídlení vých. areálu lze klást do starší fáze středohradištního období, tedy do 1. pol. 9. stol. (*Čech 1999a*, *obr. 6: 8–10, 9: 13*). Dále byly odkryty zahluobené objekty, zbytky horizontálně uložených sídlištních vrstev a ojedinělé pyrotechnologické objekty (*obr. 8: 23, 25*), vše s nálezy keramiky Žatec D–E. O detailech osídlení nebylo možno říci mnoho pro značné poničení terénů.

Nejstarší nálezy ze záp. areálu pocházejí ze závěru středohradištního období, tzn. z počátku 10. století. Jak je zřejmé z popisu výzkumů (viz příloha) v okolí Sládkovy ul. (*obr. 8: 26–28*), byla zde zjištěna mimořádná nálezová situace srovnatelná jen s hradem a některými částmi opevněného předhradí. Mohutné horizontální zvrstvení dosahující až 70 cm, četné zahluobené objekty včetně pyrotechnologických, dna dřevěných sudů s bílou vápnitou usazeninou a movité nálezy dokládají význam polohy. Nálezem, který je neobvyklý i v rámci jinak bohatých nálezů hmotné kultury, je soubor šesti zlomků (půlek) denárů, jednoho s odlomeným (?) okrajem a jednoho celého, tři tyglíků s kapkami stříbra a dvou zlomků cány – plíšků pro vystřížení střížku (*Čech 2004*, 84). Jedna z mincí náleží Spytihněvovi II., zbytek Vratislavovi II. Vše bylo nalezeno v silně uhlíkaté vrstvě s množstvím keramiky a železných předmětů (téměř 40 ks) ve spodních partiích výplně rozměrného objektu na jižním okraji vých. areálu (*obr. 8: 25*). Podle rentgenofluorescenční analýzy prvků má šest mincí příměs mědi v rozpětí 1,04–6,49 % a jedna 17,12 %. Jeden z plíšků nese stopy tepání a obsahuje 8,32 % Cu a 6,87 % olova, druhý je zřejmě odlomen z pásku a obsahuje 1,26 % mědi. Kapka stříbra z jednoho z tyglíků je ovšem z kovu velmi čistého (92,48 % Ag), příměs bromidu (7,52 %) je považována za korozní produkt z okolního prostředí (*Frána 2002*). Rozdíl v čistotě mincovaného kovu a kovu taveného bychom mohli pokládat za úmyslné „nastavení“ kovu určeného pro mincování. Blízký vztah se jeví mezi druhým zlomkem cány a sedmi denáry. Nález lze považovat za doklad mincování v žateckém podhradí v době vlády knížete Vratislava II. Lokalizace mincovny do podhradí není vyloučena (*Petráň 1998*, 92–102). Předpokládat však lze i lehce opevněný objekt, byť pro to archeologické doklady chybějí. Na druhou stranu je s podivem, že se stříbro v hodnotě odpovídající osmi denárům nacházelo v odpadní vrstvě.

Detailní popis pravděpodobného odpadu z mincovny a jeho nálezového kontextu je možný jen díky tomu, že se jedná o jednotlivost v množině velkých a nezpracovaných výzkumů. O to víc vyznívá neradostný kontrast. Na prvním místě je opět absence celkového plánu a zpracování terénní dokumentace.

3. Srovnání opevněných částí aglomerace, jižního předhradí a podhradí

Přes neuspokojivý stav zpracování výzkumů a movitých nálezů lze provést základní srovnání jednotlivých částí aglomerace. Do r. 2006 bylo v Žatci zjištěno stavebně historickým a archeologickým výzkumem pět raně středověkých sakrálních staveb včetně přílehlých soudobých pohřebišť. Dvě leží uvnitř hradu a tři na opevněném předhradí (*obr. 1*). Uvnitř hradu byly odkryty plochy s dlažbou z drobných valounků, palisádový žlab s branou, rozměrná nadzemní srubová stavba, drobné nadzemní stavby srubové konstrukce, stavby se

sníženým interiérem a rozměrný zahlužený objekt s doklady vertikální konstrukce a horizontální výdřevou stěn. To vše je považováno za pozůstatky dvorce ze závěru 10. až 1. pol. 11. stol., spojovaného – díky centrální poloze uvnitř hradu a výjimečným nálezům hmotné kultury (Čech 2004, 75–78) – s knížecím majetkem. Nálezy dalších zahlužených objektů interpretovaných jako palisádové žlaby byly zjištěny na opevněném předhradí, a to vždy v místě nebo v sousedství raně středověkých kostelů. U sv. Víta je palisádový žlab považován za současný s kostelem (Čech 2000b, 172–173, obr. 3). U neznámého kostela na nám. Petra Chelčického odkryl výzkum v roce 2006 mohutný palisádový žlab s keramikou horizontu Žatec C–D, který kostelu a přilehlému pohřebišti předcházel a náležel zřejmě staršímu osídlení odkrytému v sektorech 23–25 (Čech 2004, 97). Vzhledem k rozměrům odkrytých žlabů (šíře 60 cm a hl. 140 a 165 cm) můžeme objekty považovat za pozůstatky palisádových ohrazení, které pravděpodobně náležely dvorcům (srov. Dostál 1969, 192–198).

Dalším významným ukazatelem významu opevněných komponent žatecké aglomerace, resp. sociálních skupin jejich obyvatel, jsou nálezy mincí jak v hrobech, tak v sídlištních kontextech. Na pohřebišti u neznámého kostela na nám. P. Chelčického bylo v hrobech nalezeno sedm denárů ražených od Spytihněva II. do Soběslava II., jeden denár malého střížku Břetislava I. byl nalezen v zásepku hrobu u kostela sv. Víta (Klápště 1999, 777, 780) a jeden denár (dosud neurčený) v pravé dlani jedince pohřbeného u kostela sv. Petra (?) uvnitř hradu. Velké množství mincí z Chelčického náměstí může být zkrslující, jelikož tamní pohřebiště, resp. jeho relikty, bylo prozkoumáno v úplnosti (259 hrobů). Další dvě uvedené pohřebiště byla pouze sondována. Uvnitř hradu bylo dále získáno 13 denárů v sídlištních nálezech, na opevněném předhradí pak žádný.

Hrad byl od předhradí oddělen příkopem s keramikou Žatec D na dně, datovanou pravděpodobně po polovině 10. stol. (Čech 1994, 68–70, obr. 2–7). Zřejmě v závěru 2. pol. téhož věku byl vyhlouben příkop další (keramika horizontu Žatec E, výzkum 2005), a to uvnitř hradu za zadní stěnou dřevo-hlinité hradby s čelní kamennou plentou. Opevnění hradu tak získalo podobu: příkop – hradba – příkop. Výsledky výzkumu vnějšího opevnění byly publikovány v předběžné a populární formě (Holodňák – Holodňáková 1999, 367–374; Čech 2004, 59–60).

Na jižním neopevněném předhradí byl odkryt příkop hypoteticky považovaný za opevnění velmožského sídla o rozloze ca 0,6 ha. Podle keramiky horizontu Žatec B je objekt datován do mladší fáze středohradištního období (Čech 2001, 307–308, Abb. 10: 1, správně vrstva 22). V nejsvrchnějších dochovaných vrstvách výplně příkopu byly nalezeny tři denáry Břetislava I. velkého střížku (ražby z let 1035–1050). Za majetek řemeslníka-šperkaře je považován již zmíněný žatecký poklad (Čech 2004, 78–80), který byl do země uložen na okraji rozsáhlého areálu s četnými pyrotechnologickými objekty (viz kap. 2.1). Ty se nacházejí ve velkém množství rovněž na opevněném předhradí, ale jen jejich zpracování a rozbor nálezů železářských i kovářských strusek z celé aglomerace mohou výrobní aktivity blíže specifikovat. Na opevněném předhradí jsou registrovány pouze mělčí objekty s typickými bochánky kovářské strusky ve výplních i v jejich okolí, které vznikly usazováním okují, popela, nespáleného dřevěného uhlí a mechanických nečistot ze stěn výrobních objektů. Hlubší zařízení z jižního neopevněného předhradí a z podhradí se strmými stěnami jsou provázány nálezy hutnických strusek, je tedy možné, že byly využívány k úpravě železných hub z hutnických zařízení (zbavování nečistot, strusky a zbytků rudy).

Se zpracováním stříbra, snad přímo s mincováním (nal. 25), souvisí nález denárů, zlomků cán a tyglíků s kapkami stříbra na vnitřních stěnách z výrazné uhlíkaté vrstvy na dně rozměrného pravouhlého zahloubeného objektu v podhradí (*obr. 8: 25*). Zpracovatelský areál železa na jihozáp. okraji suburbia dokládá charakter neopevněných částí aglomerace jako center řemeslné výroby, v případě Žatce výroby a zpracování železa.

4. Závěr

Nálezy keramiky pražského typu a starohradištní jsou velmi ojedinělé. Četnější nálezy pocházejí ze starší fáze středohradištního období; byly zahrnuty do horizontu Žatec A. Prozatím nemáme důkazy pro jeho spojení s počátky Žatce jako raně středověkého hradu. Proto jej, stejně jako starší nálezy, pokládáme za doklady staršího osídlení venkovského charakteru.

Následný vývoj žatecké raně středověké aglomerace lze shrnout do čtyř základních fází. Nejstarší příkop vymezoval hrad o rozloze 8 ha (*obr. 2: I*). Na základě keramiky z nejspodnějších vrstev jeho výplně je datován do mladší fáze střední doby hradištní (Žatec B). Soudobé osídlení se nacházelo na ploše celé aglomerace; typické jsou shluky drobných kulových jamek v půdním typu, podlahy z interiérů nadzemních staveb, zahloubené objekty od mělkých depresí po hluboké zásobnice a ojedinělá pyrotechnologická zařízení (*Čech 2006*). Celkově lze náleзовé sídlištní situace hodnotit jako skromné a nevýrazné. Také chybí výrazné koncentrace objektů známé z mladšího období. Nálezy nejsou příliš četné, mnohdy se omezují jen na několik zlomků keramiky vhodných k datování. Za stávajícího stavu poznání nelze říci nic bližšího o horizontu Žatec C, který se ve výplni nejstaršího příkopu nevyskytuje. Náplň horizontu Žatec C byla definována podle nálezů z vrstev výplně příkopu malého opevněného objektu na jižním neopevněném předhradí (*Čech 2001, 307–308, Abb. 5, 6, 10*).

Na vrstvy s keramikou Žatec C bezprostředně nasedala vrstva s keramikou Žatec D (*o. c., Abb. 11*), která je datována do 2. pol. 10. století. Nejvýraznější změnou je rozdělení ostrohu novým opevněním, které vydělilo vlastní hrad. Na dně příkopu byl nalezen soubor keramiky horizontu D (*obr. 2: III; Čech 1994, obr. 5 – Q, R; obr. 6–7*). Uvnitř hradu odkrytá koncentrace zahloubených objektů uspořádaných do pravidelného půdorysu s nálezy předmětů ze stříbra, skla a zlaceného bronzu ve výplních (*Čech 2004, 63*) je interpretována jako dvorec blíže neurčené nobility, snad přímo knížecí. Opevnění předhradí na jižní straně ostrohu dosáhlo délky 450 m a chráněn byl celý ostroh o rozloze 14,5 ha. Tato fáze osídlení je výraznější jak v čitelnosti a četnosti sídelních situací, tak v počtu nálezů. Sídlištní situace tvoří výrazně územně ohraničené koncentrace jak v rámci jižního neopevněného předhradí, podhradí, tak opevněného předhradí, které je prozkoumáno ve větší míře. Četnější zahloubené objekty, souvrství, interiéry nadzemních staveb a dlažby z drobných valounů, bohaté soubory keramiky a nálezy zlacených bronzových, stříbrných a skleněných předmětů, to vše dokládá vyšší společenské vrstvy na hradě i opevněném předhradí (*Čech 2004, 62, 63, 66, 97: sektory 23–25*).

Ještě radikálnější změny zástavby a vnější podoby aglomerace jsou provázeny keramikou Žatec E (původně libočanský typ varianta B). Předpokládáme, že se tak děje od závěru 10. stol. a po celou 1. pol. 11. století. Na počátku tohoto období byl vyhlouben další

příkop opevnění hradu (*obr. 2: III*). Uprostřed něj byl na místě starší sídlištní situace postaven dvorec s palácovou stavbou, s menšími stavbami srubové a sloupové konstrukce, považovanými za stavby hospodářského charakteru, s palisádou s branou a kostelem s pohřebištěm vně ohrazení. Na opevněném předhradí vznikly v místě starší zástavby dva románské kostely s přílehlými hřbitovy, z nich kostel sv. Víta ve dvorci. Na jižním neopevněném předhradí a v podhradí byly v provozu areály s četnými pyrotechnologickými zařízeními. V nich a v souvrství vzniknuvším jejich činností jsou nacházeny stusky kovářské i hutnické. V podhradí byly odkryty pozůstatky po práci se stříbrem, snad mincování (*Čech 2004, 71–102*).

Ve 12. stol. byl postaven uvnitř hradu na místě zaniklého dvorce jednolodní kostel s věží zasvěcený pravděpodobně Panně Marii. Rozsah a charakter osídlení v ostatních částech aglomerace se nezměnil. Na jižním neopevněném předhradí zanikl areál výroby a zpracování železa a barevných kovů s nálezy vyspělých forem keramiky Žatec E. Nový vznikl východně od starého a byl provázen keramikou tvarově vycházející z horizontu Žatec E, ale postrádající výzdobu. Podle nálezů z hradu je tato keramika provázena denáry z druhé vlády Vladislava I. (1120–1125). Areál pokračoval až do 2. pol. 12. století. Do téhož období klademe stavbu pozdně románského kostela sv. Kříže na předhradí, který měl obdélnou loď a pravoúhlé kněžiště (výzkum 2001). Do počátku 13. stol. je datována přestavba jednolodního kostela s věží na trojlodní pozdně románskou baziliku s dvojvěžím v západním průčelí zasvěcenou Panně Marii (*Beránek – Ebel – Čech 2004, 5–6, 32–42*). Domnívám se, že vznik vrcholně středověkého města se odehrával ve dvou etapách, přičemž v první došlo k jeho založení jen na území raně středověkého hradu o rozloze necelých 5 ha. Stavba baziliky byla koncipována jako velkofarní a městský kostel. Kostel sv. Kříže na předhradí byl zasazen ještě do raně středověké struktury. Zánikem vnějšího příkopu došlo k rozšíření půdorysu města na celou ostrožnu a místo původního hradu se stalo periferií, na níž byl umístěn minoritský konvent k předrománskému kostelu, snad zasvěcenému sv. Petru, pokud budeme uvažovat o přenosu patrocina na pozdější gotickou trojlodní stavbu sv. Petra a Pavla (*Čech – Chludíková v tisku*). Na původním předhradí lokace města respektovala raně středověké sakrální stavby a na jejich místech zůstala volná místa či malá náměstí v pravidelné uliční síti. První fáze probíhala zřejmě v prvních desetiletích 13. stol., druhá okolo poloviny téhož věku. Spíše bychom měli hovořit o přeměně aglomerace ve vrcholně středověké město.

Další široce založené zhodnocení nebo přesné definování jednotlivých dílčích segmentů osídlení je za daného stavu zpracování výzkumů nezodpovědné a bylo by založené jen na empirických dojmech z výzkumů a ze zpracování archeologického materiálu v laboratoři. Proto je obsah předložené práce omezen na všeobecný popis a konstatování některých skutečností, které přiblíží rozsah výzkumů, základní popis zjištěné nálezové situace a jen omezené interpretace.

Příspěvek je dílčím výstupem projektu GA ČR reg. č. 404/05/2671. Děkuji I. Boháčové za cenné rady při vzniku této práce.

Prameny a literatura

- Bartošková, A.* 1997: Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí, *Památky archeologické* 88, 111–141.
- 2004: K vývoji vnitřního opevnění na Budči, *Archeologické rozhledy* 56, 763–797.
- Beránek, J. – Ebel, M. – Čech, P.* 2004: Děkaný kostel Nanebevzetí Panny Marie v Žatci, *Průzkumy památek* XI/2, 3–50.
- Bubeník, J.* 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
- 1992: Slovanské osídlení středního Poohří a počátky Žatce. In: P. Holodňák – I. Ebelová red., *Žatec, Praha*, 16–25.
- 2002: Několik poznámek ke studii P. Čecha „Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří“, *Archeologické rozhledy* 54, 319–326.
- Bubeník, J. – Meduna, P.* 1994: Zur frühmittelalterliche Keramik in Nord-West-Böhmen. In: Internationale Tagungen in Mikulčice I. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno, 183–192.
- Bubeník, J. – Uhlíková, O.* 1977: K počátkům města Žatce, *Památky archeologické* 68, 193–218.
- Čech, P.* 1994: Archeologický průzkum při rekonstrukci plynovodu v Žatci (Předběžná zpráva), *Archeologické rozhledy* 46, 65–80.
- 1997: Žatec v raném středověku. Historie a archeologie centra přemyslovské hradské organizace a jeho přeměna na vrcholně středověké město. Ms. bakalářské práce, FF UK Praha.
- 1999a: Žatec „Podměstí“ – podhradí raně středověkého hradu. In: P. Čech red., *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997*, Most, 137–150.
- 1999b: Dragůš – Kosmův mýtus a náš historický problém, *Archeologie ve středních Čechách* 3/2, 353–365.
- 2000a: Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří, *Archeologie ve středních Čechách* 4, 421–438.
- 2000b: Mocenský vývoj v severozápadních Čechách do počátku 11. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštlík red., *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999)*, Praha, 155–173.
- 2001: Žatec im 10. Jahrhundert. In: *Colloquia mediaevalia Pragensia* 2, Praha, 303–342.
- 2004: Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století). In: P. Holodňák – I. Ebelová red., *Žatec, Praha*, 54–114.
- 2006: Osídlení Žatce v středohradištním období. Raně středověký hrad Žatec v 2. polovině 9. století podle archeologických pramenů. Ms. dipl. práce FF UK Praha.
- Čech, P. – Chlustíková, K.* v tisku: Lokalizace minoritského klášterního kostela sv. Petra a Pavla v Žatci. In: *Colloquia mediaevalia Pragensia – Historia Monastica*. Praha.
- Dostál, B.* 1969: Opevnění velmožského dvorce na Pohansku u Břeclavi, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity* E 14, 181–215.
- Ebel, M.* 2004: Od josefínských reforem do konce době předbřeznové (1780–1848). In: P. Holodňák – I. Ebelová red., *Žatec, Praha*, 54–114.
- Frána, J.* 2002: Restaurátorská zpráva předmětů z archeologických výzkumů v Žatci. Příloha č. 1 – Výsledky rentgenofluorescenční analýzy. Uloženo na žateckém pracovišti ARÚ AV ČR, Praha, v.v.i.
- Hejdvová, D. – Nechvátal, B.* 1970: Raně středověké dlaždice v Čechách I., *Památky archeologické* 61, 100–183.
- Holodňák, P.* 1998: Žatec. In: *Výzkumy v Čechách 1996–7*, Praha, 254.
- Holodňák, P. – Ebelová, M.* 2004: Žatec. Praha.
- Holodňák, P. – Holodňáková, R.* 1999: K objevu vnějšího opevnění žateckého hradiště v raném středověku. Předběžná zpráva, *Archeologie ve středních Čechách* 3/2, 367–374.
- Holodňák, P. – Razím, V. – Roedl, B.* 1997: Objev čeradické brány v Žatci, *Průzkumy památek* IV/1, 130–135.
- Klápště, J.* 1999: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, *Archeologické rozhledy* 51, 774–808.
- Mašková, P.* 2005: K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu“ v Čelákovících. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 5, Praha 2005, 9–19.
- Merhautová, A.* 1988: Skromné umění. Praha.
- Petráň, Z.* 1998: První české mince. Praha.
- Preidel, H.* 1939: Der Silberschatz von Saaz, *Mannus* 31, 538–589.

- Radoměřský, D. 1993: Der Silberschatz von Saatz (Der deutsche Anteil der Prägungen). In: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica. Z pomocných věd historických XI – Numismatica, Praha, 19–34, tab. III–V.
- Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Šrein, V. – Šreinová, B. – Kozumplíková, M. – Holodňák, P. 1995: Detailní výzkum kovových sferulí tavicího kelímku ze Žatce, Bulletin mineralogicko-petrografického oddělení NM v Praze 3, 227–228.
- Tomas, J. 1967: Počátky města Žatce. In: Historický sborník Ústecka 1967, Ústí n. L., 25–47.
- UB Saaz: Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526. Ed. L. Schlesinger. Prag – Wien 1892.
- Váňa, Z. 1961: Slovanská keramika zabrušanského typu v severozápadních Čechách, Památky archeologické 52, 465–476.
- 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.
- Velínský, T. 1989: K problematice počátků českých měst – prostorový vývoj a nejstarší zástavba, Archaeologia historica 14, 67–107.

Přehled výzkumů na ploše jižního neopevněného předhradí a suburbia žatecké aglomerace z let 1990–2004¹

Zkratky: A – akce, M – metodika výzkumu, S – nálezová situace, N – nálezy, ke – keramika, ko – kosti, str – struska, MŽ – Regionální muzeum K. A. Polánka v Žatci, ÚAPP – Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě, Lit. – literatura.

Jižní neopevněné předhradí

1. Masarykova ulice 1990

A: Stavebně geologické sondy pro stavební průzkum. P. Čech a K. Nováček pod záštitou MŽ.

M: Začištění, dokumentace a vzorkování stěn sond, mikrosondy ve dnech výkopů.

S: Zahloubený obj. do půdního typu.

N: ke, ko, kamenná industrie.

2. Nám. Prokopa Velikého 1992

A: Přípojka kanalizace. MŽ – P. Čech.

M: Začištění stěn výkopu, dokumentace a vzorkování.

S: Kotlovité zahloubené obj. do světle hnědého půdního typu. N: ke, ko, str.

3. Chmelařské nám. 1996

A: Výkop pro optický kabel. ÚAPP – P. Čech.

M: Do plánu výkopů v měřítku 1 : 500 byly zakreslovány zjištěné narušené archeologické situace.

S: Ve výkopu širokém 30 cm a hlubokém 40 cm byly zjištěny narušené zahloubené obj. s propálenými stěnami, kumulace železářské strusky a další zahloubené obj. N: ke, ko, str.

4. Ul. Volyňských Čechů 1996

A: Rekonstrukce plynovodu ve starém výkopu. ÚAPP – P. Čech.

M: Začištění stěn výkopu a mikrosonda do dna výkopu.

S: V místě odchylky mimo starý výkop byl zjištěn obj. zahloubený do půdního typu. Narušená část zdokumentovaná na profilu, zbylá část dokopána ve dně výkopu. N: ke, ko.

5. Chmelařské nám. 1995

A: Plošný výzkum po skrývce starého povrchu dvora podniku „Chmelařství družstvo“. MŽ – P. Holodňák.

M: Vybírání výplní objektů zahloubených do spraše.

S: Baterie nistější železářských pecí, zahloubený rozměrný objekt. N: ke, ko, tavicí kelímek, str.

Lit.: Šrein et al. 1995, 227–228; Holodňák 1998, 254.

6. Nám. Prokopa Velikého 1997

A: Rekonstrukce skladu chmele na Chmelařské muzeum, výkopy pro inženýrské sítě. ÚAPP – P. Čech.

¹ Kromě akcí provedených autorem je v přehledu uvedeno také několik výzkumů Regionálního muzea Žatec, vedených Petrem Holodňákem, které autor měl možnost vidět.

M: Výkop pro kanalizaci prošel v interiéru přízemí skladu chmele vrcholně středověkou hrnčířskou pecí. Po dohodě s investorem jsem přistoupil k rozšíření výkopu do stran a k odkryvu celé pece, která se stala součástí expozice. Horizontální hrnčířská pec byla zahloubena do raně středověkých vrstev.

S: Raně středověké vrstvy, drobný zahloubený objekt. N: ke, ko, str.

7. Kovářská ulice 1997

A: Rekonstrukce povrchu komunikace a plynu. ÚAPP – P. Čech.

M: Ve východní části komunikace vystupovalo podloží se zahloubenými obj. až na úroveň skrývky dlažby a šterkopískových vrstev. Raně středověké obj. byly rovněž narušeny výkopem pro plyn. Proběhl plošný odkryv obj. s vybíráním výplní po přirozených vrstvách.

S: Koncentrace menších zahloubených obj. (jámy kruhového půdorysu) a větší obj. nepravidelného půdorysu. Vše zahloubeno do vrstvy jemného sypkého písku. Velký zahloubený obj. se svislou stěnou na hraně velké terénní deprese – podle parcelacní skici z roku 1842 vodní plocha. N: ke, ko, str, Fe nože.

8. Masarykova ulice 1998

A: Přístavba podzemních garáží k autoservisu ve dvoře domu č.p. 1956. ÚAPP – P. Čech a MŽ – P. Holodňák.

M: Plošný výzkum na ploše 10 x 6 a 10 x 8 m. Výzkum byl převzat od žateckého muzea v době, kdy po obvodu západní plochy byl vyhlouben a částečně zalit betonem základový vkop, který narušil raně středověký příkop s hroby ve svrchních partiích výplně. Protože nebyly ujasněné vztahy s investorem akce, který hrozil vybagrováním celé plochy, přistoupili jsme k variantě prozkoumání 50 % plochy. Obě plochy byly rozděleny na čtverce 2 x 2 m, dokumentovány kresebně a fotogrammetricky. Poté byly na menší ploše zkoumány zahloubené obj. v podloží a byla položena sonda do výplně příkopu. Na větší ploše jsme přistoupili k výzkumu každého druhého čtverce, výsledné uspořádání sond tvořilo šachovnici.

S: Nejstarším obj. na záp. ploše byl raně středověký příkop o šíři 5 m a hloubce 120 cm, který byl zachycen v délce 12 m. V zásepu téměř na úrovni okolního terénu byly nalezeny tři denáry. Do příkopu byla zapuštěna skupina středověkých hrobů bez přídavků. Jinde byla ve svrchní vrstvě výplně nalezena románská reliéfní dlaždice. Dvojice protáhlých obj. pocházela z 2. pol. 13. století. Na druhé, vých. ploše byla zjištěna rozsáhlá terénní deprese vyplňovaná již v raném středověku přemístěným půdním typem. V něm byly zjištěny vrstvy se struskou. N: 3 denáry Břetislava I. (ražby z l. 1034–1050), 3 brakteáty Přemysla Otakara II. (ražby po r. 1265), románská reliéfní dlaždice, ke, ko.

Lit.: *Mašková 2005*, 9–19.

9. Zeyerova ulice 1998

A: Novostavba rodinného domu. ÚAPP – P. Čech.

M: Na místo stavby jsme byli vpuštěni po vyhloubení stavební jámy. Mohli jsme tedy jen dokumentovat a vzorovat obj. na stěně jámy.

S: Dvě vakovité zásobnice zahloubené do spraše a šterkopísku. N: ke, ko.

10. Masarykova ulice 1999

A: Rekonstrukce plynovodu a povrchu. ÚAPP – P. Čech.

M: Výkop podél jižní strany komunikace – začišťování stěn výkopu, dokumentace, sondy v místě zjištěných zahloubených obj. a plošný výzkum. Plošný výzkum ve dvou sondách v místě skrývky dlažby na sev. straně komunikace.

S: V trase plynovodu byl zjištěn rozměrný obj. s propálenými stěnami a kruhová jáma. V sondách vrstvy vrcholného středověku, dlažba z valounků a půdní horizont. N: ke, ko.

11. Masarykova ulice 1999

A: Připojka kanalizace do dvora autoservisu č.p. 1956. MŽ – P. Holodňák.

M: Začištění profilů, dokumentace a vzorkování zjištěných obj.

S: Dva zahloubené obj. s propálenými stěnami a popelovitou výplní (výhně?) do půdního typu, dva zahloubené obj. do spraše. N: ke, ko, str.

Lit.: *Holodňák 1998*.

12. Komenského alej 2000

A: Stavba kruhového objezdu. ÚAPP – P. Čech.

M: Po mechanické skrývce následoval plošný odkryv ve čtvercích 3 x 3 m v šachovnici.

S: Pod vrstvami jílu (zřejmě vrcholně středověká úprava v souvislosti s budováním valového opevnění) byly zjištěny vrstvy strusky na půdním typu, který se prudce klonil k jihu. Situace je považována za hranu přirozené terénní deprese, jejíž zbytky se zachovaly v městském parku a ve vrcholném středověku byla využita k opevnění Horního předměstí. N: ke, ko, str.

13. Tyršova ulice 2001

A: Přístavba k obchodu. MŽ – P. Holodňák.

M: Dokumentace a vzorkování stěn výkopů pro základy.

S: Zahloubený obj. s propálenými stěnami (výheň) a výrazné zvrstvení na půdním typu. N: ke, ko, br. esovitá záušnice.

14. Chmelařská ulice 2001

A: Rekonstrukce plynovodu z roku 1990. ÚAPP – P. Čech.

M: Po vybraní výplně starého výkopu pro plyn bylo začištěno dno výkopu. Výkop byl rozdělen na sektory po 3 m, začištěno dno a profily. Obj. zjištěné ve dně byly kresebně zdokumentovány a vybrány po přirozených vrstvách, profily ovzorkovány. Dokumentován byl celý jižní profil a vybrané (odlišné) části sev. profilu.

S: Vrstvy popela, do nich a pod nimi obj. s propálenými stěnami (výhně?), pece s klenbami z říčních valounů, drobné obj. zahloubené do půdního typu, dva rozměrné obj. (tzv. zemnice) v půdním typu. N: ke, ko.

15. Nerudovo nám. 2001

A: Rekonstrukce plynovodu. ÚAPP – P. Čech.

M: Zachišťování stěn výkopu, dokumentace profilů a vzorkování rozlišených vrstev.

S: Horizontálně uložené vrstvy a zahloubené obj. s propálenými stěnami (výhně?). N: ke, ko.

16. Alšova ulice 2001

A: Rekonstrukce plynovodu a následná rekonstrukce povrchu komunikace. ÚAPP – P. Čech.

M: Zachišťování, dokumentace a vzorkování obj. ve stěně výkopu. Po skrytce dlažby a nadložních vrstev bylo v sev. polovině komunikace dosaženo šterkopiskového podloží. Byl proveden plošný výzkum zjištěných objektů.

S: Obj. zahloubené do půdního typu a šterkopiskového podloží. N: ke, ko.

17. Klášterní ulice 2001

A: Rekonstrukce plynovodu. ÚAPP – P. Čech.

M: Zachištění, dokumentace a vzorkování obj. zjištěného na profilu výkopu, výzkum spodních partií obj. ve dně výkopu.

S: Zahloubený obj. s propálenými stěnami (výheň?). N: ke, ko.

18. Chmelařské nám. 2002

A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech, M. Dobeš.

M: Po odstranění asfaltu byly bagrem odebírány konstrukce komunikace po vrstvách až po půdní horizont. Odkryté obj. prozkoumány a dno výkopu prohloubeno pro pokládku potrubí na požadovanou úroveň.

S: 11 zahloubených obj. – 1 rozměrná jáma, 5 obj. kruhového půdorysu s propálenými stěnami, 4 obj. různého tvaru a hloubky, zbytek souvrství nad půdním typem. Je zřejmé, že povrch terénu úpravou v souvislosti se stavbou konstrukce vozovky. N: ke, ko, str.

19. Ul. Volyňských Čechů 2003

A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech.

M: Odebírání dlažby a nadložních vrstev bagrem až na půdní horizont. V případě výskytu zahloubeného obj. nebo vrstvy byly ponechány archeologické kontexty na blocích, prozkoumány a bloky odkopány. V jiných případech byly do dna výkopu pokládány sondy nebo zkoumány v ploše zahloubené obj. Posledním typem výzkumu bylo zachišťování obj. na profilu výkopu, dokumentace a vzorkování.

S: Středověký až novověký hřbitov u bývalého kostela sv. Mikuláše, který se dostal pod komunikaci v 19. stol. po zrušení hřbitova a napřímění silnice. Zahloubené obj. raného středověku, sklep středověkého domu, který se pod komunikací ocitl v r. 1937, kdy byla postavena pošta a uliční čára posunuta. N: ke, ko.

20. Ul. Obránců míru 2003

A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech.

M: Kontrola výkopu a zaměření celé trasy.

S: Novověký kapucínský klášter byl vybudován na místě starší zástavby při Červené bráně, která byla součástí Horního předměstí. Svah byl upraven do podoby vodorovné plošiny, takže v jižní části byl terén odebírán až na jílové podloží a v severní části byla na přemístěném jílu provedena parková úprava. Uprostřed byla zachycena část původního svahu, která ale také prošla úpravami. Nebyl zjištěn půdní horizont ani žádné nálezy stavební. Svah se projevoval šikmo k severu klesajícím rostlým jílovým podložím, na němž byly zřejmě k severu narůstající jílové vrstvy. Mimo areál byla zřejmá novověká terasová úprava terénu (např. Klášterní ulice). Místa byly zachyceny zbytky půdního typu bez raně středověkých nálezů, překryté destruktivními vrstvami cihel a stavebního odpadu ze staré zástavby. N: 0

Podhradí

21. Ul. Ostrov 1993

A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech.

M: Začišťování profilů, dokumentace a vzorkování.

S: Obj. zahloubené do žlutohnědého hlinito-písčitého podloží, zbytky souvrství. N: ke.

22. Ul. Ostrov – Svatováclavská 1994

A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech.

M: Začišťování profilů, dokumentace a vzorkování. V případě obj. 1/94 byl zkoumán v šíři výkopu zbytek obj. plošně.

S: Rozměrný obj. 1/94 se vstupní šíjí a zbytky plenty interpretovaný jako suterén nadzemního domu. Další zahloubené obj. do světle hnědého hlinito-písčitého podloží. N: ke, ko.

23. Svatováclavská ulice 2000

A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech.

M: Začišťování profilů, dokumentace a vzorkování.

S: Ve stěně výkopu byly zjištěny dva zahloubené obj. (jeden s propálenými stěnami), a hrana terénní vyvýšeniny z hlinito-písčitého podloží. Na svahu hrany byly zjištěny šterkopískové vrstvy s raně středověkou keramikou. N: ke, ko.

24. Svatováclavská ulice 2000

A: Výkop pro tepelný napáječ. MŽ – P. Holodňák.

M: Začišťování profilů, dokumentace a vzorkování.

S: Ve stěně výkopu byl zjištěn jeden zahloubený objekt. N: ke, ko.

25. Ul. Ostrov, u pošty, 2001

A: V rámci rekonstrukce ulice bylo rozšířeno parkoviště. ÚAPP – P. Čech., M. Půlpán.

M: Po odstranění parkoviště starého a rozšíření plochy byly na ploše identifikovány 3 zahloubené obj., které byly zkoumány v ploše odebráním přirozených vrstev.

S: Nejzávažnější výsledky přinesl výzkum obj. 5/01, v jehož výplni (kontext 15) byly nalezeny 3 tyglíky s natavenými stěnami a kapkami stříbra, zlomky 6 denárů knížete Vratislava II. a 2 denáry celé. Soubor uzavírají 2 zlomky cán. Z vrstvy byl také získán soubor ca 40 ks železných předmětů: rybářský háček, zápona, hroty, průbojník, zlomky nožů a další předměty bez určení funkce. Dále zlomky bronzových tenkých plíšků a ostřížky z téhož materiálu. Ve dně obj. se objevil zbytek starší jámy o pravidelném čtvercovém půdorysu. Třetí z obj. se ukázal být superpozicí obj. s propáleným dnem (výhni), a dvou zahloubených objektů. Čtvrtý obj. byla oválná jáma s popelovitou výplní. N: ke, ko, tyglíky, Fe předměty, br. esovitá záušnice, dále viz výše.

26. Ul. Ostrov 2001

A: V rámci rekonstrukce ulice Ostrov bylo rozšířeno stávající parkoviště. ÚAPP – P. Čech, M. Půlpán.

M: Na skryté ploše byly vybírány výplně zahloubených obj. menších rozměrů v místě hlubší skrývky po obvodu parkoviště pro usazení obrubníků.

S: 3 zahloubené obj.: 1 – kůlová jamka, 2 – kruhový obj. s propálenými stěnami, 3 – obj. neurčitého tvaru, jen výsek v trasy rýhy pro obrubníky. N: ke, ko.

27. Ul. U hřiště 2002

A: Výměna kabelu NN a VN. ÚAPP – P. Čech.

M: Výkop pro nový kabel byl širší než starý výkop a narušil tak hlouběji již jednou narušené objekty. V místě zahloubených obj., ve světle žlutém písčitém podloží velmi dobře čitelných, byly kladeny plošné sondy a zbytky obj. byly zkoumány plošně po přirozených vrstvách.

S: 10 zahloubených obj. různých tvarů a hloubek: 1 se zřícenou klenbou z valounů a propáleným dnem, 1 s propálenými stěnami. Výkop dlouhý několik set metrů prořal hranu terasy, podél níž až do 60. let procházel mlýnský náhon. Pod hranou terasy za náhonem bylo zjištěno podloží z hrubého šterkopísku bez půdního typu – zřejmě záplavové území. N: ke, ko.

28. Sládkova ulice 2003–2004

A: Rekonstrukce kanalizace měla původně procházet starým výkopem. Po zjištění, že nad starou trasou vede plynovod, vznikla potřeba vyhloubit výkop nový. V průběhu stavby byl změněn projekt, vytyčena nová trasa, která se po 180 m na zbývajících 47 m do konce ulice napojila na starý výkop. ÚAPP – P. Čech.

M: Teploty se pohybovaly v rozmezí – 6–8 °C. Způsob dokumentace musel být přizpůsoben situaci. Výzkum sestával z plošných odkryvů – sektorů o délce 6 m a šířce 1,2–1,4 m. Tak daleko dosáhl bagr od čela výkopu a tak

dlouhé byly díly potrubí. V úsecích byla pod dohledem provedena skrývka vrstev vozovky, poté byla situace začištěna, profily dokumentovány vždy po ca 1,5 m. Délka takto zkoumaného výkopu dosáhla 79,5 m.

S: Pod povrchem komunikace bylo zjištěno souvrství vzniklé kovářskou činností a sídlením. Podle starých nálezů antropologického materiálu bylo v této poloze předpokládáno raně středověké pohřbívání. Ze sídlištních nálezů byl znám nález celé nádoby a zdobené kostěné střenky. Ze srovnání výsledků výzkumu s mapovými podklady z r. 1842 a tzv. druhým originálem Willenbergovy veduty města z r. 1611 vyplynulo, že se zde komunikace nacházela minimálně již od vrcholného středověku a procházela okolo kostela sv. Jana Evangelisty. Raně středověká situace se zde zachovala díky cestě a mimo ni bude většinou zničena vrcholně středověkou až raně novověkou zástavbou. Byla prozkoumána souvrství o mocnosti do 0,75 m, zahloubené obj., obj. s propálenými stěnami (výhň?) v kumulacích i jednotlivě, dílenské obj. (stopy stěn z planěk s bílým jílem vypáleným bodově do červená, koželužna – dno sudu s vápnem a negativ dna sudu), ploty (řady drobných kůlových jamek). N: ke, ko, četné železné předměty (např. pérové nůžky), sklo (korálky, zlomky kroužků), falešná mince Spytihněva I. nebo Vratislava II., dutý plechový křížek z br. plechu a železným očkem – na horní straně je vytepán Ukřížovaný.

29. Sládkova ulice 2004

A: Rekonstrukce povrchu komunikace a stavba nového parkoviště.

M: Skrývka navážek bagrem a následný plošný výzkum. Protože se archeologické uložení nacházely v hloubce větší, než byla skrývka pro potřeby parkoviště, omezil se výzkum na sondáž o rozměrech 1,2 x 5,5 m. ÚAPP – P. Čech.

S: Výzkumem byl odkryt suterén středověkého domu se snesenou klenbou. Sídlištní situace raného středověku byla zcela zničená a zachoval se z ní jen nepatrný zbytek pyrotechnologického zařízení v půdním typu. Středověká až raně novověká zástavba zanikla podle keramických nálezů v novověku. Bez detailního poznání keramiky a bližší datace nelze zaniklou situaci ztotožnit se zánikem městské čtvrtě v r. 1635 (obytné domy se sem vrátily až ve 20. letech 20. stol., masivně na poč. 60. let, ovšem bez jakéhokoliv archeologického výzkumu). N: ke, ko.

Der gegenwärtige Erkenntnisstand zu Saaz (Žatec) im Frühmittelalter

J. Tomas (1967, 25–47) hat Saaz/Žatec als großflächige Siedlung mit Burg und befestigter Vorburg auf einem Bergsporn in die Literatur eingeführt. Die Vorstellung J. Bubeníks und O. Uhlíkovás von der frühmittelalterlichen Siedlungsagglomeration (Bubeník – Uhlíková 1977, 193–218) gründete sich auf der Kenntnis der archäologischen Funde im Regionalmuseum in Žatec. Intensive Rettungsgrabungen in den Jahren 1992–2006 brachten eine Anzahl von Erkenntnissen über die frühmittelalterliche Kirchenarchitektur, Wohnbauten, Eisenverhüttung und -verarbeitung sowie die Befestigungsanlage. Die relative Chronologie der Keramikfunde wurde aufgrund von ausgesuchten Stratigraphien und Fundkomplexen mit geeigneten Keramikfunden erarbeitet.

Der Raum der frühmittelalterlichen Siedlung von Žatec kann auf drei verschiedene geomorphologische und funktionale Komponenten unterteilt werden. Den Kern bildet der Bergsporn mit Belegen für die frühmittelalterliche Befestigung. Die Burg der mittleren und jüngeren Phase der mittleren Burgwallzeit lag im Nordteil, nahm eine Fläche von 8 ha ein und war von einem Graben umgeben (*Abb. 2: I*). Zeitgenössische Siedlungsspuren werden auf der ganzen Siedlungsfläche verzeichnet. Den Kern der jungburgwallzeitlichen Agglomeration bildet der Bergsporn mit Burg, die von einer Wehrmauer und einem Doppelgraben (*Abb. 2: A, III*) von der befestigten Vorburg getrennt ist (*Abb. 2: B, II*). Das Siedlungsareal südlich davon wird als südliche unbefestigte Vorburg bezeichnet (*Abb. 2: C*) und ist im Süden durch eine natürliche Depression im Gelände begrenzt (*Abb. 2: 2*). Die auf den beiden Anhöhen unter dem Westhang des Bergsporns bis zum Fluss konzentrierte Besiedlung wird als untere Vorburg verstanden (*Abb. 2: D, E*).

Die ältere mittelburgwallzeitliche Keramik (Žatec A) wird an den Anfang des 9. Jh. datiert, die jüngere und späte Phase (Žatec B–C) in die 2. Hälfte des 9. Jh. und an den Anfang des 10. Jh. Die Anfänge des Typs Žatec D können bisher nur hypothetisch in die Mitte des 10. Jh. gesetzt werden. Zu einer Datierung des Keramikhorizonts Žatec D (ursprünglich Horizont des Libočany-Typs, Variante A) eher in die 2. Hälfte des 10. Jh. führt die Absenz der bezüglichen Funde auf der Berme

der Befestigung der Vorburg, die dendrochronologisch in die Jahre 929–937 gesetzt werden kann. Aufgrund des gemeinsamen Vorkommens einiger Typen von Žatec D zusammen mit Horizont Žatec E (ursprünglich Libočany-Typ, Variante B – Čech 1999b, Abb. 3, 5) wird das Ende der Keramik Žatec D und der Anfang des Horizonts Žatec E an den Ausgang des 10. Jh. gesetzt.

Die Anfänge der Besiedlung des Westteils der südlichen unbefestigten Vorburg reichen bis in die Zeit des Prager Typs zurück (Abb. 6: 14), Belege stammen aus der alten (Abb. 6: 19) und mittleren Burgwallzeit (Abb. 6: 9, 14, 19). Ab der Wende mittlere/Jungburgwallzeit ist ein großes Produktionsareal belegt, in dem Eisen und Buntmetall verarbeitet wurde (Šrein et al. 1995, 227–230). Als Nordrand dieses Areal wird die Chmelařská-Gasse errichtet (Abb. 6: 14), von Süden wird es durch den Chmelařské náměstí-Platz abgegrenzt (Abb. 6: 3, 18), im Westen durch einen Einschnitt im Gelände (Pod známkovnou-Gasse) und im Osten durch die Alšova-Gasse (Abb. 6: 16). Ein weiteres Areal mit dem Funden von Schlacke und pyrotechnischen Einrichtungen verzeichnen wir im Osten (Abb. 6: 2, 4, 6, 7, 12, 19). Das erste (westliche) Produktionsareal dürfte in die 1. Hälfte des 10. Jh. zurückreichen und die größte Ausdehnung und Intensität hatte es im 11. Jahrhundert. Das zweite (östliche) entfällt auf die 1. Hälfte des 12. Jahrhunderts. Am Rand des älteren (westlichen) Produktionsareals (Abb. 6) wurde 1937 der sog. Schatz von Žatec gefunden (Preidel 1939, 538–589; Bubeník 1988, 166 f., Tab. CCXXI–CCXXIV; Radoměřský 1993, 19–34), der mit dem Handel und einem Markt in Verbindung gebracht wird (Bubeník 1992, 23); Später lag der Markt auf der unteren Vorburg (Čech 1999, 141). Der Schatz enthielt Rollen dünnen Silberdrahts, der für die Produktion von Filigran geeignet ist. Vor allem aber sprechen vollständig erhaltene Schmuckstücke, keineswegs nur Hacksilber, eher für eine Interpretation als „Lager“ eines hochspezialisierten Handwerkers/Edelschmieds, als von einem „Schatz“ (Čech 2004, 78 f.). Zu Fragmenten wurden die Schmuckstücke erst nach dem nicht fachgemäßen Eingriff des Konservators des Museums von Liberec im Jahr 1969 (Bubeník 1988, 167). Ein Objekt, das der Definition des unbefestigten Teils der Siedlung als unbewohnt widerspricht, ist ein kleines befestigtes Objekt mit 0,6 ha auf einem kleinen Bergsporn nur 70 m vom Südwestrand der befestigten Vorburg (Abb. 6: 8). Der 5 m breite und 1,2 m tiefe Graben wurde auf einer Länge von 12,5 m ausgehoben. Das Profil wurde in zwei Schnitten dokumentiert (Čech 2001, 307 ff., Abb. 3, 6, 10, 11).

Die ältesten Funde im Westareal der unteren Vorburg (Abb. 2: D) stammen aus dem Ausgang mittleren Burgwallzeit, d.h. vom Anfang des 10. Jh. Festgestellt wurde ein Befund (Abb. 8: 26–28), der nur mit dem Befund innerhalb der Burg und einigen Teilen der befestigten Vorburg vergleichbar ist. Dokumentiert wurde eine bis zu 70 cm dicke horizontale Schichtenfolge, zahlreiche Grubenobjekte einschließlich pyrotechnischer Einrichtungen und des Bodens von Holzfässern mit weißer kalkhaltiger Ablagerung, offensichtlich handelt es sich um Belege für Gerberei.

Aus der Schicht am Boden eines großen, ursprünglich rechteckigen Objekts stammt eine Sammlung von sechs Bruchstücken (Hälften) von Denaren, eines mit abgebrochenem (?) Rand und eines vollständigen Stücks, drei Schmelztiegeln mit Silbertropfen und zwei Fragmenten von Silberblech (Schrötlingen; Čech 2004, 84). Eine der Münzen gehörte Spytihněv II. (1055–1061) und der Rest dem Fürsten Vratislav II. (1061–1085). Der Fund kann als Beleg für eine Münze in der Unterburg von Žatec zur Zeit der Herrschaft des Fürsten Vratislav II. errichtet werden.

Horizont Žatec A stammt aus dem Anfang der mittleren Burgwallzeit, jedoch stehen bisher für einen Zusammenhang mit den Anfängen von Žatec als frühmittelalterlicher Burg keine Belege zur Verfügung. Die Entwicklung der befestigten Agglomeration von Žatec kann auf drei Phasen unterteilt werden. Der älteste Graben grenzte eine Burg mit 8 ha Ausdehnung ab (Abb. 2: I) und kann in die mittlere Burgwallzeit (Žatec B) aufgrund der Keramik aus den untersten Schichten in der Verfüllung datiert werden. Gleichzeitig wurde auf dieser ganzen Fläche gesiedelt, typisch sind die Kumulationen kleiner Pfostengruben im Boden, Fragmente von Fußböden aus den ebenerdigen Bauten, Grubenobjekte von kleinen Dellen bis zu tiefen Vorratsgruben und vereinzelt auch pyrotechnologische Einrichtungen (Čech 2006).

Der Siedlungsbefund nach der Mitte des 10. Jh. (Keramikhorizont Žatec D) besteht aus räumlich begrenzten Konzentrationen von Siedlungsobjekten. Die Befestigung der Vorburg (Abb. 2: II) auf der

Südseite des Bergsporns erreichte eine Länge von 450 m und der ganze 14,5 ha große Bergsporn war befestigt. Häufige Grubenobjekte, Schichtenfolgen, Interieure von Wohnbauten und Rollsteinpflaster, reiche Keramikfunde und Funde von vergoldeten Bronze- und Silbergegenständen sowie Glas, all das zeugt von der Anwesenheit höherer Gesellschaftsschichten auf der Burg und in der befestigten Vorburg (Čech 2004, 62, 63, 66, 97 – Sektoren 23–25).

Veränderungen in der Bebauung und bei der äußeren Gestalt der Agglomeration begleiteten den Antritt der Keramik Žatec E (ursprünglich Typ Libočany, Variante B). Wir gehen davon aus, dass sich dieser Prozess am Ende des 10. Jh. und während der ganzen ersten Hälfte des 11. Jh. abspielte. Im Zentrum der Burg stand ein Gehöft mit Palastbau, kleineren Blockbauten und Pfostenbauten, die als Wirtschaftsgebäude zu interpretieren sein werden. Innerhalb der befestigten Vorburg entstanden an der Stelle der älteren Bebauung zwei romanische Kirchen mit anliegendem Gräberfeld. In der südlichen unbefestigten Vorburg und in der Unterburg waren Areale mit zahlreichen pyrotechnologischen Einrichtungen in Betrieb. In der Unterburg fanden sich Reste einer Münze (Čech 2004, 71–102).

Im 12. Jh. wurde innerhalb der Burg eine einschiffige Kirche mit Turm erbaut, die wahrscheinlich der Jungfrau Maria geweiht war. Ausdehnung und Charakter der Besiedlung in den anderen Teilen der Agglomeration blieben unverändert. In der unbefestigten südlichen Vorburg wurde ein Produktionsareal aufgelassen, in dem sich Eisen und Buntmetall verarbeitet und ausgereifte Formen von Žatec E-Keramik gefunden haben. Ein neues Areal entstand östlich des alten (Čech 2004, 72) und wird von Keramik begleitet, die formal vom Horizont Žatec E ausgeht, jedoch jegliche Verzierung entbehrte. Auf der Burg fand sich diese Keramik im Zusammenhang mit den Denaren aus der zweiten Herrschaftszeit Vladislavs I. (1120–1125). Das Areal war bis zur 2. Hälfte des 12. Jh. in Betrieb, was aus analogen Funden von der Burg erschlossen werden kann, die zusammen mit den Denaren der Königsherrschaft Vladislavs II. (1158–1172) und Fürst Friedrichs/Bedřichs (1172–1173, 1178–1189) auftraten. Der Untergang der frühmittelalterlichen Agglomeration hängt mit den Anfängen der hochmittelalterlichen Stadt an der Wende 12. und 13. Jh. zusammen. In dieselbe Zeit können wir den Bau der spätromanische Heiligenkreuzkirche auf der Vorburg setzen, die ein rechteckiges Schiff und rechteckiges Presbyterium hatte (unveröffentlichte Grabung 2001) sowie den Umbau der Marienkirche zu einer dreischiffigen Basilika mit Doppelturm.

Deutsch von *Tomáš Mařík*
English by *Stephan von Pohl*

MATERIALIA

Rostlinné makrozbytky z pravěkých a raně středověkých antropogenních sedimentů v Lovosicích

Věra Čulíková

Úvod

V průběhu let 1998–2001 jsme na archeobotanickém pracovišti v Opavě podrobili analýzám rostlinných makrozbytků první soubory vzorků odebraných v letech 1987, 1996 a 1998 v rámci archeologického výzkumu polykulturního sídliště v Lovosicích (okr. Litoměřice), vedeného V. Salačem. Většina vzorků o objemech v rozmezí 0,5–12 l byla odebrána v sev. části města při levém břehu Labe v Resslerově ulici z objektů a vrstev datovaných do doby laténské (polozemnice, silo), římské (pece aj.), časně slovanské až starohradištní. Jeden vzorek byl pro analýzu odebrán ze sídelní vrstvy datované do doby bronzové v Dlouhé ulici, vzdálené 500 m sev. od naleziště v ul. Resslerově, další 3 vzorky sedimentů taktéž z doby bronzové v ul. 8. května ca 800 m jižně od ul. Resslerovy. Vzorky byly přeplaveny obvyklou metodou na sítěch o průměru ok 0,3 mm. Rostlinné a jiné organické makrozbytky, příp. fragmenty artefaktů byly separovány z nerozpustné složky po jejím vysušení a determinovány za pomoci stereolupy.

Předložená zpráva zahrnuje v rámci vyhodnocení uvedených vzorků ještě nevelký soubor, odebraný r. 1987 také v Resslerově ulici. Osm z těchto již dříve přeplavených vzorků pocházelo z objektů – včetně obj. (10, 10a) označeného „germánská chata“ – z doby římské, dva, velmi malé, taktéž přeplavené vzorky z výplně obilnice datované do 11.–12. století. V r. 2003 archeobotanická expertiza pokračovala determinací makrozbytků z dalších 19 vzorků, vyzdvižených z archeologických situací rovněž v ul. Resslerově v letech 1981, 1986 a 1987. I tyto vzorky, představující diasporu (obilky, pecky aj.) a zuhelnatělé dřevo, byly přeplaveny a separovány již dříve mimo opavské pracoviště. Pocházely z těchž objektů laténských (silo – obj. 2 Z), římských (pec č. 1–3 + obj. 10a-S 3; S-2A – oba z r. 1987) a jediný pak z raného středověku. Plavení a separace rostlinných zbytků mimo archeobotanické pracoviště se ukázaly jako nevýhoda, k determinaci byly dodány jen uhlíky a diasporu větších rozměrů (pecky, obilky apod.), o diasporu plevelů a jiných planých rostlin s významnou výpovědní hodnotou byl materiál ochuzen.

Absolutní většina vyplavených diaspor včetně veškerých obilnin a luštěnin se nacházela v karbonizovaném stavu, menší část byla inkrustována minerálními látkami z prostředí, které se projevilo, ač v bezprostřední blízkosti vodního toku, jako poměrně suché, a proto nepřilíš příznivé pro uchování semen a plodů. Veškeré zbytky dřeva byly zuhelnatělé. Nezuhelnatělé se opakovaně objevovaly diasporu některých druhů plevelů – merlíků (*Chenopodium* sp. div.), lebed (*Atriplex* sp.), blínu černého (*Hyoscyamus niger*), kamejky rolní (*Lithospermum arvense*), rohatce růžkatého (*Glaucium corniculatum*) a ojedinělé pecičky ostružiníku a maliníku (*Rubus fruticosus*, *R. idaeus*). Ve většině vzorků se vyskytovaly živočišné makrozbytky (kůstky, ulity měkkýšů, rybí šupiny), příp. sklerocia hub. Determinace části karbonizovaných obilek obilovin a v některých případech semen luskovin byla konzultována se Z. Tempírem.

Analýzovaný materiál z Lovosic poskytl z archeobotanického hlediska v ČR zatím vzácnou příležitost nahlédnout do sortimentu pěstovaných plodin, garnitury jejich průvodních plevelů, částečně i do skladby vegetačního krytu v časovém úseku dlouhém až dvě tisíciletí v území nepřetržitě intenzivně osídleném od neolitu po současnost (srov. Salač 1990). Atraktivitu lokality zvyšuje její poloha: Lovosice a jejich okolí včetně Českého středohoří se nacházejí v Tereziánské kotlině (Dolním Poohří) v obvodu teplomilné květeny – Českém termofytiku (Hejný – Slavík edd. 1988), po stránce botanické pestrým a bohatým.

Dosavadní archeobotanické výzkumy ukázaly, že menší vzájemná vzdálenost odběrných míst (v případě lovosického sídliště max. 1300 m) nehraje při paleorekonstrukci lokální vegetace a životního prostředí zaniklých sídlišť a jejich okolí podstatnou roli (v základních druzích se kolekce z jednotlivých míst odběrů obvykle shodují).

Čtyři vzorky z laténské polozemnice v Resslerově ul. byly vedle analýzy makrozbytků podrobeny současně pylové analýze (det. Miloš Kaplan), obsahovaly však vcelku málo pylových zrn, a to jen nejdolnějších typů.

Přehled všech nalezených rostlinných makrozbytků viz *tab. 1* (nomenklatura dle *Dostál 1958*, výjimečně *Dostál 1982*, cenologická klasifikace dle *Moravec et al. 1983*).

Doba bronzová

K dispozici jsme měli 1 vzorek z Dlouhé ul. o objemu ca 4 l a 3 vzorky z ul. 8. května o menším objemu. Všechny byly hlinitého charakteru, hnědě až hnědočerveně zbarvené s nevelkou příměsí zuhelnatělých diaspor. Ač byla obě naleziště vzdálena kolem 1300 m, projevila se druhová skladba z obou jako velmi podobná, v případě pěstovaných plodin takřka shodná, lze je tedy hodnotit současně.

Celkem bylo podchyceno 24–28 druhů bylin a 5–6 druhů dřevin (determinace některých taxonů je nejednoznačná v důsledku poškození diaspor). I když datování materiálu je předběžné, nepochybný je původ v mladší době bronzové, pro niž je v našich krajích charakteristické pěstování značného počtu polních plodin. Ve čtyřech vzorcích se však podařilo zachytit jen nevelký počet obilovin a z luskovin jediné semeno hrachu setého (*Pisum sativum*). Ve všech byly zaznamenány v menším počtu nahé zuhelnatělé obilky prosa setého (*Panicum miliaceum*) a obilky a báze klásků (vidličky), popř. vřetena pšenice dvouzrnky (*Triticum dicoccon*). Část poškozených obilek širokozrnného typu byla určena jako pšenice obecná/shloučená/dvouzrnka (*T. aestivum/compactum/dioccon*), avšak přítomnost vidliček a jejich zlomků typických pro dvouzrnku svědčí o její převaze. Dvouzrnka byla v našich krajích od nejstarších dob až do příchodu Slovanů hlavní obilninou (srov. *Kühn 1984*). Pšenice obecná/shloučená, resp. p. obecná incl. shloučená, představovala v době bronzové její příměs. Další druhy – jednozrnka a špaldu, pěstované na našem území od neolitu – jsme nezaznamenali. Proso je v českých zemích archeobotanicky (obilky, otisky) doloženo od neolitu (*Tempř 1979*), jeho význam trval až do počátku novověku. Vzorek z Dlouhé ul. obsahoval 2 poškozené obilky ječmene (*Hordeum* sp.) neumožňující přesnější determinaci. Zda šlo o příměs pšenice, nebo samostatnou kulturu, nelze určit. Častá semena vikví (*Vicia sepium*, V. sp. div.) pocházejí patrně především z rostlin provázejících jako plevele obiloviny a hrách, ale nelze vyloučit ani pěstování jako píceiny především vikve seté i příležitostnou konzumaci semen tohoto druhu. Mezi plodinami uvádí *Kühn (1984)* od doby bronzové po raný středověk i merlík bílý (*Chenopodium album*), jinak nejfrekventovanější plevel i ruderál v archeologických sedimentech od neolitu po novověk. V Lovosicích byl zaznamenán ve značném množství ze všech období včetně prehistorických. Jako plevel provází v moderní době zejména okopaniny, v minulosti včetně novověku však býval častý i v řídkých kulturách obilí, jak potvrzují četné archeobotanické nálezy. Je jedním z hlavních indikátorů synantropizace území. Všechny zbývající zjištěné druhy planě rostoucích bylin vystupují buď výhradně jako plevele obilovin – koukol polní (*Agrostemma githago*) a prorostlák okrouhlostý (*Bupleurum rotundifolium*), nebo častěji jako polní plevele i ruderály – kromě jmenovaného merlíku bílého další druhy tohoto rodu (*Ch. ficifolium*, *Ch. hybridum*) a rodů lebeda (*Atriplex* sp.) a svízele (*Galium aparine*, *G. spurium*), kamejka rolní (*Lithospermum arvense*), čísteček roční (*Stachys annua*). Všechny jmenované jsou vysokého vzrůstu, z nízkých plevelů především okopanin a zároveň ruderálů byly zachyceny jediné svlačcovec popínavý (*Fallopia convolvulus*), svlačec rolní (*Convolvulus arvensis*), rdesno ptačí (*Polygonum aviculare*), které mohly porůstat třeba úhory nebo provázet okraje komunikací a ruderalizované plochy přímo v sídlišti. Zbývající dva druhy – čičorka pestrá (*Coronilla varia*) a tolice dětelová (*Medicago lupulina*), preferující polopřirozená stanoviště (louky, meze, čičorka též vlhké a lužní lesy), se příležitostně vyskytují i jako plevele.

Z botanického hlediska je pozoruhodná presence obou segetálních plevelů – koukolu a prorostlíku okrouhlostého, v současnosti v ČR kriticky ohrožených. Podle koukolu, kamejky, příp. některých vikví můžeme soudit na pěstování ozimů. Koukol pochází z jihových. Evropy a Přední Asie a figuruje (mj. s *Galium aparine*, *Fallopia convolvulus* zde zastoupenými) mezi nejstaršími polními pleveli, starými jako samo zemědělství (srov. *Schwanitz 1969*). Na našem území je prokázán od neolitu a provází s velkou stálostí a obvykle ve značném množství archeobotanické nálezy od pravěku po raný novověk. Prorostlík má patrně původ ve Středozeří a v jihozáp. Asii (*Dostál 1989*), ve stří. Evropě je vázán na nejteplejší oblasti a živné půdy. Do skupiny nejstarších plevelů zařazen nebyl, stáří tohoto archeofyta na území ČR mohou upřesnit jen archeobotanické nálezy: nažky z doby bronzové z Lovosic představují u nás zatím nejstarší doklad, dosud byl prokázán z doby velkomoravské z Kvítkovic na Uherskohradištsku (*Kühn 1984*). Ve středověkých archeologických situacích v teplejších oblastech se nalézá u nás i v sousedních zemích pravidelně a obvykle v hojném počtu. Je plevellem jařin, ale občas se objeví i v ozimech. Bez černý (*Sambucus nigra*), zastoupený v materiálu semeny, roste jednak na polopřirozených slunných stanovištích, jednak vystupuje jako synantropní dřevina sídlišť. Ojedinělá semena mohla proniknout do sedimentů zcela náhodně třeba s ptačím trusem, avšak sběr bobulí jako ovoce s léčivými účinky je v době bronzové pravděpodobný.

Vzorky s obilkami a diasporami průvodních plevelů pravděpodobně představovaly zbytky zásob.

Ve větším vzorku z Dlouhé ul. se podařilo zachytit jen uhlíky velmi malých rozměrů identifikovatelné jako listnáč. V ostatních byl nejpočetněji zastoupen dub (*Quercus* sp.), jednotlivými zlomky dále borovice lesní (*Pinus sylvestris*), buk lesní (*Fagus sylvatica*), habr obecný (*Carpinus betulus*) a líska obecná (*Corylus avellana*). I malý náleзовý soubor signalizuje, že dub byl nejvyužívanější a současně v území nejrozšířenější dřevinou.

Doba laténská

V první fázi analýz makrozbytků jsme měli k dispozici 7 vzorků hlinitého charakteru o objemu do 5 l z různých vrstev výplně laténské polozemnice (dno – 20 cm nade dnem; dno – 30 cm nade dnem; výplň dna – 30 cm nade dnem; pod krou; dno – kra včetně nádoby označené jako mísa) z výzkumu v Resselově ul. v r. 1998 a dále 1 bahnitý vzorek o objemu 6–7 l vyzdvižený v r. 1981 z objektu interpretovaného jako laténské sílo v téže lokalitě. Oba objekty byly dle sdělení vedoucího výzkumu zhruba stejně staré (2.–1. stol. př. n. l.) a vzájemně vzdálené ca 10 m. V r. 2003 jsme determinovali 1 vyplavený vzorek (z ohniště nade krou) z téže polozemnice a 2 další vzorky vyplavených separovaných makrozbytků z výplně laténské síly v Resselově ul. a několik vzorků z různých vrstev výplně obj. 8 (S1) v téže lokalitě. Diaspory i zlomky dřeva byly vesměs zuhelnatělé, ojediněle petrifikované. Všechny vzorky z laténské doby jsou vyhodnoceny společně. Čtyři vzorky z polozemnice byly podrobeny současně pylové analýze. Některé druhy byly prokázány oběma metodami, druhové spektrum zachycených makrozbytků bylo ve srovnání s pylovou analýzou několikanásobně bohatší. Výsledky pylové analýzy a makroanalýzy svědčí shodně o výrazné antropizaci životního prostředí.

Celkem bylo podchyceno z laténské situací 5321 diaspor a na 4800 jejich zlomků, dvě spečené hrudky obilek nebo semen olejnin a více než 1000 zlomků zuhelnatělého dřeva (absolutní většina z úplné kolekce makrozbytků). Náležely k 64–75 druhům bylin a 12–15 druhům dřevin. Hlavní složku většiny vzorků představovaly obilky pěstovaných obilovin a semena merlíků. Zastoupeny byly veškeré druhy – pěstované i planě rostoucí – zjištěné v materiálu z doby bronzové, sortiment pěstovaných plodin, plevelů a ruderalů se rozšířil. Až trojnásobné druhové spektrum je ovšem nejen důkazem doplnění sortimentu pěstovaných rostlin a obohacení synantropních porostů v lokalitě, ale do značné míry výsledkem analýz většího počtu vzorků. Přibýly zejména druhy luční s volnější vazbou na činnost člověka – např. chrpa luční (*Centaurea jacea*), kopretina bílá (*Chrysanthemum album*), svízel povázka (*Galium mollugo*), komonice bílá (*Melilotus albus*), jitrocel prostřední (*Plantago media*), druhy rodu jetel (*Trifolium* sp.), popř. žlutucha žlutá (cf. *Thalictrum flavum*), kozí noha bršlice (*Aegopodium podagraria*), bolševník obecný (*Heracleum sphondylium*). Žlutucha, bolševník i bršlice, jejichž diaspory byly nezuhelnatělé, preferují vlhké louky a pastviny, ještě vlhčí stanoviště včetně mokřadů porůstají mnohé z čeledi šachorovitých – bahnička bahenní (*Eleocharis palustris* agg.), ostřice (*Carex* sp.)

aj. Výskyt diaspor uvedených druhů potvrzuje kontakt s příslušnými biotopy – spíše lučními – v nevelké vzdálenosti. Přítomnost chrpy luční potvrdila i pylová analýza.

Z kulturních rostlin jsme zaznamenali všechny základní obiloviny, tedy vedle pšenice, prosa a ječmene též žito seté (*Secale cereale*) a ve většině vzorků v menším množství rovněž oves (*Avena sativa* – zuhelnatělé obilky ovsa setého a hluchého nelze rozlišit), který se u nás uplatňoval jako plodina od doby železné. Obilky ječmene, zachycené v počtu o něco větším než oves, byly přiřazeny k ječmenu obecnému (*Hordeum vulgare*), v době laténské se pěstovaly víceřadá odrůdy (conv. *vulgare*), v době historické zejména dvouřadá typy (conv. *distichon*; srov. Kühn 1984). Zatímco žito bylo zastoupeno spíše sporadicky, obilky pšenice, a to jak pšenice obecné/shloučené, tak dvouzrnky, zlomky jejich obilek a klásků byly přítomny ve všech zkoumaných vzorcích v poměrně velkém množství (celkem 2000 obilek + více než 2000 zlomků obilek). Část náležela jednoznačně buď k pšenici obecné včetně p. shloučené (*Triticum aestivum* incl. *T. compactum*), anebo k pšenici dvouzrnce, přičemž poměr je vcelku vyrovnaný, zhruba polovinu obilek a většinu zlomků se rozlišit nepodařilo. Možné převaze dvouzrnky nasvědčuje množství vidliček z klásků. Rovněž pylová analýza prokázala pšenici a současně některé ze segetálů. Pozoruhodná je presence jediné nezuhelnatělé obilky čiroku (*Sorghum* sp.) v malém vzorku vyzdvíženém podle autora výzkumu z hloubky více než 1,4 m (S-1, obj. 8). Současně vzorek obsahoval spečenou hrudku zuhelnatělého obilí včetně pšenice a nepatrný počet inkrustovaných diaspor. Jedná se o obilovinu původem z Afriky nebo jižní Evropy, z českého pravěku neznámou (viz níže). Z luštěnin byla kromě hrachu zaznamenána ojedinělá semena drobnozrné čočky jedlé (*Lens esculenta*), makrozbytky pěstovaného ovoce ani zeleniny zjištěny nebyly.

Mezi sbírané ovocné plodiny bychom mohli přiřadit z dřevin dřín (*Cornus mas*), jehož peckovice představovaly ovoce i léčivo, lísku obecnou (*Corylus avellana*), bez černý (*Sambucus nigra*), ostružiník (*Rubus fruticosus/caesius*), z bylin jahodník (*Fragaria* sp.).

Z pozoruhodných druhů planě rostoucích byly vedle koukolu a termofilního prorostlíku okrouhlohlolistého zjištěny další teplomilné plevele dnes v českých zemích velmi vzácné: mařinka rolní (*Asperula arvensis*), hlaváček letní (*Adonis aestivalis*), vrabečnice úpolní (cf. *Thymelaea passerina*), rohatec růžkatý (*Glaucium corniculatum*) a z trav sveřep stoklasa (*Bromus secalinus*). Hlaváček a vrabečnice jsou zde ohroženými a mařinka rolní a sveřep stoklasa kriticky ohroženými druhy. Mařinka je uváděna jako s největší pravděpodobností v ČR vyhynulý druh, podle Kubáta (2000) „z některých velkých území – např. z Polabí – prakticky chybějí i historické údaje.“ Z lovosického sídliště ji máme doloženu jen z doby laténské. V posledních letech se druh podařilo zachytit v Libici nad Cidlinou ve výplni příkopu ze střední až mladší doby hradištní (Čulíková 2006). Figuruje taktéž mezi nejstaršími segetálními pleveli, je u nás archeofytem, zavlékaným s obilím z jižní Evropy od neolitu (Dolní Břežany; Opravil 1988), pravěké i středověké archeobotanické nálezy jsou sporadické. Recentní výskyt mařinky a vrabečnice byl ještě v 2. pol. 20. stol. uváděn z Českého středohoří. Stoklasu jsme zaznamenali ve všech vzorcích spolu s obilím, v některých případech byly přimíšeny též zuhelnatělé obilky obecně rozšířeného sveřepu jalového (*Bromus sterilis*). Sveřep stoklasa a rovněž z dnes běžných plevelů hořčice rolní (*Sinapis arvensis*) jsou jako koukol pokládány pro střední Evropu za nejstarší plevele; na našem území doloženy rovněž od neolitu (eneolitu). Pylová analýza 4 vzorků z polozemnice (odebírány pod povrchem, v zásypu a nade dnem) prokázala z polních plevelů též koukol polní a hlaváček letní, resp. stračku (*Consolida*). Všechny jmenované segetály jsou vysokého vzrůstu, stejně tak některé z dalších zaznamenaných druhů vystupujících jako polní plevele v okopaninách, v obilí i jako druhy rumištní: druhy rodů *Chenopodium* (*Ch. album*, *Ch. ficifolium*, *Ch. hybridum*), *Atriplex* (*Atriplex patula*), *Galium* (*G. aparine*, *G. spurium*), mák vlčí (*Papaver rhoeas*), čistec roční (*Stachys annua*). Rohatec růžkatý, archeofyt z jižní Evropy, v termofytiku vzácný u nás i v sousedních zemích, a další plevele a druhy rumištní jsou nižšího vzrůstu nebo jsou poléhavé, vystoupavé, ovlivně: svlačec rolní (*Convolvulus arvensis*), ježatka kuří noha (*Echinochloa crus-galli*), pryšec kolovratec (*Euphorbia helioscopia*), hluchavka objímavá (*Lamium amplexicaule*), řeřicha ladní (*Lepidium campestre*), kamejka rolní (*Lithospermum arvense*), sléz přehlížený (*Malva neglecta*), bažanka roční (*Mercurialis annua*), druhy rodu rdesno (*Polygonum aviculare*, *P. lapathifolium*), pryskyřník plazivý (*Ranunculus repens*), bér sivý (*Setaria glauca*), druhy rodu vikev (*Vicia cracca*,

V. sepium, *V. tetrasperma*). Většina jmenovaných segetálů provází obiloviny v teplých oblastech na bázemi bohatých půdách – v současnosti jsou diagnostickými nebo charakteristickými druhy plevelových společenstev svazu *Caucalio lappulae* (řř. *Secalietea*). Nálezy diaspor jsou dokladem, že cenózy tohoto typu na Lovosicku existovaly již v době vzniku sedimentu. Kromě typických druhů se v nich uplatňoval zejména merlík bílý, doložený množstvím semen i vysokými hodnotami pylových zrn merlíkovitých. Široké spektrum plevelů svědčí o vysokém zaplevelení obilí, převaha segetálů vysokého vzrůstu o sklizni klasů vysoko nad zemským povrchem. Rdesno ptačí, jitrocel, lipnice indikují existenci sešlapávaných ploch, soubor plevelů a ruderalů potvrzuje synantropizaci okolí odběrných míst. Blín (*Hyoscyamus niger*) je typickým teplomilným ruderálem na dusíkatých substrátech, dříve býval více plevellem úhorů. Nejstarší dosavadní archeobotanický nález v ČR ze Šlapanic u Brna (Kühn 1981) pochází z mladší doby bronzové.

Vzorky s obilím a diasporami plevelů z výplně laténského sídla a z polozemnice představovaly průkazné zbytky zásob pro domácnosti, příp. mohly obsahovat i odpad po čištění obilí. Zbytkům osiva zastoupení plevelů nenasvědčuje. Vzorek označený jako „mísa“ z polozemnice se od ostatních odebraných v sousedních vrstvách výplně lišil jen mírně vyšším podílem inkrustovaných diaspor v rámci zuhelnatělých makrozbytků, nikoli druhovou skladbou. Mezi ca 36 taxony v něm byly zastoupeny jmenované obilniny (řádově stovky zuhelnatělých obilí), luštěniny (hrách i čočka – jednotlivě), diaspory takřka všech uvedených plevelů, několika druhů lučních a 4 druhy dřevin (ca 100 zlomků uhlíků do 10 mm).

Zejména prostřednictvím uhlíků v laténských vzorcích se rozšířil sortiment dřevin z Lovosic – k dubu, borovici, habru, buku, lísce, doložených z doby bronzové, přibýly jedle bělokorá (*Abies alba*), druhy rodu javor, patrně včetně babyky (*Acer* sp., *A. cf. campestre*), jilm vaz (*Ulmus* cf. *laevis*, případně další druh rodu), olše lepkavá (*Alnus glutinosa*), vrba či topol (*Salix* sp./*Populus* sp.) a lípa (*Tilia* sp.), s otazníkem bříza bradavičnatá (cf. *Betula verrucosa*) a smrk ztepilý (cf. *Picea abies*). Zaznamenáno bylo zuhelnatělé dřevě slivoně nebo hlohu (*Prunus* sp./*Crataegus* sp.), čeledi růžovitých (*Rosaceae*), popř. jablonovitých (*Pomoideae*), vyskytla se pecka dřínu (*Cornus mas*). 962 uhlíků potvrzuje opět dub jako nejdůležitější a v území nejdostupnější užitkovou dřevinu. Archeologické nálezy potvrzují, že sloužil v první řadě pro stavby všeho druhu, včetně podzemních a vodních. Využití dubového dřeva bylo nepochybně mnohostranné. Hodí se v truhlářství k výrobě nábytku, je nejlepším dřevem pro výrobu sudů a kádí a různého hospodářského nářadí. Borové dřevě je taktéž velmi odolné, a proto vhodné ve stavebnictví. Vyráběly se z něho např. šindele. Dobře hoří a slouží k výrobě dřevěného uhlí. Dřevě bukové má rovněž mnohostranné využití, na rozdíl od dubu se dobře ohýbá, takže se hodí např. pro výrobu kol. Vyniká výhřevností, proto je nejlepším palivem a surovinou pro výrobu uhlí. Rovněž slouží pro výrobu kuchyňského a hospodářského nářadí, dřevěných částí zbraní, dlažebních kostek. Také z jilmů se vyráběla kola, zvláště vhodný je na koryta, mlýnská zařízení, vodovodní roury. Známé je využití lipového dřeva v truhlářství a řezbářství, javoru pro výrobu nábytku a domácího nářadí, břízy hlavně v kolářství a bednářství, olše pro stavby vodní, vrby pro výrobu člunů atd. (Balabán 1955). Je zřejmé, že veškeré jmenované dřeviny našly mnohostranné uplatnění v centru výroby zemědělského nářadí, jakým lovosická aglomerace v době laténské byla. Nepochybně i spotřeba dřeva jako paliva v ní byla velká (hůře hoří dřevě vrbové a topolové).

Borovice, jedle, olše a lípa byly současně potvrzeny v pylovém spektru. Výskyt veškerých zjištěných dřevin, včetně jehličnanů, je možno předpokládat v dosahu laténské sídelní aglomerace – zčásti v lužních lesích především v území mezi Labem a Ohří, zčásti na svazích Českého středohoří. Jilm vaz a některé z hlohů jsou dnes v ČR řazeny k ohroženým druhům.

Doba římská

Z římských pecí č. 1, 2, 3 v Resslově ul. jsme k analýze obdrželi nepřepálené vzorky sice poměrně objemné (kolem 5 l), avšak s převládající minerální složkou – struskou, zlomky horniny a hručkami hlíny. Rostlinné zbytky obsahovaly jen dva vzorky, a to z pece č. 2 a z níže pece č. 3. Struska a úlomky horniny z pece č. 2 byly promíšeny s uhlíky dubu (*Quercus* sp. – determinováno ca 360 zlomků o velikosti 5–30 mm), jiné dřeviny zachyceny nebyly. V materiálu z níže převládá

daly mezi struskou a hrudkami hlíny taktéž zlomky zuhelnatělého dřeva dubu (determinováno ca 90 zlomků od 5 do 30 mm) s příměsí velmi malých uhlíků borovice lesní (*Pinus sylvestris*). Z diaspor byla zachycena pouze ojedinělá semena merlíku bílého (*Chenopodium album*). V další fázi zpracování v r. 2003 jsme obdrželi k determinaci opět po 1 vzorku z římských pecí č. 1, 2, 3. Všechny tři obsahovaly uhlíky dřevin. Ve vzorku z pece č. 1 byly kromě dubu a borovice přítomny javor babyka a mléč (*Acer campestre*, *A. platanooides*, *A. sp.*), vrba/topol (*Salix sp./Populus sp.*) a jilm (*Ulmus sp.*). Vzorek z pece č. 2 obsahoval na 300 zlomků uhlíků (do 30 mm délky + drť) náležejících jen dubu (*Quercus sp.*). Mezi hlinitým materiálem a struskou z pece č. 3 bylo vtroušeno na 150 uhlíků (do 20 mm délky) zuhelnatělého dřeva, jediná zatoulaná zuhelnatělá obilka prosa (*Panicum miliaceum*) a několik semen merlíků (*Chenopodium album*, *Ch. hybridum*).

Osm malých, mimo opavské pracoviště přelavených vzorků z výzkumu v r. 1987 v Resslerově ul. pochází z objektu interpretovaného jako germánská chata ze závěru 2. stol. n. l. Stáří odebraného sedimentu je z botanického hlediska zásadní otázkou, a sice proto, že vedle nečetných zlomků zuhelnatělého dřeva běžných dřevin, tj. dubu, borovice lesní, javoru mléče/babyky, břízy bradavičnaté (*Betula verrucosa*), habru obecného (*Carpinus betulus*) a vrby či topolu, bylo ve dvou vzorcích (vrstva 10–20 cm) nalezeno 1 a půl pecky meruňky (*Armeniaca vulgaris*). Meruňka, pocházející ze střední a východní Asie, byla totiž do kultury ve střední Evropě zavedena velmi pozdě, později než broskvoň, známá v Čechách už z raně středověkých nálezů (např. Praha – Malá Strana, 9.–10. stol.: Čulíková 1998a). Nejstarší nález jedné pecky meruňky uvádí Opravil (1994) s otazníkem z Olomouce z 10.–11. stol., s jistotou pak odsud až ze 16. stol. a z Čech pouze z Prahy z 2. pol. 15. stol. (Opravil 1986). Z Budapešti (Hartyányi – Nováki 1975) a z rakouského Lince (Werneck 1961) je však meruňka hlášena už z doby římské. Autor výzkumu (Salač 2000) uvádí, že lovosické sídliště bylo intenzivně obydleno i v době římské, doložena je zde výroba železa i obchod. Autentičnost nálezů meruňky z Lovosic proto není vyloučena, v době římské již mohla být na území Čech příležitostně importovaným ovocem z jihu Evropy. Z archeologického hlediska je třeba posoudit, zda nemohlo dojít ke kontaminaci mladšími vrstvami.

Obdobná otázka kontaminace vyvstává při vyhodnocení některých malých, již dříve vyplavených vzorků, vyzdvížených také v Resslerově ul. (1987, S-3, obj. 10, 10a), datovaných do doby římské. Obsahují vcelku velmi málo rostlinných makrozbytků, jen zčásti zuhelnatělých. V nezuhelnatělém stavu (obj. 10) se např. nacházely šišťice olše lepkavé a poloviny pecek pěstované třešně (*Cerasus avium*), zatímco zbytky dřeva a ojedinělé obilky, značně poškozené, jsou zuhelnatělé. Především však vzbuzuje pochybnosti maličký vzorek (obj. 10a), obsahující pouze 2 nezuhelnatělé obilky čiroku (*Sorghum sp.*), což je rod cizokrajných trav (původem z Afriky, Středozeří, Indie), z něhož některé druhy (*S. saccharatum* var. *technicum*, *S. cernuum*) slouží mj. v kartáčnickém průmyslu a zhotovují se z nich též tzv. rýžová košťata. Některé z druhů byly v moderní době u nás pokusně pěstovány nebo k nám zavlečeny. Jedině z Itálie jsou archeobotanické nálezy jednoho z druhů (*S. bicolor*) udávány údajně kontinuálně od neolitu po středověk, což je však třeba teprve ověřit. Ani konzultace lovosického nálezů obilek (včetně jedné z laténského vzorku) na paleobotanickém pracovišti v Krakově nevedlo k jednoznačnému závěru, zda jsou obilky s korodovaným povrchem subrecentní či fosilní. Odpověď by mohla poskytnout metoda radiokarbonového datování.

Jeden ze vzorků přelavených mimo opavské pracoviště (Resslerova ul., S-2A, vr. 105–115 cm, z r. 1987) sestával z menšího množství drobných uhlíků dubu a tvrdek kamejky rolní (*Lithospermum arvense*). Kamejka je většinou ozimý plevel nižšího vzrůstu na polích a úhorech, příp. podél cest apod., u nás apofytní druh, doložený v archeologických situacích, včetně Lovosic od doby bronzové, obvykle však jednotlivými plůdky. Případné rozpaky nad stářím materiálu by proto mohlo vyvolávat jejich množství i uchování v relativně dobrém stavu. Na druhé straně jedna rostlina může vyprodukovat až 200 velmi tvrdých a vůči prostředí odolných hnědobílých tvrdek, což připouští možnost jejich zakonzervování v uloženinách z pravěku, tedy i z doby římské z Lovosic. Lze předpokládat, že vzorek před plavením obsahoval další méně nápadné drobné makrozbytky rostlin, které by bývaly mohly původ materiálu vyjasnit a poskytnout více informací o sortimentu plevelů. Přestože obilí tento vzorek, stejně jako ostatní z tohoto období, neobsahoval, mohl eventuálně představovat zbytky po jeho čištění.

Raný středověk

Všechny analyzované vzorky středověkého stáří pocházejí z objektů v Resslerově ul. a jsou opět hodnoceny společně. Jeden ze vzorků starohradištních a dva vzorky z obilnice z 11.–12. stol. obsahovaly přeplavený, již separovaný materiál. Nejstarší 3 vzorky byly získány ze sedimentu časně slovanského, celkem 5 dalších ze sedimentů starohradištních a trojice z vrstev datovaných na přelom obou epoch. Z botanického hlediska je možné vzorky pokrývající úsek od 6. do 8. stol. klasifikovat jako jeden soubor. Objem hlinitopísčítých až hlinitých šedoběžově až hnědoběžově zbarvených vzorků k plavení kolísal v rozmezí 3–12 l. Diaspory polních plodin, tj. především obilí, a taktéž diaspory průvodních polních plevelů byly vesměs zuhelnatělé, semena a plody ostatních byly zčásti nezuhelnatělé, avšak většinou silně korodované, což opět nasvědčuje málo příznivým podmínkám pro jejich uchování (provzdušněné suché prostředí).

Ve srovnání s výsledky z laténských objektů je kolekce jak vzorků, tak makrozbytků, čítající 841 diaspor, 323 jejich fragmentů a několik set uhlíků z časně raného středověku mnohem menší. Sortiment tvoří 58–64 druhů bylin a 15–17 druhů dřevin. Počet taxonů je oproti období laténskému mírně nižší a druhové spektrum se částečně liší zejména proto, že žádný ze starších vzorků nereprezentoval obilnici: malé množství obilí provází méně diaspor menšího počtu plevelů, přibýly druhy, které vystupují častěji jako ruderaly než plevele. Jak v časně slovanském, tak v objektech ostatních byly reprezentovány nevelkým počtem obilí všechny základní druhy obilovin – tedy proso, pšenice, žito, ječmen a oves, přičemž relativně hojnější byly pouze proso (180 obilí, pluchy) a pšenice (60 obilí). Na rozdíl od materiálu z doby laténské s převažující pšenicí dvouzrnkou jsme zde mezi pšenicí obecnou/shloučenou zaznamenali pouze jedinou obilku dvouzrnky, vidličky nebyly zjištěny. Z četných archeobotanických lokalit na území ČR je známo, že s příchodem Slovanů se pšenice obecná stala samostatnou obilnou plodinou, která dvouzrnku zcela vytlačila (srov. Kühn 1980). Mezi obilkami ječmene již náleželo několik k ječmeni dvouřadému (*Hordeum distichon*). Pouze ve dvou vzorcích se objevilo po semeni hrachu setého, scházela čočka, zastoupeny nebyly olejninny ani zelenina.

Z pěstovaných ovocných plodin jsme zaznamenali v časně slovanském či starohradištním objektu 5 zlomků pecek třešně nebo višně (*Cerasus* sp.) a jediné poškozené semeno jabloně (*Malus domestica*), avšak pozoruhodná je prezenze semen révy vinné pěstované (*Vitis vinifera* subsp. *sativa*) ve starohradištním sedimentu a nažek fíkovníku smokvoně (*Ficus carica*) jednak ve vzorku z přelomu období časně slovanského a starohradištního, jednak ve vrstvě starohradištní. Vzhledem k dosavadním archeobotanickým dokladům těchto druhů ovoce v českých zemích se zdá pravděpodobné, že oba druhy představovaly v raném středověku v severozápadě Čechách spíše import než produkt domácího hospodaření. Dosud nejstarší doklady konzumace révy vinné a fíků v Čechách jsme měli k dispozici z 9. stol. z Prahy – Malé Strany (Čulíková 1998a; 2001a), z Pražského hradu pak révy rovněž z 9. stol. (Čulíková 2001b) a fíků z 9.–10. stol. (Čulíková 1998b). Diaspory malého počtu sbíraných užitkových rostlin se ve všech vzorcích objevovaly sporadicky, zaznamenali jsme shodně s dobou laténskou lísku (*Corylus avellana*), jahodník (*Fragaria* sp.), maliník (*Rubus idaeus*), bez černý (*Sambucus nigra*), chyběl dřín.

Z polních plevelů se ve srovnání s laténskými sedimenty neobjevily vzhledem k současným poměrům nejzajímavější segetály (hlaváček letní, mařinka rolní, vrabečnice úpolní, sveřep stoklasa) a i diaspory koukolu a prorostlíku okrouhlolistého, ve středověkých archeobotanických nálezech obvykle hojně, byly zde ojedinělé podobně jako semena vikví. Mezi pleveli se vyskytla jediná nažka v předchozích vzorcích chybějící chrpy modráku (*Centaurea cyanus*), významného segetálu, charakteristického až pro vrcholně středověká plevelová společenstva. Skupina planě rostoucích druhů, které vystupují dosud jako obecně rozšířené plevele a současně ruderaly, se rozšířila o tetelchu kozí pysk (*Aethusa cynapium*), lničku maloplodou (*Camelina microcarpa* subsp. *macrocarpa* – dnes i v teplejších oblastech kriticky ohrožená), voskovku menší (*Cerintho minor*), pryšec okrouhlý (*Euphorbia peplis*), konopici polní (*Galeopsis tetrahit* agg.), hluchavku bílou (*Lamium album*), popř. hluchavku nachovou (*L. purpureum*), knotovku bílou (*Melandrium album*), mátu rolní (*Mentha arvensis*), řepinku latnatou (*Neslia paniculata*), rdesno červivec (*Polygonum persicaria*), lilek černý (*Solanum nigrum*), penízek rolní (*Thlaspi arvense*). Mezi druhy, preferujícími dnes ruderalizované plochy, se ob-

jevily měrnice černá (*Ballota nigra*), vlašovičnick větší, (*Chelidonium majus*), popenec břechtanolistý (*Glechoma hederacea*), kopřiva žahavka (*Urtica urens*). Patrně kromě žahavky vázané na vysoký obsah dusíku v půdě, ostatní provázely polopřirozené pobřežní houštiny a lužní porosty. Mezi pleveli a ruderaly zůstává stále nejhojnějším merlík bílý. Kontakt s vlhčími biotopy zde však signalizují jen ojedinělé nažky několika druhů rodu ostřice (*Carex* sp. div.) z časné slovanského objektu, luční druhy byly v materiálu zastoupeny minimálně. Druhy jako rulík zlomocný (*Atropa bella-dona*) či třezalka tečkovaná (*Hypericum perforatum*), provázející lesní okraje, paseky apod., byly zastoupeny po jediné diaspoře, z nichž nelze usuzovat na původ v konkrétním společenstvu.

Mezi dřevinami jsme kromě nejčastějších druhů s opět absolutně převažujícím dubem zaznamenali ojedinělé zuhelnatělé zlomky dřeva krušiny olšové (*Frangula alnus*) a shodně s dobou laténskou a římskou též jilmu (*Ulmus* sp.). Oproti druhům zaznamenaným v sedimentu z doby laténské zde scházejí jedle, lípa, příp. smrk. Krušina provází borové a jiné doubravy nebo též společenstva keřových vrb a olšin v nivách, podobně jilm (bez druhové determinace) mohl provázet dubohabrové háje nebo byl součástí lužních porostů v nivě Labe a Ohře. V několika vzorcích se objevil větší počet uhlíků buky (*Fagus sylvatica*). Podle rekonstrukčního mapování se nejbližší lovosické aglomeraci vyskytoval ostrůvek květnatých bučin na sev. svahu vrchu Lovoš. Na pravém břehu Labe v sev. části Českého středohoří byly bučiny rozšířeny dle rekonstrukčního mapování na rozsáhlých plochách.

Z výplně obilnice datované do 11.–12. stol. (výzkum 1987) byly k analýze předloženy dva vzorky, z nichž však byly již dříve mimo Opavu proplaveny makrozbytky a patrně záměrně z nich bylo separováno jen zuhelnatělé obilí. Nečetné, silně poškozené obilky náležely základním obilovinám – pšenici obecné, žitu, ječmeni a zřejmě i ovsu setému (vedle drti ulit měkkýšů), jen proso, povětšinou v materiálu nezuhelnatělé, zachyceno nebylo. Absence průvodních plevelů výpovědní hodnotu materiálu redukuje.

Po období římském a stěhování národů nastal v našich zemích velký rozvoj zemědělství (srov. Kühn 1984). Sortiment kulturních druhů a s nimi i garnitury plevelů se s příchodem Slovanů významně obohatily. Tyto změny se však v analyzovaném materiálu promítly jen nepatrně, a to prostřednictvím některých plevelů, příp. zmíněné révy a fíkovníku, nejstarších dokladů jejich konzumace na území ČR. Segetální plevel nízkého vzrůstu, které by potvrdily sklizeň obilí blízko nad zemským povrchem, se neobjevily.

Závěr

Výjimečnost sídliště Lovosice jakožto archeobotanicky zkoumané lokality spočívá především ve skutečnosti, že analyzovaný materiál se podařilo získat z rozmanitých sedimentů vzniklých lidskou činností ve velmi dlouhém časovém intervalu – v době bronzové, laténské, římské, časné fázi raného středověku. Botanicky prozkoumaných sídlišť tohoto typu je v českých zemích doposud málo. Rostlinné makrozbytky z prehistorických kulturních epoch včetně mladší doby bronzové, římské či stěhování národů jsou zde ojedinělou záležitostí.

Největší množství fosilních diaspor s nejvyšší výpovědní hodnotou obsahoval poměrně velký soubor vzorků z laténských objektů v Resslově ul., interpretovaných jako polozemnice a silo. Badatelé vyhodnocující v 2. pol. 20. stol. prehistorické archeobotanické nálezy na území Čech a Moravy (Tempír 1966; 1968; 1973; Kühn 1984), uváděli jako nejbohatší na zbytky především kulturních rostlin a plevelů starší dobu železnou. Během archeologického výzkumu v Lovosicích situace patrně dovolovala spíše jen náhodný, vcelku nesystematický odběr objemově nerovnoměrných vzorků z doby bronzové, římské, ale i z raně středověkých sedimentů, v některých případech (např. římské pece) z objektů na rostlinné zbytky chudých. Část materiálu byla již dříve proplavena a separována mimo archeobotanické pracoviště (objem vzorků nebyl zaznamenán), přičemž pro analýzy byly zachovány vesměs jen jednotlivé diaspory kulturních rostlin větších rozměrů. Ani jediný taxon se tak nepodařilo zachytit nepřetržitě ve všech obdobích – i proso a „všudypřítomný“ plevel a ruderal merlík bílý scházely v materiálu z obilnice z 11.–12. století. Jednotlivé větší makrozbytky byly pravděpodobně vybírány přímo při výzkumu bez plavení.

Pro podrobnější paleorekonstrukci sortimentů pěstovaných plodin a plevelů, jejich změn, eventuálně pro kontinuální sledování vývoje životního prostředí v sídelní aglomeraci, stejně jako pro rekonstrukci okolních lesních porostů v jednotlivých kulturních epochách předložený materiál včetně doby laténské neposkytl dostatek dat. Ten obvykle nabízí vlhké prostředí výplní středověkých a raně novověkých objektů (např. odpadních jímek), z nichž bývají díky objemným vzorkům vytěženy až statisíce makrozbytků obvykle 200–300 druhů semenných rostlin; pro rekonstrukci paleofytocenóz je optimální propojení výsledků se závěry pylových analýz.

Avšak i jednotlivé nálezy fosilních diaspor některých pěstovaných plodin (*Armeniacia vulgaris*, *Ficus carica*, *Vitis vinifera*, popř. *Sorghum* sp.) z Lovosic mohou významně rozšířit znalosti jejich historie – počátků importu a konzumace jejich plodů, příp. pěstování v českých zemích. Prostřednictvím semen a plodů plevelů byla na Lovosicku v době bronzové, a zejména laténské prokázána poměrně vysoká diverzita plevelové flóry. Na její skladbě se podílela početná skupina archeofytických druhů včetně taxonů na území ČR v současnosti ohrožených (*Agrostemma githago*, *Bromus secalinus*, *Adonis aestivalis*) nebo vyhynulých (*Asperula arvensis*). Nálezy pohřbených diaspor představují nezpochybnitelný důkaz jejich přítomnosti v regionu v minulosti, v případě některých archeofytů posouvají časovou hranici jejich výskytu v ČR směrem do minulosti (*Bupleurum rotundifolium* z doby velkomoravské do doby bronzové). Sortiment zaznamenaných plevelů, jejich ekologické nároky a kombinace vypovídají o vývoji či již existenci společenstev převážně typu dnešního svazu *Caucalio lappulae* v příznivých klimatických a půdních poměrech v území. Nepřímo informují o stavu polních kultur – zaplevelení, agrotechnických postupech – pěstování jaří i ozimů, o způsobu sklizně aj. Převaha archeofytických segetálních plevelů a jejich společenstev nad apofyty (pleveli a ruderaly domáciho původu) včetně druhů, které jsou pokládány mezi pleveli za vůbec nejstarší, je dokladem dlouhodobé historie zemědělství v krajině. Přítomné indikátory sešlapávaných a ruderalizovaných ploch prokazují synantropizaci okolí odběrných míst.

Kolekce ca 3000 zlomků zuhelnatělého dřeva informuje alespoň rámcově o dřevinách sloužících sídlišti jako stavební materiál, surovina a palivo a částečně i o složení okolních lesních porostů.

I malé vzorky z mladší doby bronzové potvrdily pěstování prosa (*Panicum miliaceum*), pšenice dvouzrnky (*Triticum dicoccon*) s příměsí pšenice obecné/shloučené (*T. aestivum/compactum*) jakožto hlavních obilních plodin. Ječmen (*Hordeum* sp.) byl spíše příměsí pšenice než samostatnou kulturou, z luštěnin se pěstoval hrách (*Pisum sativum*). Nejrozšířenějším plevelem a ruderálem byl merlík bílý (*Chenopodium album*) a několik dalších druhů domáciho původu, přítomny ale byly už i archeofyty (*Agrostemma githago*, *Bupleurum rotundifolium*).

Na základě výsledků archeologického výzkumu v 80. letech 20. stol. a také vzhledem k poloze mezi vrchem Lovoš a tokem Labe přisuzuje Salač (1990) lovosickému sídlišti v době laténské funkci výrobního a distribučního centra svým významem překračujícího nejen rámec regionu, ale i české kotliny. Vzhledem k předpokládanému vyššímu počtu obyvatel je podle něho nutno počítat s poměrně velkou plochou polností, úhoru i pastvin, pro něž v rámci sídliště nebyl prostor. Uvádí, že řemeslné výrobky obyvatel sídliště byly často určeny pro zemědělské osady a předpokládá, že výměnou za ně mohly být potraviny a suroviny. Usuzuje, že část obyvatel se tak mohla zabývat zcela neagrární činností ve prospěch specializované činnosti řemeslné.

Odkud byly zemědělské plodiny do centra přiváženy, nejsme schopni prostřednictvím archeobotanických nálezů přímo zodpovědět. Avšak poměrně bohatá kolekce termofilních, na živiny v půdě náročných segetálů nasvědčuje, že se obilná pole rozkládala na úrodných, nezaplavovaných půdách, které odpovídají říčním terasám ve středním Polabí. Fakt, že se pšenice výrazně projevila i v pylovém spektru vzorků z laténské polozemnice, by mohl nasvědčovat nepříliš velké vzdálenosti polí. Vzhledem k tomu, že veškerý zkoumaný laténský materiál pocházel buďto z polozemnice, nebo z výplně sila, v nichž se promítá především sortiment několika polních plodin, je kolekce všech 70–80 taxonů (vč. dřevin) průměrně bohatá. Hlavní složkou potravy obyvatel zůstávaly stále pšenice dvouzrnka, p. obecná (incl. shloučená) a proso, v menším množství byly zastoupeny všechny základní druhy obilovin, které se pěstují dnes (ječmen, žito, oves), z většího počtu jejich obilky lze již usuzovat na jejich samostatné kultury. Ne zcela přesvědčivý je nález nezuhelnatělé obilky čiroku (*Sorghum* sp.) mezi

převážně zuhelnatělými diasporami u nás pěstovaných druhů. Kultury byly dosti zaplevelené převážně pleveli vysokého nebo vyššího vzrůstu, vypovídajícími stále o sklizni klasů ve větší výšce nad zemí. Ve srovnání s nálezy z doby bronzové se jejich sortiment zněkolikanásobuje také díky většímu počtu vzorků. Charakteristické plevele nízkého vzrůstu jakožto indikátory sklizně klasů při zemském poruchu nebyly přítomny.

Vzorky z období římského (Resslova ul.) obsahovaly většinou uhlíky obvyklých dřevin, diaspor jen sporadicky. Přesto některé z nich zasluhují pozornost: v obj. interpretovaném jako germánská chata byla nalezena jedna celá a jedna polovina pecky meruňky (*Armeniaca vulgaris*), s jejímž pěstováním nebo s konzumací importovaných plodů se v českých zemích dosud počítalo teprve na rozhraní středověku a novověku; v jiných vzorcích z římského období byly zaznamenány další dvě obilky rodu čirok a dále značný počet plůdků domácího druhu kamejky rolní (*Lithospermum arvense*) bez jakékoliv příměsi. Zatímco přítomnost meruňky je pravděpodobná a hodnověrnost datování vrstvy s kamejkou je vysoká, zachování nezuhelnatělých obilek cizokrajné trávy, byť využívané v řemeslné výrobě, v sedimentech jak z doby laténské, tak římské vyvolává rozpaky. Materiál z římských pecí obsahoval vedle anorganické složky převážně uhlíky dubu, méně borovice. Buk, zvláště vhodný pro výrobu uhlí, z pecí zaznamenán nebyl.

Drobné vzorky z období časně slovanského, ale taktéž z doby středohradištní, včetně obilnice z 11.–12. stol. (vše z Resslovy ul.) se projeví ve srovnání s jinými obdobně starými lokalitami v ČR jako poměrně chudé na makrozbytky jakýchkoli rostlinných druhů včetně kulturních plodin. V jejich sortimentu zůstávají proso a pšenice obecná (včetně p. shloučené), dvouzrnka byla zastoupena jedinou obilkou, nepotvrdily se luštěniny, zelenina, koření. Z několika zlomků pecek třešně/višně a ojedinelých diaspor sbírané ovoce nelze vyvozovat konkrétní závěry. Pozoruhodná je presence semen révy vinné pěstované (*Vitis vinifera* subsp. *sativa*) a nažek fíkovníku smokvoně (*Ficus carica*) v sedimentech časně slovanských až starohradištních. Jejich jednoznačná přítomnost posouvá znalost konzumace plodů obou druhů ovoce, pravděpodobně importovaného z jihu kontinentu, v Čechách před 9. století.

Nevelká vzdálenost řeky Labe a její nivy od odběrných míst (vzdálenost dnešního toku od Resslovy ul. je ca 200 m: *Petrliková – Beneš 2008*) se v získaném souboru bylin promítla zcela nevýrazně: vodní druhy se nevyskytly vůbec, diaspor druhů vlhkých luk a mokřadů (*Eleocharis palustris*, cf. *Thalictrum flavum*, druhy rodu *Carex*, *Heracleum sphondylium*) se objevily jen sporadicky v materiálu z doby laténské. Tato skutečnost by mohla podpořit dosavadní předpoklad, že zemědělské plodiny byly do sídliště dodávány z polí více či méně vzdálených od nivy obou řek. Naopak část užitkového dřeva měla nepochybně původ v lužních porostech.

Podle *Demka (1987)* je Lovosická kotlina jakožto součást Tereziánské kotliny erozní sníženinou při Labi před Českým středohořím, vyznačující se reliéfem říčních teras, údolních niv a zbytkem lužního lesa. Uvádí, že v současnosti je kotlina středně až nepatrně zalesněna zbytky listnatých porostů, borových lesů a lužního lesa. V rekonstrukčním geobotanickém mapování (*Mikyška – Neuhäuslová 1969*) jsou v blízkosti sídliště po obou březích Labe, podél dolního toku Ohře a na poměrně rozsáhlém území mezi úseky obou toků rekonstruovány luhy a olšiny náležející jednak k rostlinným společenstvům bažinných olšin a vrbín (ř. *Alnetea glutinosae*), jednak společenstvům vrbových a vrboto-polových luhů (ř. *Salicetea purpureae*). Uhlíky vrb a topolů představovaly menší, ale pravidelnou příměs ve většině zkoumaných pravěkých i raně středověkých vzorků. Přítomnost olše lepkavé (*Alnus glutinosa*) potvrdily makrozbytky i pylová analýza. Vrbiny a olšiny provází rovněž zaznamenaná krušina olšová (*Frangula alnus*). Jilmy, zvláště vaz (*Ulmus laevis*, *U. sp.*), zachycené v pravěkých i raně středověkých sedimentech, spolu s dubem letním (*Quercus robur*) patří k dominantním dřevinám tvrdého luhu (podsv. *Ulmenion*, ř. *Quercus-Fagetea*). Důkazy existence lužního lesa v podobě tvrdého luhu s duby a jilmy, provázenými jasanem, lípou, javorem babykou v údolních nivách velkých vodních toků v době hradištní podal na příkladu moravských toků v několika publikacích *Opravil (1973; 1983; 2000)*. České středohoří bylo podle rekonstrukčního mapování sev. i jižně od Lovosic zalesněno na většině plochy subxerofilními doubravami s malými ostrůvky šípákových doubrav (sv. *Quercion pubescenti-petraeae*) – nejbližší sídliště na vrcholu Lovoše – a na úpatích svahů pak

dubohabrovými a dubolipovými háji (sv. *Carpinion betuli*, tř. *Quercus-Fagetea*) s případnými sutovými ostrůvky javoru. Acidofilní doubravy (sv. *Quercion robori-petraeae*, tř. *Quercetia robori-petraeae*), místy borové a březové doubravy porůstaly větší plochy v návaznosti na úzkou údolní nivu Labe vých. od Lovosic. Na sev. svazích Lovoše představovaly původní porosty květnaté bučiny (sv. *Eu-Fagion*, tř. *Quercus-Fagetea*), které jsou rekonstruovány ve větších plochách rovněž sev. Lovosic na pravém břehu Labe. Pravděpodobně je v minulosti provázela jedle a ojedinelé mohl být zvláště na vlhkých stanovištích vtroušen i smrk. Keřnaté stráně a lesní okraje (zčásti po odlesnění jako náhradní) porůstala teplomilná společenstva křovin (sv. *Prunion spinosae*, *Prunion fruticosae*), které indikují zaznamenané dřeviny: dřín, trnky, maliník, druhy rodů růže, ostružiník. Veškeré zjištěné planě rostoucí druhy dřevin odpovídají skladbě přirozených lesních porostů v dosahu sídliště. Z jehličnanů jsou to borovice, jedle, popř. smrk, z listnáčů dub letní a d. zimní, javor mlčč, j. klen, popř. j. babyka, olše lepkavá, bříza bradavičnatá, habr obecný, líska obecná, buk lesní, krušina olšová, vrba/topol, lípa a jilm (vaz?). Ve zkoumaných vzorcích ze všech kulturních údobí mezi uhlíky výrazně převládal dub, který evidentně stejně jako na jiných archeologických lokalitách v Čechách představoval nejdůležitější stavební materiál a surovinu pro většinu dřevozpracujících řemesel. Kromě dubu se ve stavebnictví a řemeslné výrobě podle nálezů uhlíků uplatnily hojněji borovice a buk, méně jilm, javory, lípa.

Antrakologickou analýzou převážně pravěkých sedimentů (doba latéská, římská, raný středověk) z Lovosic se na počátku nového tisíciletí zabývala V. Trčková (*Petrliková – Beneš 2008*). Z naleziště determinovala celkem 3274 uhlíků, z nichž více než 2000 pocházelo z doby latéské, zbývající z doby římské a z časné fáze raného středověku. Zaznamenala takřka stejné spektrum dřevin (vyjma dřínu, krušiny, bezu černého, jabloně, třešně, růže), jako obsahovaly vzorky k plavení (jako dominantní dřeviny autoři uvádějí ve všech sledovaných epochách dub a na druhém místě borovici). Podle možností archeologického výzkumu v Lovosicích by bylo žádoucí dosavadní výsledky archeobotanické analýzy z prehistorických období až raného středověku doplnit v budoucnu o rozbor antropogenních sedimentů mladšího data včetně vrcholného středověku.

Zdeňku Tempírovi patří mé poděkování za konzultaci při determinaci obilok pšenice, popř. dalších obilovin a luskovin, zesnulému Miloši Kaplanovi za poskytnutí dat pylové analýzy.

Literatura

- Balabán, K. 1955: *Nauka o dřevě – Anatomie dřeva*. Praha.
- Čulíková, V. 1998a: Výsledky analýzy rostlinných makrozbytků z lokality Praha 1 – Malá Strana, Tržiště čp. 259/III (Hartigovský palác). *Archaeologica Pragensia* 14, 291–316.
- 1998b: Rostlinné makrozbytky z raně středověkých sedimentů na III. nádvoří Pražského hradu. *Archaeologica Pragensia* 14, 329–341.
- 2001a: Rostlinné makrozbytky z lokality Praha 1 – Malá Strana, Malostranské nám. čp. 258/III Lichtenštejnský palác). In: *Mediaevalia archaeologica* 3, Praha, 137–166.
- 2001b: Rostlinné makrozbytky z pěti středověkých lokalit při obvodu centrální části Pražského hradu. In: *Mediaevalia archaeologica* 3, Praha, 303–327.
- 2006: Rostlinné makrozbytky z prostor raně středověkého opevnění v sondě 236 na jz. okraji předhradí v Libici nad Cidlinou. *Archeologické rozhledy* 58, 527–539.
- Demek, J. ed. 1987: *Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny*. Praha.
- Dostál, J. 1958: *Klíč k úplné květeně ČSR*. Praha.
- 1982: *Seznam cévnatých rostlin květeny československé*. Praha.
- Hartyányi, P. B. – Nováki, G. 1975: Samen- und Fruchtfunde in Ungarn von der Neustenzeit bis zum 18. Jahrhundert. *Agrártört. Szemle* 17, 1–65.
- Hejný, S. – Slavík, B. edd. 1988: *Květena ČR 1*. Praha.
- Kubát, K. 2000: *Asperula*. In: B. Slavík et al., *Květena ČR 6*, Praha, 118–122.

- Kühn, F. 1980:* Slované 6.–10. století. In: Sborník referátů ze symposia Břeclav – Pohansko 1978, Brno, 149–154.
- 1981: Crops and weeds in Šlapanice near Brno from Early Bronze Age to now. *Zeitschrift für Archäologie*, 191–198.
- 1984: Vývoj polních plodin a plevelů v ČSSR od neolitu po středověk. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 29, 179–184.
- Mikyška, R. – Neuhäuslová, Z. 1969:* Geobotanická mapa ČSSR. List M-33-XV Praha. Praha.
- Opravil, E. 1973:* Změny údolní nivy řeky Moravy ve středověku. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů 2, Uherské Hradiště, 89–92.
- 1983: Údolní niva v době hradištní. *Studie Archeologického ústavu ČSAV Brno* 11/2. Praha.
- 1986: Rostlinné zbytky z historického jádra Prahy. *Archaeologica Pragensia* 7, 237–271.
- 1988: Archeobotanické nálezy ze středočeského kraje. *Bohemia Centralis* 17, 7–19.
- 1994: Synantropní vegetace ze středověku a z počátku novověku města Olomouce. *Zprávy České botanické společnosti* 29/11, 15–36.
- 2000: Zur Umwelt des Burgwalls von Mikulčice und zur seiner Bewohner (mit einem Exkurs zum Burgwall Pohansko bei Břeclav). In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice IV*. Brno, 9–164.
- Petrliková, V. – Beneš, J. 2008:* Antrakologická analýza uhlíků ze sídelního areálu doby laténské, římské a hradištní v Lovosicích a z výrobního centra doby římské v Kyjicích. *Archeologické rozhledy* 60, 93–113.
- Salač, V. 1990:* K poznání laténského (LT C2-D1) výrobního a distribučního centra v Lovosicích. *Archeologické rozhledy* 42, 609–639.
- 2000: Lovosice in der Latènezeit, römischen Kaiserzeit und Völkervanderungszeit. In: J. Bouzek – H. Friesinger – K. Pieta – B. Komoróczy Hrsg., *Gentes, Reges und Rom. Festschrift für Jaroslav Tejral zum 65. Geburtstag*, Brno, 155–163.
- Schwanitz, F. 1969:* Vývoj kulturních rostlin. Praha.
- Tempír, Z. 1966:* Výsledky paleoetnobotanického studia pěstovaných zemědělských plodin na území ČSSR. *Vědecké práce Československého zemědělského muzea* 1966, 27–144.
- 1968: Archeologické nálezy zemědělských rostlin a plevelů v Čechách a na Moravě. *Vědecké práce Československého zemědělského muzea* 1968, 15–88.
- 1973: Nálezy pravěkých a středověkých zbytků pěstovaných a užitkových rostlin a plevelů na některých lokalitách v Čechách a na Moravě. *Vědecké práce Československého zemědělského muzea* 13, 19–47.
- 1979: Kulturpflanzen im Neolithikum und Äneolithikum auf dem Gebiet von Böhmen und Mähren. *Archäo-Physika* 8. *Festschrift Maria Hopf*, Köln – Bonn, 303–308.
- Werneck, H. L. 1961:* Ur- und frühgeschichtliche sowie mittelalterliche Kulturpflanzen und Hölzer aus den Ostalpen und dem südlichen Böhmerwald. *Archaeologia Austriaca* 30, 68–11.

Pflanzliche Makroreste aus urzeitlichen und frühmittelalterlichen anthropogenen Sedimenten in Lovosice (NW Böhmen)

Im Laufe der Jahre von 1989 bis 2003 haben wir in der archäobotanischen Arbeitsstelle in Opava einige Kollektion der Proben Analysen der pflanzlichen Makroreste unterworfen, die im Rahmen der archäologischen Forschung der pollykulturellen Siedlungsstätte in Lovosice in den 80er und 90er Jahren des 20. Jahrhunderts von dem Vorschungsleiter V. Salač entnommen worden waren.

Die Stadt Lovosice befindet sich auf einem ununterbrochen intensiv besiedelten Gebiet seit dem Neolithikum bis zur Gegenwart. Diese Siedlungsagglomeration bot in den tschechischen Ländern eine einzigdastehende Gelegenheit zur Gewinnung von Material mit pflanzlichen Makroresten aus mehreren Kulturepochen: aus der jüngeren Bronzezeit (1000 vor Chr.), aus der Latènezeit (2.–1. Jh. vor Chr.), aus der Römerzeit (1. bis 2. Jh. nach Chr.), aus der Frühslawischen Zeit bis zur Älteren Burgwallzeit (6. bis 8. Jh. nach Chr.) und die zwei jüngsten Proben stammten aus einem Getreidespeicher aus dem 11.–12. Jh. Die Fundstätten befinden sich im nördlichen Siedlungsgebiet am linken Elbeufer (Labe). Die Attraktivität der Lokalität wird durch die Lage erhöht. Lovosice und seine Umgebung einschließlich des Böhmisches Mittelgebirges (České středohoří), liegen im Umkreis thermophile Flora – im böhmischen Thermophytikum (der Kessel von Terezín – Dolní Poohří: *Hejný – Slavík edd. 1988*).

Der größte Teil des Materials, für die Analyse bestimmt, war in nicht geschwemmten Zustand. Diesen Proben wurden mit der bekannten Methode in ein Sieb mit 0,3 mm Maschenweite ausgeschlämmt. Pflanzliche, beziehungsweise zoologische Reste, waren mit Hilfe der Stereolupe separiert und determiniert. Von Nachteil war, dass ein Teil der Proben bereits früher geschwemmt worden war und zur genauen Determination nur die Makroreste größeren Ausmaßes von Nutzpflanzen vorgelegt wurden (verkohltes Holz, Grasfrüchte, Steine), kleine Diasporen von Unkraut blieben nicht erhalten. Aus dem Schwemmmaterial gewann man neben Kohlenbruchstückchen auch Samen und Früchte im verkohlten Zustand, in geringen Mengen auch inkrustierte Diasporen. Die meisten von ihnen stammten von angebauten Pflanzen (Getreidefrüchte) und auch von ihren Begleitunkräutern (Segetalen). Die reichste Diasporenkollektion stammte aus latènezeitlichen Objekten – aus der Halbwohngrube und einem Silos. Vier Proben aus einer latènezeitlichen Halbwohngrube waren ebenfalls der Pollenanalyse unterzogen (die Determination von M. Kaplan). Die Übersicht über alle aufgefundenen Makroreste – siehe *Tab. 1* (Nomenklatur nach *Dostál 1958; 1982*).

Für eine genaue Paleorekonstruktion der Sortimente der Nutzpflanzen und der Unkräuter, deren Veränderungen für die Verfolgung der Entwicklung des Lebensniveaus im Siedlungsgebiet in den einzelnen Etappen, nicht einmal für die Rekonstruktion der Waldbestände in der Umgebung, die Analysen gewährten eine nicht genügende Anzahl von Angaben. Aber die einzelnen Fundstätte der Diasporen einiger Kulturpflanzen erweitern doch die Kenntnis ihrer Geschichte in den tschechischen Ländern, sie stellen die Anfänge ihrer Züchtung, die ihres Imports und auch die Fruchtekonsumentation genau fest. Aus den Funden der häufigen Diasporen der thermophilen Unkräuter anspruchsvoll auf Nährstoffe, ist es möglich auf eine bedeutende Verunkrautung der Getreidefelder, auf den Anbau von Sommer- und Wintergetreide zu schließen. Wahrscheinlich legte man die Felder auf fruchtbaren, nicht verschwemmten Boden an, die den Flußterrassen des Mittleren Elbegebietes entsprachen.

Von vier Proben aus der Jüngerer Bronzezeit (Dlouhá Str., 8. května Str.) wurden 24–28 Arten der Kräuter und 5–6 Holzarten festgestellt. Als Hauptgetreidefrüchte wurden bestätigt Rispenhirse (*Panicum miliaceum*) und Emmer (*Triticum dicoccon*) mit einer Beimischung des Saat/Buckel-Weizen (*T. aestivum/compactum*). Gerste (*Hordeum* sp.) war wahrscheinlich nur Beimischung zum Weizen. Von Hülsenfrüchten züchtete man Erbse (*Pisum sativum*). Die verbreitetsten Unkräuter waren heimatischer Herkunft – so Weißer Gänsefuß (*Chenopodium album*) u. a. Aber schon zeigten sich Archäophyten – Kornrade (*Agrostemma githago*) und Rundblättriges Hasenohr (*Bupleurum rotundifolium*). Die Art *B. rotundifolium* bisher war auf dem Gebiet der Tschechischen Republik erst seit der Großmährischen Zeit bekannt.

Aus der Latènezeit konnten wir 75 bis 90 Taxa von Kräutern und Hölzern belegen. Das Sortiment der Kulturpflanzen und Unkräuter hat sich im Vergleich mit der Bronzezeit fast verdreifacht, aber das vornehmlich Dank der größeren Anzahl der Proben aus der Halbwohngrube und Silos. Ausser Weizen und Rispenhirse wurden vielleicht auch Gerste (*Hordeum vulgare* conv. *vulgare*), Roggen (*Secale cereale*) und möglicherweise auch Hafer (*Avena sativa/fatua*) selbstständig gezüchtet. Die Körner von Emmer und Saat/Buckel-Weizen standen im Verhältnis 1 : 1. Außer Erbse wurde auch Linse (*Lens esculenta*) gezüchtet. Der Fund einer nicht verkohlten bespelzten Frucht (Karyopse) einer nicht näher bestimmten Art aus der Gattung Mohrenhirse (*Sorghum* – Gras fremden Ursprungs) erregt gewisse Verwunderung. Vollauf die Archäophyten – Segetalunkräuter waren vertreten, die eine Pflanzengesellschaft nahestehend dem heutigen Verband *Caucalio lappulae* bildeten. Das Übergewicht der Archäophyten ist ein Beweis der langfristig durchgeführter Landwirtschaft auf diesem Gebiet. Einige von diesen Archäophyten – Segetalarten sind gegenwärtig in der Tschechischen Republik bedroht oder kritisch bedroht (*Adonis aestivalis*, *Agrostemma githago*, *Bromus secalinus*, *Bupleurum rotundifolium*, *Camelina microcarpa*, *Glaucium corniculatum*, *Thymelaea passerina*), beziehungsweise bereits ausgestorben (*Asperula arvensis*). Die archäobotanischen Funde sind unweigerliche Belege ihres Vorkommens in der Region in der Vergangeheit. Die Unkräuter erreichten meistens eine große Höhe, das belegt die Ernte der Ehren in größerer Höhe über dem Erdboden.

Die Funde von Kohlenstückchen aus allen kulturellen Epochen bestätigten die Eiche als meist verwendete und in der Region meist vertretene Holzart. Eichenholz war das wichtigste Baumaterial

und stand wahrscheinlich an der ersten Stelle für die Mehrheit der Holzverarbeitenden Handwerke. Die Wald-Kiefer (*Pinus sylvestris*) und weiters die Ahornarten (*Acer campestre*, *A. platanoides*, *A. pseudoplatanus*), Rotbuche (*Fagus sylvatica*), Flatter-Ulme (*Ulmus laevis*), Weißtanne (*Abies alba*), der Schwarz-Erle (*Alnus glutinosa*), der Hainbuche (*Carpinus betulus*), Weide/Pappel, (*Salix* sp./*Populus* sp.) u. a. waren unter den Kohlenstückchen weniger vertreten. Sämtliche festgestellten Holzarten gehörten zu den natürlichen Waldbeständen in Reichweite der Siedlungen, entweder stammten sie aus den Auenwäldern längs des Elbe- (Labe) und Egerflusses (Ohře) oder in den Eichenwäldern verschiedener Typen auf den Hängen des Böhmisches Mittelgebirges.

Aus der Römerzeit wurden Proben aus drei Herden analysiert, die nur Kohlenstückchen aufwiesen, und das vornehmlich von der Eiche (*Quercus* sp.), weniger von der Wald-Kiefer, deren Holz für die Kohleerzeugung besonders geeignet ist. Ein interessanter Fund in zwei Proben aus einem Objekt, das als germanische Hütte deklariert wurde (Ende des 2. Jh. nach Chr.), sind die Steine von Aprikosen (*Armeniaca vulgaris*). Mit der Aprikosezüchtung, nach bisherigen Funden (*Opravil 1968*), rechnete man bei uns erst von der Wende des Mittelalters zur Neuzeit. Allerdings ist die Aprikose aus der Römerzeit in Österreich und in Ungarn belegt. Daher konnte die Aprikose entweder importiert oder experimentell gezogen worden sein auch auf in unseren Länder.

Problematisch ist wieder die Präsenz von zwei nicht verkohlten bespelzten Früchten der Mohrenhirse (*Sorghum* sp.) in einer Probe aus der Römerzeit. Die Arten dieser Gattung sind Nutzpflanzen, die aus Afrika, Indien bzw. aus Südeuropa stammen. *Sorghum saccharatum* var. *technicum* und *S. cernuum* wird in Südeuropa kultiviert und die Rispenäste werden auch dort zur Reisbürsten- und Besenherstellung verwendet. Ob die Sorghum-Karyopsen aus Lovosice subrezent oder fossil sind, könnte die ¹⁴C Datierung entscheiden.

Ein Teil der Proben aus der Frühslawischen Zeit und der Älteren Burgwallzeit und beide Proben aus dem Getreidespeicher stammend aus dem 11.–12. Jh. waren im voraus ausgeschlämmt und deshalb ohne Diasporen der Wildarten. Aus dem Frühmittelalter waren alle Getreidearten erfasst, so wie wir sie heute kennen, einschliesslich die Hirse. Es fehlte die Linse und das Gemüse. Interessante Funde waren unter den Obstfrüchten. Von dem gezüchteten Obst wurden vermerkt: Süßkirsche/Sauerkirsche (*Cerasus* sp.), Apfelbaum (*Malus domestica*), Echter Weinrebe (*Vitis vinifera* subsp. *sativa*) und der Feigenbaum (*Ficus carica*), von Sammelobst (übereinstimmend mit dem Material aus der Latènezeit) die Hasel (*Corylus avellana*), Wald-Erdbeere (*Fragaria vesca*), Himbeere (*Rubus idaeus*), Schwarzer Hollunder (*Sambucus nigra*). Die Präsenz von Diasporen der Weinrebe und des Feigenbaumes in den Objekten des 6.–8. Jh. ist der älteste Beleg über die Kenntnis dieses Obstes, wahrscheinlich importierten. In Böhmen stammten bisher die ältesten Belege dieses Obstes aus Prag aus dem 9.–10. Jh. (*Čulíková 1998b; 2001b*).

Die Ergebnisse der Makrorestenanalyse und auch die der Pollenanalyse (es erhielten sich größtenteils nur Pollenkörner der widerstandsfähigsten Typen) bestätigten übereinstimmend seit der Latènezeit fortgeschrittene Synanthropisierung des Gebietes.

Deutsch von R. Grünspanová

Tab. 1.		ul. Dlouhá	ul. 8. května	ul. Resslova						
Rostlinný druh (rod, želeď) Pflanzenart (Gattung, Familia)	druh makrofos. Makrofos.	doba bronzová Bronzezeit	d. latéská Latézeit	d. římská + germ. chata Römerzeit	ČS 6.–8. Jahrhundert	ČS/RS 1	RS1	11.–12. st. 11.–12. Jh.		
<i>Adonis aestivalis</i> L., hlaváček letní	n	-	-	3+2 zl.	-	-	-	-	-	
<i>Aegopodium podagraria</i> L., bršlice koží noha	n	-	-	1	-	-	-	-	-	
<i>Aethusa cynapium</i> L., tetluha koží pysk	n	-	-	2	-	-	-	1	-	
<i>Agrostemma githago</i> L., koukol polní	s	2	-	62+5 zl.	-	-	14+5 zl.	-	-	
<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn., olše lepkavá	ši	-	-	-	1	-	-	-	-	
<i>Armeniaca vulgaris</i> Lam., meruňka obecná	pe	-	-	-	1+1/2	-	-	-	-	
<i>Asperula arvensis</i> L., mařinka rolní	n	-	-	3	-	-	-	-	-	
Asteraceae, hvězdnicovité	n	-	-	1	-	-	-	-	-	
<i>Atriplex</i> cf. <i>patula</i> L., lebeda rozkladitá ?	n	2	3+1 zl.	30+16 zl.	-	-	-	3	1 zl.	
<i>Atriplex</i> sp., lebeda	n	-	-	6	-	-	-	-	-	
<i>Atropa bella-dona</i> L. rulík zlomocný	zs	-	-	-	-	-	-	1	-	
<i>Avena sativa</i> L./ <i>fatua</i> L., oves setý/hluchý	zo	-	-	66+22 zl.	-	-	1+1 zl.	2	1	
<i>Avena</i> cf. <i>sativa</i> L., oves setý ?	zo	-	-	-	-	-	-	-	3	
<i>Avena</i> sp., oves	zo	-	-	-	-	-	-	-	1 pošk.	
<i>Ballota nigra</i> L., měrnice černá	t	-	-	-	-	-	1	-	-	
Brassicaceae, brukvovité	s	-	-	-	-	-	2	-	-	
<i>Bromus secalinus</i> L., sveřep stoklasa	zo	-	-	26+12 zl.	-	-	-	-	-	
<i>Bromus sterilis</i> L., sveřep jalový	zo	-	-	20+12 zl.	-	-	-	-	-	
<i>Bromus</i> cf. <i>sterilis</i> L., sveřep jalový ?	zo	-	-	2 zl.	-	-	-	-	-	
<i>Bromus</i> sp., sveřep	zo	-	-	16+1 zl.	-	-	1	3	-	
<i>Bupleurum rotundifolium</i> L., prorostlík okrouhlostý	n	2	-	117+6 zl.	-	-	2	1	3	
cf. <i>Camelina microcarpa</i> Andr. ex DC., ?lnička maloplodá	s	-	-	-	-	-	1 pošk.	-	-	
<i>Carduus</i> sp./ <i>Cirsium</i> sp., bodlák/pcháč	n	-	-	-	-	-	1	-	-	
<i>Carex</i> cf. <i>otrubae</i> Podpěra, ostřice Otrubova ?	n	-	-	-	-	-	2	-	-	
<i>Carex</i> cf. <i>pallens</i> L., ostřice bledavá ?	n	-	-	-	-	-	2	-	-	
<i>Carex</i> sp., ostřice	n	-	-	1	-	-	1	-	-	
<i>Centaurea cyanus</i> L., chrpa modrák	zn	-	-	-	-	-	1	-	-	
<i>Centaurea</i> cf. <i>jacea</i> L., chrpa luční ?	zn	-	-	2	-	-	-	-	-	
<i>Cerasus avium</i> (L.) Moench, třešeň ptačí	pe	-	-	-	6 pol.	-	-	-	-	
<i>Cerasus</i> sp., třešeň/višeň	pe	-	-	-	-	-	-	5 zl.	-	
Cerealia, obiloviny	zo	-	25 zl.	25+1 zl. speč. hudka 1 zl.	-	-	3 zl.	20 zl.	13 zl.	
	st	-	1 zl.	-	-	-	-	-	1 zl.	
<i>Cerintho minor</i> L., voskovka menší	t	-	-	-	-	-	-	1 juv.	-	
<i>Chelidonium majus</i> L., vlašovičnick větší	s	-	-	-	-	-	6	-	3	
<i>Chenopodium album</i> agg., merlík bílý	s	120+246 zl.	120+39 zl.	860+857 zl.	4	-	114+35 zl.	54+16 zl.	45+10 zl.	
<i>Chenopodium ficifolium</i> Sm., merlík fíkolistý	s	2	2+1 zl.	29	-	-	-	-	-	
<i>Chenopodium hybridum</i> L., merlík zvrhlý	s	2	12+5 pol.+2 zl.	17+1 pol.+5 zl.	4	-	2+2 pol.+2 zl.	9+2 zl.	7+1 pol.+1 zl.	
<i>Chenopodium polyspermum</i> L., merlík mnohosemenný	s	-	-	6	-	-	-	-	-	
<i>Chenopodium</i> sp., merlík	zs	-	-	65 zl.	-	-	-	-	-	
<i>Chrysanthemum leucanthemum</i> L., kopretina bílá	n	-	-	1	-	-	-	-	-	
<i>Convolvulus arvensis</i> L., svačec rolní	s	1+1 zl.	2 zl.	7+4 zl.	-	-	-	-	1 zl.	
<i>Cornus mas</i> L., dřín obecný	pe	-	-	1	-	-	-	-	-	
<i>Coronilla varia</i> L., čičorka pestrá	s	-	1	16+3 zl.	-	-	1	-	-	
<i>Corylus avellana</i> L., líska obecná	sk	-	-	6 zl.	-	-	22	-	-	
<i>Crataegus</i> sp., hloh	pe	-	-	1	-	-	-	-	-	
Cyperaceae, šáchorovité	n	-	-	2	-	-	-	-	-	
cf. <i>Echinochloa crus-galli</i> (L.) Pal. Beauw., ?ježatka kuří noha	zo	-	-	-	-	-	-	1	-	
<i>Echinochloa crus-galli</i> (L.) Pal. Beauw./ <i>Panicum miliaceum</i> L., ježatka kuří noha/proso seté	zo	-	-	3	-	-	-	-	-	
<i>Eleocharis palustris</i> agg., bahnička bahenní	n	-	-	4	-	-	-	-	-	
<i>Euphorbia helioscopia</i> L., pryšec kolovratec	zs	-	-	1+2 zl.	-	-	4+4 pol.+7 zl.	-	3 zl.	
<i>Euphorbia peplus</i> L., pryšec okrouhlostý	s	-	-	-	-	-	1	-	-	
<i>Fallopia convolvulus</i> (L.) A. Löwe, svačecovec popínavý	n	2+1 zl.	5+1 zl.	54+42 zl.	-	-	8+6 zl.	4+1 zl.	2+1 zl.	
<i>Ficus carica</i> L., fíkovník smokvoň	n	-	-	-	-	-	-	1+1 zl.	1	
<i>Fragaria</i> cf. <i>vesca</i> L., jahodník obecný ?	n	-	-	1	-	-	-	3	-	
<i>Fumaria officinalis</i> L., zemědým lékařský	n	-	2 pol.	-	-	-	2+9 pol.+1 zl.	1 pol.	-	
<i>Galeopsis ladanum</i> agg./ <i>angustifolia</i> (Ehrh.) Hoff., konopice široolistá/úzkolistá	t	-	-	16+2 zl.	-	-	-	-	-	
<i>Galeopsis tetrahit</i> agg./konopice polní	t	-	-	-	-	-	1	1	-	
<i>Galium album</i> Miller/ <i>mollugo</i> L., svízel bílý/povážka	n	-	-	15	-	-	2	1	-	
<i>Galium aparine</i> agg., svízel přítula	n	-	-	28	-	-	-	1	2	
<i>Galium</i> cf. <i>aparine</i> , svízel přítula ?	n	-	1	260	-	-	-	-	-	
<i>Galium spurium</i> L., svízel nepravý	n	18+1 zl.	6	55+3 zl.	-	-	69+4 zl.	1+1 zl.	16+1 zl.	
<i>Galium aparine</i> agg./ <i>spurium</i> L., svízel přítula/nepravý	n	-	-	38	-	-	-	6	3	
<i>Galium</i> sp., svízel	n	-	-	4	-	-	3+2 zl.	-	6	
<i>Glaucium corniculatum</i> (L.) Rudolph, rohatec růžkatý	s	-	-	7+1 zl.	-	-	1 zl.	-	-	
<i>Glechoma hederacea</i> L., popenec břechtanolistý	s	-	-	-	-	-	1	-	1	
Graminae, trávy	zo	-	-	5	-	-	-	-	4	
<i>Heracleum sphondylium</i> L., bolševník obecný	n	-	-	2	-	-	-	-	-	
<i>Heracleum sphondylium</i> L./ <i>Pastinaca sativa</i> L., bolševník obecný/pastinák setý	n	-	-	1	-	-	-	-	-	
<i>Hordeum</i> cf. <i>distichon</i> L., ječmen dvouřadý ?	zo	-	-	-	-	-	-	-	5	
<i>Hordeum vulgare</i> L., ječmen obecný	zo	-	-	98+16 zl.	-	-	2+1 zl.	7+2 zl.	10 zl.	
<i>Hordeum</i> sp., ječmen	zo	-	2	15	-	-	-	-	-	
<i>Hordeum</i> sp./ <i>Avena</i> sp./ <i>Secale cereale</i> L., ječmen/oves/žito	zo kl	-	-	- 3	-	-	-	-	-	
<i>Hyoscyamus niger</i> L., blin černý	s	-	-	1	-	-	-	-	-	
<i>Hypericum perforatum</i> L., třezalka tečkovaná	s	-	-	-	-	-	1	-	-	
<i>Lamium album</i> L./ <i>purpureum</i> L., hluchavka bílá/nachová	t	-	-	-	-	-	8	1 zl.	-	
<i>Lamium amplexicaule</i> L., hluchavka objímavá	t	-	-	1	-	-	-	2	-	
<i>Lamium</i> sp., hluchavka	t	-	-	-	-	-	-	2	-	
<i>Lapsana communis</i> L., kapustka obecná	n	-	-	1	-	-	-	1	-	
<i>Lens esculenta</i> Moench, čočka jedlá	zs	-	-	7	-	-	-	-	-	
cf. <i>Lens esculenta</i> Moench, ?čočka jedlá	zs	-	-	8	-	-	-	-	-	
<i>Lepidium campestre</i> (L.) R. Br., řeřicha ladní	s	-	-	2	-	-	-	-	-	
cf. <i>Lepidium</i> sp., ?řeřicha	s	-	-	1 zl.	-	-	-	-	-	
<i>Lithospermum arvense</i> L., kamejka rolní	t	1 zl.	-	10+9 zl.	12+300 zl.	-	-	3 pošk.	-	
<i>Malus domestica</i> Borkh., jablonoň pěstovaná	s	-	-	9	-	-	-	1 zl.	-	
<i>Malus</i> cf. <i>domestica</i> Borkh., jablonoň pěstovaná ?	s	-	-	2 inkrust.	-	-	-	-	-	
<i>Malus</i> sp./ <i>Pyrus communis</i> (L.) emend. Gaertn., jablonoň/hrušeň	s	-	-	1+2 zl.	-	-	-	-	-	
<i>Malva neglecta</i> Wallr., sléz přehlížený	pl	-	-	7+1 zl.	-	-	-	-	4	
<i>Malva</i> sp., sléz	pl	-	-	1 zl.	-	-	-	1	-	
<i>Medicago lupulina</i> L., tolice dětelová	s	3	-	18	-	-	-	-	-	
cf. <i>Medicago lupulina</i> L., ?tolice dětelová	s	-	-	2	-	-	-	-	-	
<i>Melandrium album</i> (Mill.) Garcke, knotovka bílá	s	-	-	2	-	-	3+1 zl.	-	-	
<i>Melandrium album</i> (Mill.) Garcke/ <i>rubrum</i> (Waig.) Garcke, knotovka bílá/červená	s	-	-	-	-	-	2+1 zl.	-	-	
<i>Melilotus albus</i> Desr., komonice bílá	s	-	-	1 inkrust.	-	-	-	-	-	
<i>Melilotus albus</i> Desr./ <i>officinalis</i> (L.) Lam., komonice bílá/lékařská	s	-	-	2	-	-	1	-	-	
<i>Mentha arvensis</i> L., máta rolní	t	-	-	-	-	-	1	-	-	
<i>Mercurialis annua</i> L., bažanka roční	n	-	-	2 pol.	-	-	-	-	-	
<i>Neslia paniculata</i> (L.) Desw., řepinka latnatá	n	-	-	-	-	-	7+5 zl.	1+1 zl.	-	
<i>Panicum miliaceum</i> L., proso seté	nazo pcho npch	3	23+3 zl.	122	1	-	48	31+3 zl.	105	
		-	-	-	-	-	1	-	-	
		-	-	7 zl.	-	-	3 zl.	4 zl.	-	
cf. <i>Panicum miliaceum</i> L., ?proso seté	nazo	2 juven.	-	2	-	-	-	-	-	
<i>Papaver rhoeas</i> L., mák vřelý	s	-	-	1	-	-	-	-	-	
<i>Pisum sativum</i> L., hrách setý	zs zdě	1	-	8	-	-	-	1	-	
		1	-	21+8 zl.	-	-	1	-	-	
<i>Plantago media</i> L., jitrocel prostřední	zs	-	-	14	-	-	-	-	-	
<i>Poa</i> sp., lipnice	zo	-	-	1	-	-	-	-	-	
Poaceae, lipnicovité	zo zst otisky st	-	-	26 29 zl.	-	-	-	-	-	
		-	-	-	-	-	-	+	-	
<i>Polygonum aviculare</i> agg., rdesno ptačí truskavec	n	1	2	14	-	-	3	1	-	

<i>Polygonum lapathifolium</i> L., rdesno blešník	n	-	-	8+1 pol.	-	-	1	-	-	-
<i>Polygonum persicaria</i> L., rdesno červivec	n	-	-	-	-	-	-	2+1 zl.	-	-
<i>Polygonum</i> sp., rdesno	n	-	-	3 pošk.	-	-	-	-	-	-
<i>Polygonaceae</i> , rdesnovité	n	-	-	1	-	-	-	-	-	-
<i>Ranunculus repens</i> L., pryskyřník plazivý	n	-	-	1	-	-	-	-	-	-
<i>Ranunculus</i> cf. <i>repens</i> L., pryskyřník plazivý ?	n	-	-	1	-	-	-	-	-	-
<i>Rubus fruticosus</i> agg./ <i>caesius</i> L., ostružiník křovitý/ježiník	pe	-	-	2 inkrust.	-	-	-	-	-	-
<i>Rubus idaeus</i> L., ostružiník maliník	pe	-	-	-	-	-	-	2	-	-
<i>Rumex</i> cf. <i>crispus</i> L., šťovík kadeřavý ?	n	-	-	1	-	-	-	2	1	-
<i>Rumex</i> sp., šťovík	n	-	1	3	-	-	1	2	1	-
<i>Sambucus nigra</i> L., bez černý	s	-	1+1 zl.	1	-	-	1	1+2 zl.	4+1 zl.	-
<i>Sambucus</i> sp., bez	s	-	-	-	-	-	1 zl.	-	-	-
<i>Secale cereale</i> L., žito seté	zo	-	-	15+5 zl.	-	-	6+2 zl.	-	4	6+3 zl.
cf. <i>Secale cereale</i> L., ?žito seté	zo	-	-	19+4 zl.	-	-	-	12+8 zl.	-	-
<i>Secale cereale</i> L./ <i>Triticum</i> sp., žito seté/pšenice	zo	-	-	4 torza+2 zl.	-	-	-	-	-	-
<i>Setaria glauca</i> (L.) Pal. Beauv., bér sivý	io	-	-	2	-	-	-	1	-	-
<i>Sinapis arvensis</i> L., hořčice rolní	s	-	-	1	-	-	-	-	-	-
<i>Solanum nigrum</i> L., lilek černý	s	-	-	-	-	-	1	1	-	-
<i>Sorghum</i> sp., čirok	no	-	-	1 subrecent.?	2 subrecent.?	-	-	-	-	-
<i>Stachys annua</i> L., čistec roční	t	2	-	8+1 zl.	-	-	-	4+1 zl.	-	-
<i>Stachys</i> cf. <i>germanica</i> L., čistec německý ?	t	-	-	1	-	-	-	-	-	-
<i>Stachys</i> sp., čistec	t	-	-	-	-	-	1	-	-	-
cf. <i>Thalictrum flavum</i> L., ?žluťucha žlutá	t	-	-	1 torzo	-	-	-	-	-	-
<i>Thlaspi arvense</i> L., penizek rolní	s	-	-	-	-	-	-	-	1	-
cf. <i>Thymelaea passerina</i> (L.) Coss. et Germ., ?vrabečnice úpolní	zs	-	-	4	-	-	-	-	-	-
<i>Trifolium</i> cf. <i>campestre</i> , jetel ladní ?	ns	-	-	-	-	-	-	-	1	-
<i>Trifolium pratense</i> L., jetel luční	ns	-	-	18	-	-	-	-	-	-
<i>Trifolium</i> sp. div., jetel - více druhů	ns	2	3	107+1 zl.	-	1	-	-	-	-
<i>Triticum aestivum</i> L./ <i>compactum</i> Host, pšenice obecná/shloučená	zo	1	-	456+92 zl.	-	-	7+6 zl.	16+15 zl.	33+30 zl.	1
<i>Triticum</i> cf. <i>aestivum</i> L./ <i>compactum</i> Host, pšenice obecná/shloučená ?	zo	-	-	-	-	-	-	6+9 zl.	-	-
<i>Triticum dicoccon</i> Schrank, pšenice dvouzrnka	zo vid	- 48	14+1 zl. 7	519+80 zl. 670+299 zl.	-	-	-	-	1	-
<i>Triticum</i> cf. <i>dicoccon</i> Schrank, pšenice dvouzrnka ?	zo	-	-	3	-	-	-	-	-	-
<i>Triticum dicoccon</i> Schrank/ <i>aestivum</i> L./ <i>compactum</i> Host, pšenice dvouzrnka/obecná/shloučená	zo	6 zl.	-	802+2133 zl.+ speč. hručka	-	-	-	-	-	-
<i>Triticum</i> , sp., pšenice	zo	-	1 zl.	76+23 zl.	-	-	1	2+12 zl.	-	-
<i>Triticum aestivum</i> L./ <i>compactum</i> Host/ <i>Hordeum vulgare</i> L./pšenice obecná/shloučená/ječmen obecný	zo	-	-	-	-	-	-	-	8+16 zl.	-
<i>Urtica urens</i> L., kopřiva žahavka	n	-	-	-	-	-	-	7+1 zl.	-	-
<i>Vicia</i> cf. <i>cracca</i> L., vikev ptačí ?	zs zdě	- -	- -	23 7	-	-	-	-	-	-
<i>Vicia</i> cf. <i>sepium</i> L., vikev plotní ?	zs zdě	8 4	-	42 18+1 zl.	-	-	-	-	-	-
<i>Vicia sepium</i> L./ <i>cracca</i> L., vikev plotní/ptačí	zs zdě	- -	- -	2 9	-	-	-	-	-	-
<i>Vicia sepium</i> L./ <i>cracca</i> L., / <i>tetrasperma</i> (L.) Schreb., vikev plotní/ptačí/čtyřsemenná	zs zdě	- -	- -	36 12	-	-	-	-	-	-
<i>Vicia</i> cf. <i>tetrasperma</i> (L.) Schreb., vikev čtyřsemenná ?	zs zdě	- -	- -	34 2	-	-	-	1	-	-
<i>Vicia tetrasperma</i> (L.) Schreb./ <i>hirsuta</i> (L.) S. F. Gr., vikev čtyřsemenná/chlupatá	zs zdě	- -	- 5	12 5	-	-	-	-	-	-
<i>Vicia</i> sp., vikev	zs zdě	14 25	2 7	23 119+64 zl.	-	-	1	2	-	-
<i>Viciaceae</i> , vikvovité	zdě	-	-	21+954 zl.	-	-	1 zl.	-	3	-
<i>Viola arvensis</i> Murr./ <i>tricolor</i> L., violka rolní/trojbarevná	s	-	-	-	-	-	2	-	-	-
<i>Vitis vinifera</i> L. subsp. <i>sativa</i> (DC.) Beger, réva vinná pěstovaná	s	-	-	-	-	-	-	-	1+1 zl.	-
dřevo:										
<i>Abies alba</i> Mill., jedle bělokora	zďf je	- -	- -	2 zl. -	-	-	-	1 zl.	-	-
<i>Acer</i> cf. <i>campestre</i> L., javor babyka ?	zďf	-	-	6 zl. větv.	4 zl.	-	3 zl.	-	3 zl.	-
<i>Acer platanoides</i> L., javor mléč	zďf	-	-	-	1 zl.	-	-	-	-	-
<i>Acer platanoides</i> L./ <i>campestris</i> L., javor mléč/babyka	zďf	-	-	-	1 zl.	-	-	-	-	-
<i>Acer platanoides</i> L./ <i>pseudoplatanus</i> L., javor mléč/klen	zďf	-	-	8 zl.	-	-	-	-	-	-
<i>Acer pseudoplatanus</i> L., javor klen	zďf	-	-	-	-	-	-	-	1 zl.	-
<i>Acer</i> sp., javor	zďf	-	-	4 zl.	16 zl.	-	3 zl.	7 zl.	-	-
cf. <i>Acer</i> sp., ?javor	zďf	-	-	1 zl.	-	-	-	-	-	-
<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn., olše lepkavá	zďf	-	-	2 zl.	-	-	-	-	-	-
<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn. / <i>Carpinus betulus</i> L., olše lepkavá/habr obecný	zďf	-	-	3 zl.	3 zl.	-	-	-	-	-
<i>Alnus</i> sp./ <i>Carpinus betulus</i> L./ <i>Corylus avellana</i> L., olše/habr/líška	zďf	-	-	10 zl.	-	-	-	-	-	-
<i>Betula verrucosa</i> Ehrh., břiza bradavičnatá	zďf	-	-	15 zl.	1 zl.	-	3 větv.+2 zl.	-	3 zl.	-
cf. <i>Betula verrucosa</i> Ehrh., ?břiza bradavičnatá	zďf	-	-	4 zl.	-	-	-	-	-	-
<i>Carpinus betulus</i> L., habr obecný	zďf	-	-	15 zl.	4 zl.	-	1 zl. větv.	104 zl.	-	-
<i>Carpinus betulus</i> L./ <i>Corylus avellana</i> L., habr obecný/líška obecná	zďf	-	1 zl.	20 zl.	1 zl.	-	-	6 zl.	2zl.	-
<i>Corylus avellana</i> L., líška obecná	zďf	-	-	3 zl. větv.	2 zl.	-	1 zl.	1 zl.	-	-
<i>Fagus sylvatica</i> L., buk lesní	zďf	-	5 zl.	41 zl.	-	-	-	-	58 zl.	-
<i>Frangula alnus</i> Mill., krušina olšová	zďf	-	-	-	-	-	-	2 zl.	-	-
cf. <i>Picea abies</i> (L.) Warst, ?smrk ztepilý	zďf	-	-	8 zl.	-	-	-	-	-	-
<i>Pinus sylvestris</i> L., borovice lesní	zďf	-	4 zl.+drť	113 zl.	42 zl.	-	1 zl.	1 zl.	-	-
<i>Pomoideae</i> , slivoňovité	zďf	-	-	1 zl.	-	-	-	-	-	-
cf. <i>Prunus</i> sp., ?slivoň	zďf	-	-	4 zl.	-	-	-	-	-	-
<i>Prunus</i> sp./ <i>Crataegus</i> sp., slivoň/hloh	zďf	-	-	1 zl.	-	-	-	-	-	-
<i>Quercus petraea</i> (Mattusch.) Liebl., dub zimní	zďf	-	-	-	1 zl.	-	-	-	-	-
<i>Quercus</i> cf. <i>robur</i> L., dub letní ?	zďf.	-	-	16 zl.	6 zl.	-	-	-	-	-
<i>Quercus</i> sp., dub	zďf	-	42 zl.+drť	962 zl.	ca 470+drť	-	318 zl.+drť	107 zl.	285+zl. větv.	-
<i>Rosaceae</i> , růžovité	zďf	-	-	24 zl.+2 zl. větv.	7 zl.	-	-	-	-	-
cf. <i>Salix</i> sp., vrba	zďf	-	-	1 zl.	-	-	1 zl. větv.	-	-	-
<i>Salix</i> sp./ <i>Populus</i> sp., vrba/topol	zďf	-	-	22 zl.	15 zl.	-	4 zl.	7 zl.	2 zl.	-
<i>Tilia</i> sp., lípa	zďf	-	-	9 zl.	5 zl.	-	-	-	-	-
<i>Ulmus</i> cf. <i>laevis</i> Pall., jilm vaz ?	zďf	-	-	2 zl.	3 zl.	-	-	-	-	-
<i>Ulmus</i> sp., jilm	zďf	-	-	4 zl.	2 zl.	-	-	2 zl.	-	-
listnáč	zďf borka pupy	9 zl. - -	- - -	2 zl. 30 zl. 15	- 2 zl. -	- -	- -	- -	- 3 zl. -	- -
obilky/olejiny	hručka	-	-	+	-	-	-	-	-	-
indeterminata	zl. diaspor	-	++	+++	-	-	+	+	+	-
radicely, hálky (subrecent?)		-	-	-	+	-	+	-	-	-
sklerocia hub		-	-	+	-	-	+	++	+	-
zoologické zbytky:										
kůstky, zoubky hlodavců, úlomky kostí		+	+	+++	+	+	+	++	+	-
zl. ulit měkkýšů (plži)		+	-	+++	-	-	+	++	+	drť
rybí šupiny		-	-	+	+	-	-	+	-	-
zbytky hmyzu		-	-	-	+	-	-	-	-	-
anorganické zbytky:										
keramické střepy		+	+	+++	+	-	+	++	+	-
struska Fe		-	-	-	++	-	-	-	++	-
korálky		-	-	-	-	-	-	+	+	-
mazanice		+	-	+	-	-	-	-	-	-

Význam zkratk: io – inkrustovaná obilka; je – jehlice; n – nažka; nazo – nahá zuhelnatělá obilka; npch – nezuhelnatělá plucha; ns – nezuhelnatělé semeno; pe – pecka, pecička; pcho – pluchatá obilka; pl – plůdek; s – semeno; sk – skořápka ořisku; st – stéblo; ši – šištice; t – tvrdka; zdě – zuhelnatělá děloha; zďf – zuhelnatělé dřevo; zl. zlomek; zn – zuhelnatělá nažka; zo – zuhelnatělá obilka; zs – zuhelnatělé semeno; zst – zuhelnatělé stéblo; vid – vidlička klásku.

Die Abkürzungen zu Tab. 1. io – inkrust. Karyopse; je – Nadel; n – Achäne, Teilfrucht; nazo – nackte verkohlte Karyopse; npch – unverkohlte Spelze; ns – unverkohlte Same; pe – Kern, Steinkern, Steinkernchen; pcho – Karyopse mit Spelze; pl – Früchtchen; s – Same; sk – Nusschale; st – Halm; ši – Zapfen; t – Klaus, Teilfrucht; zdě – 1/2 des verkohlten Same; zďf – verkohlte Holz; zl. – Bruch; zn – verkohlte Achäne, Teilfrucht; zo – verkohlte Karyopse; zs – verkohlte Same; zst – verkohlte Halm; vid – Gabel aus dem Ährchen.

Antrakologické analýzy v archeologii a paleoekologii

Jaromír Beneš

Úvod

Antrakologické analýzy (analýzy uhlíků) tvoří jednu ze základních archeobotanických metod (Lang 1994; Jacomet – Kreuz 1999). Antrakologie je analytická metoda zkoumání uhlíků mikroskopickými metodami dendrologie. Výsledkem bývají informace o složení stromového patra zaniklé vegetace v prostoru prehistorického nebo historického sídelního areálu, ale také informace o charakteru archeologické vrstvy, výplně nebo objektu. Archeologie a paleoekologie využívá i analýzy nespálených dřev, která se řídí podobnou, avšak specifickou metodologií (Babiński 1999). Při hledání odpovědí na řadu archeologických, archeobotanických a paleoekologických otázek jsou xytotomická a antrakologická data klíčová: míra zapojení dřevin, taxonomická struktura dřevin či ovlivnění stromového patra vegetace člověkem vysvětluje řadu procesů (Kreuz 1990), jako je hospodaření s palivem, prosvětlování lesní vegetace pastvou dobytka, uspořádání sídelních areálů a celkový vývoj krajiny na úrovni mikroregionu (Dreslerová – Sádlo 2000). V Čechách byly v tomto desetiletí studovány i případy archeologických objektů, jejichž výplň poskytla jak nespálené, tak spálené makrozbytky dřeva, které bylo možno vzájemně porovnávat (Beneš et al. 2002; 2006; Pokorný et al. 2006).

Antrakologické a xytotomické analýzy jsou využívány nejen v archeobotanice, kde je hlavní otázkou vztah spálených dřev k archeologické problematice, ale také v paleobotanice a paleoekologii, kde představují vhodný protipól analýze pylu dřevin (Thiébaud ed. 2002). Antrakologická metoda se člení na řadu aplikací. První aplikace, které je věnován následující text (Petrliková – Beneš 2008), se zabývá uhlíky jako objekty makrozbytkové analýzy, tedy prostým okem viditelnými fragmenty spálených dřev. Vedle toho existuje i analýza mikroskopických uhlíků, jež nachází uplatnění většinou v paleoekologických studiích, kde se sleduje kvantita uhlíků v mikroskopických preparátech jako indikátor přirozených a uměle vyvolaných požárů (např. Stähli et al. 2006).

Předložený text sleduje současný stav antrakologických analýz v Evropě se zvláštním zřetelem k českým zemím. Geografická poloha ČR nabízí výhodný příklad regionu v biomu opadavých lesů mírného pásma (Ellenberg 1996) s přítomností hercynských a karpatských elementů. Zdejší vegetace byla zhruba od atlantiku (ca 7000–4000 př. n. l.) silně pozměňována člověkem (Beneš 2004; 2006; Pokorný 2004b). Tento interaktivní vztah formoval skladbu stromového patra vegetace ve všech následujících etapách vývoje lesního krytu. Vzhledem k zásadnímu významu vegetace pro život lidské komunity nás vegetační změny mohou informovat i o procesech společenských.

Historie využití metody v české a zahraniční archeologii

Spolupráce archeologie a botaniky sahá hluboko do minulosti; ve střední Evropě do značné míry souvisela s výzkumem tzv. pravěkých nákolních sídlišť v alpské oblasti. Při něm docházelo k četným objevům pozůstatků botanického materiálu (Heer 1865). Pozitivní start integrovaného bádání 19. stol. byl bohužel přerušen příklonem archeologie k otázkám vývoje artefaktů a opomíjením přírodovědného aspektu oboru. Vývoj v botanice směřoval především k autonomnímu rozvoji fytoecologie jako nástroje ke studiu rostlinných společenstev (srov. Moravec et al. 1994). Tyto skutečnosti byly ve střední Evropě příčinou dlouhodobé izolovanosti obou vědních disciplín, danou kontinentálním chápáním archeologie jako společenskovědního oboru. Výraznější propojení archeobotaniky, paleoekologie a archeologie nastalo až po polovině 20. stol. (podrobně Jacomet – Kreuz 1999), kdy se i u nás dařilo velkým systematickým archeologickým výzkumům.

Ve 20. a 30. letech se zabýval analýzou uhlíků z archeologických nalezišť na území dnešní ČR A. Fietz. Těsně po válce pak vyšla studie, jejímž předmětem byly uhlíky z fosilních kontextů (Hašek 1946). Za významnou lze považovat práci J. Slavíkové-Veselé (1950), přinášející spojení studia uhlíků a výzkumu pravěkých lokalit. Následující práce J. Slavíkové tvoří velmi cenný zdroj paleoekologických informací, neboť počty jednotlivých determinací výrazně překračují potřebná statistická

minima a mají reprezentativní charakter (Slavíková 1960; 1976; 1986), i když její starší studie ještě nejsou přímo provázány s archeologickými nálezovými situacemi, pouze s nalezištěm jako celkem. Zhruba ve stejné době se uhlíky z archeologických nalezišť začal zabývat Z. Dohnal (1954; 1970), jenž je rovněž autorem podnětné menší metodické práce (Dohnal 1959) pojaté jako instruktáž pro terénní archeology. Dohnalovy publikované studie jsou obecně zajímavé, počty determinací uhlíků však málokdy překročily potřebná statistická minima. Jejich cena je indikativní. Autor analyzoval také soubor rostlinných makrozbytků z Lobkovického paláce na Pražském hradě (Dohnal 1988), v publikaci však ke škodě věci důsledně nerozlišoval nespálené dřevo a uhlíky.

Jeden ze zakladatelů moderní české archeobotaniky E. Opravil zahrnul do svého systému uhlíky již v 60. letech (Opravil 1961; 1965). V dalším desetiletí došlo k propojení několika paleobotanických metod pro poznání přírodního prostředí ve středověku. Za všechny jmenujme komplexní výzkum zaniklé středověké vsi Pfaffenschlag u Slavonic (Nekuda 1975), kde se poprvé v české archeologii podařilo propojit v jednom terénním výzkumu analýzy pylu a uhlíků (Kyncl 1975; Rybníček – Rybníčková 1975). Další lokalitou, kde se systematicky a dlouhodobě určovaly uhlíky z archeologických kontextů, jsou neolitické Bylany u Kutné Hory. Autorkou determinací je J. Slavíková. Bylany však dosud nebyly komplexně vyhodnoceny; publikovány jsou celkové souhrny jako stručně komentovaný paleoekologický informační zdroj (Peške et al. 1998; Beneš 2004; 2006).

Systematická spolupráce archeobotaniky a archeologie se u nás razantně rozvinula v 80. letech 20. stol., především v souvislosti s rozsáhlými výzkumy v severozáp. Čechách. Některé umožnily komplexní přístup, především cestou porovnání výsledků velkoplošného archeologického výzkumu (Smrč 1987) s antrakologickými daty, jako je tomu v případě pokusu o rekonstrukci vegetace v mikroregionu Lužického potoka J. Kyncla (1987), který vedl k zpřesnění rozsahu mapovaných vegetačních jednotek v mladší době bronzové. V době zcela nedávné provedl řadu nadějných antrakologických určení M. Kaplan (viz jeho bohužel předčasně uzavřená bibliografie v AR 58 2006, 358). Rozvoj paleoekologických metod souvisel se zvýšeným zájmem o rekonstrukci přírodního prostředí archeologických nalezišť. To vyústilo ve vznik komplexních studií zahrnujících využití řady analytických metod zabývajících se artefakty a prostředím výjimečných středověkých nebo raně novověkých objektů z měst (pro české území např. Klápště 1984; Krajč 1998; Klápště et al. 2000; Klápště ed. 2002; Beneš et al. 2002).

Řada nových zahraničních výzkumů naznačila trend ve výzkumu a využití uhlíků, zejména v mediteránních oblastech, pouštích, polopouštích, lesích a lesostepích aridního pásma. Zde je antrakologie vzhledem ke špatnému dochování pylu v sedimentech jednou z hlavních paleoekologických metod, umožňující podchytit změny stromového a keřového patra vegetace v místním i regionálním měřítku (např. Willcox 1999; Tengberg 2002; Assouti – Hather 2001; Assouti 2003a). Antrakologický výzkum je často spojen s atraktivními nalezišti. Rozbor uhlíků např. pomohl definovat stav stromového patra vegetačního krytu ostrovní krajiny mínojské doby bronzové před výbuchem Thery (Santorini), včetně otázek importu dřeva ve vých. Středomoří (Assouti 2003b). Dendrologická a xyotomická analýza dřeva také pomáhá definovat řadu paleoekonomických jevů důležitých pro vývoj starověkých říší. Za všechny jmenujme sledování spotřeby a výskytu dřeva ve starověkém Egyptě ve vztahu k jeho domácím zdrojům a importu dřeva z okolních oblastí (Gale et al. 2000).

Významným tématem archeobotaniky a paleoekologie je role člověka v (pre)historických lesních požárech (Tinner et al. 1999; Stähli et al. 2006), příp. v procesech odlesňování krajiny obecně. Pozoruhodné výsledky přinesla např. analýza uhlíků z bezlesých horských poloh francouzských Vogéz. Tradičně zde panovala představa, že horské polohy byly kolonizovány v průběhu raného středověku. Radiokarbonové datování uhlíků z půdního prostředí z vysokých poloh nad 900 m n. m. určilo jejich spálení a uložení do přírodních kontextů v intervalu ca 2100–2000 BP cal. (Schwartz et al. 2005). Tím byla otevřena otázka geneze druhotného horského bezlesí ve významném evropském pohoří a do značné míry naznačena budoucnost antrakologické metody nejen v environmentální archeologii, ale i v lesnictví a paleoekologii. Doplnkový, avšak nikoliv bezvýznamný efekt má sledování obsahu mikroskopických uhlíků v pyloanalytických profilech. Příklad využití těchto dat nabídl nedávno profil z olšiny Na bahně u Hradce Králové. V zóně ohraničené roky 160 BC cal. a 450 AD cal., byly zjiš-

Obr. 1. Model behaviorálního filtru.
Fig. 1. Model of behavioural filter.

těny pozoruhodně vysoké hodnoty mikroskopických uhlíků, interpretované jako stopy po záměrném využívání ohně v zemědělském systému doby železné (Beneš – Pokorný 2001).

Metoda a její použití

Makroskopické uhlíky se stejně jako nespálené dřevo determinují xylotomickou mikroskopií. Základní anatomické struktury sloužící k určování se u dřev jehličnanů a listnáčů výrazně liší (Schwein-gruber 1978; Schoch et al. 2004; Neumann et al. 2000). U dřeva jehličnatých stromů je znakem na příčném (transverzálním) řezu přítomnost či nepřítomnost pryskyřičných kanálků, tvar dřeňových paprsků a charakter přechodu letního a jarního dřeva. Klíčové znaky je možno pozorovat na podélném (radiálním) řezu – velikost, tvar a rozmístění dvojteček (dvůrkatých ztenčení) ve stěnách tracheid, celkové uspořádání segmentů dřeňových paprsků, přítomnost spirálových ztluštění stěn tracheid apod. U jednotlivých rodů je možné sledovat charakteristický tvar a počet ztenčení v místě styku vertikální tracheidy s parenchymatickou buňkou dřeňových paprsků. Tečnový (tangenciální) řez kontroluje pryskyřičné kanálky, výskyt podélného dřevního parenchymu, stavbu a počet epitelových buněk pryskyřičných kanálků. Pro archeologickou praxi je dobré vědět, že určování jehličnatých dřevin, jako evolučně starších a méně diferencovaných organismů, je poměrně náročné. Jehličnaté dřeviny mají totiž velmi podobnou mikroanatomickou strukturu. Vyhledávání mikroskopických diagnostických znaků může být obtížné právě u zborcených anatomických struktur vyhořelého dřeva. Díky složitější stavbě dřevních elementů u listnáčů nalézáme také větší počet diagnostických znaků důležitých při určování. Na příčném řezu je viditelná vzájemná poloha a velikost cév, tvar a šířka dřeňových paprsků. Radiální řez ukazuje tvar cévních článků, charakteristické ztenčení a ztluštění stěny cév a typ perforace (zbytky příčných přehrádek mezi jednotlivými cévními články). Tečnový (tangenciální) řez sleduje vrstevnatost dřeňových paprsků, typ dřeňových paprsků a tracheid.

Možnost určení konkrétního druhu dřeviny tedy vychází z přítomnosti specifických diagnostických znaků, které jsou v literatuře definovány pro dřevo v nespáleném stavu. U jednotlivých dřevin existují značné rozdíly v možnostech jejich určení. Obecně platí, že pokud jsme u nespáleného dřeva schopni u řady rodů určit i druh, pak u uhlíků se v důsledku mechanických změn většinou spokojíme pouze s botanickým rodem. Je nutné trpělivě vyhledávat charakteristický znak nebo jejich skupinu. V některých případech však ve vyhodnocení počítáme s přítomností konkrétního druhu, pokud na našem území existuje jediný zástupce rodu určité dřeviny. Pokud jsme určili ve vzorku z českého území rod smrk (*Picea*), pak se s určitostí v archeologickém materiálu (do raného novověku včetně) jedná o smrk ztepilý (*Picea abies*), podobně u habru (*Carpinus*) se jedná do novověké introdukce jiných druhů stejného rodu o habr obecný (*Carpinus betulus*). Stejně je tomu u buku (*Fagus*), kdy se v historickém materiálu může jednat jen o buk lesní (*Fagus sylvatica*). U některých dřevin je dokonce obtížně rozeznatelný i botanický rod, např. u vrby (*Salix*) a topolu (*Populus*) nebo u čeledi Pomoideae.

Konkrétní fragment je nutné před optickou mikroskopickou determinací mechanicky připravit. V praxi je používána řada metod od jednoduchého ručního lámání a lámání za pomoci žiletky po zalévání vzorku do pryskyřice. U zvláště zajímavých vzorků se využívá elektronových mikroskopů.

V takovém případě se vzorek vysušuje cestou hlubokého zmražení kapalným dusíkem nebo vysušením zbytkové vody ve vakuové komoře. Ve většině analýz je použita metoda lámání vzorků. Při ní je uhlík bez jakéhokoliv předchozího chemického macerování transversálně rozlomen ručně či s pomocí žiletky a následně určován pod mikroskopem s dopadajícím světlem. Všechny charakteristické anatomické struktury mohou být pozorovány na ploše příčného (zvětšení ca 40x) a podélného lomu (zvětšení až 250x), pro další určení je někdy nutné pozorovat i další znaky na tangenciálním lomu (zvětšení zhruba 100x; *Kavina 1932; Schweingruber 1978*).

Zuhelnatělé dřevo¹ – uhlíky (*charcoal*) – získané z archeologických objektů a kontextů nejčastěji dokládá složení palivového dřeva jednotlivých sídlišť a výrobních či jiných areálů, dále svědčí o druzích konstrukčních dřev, materiálech pro řemeslnou výrobu (*Thiebault 2002; Jacomet – Kreuz 1999; Dörfler – Wiethold 2000; Petrlíková – Beneš 2008*). Rovněž může dokládat užití dřeva v souvislostech s pohřebním ritem (*Hajnalová 1993; Hajnalová – Katkinová 2002; Beneš 2006*). Uhlíky z archeologických kontextů jsou blíže obtížně definovatelnou, zřejmě velmi malou podmnožinou původního objemu dřeva. Dřevo stromů a keřů prošlo od okamžiku smýcení řetězcem materiálních manipulací (pro neolit např. *Kreuz 1990*), které určily jeho primární prostorovou distribuci transformací (*Schiffer 1976*), tedy mechanismem behaviorálního filtru. Ten je možno definovat analogicky s principy chování artefaktů jako řetězec etnobotanických činností, jejichž provádění vede k selekci různých částí rostlin a k jejich specifické distribuci v rámci sídelního areálu. Prostorová distribuce spálených (i nespálených) fragmentů dřev je tedy určena chováním člověka v rámci jednotlivých částí sídelního areálu, ale také dostupností a výskytem jednotlivých druhů stromů. Definitivní distribuci uhlíků v rámci sídelního areálu dokončily tafonomické postdepoziciční procesy (*obr. 1*).

Uchování uhlíků je závislé na vlastnostech prostředí uložení, především na vlhkosti a míře mechanických pohybů sedimentu, také však na fyzikálních vlastnostech spáleného dřeva, jeho rozměrech, míře vyhoření, věku stromu a pozici uhlíku v tělesech stromů nebo keřů. Značný rozdíl je mezi vybíranými a plavenými uhlíky, tedy ve způsobu získání archeobotanického souboru. Vybírané soubory (tj. uhlíky, které jsou tradičně vybírány ručně v průběhu exkavace) jsou obvykle druhově chudší než soubory získané plavením, což je způsobeno mechanickými vlastnostmi některých uhlíků a technikou jejich extrakce z uložení. Antrakologických souborů vybíraných uhlíků je zatím v naší archeologii převaha, avšak s nástupem environmentálních metod do soudobého archeologického výzkumu jejich podíl klesá ve prospěch plaveného materiálu. Vybírané uhlíky, které dosud ve velkých kvantech leží neurčeny v archeologických depozitářích, jsou přesto do budoucna cenným zdrojem archeobotanických informací.

Soubory uhlíků jsou do značné míry závislé na historickém kulturním výběru druhu dřeva. Ten byl vědomý, podmíněný jak zkušenostmi s vlastnostmi jednotlivých používaných druhů, tak kulturními zvyklostmi (např. *Capelle 1976; Beneš 1989*). Hlavním konstrukčním dřevem středoevropského pravěku bylo nesporně dřevo dubů a hlavních jehličnanů (borovice, jedle, smrk), naopak pro výrobu přenosných předmětů denní potřeby se nejvíce ve střední Evropě a na Britských ostrovech využívalo dřevo jasanu, tisu, dubů, olší, buku a javorů (*Beneš 1984*). Palivové dříví tvořilo hlavní zdroj antrakologického materiálu, fragmentárně rozptýleného v archeologických uloženíích. Specifickým případem koncentrace paliva jsou ohniště, vzácnější jsou koncentrace konstrukčních dřev v požárem zaniklých stavbách, např. v raně středověkých Němčicích u Volyně (*Beneš 2000*). Takovým situacím je třeba v průběhu terénního výzkumu věnovat zvýšenou pozornost, v průběhu analýzy potom zvolit vhodný způsob vyhodnocení vzorků.

Povaha antrakologických dat, daná počtem, rozložením a velikostí uhlíků, má charakter podobný keramickým zlomkům a podobně jako s keramickými zlomky lze s uhlíky pracovat archeologickou

¹ Mezi archeology je dodnes možné setkat se s domněnkou, že dřevo a rostlinné makrozbytky mohou po uložení v archeologických vrstvách postupně uhelnatět, podobně jako např. karbonské rostlinné zbytky do podoby uhelných slují. Tento proces však vyžaduje velmi dlouhou dobu (řádově miliony, spíše však desítky a stovky milionů let). Je naopak prokazatelné, že veškeré zuhelnatělé zbytky na archeologických lokalitách musely v minulosti projít ohněm (ať už pre-, nebo postdepozicičně).

metodou. Klíčovým metodologickým aspektem vyhodnocování souborů makroskopických uhlíků je členění vzorků z archeologického naleziště a vhodné použití statistických metod. Antrakologické soubory musejí být především statisticky významné, ideálně také vnitřně členěné na podsoubory (*subsamples*). Za minimální množství uhlíků v souboru lze považovat 200 taxonomicky určených jedinců, ideální jsou však soubory, kde počet určených fragmentů přesahuje 500. Neplatí to samozřejmě ve všech případech, záleží také na počtu archeologických kontextů a objektů, z nichž byly uhlíky získány a na řadě dalších faktorů. Tím není řečeno, že menší antrakologické soubory jsou nevhodné. Jejich význam je však pouze indikativní, přičemž je zřejmé, že jejich hodnota se v určitém archeologickém období a v určitém regionu sčítá.

Absolutní četnost taxonů na nalezišti většinou neodráží plně jejich roli ve stromovém a keřovém patře vegetačního krytu v okolí archeologického naleziště. Tuto veličinu je přesto třeba z řady důvodů uvádět, zvláště pokud není antrakologický soubor z naleziště vnitřně dále členěn. Relativní četnost taxonů (frekvence výskytu jednotlivých taxonů) vztažená k jednotlivým náleзовým celkům, objektům a kontextům již obraz stromového a keřového patra poskytuje (*Scheel-Ybert 2002; Assouti 2003*). Využívá se také hmotnostní charakteristika určitého taxonu (*Kreuz 1990*), zejména je-li třeba zjistit rozdíly v zastoupení jednotlivých taxonů v různých objektech na jednom nalezišti nebo pro potlačení efektu fragmentarizace. Hmotnostní charakteristika do značné míry eliminuje rozdílné mechanické vlastnosti jednotlivých druhů dřev právě v procesu fragmentarizace.

Makroskopické uhlíky mají pro rekonstrukci vegetace svoji hodnotu, neboť zdrojové dřevo se získávalo v blízkém okolí archeologických objektů nebo naleziště.² Vhodně vyhodnocený antrakologický soubor z archeologických kontextů reprezentuje *lokální* vegetační poměry. Je pravděpodobné, že míra reprezentace okolního lesa v souboru jako celku vzdáleností od jádra naleziště klesá. Antrakologický snímek nemá regionální platnost; výjimky z tohoto pravidla ale existují, především v souvislostech s dálkovým transportem dřeva, např. v případě tisového, cedrového, bukového dřeva v mínojské době bronzové na řeckých ostrovech (*Assouti 2003*) nebo v importu cedru a nejrůznějších exotických dřevin do starověkého Egypta (*Gale et al. 2003*). Domácím příkladem meziregionálního importu je voroplavební doprava dubového, jedlového, borového a smrkového dřeva po Vltavě do středověké Prahy (*Škabrada – Kyncl 2004; Beneš et al. 2006*); regionálně blízkým příkladem jsou importy dřev v severoněmeckém prostředí (*Behre 1969*). Jmenované příklady mohly ve značné míře ovlivnit i složení palivového dřeva v prostředí archeologických nalezišť.

Je třeba zmínit významný faktor, kterým je hierarchie antrakologických dat, která do jisté míry vychází z archeologické významnosti jednotlivých souborů. V základní úrovni je to determinace individuálního uhlíku, která v některých případech může přinést zajímavé, ale pouze orientační zjištění (*obr. 2*).³ Významnější jsou determinace souboru uhlíků z jednoho archeologického objektu, jehož výplň se může skládat z řady vrstev různé geneze. Vyšší hierarchickou úroveň lze přiřadit sérii souborů uhlíků z jednotlivých objektů těžce archeologické komponenty, např. obsahu několika nebo desítek jam z konkrétního období (*Beneš 2005*). A konečně lze antrakologické soubory hodnotit v rámci menšího regionu, pokud to situace umožňuje. Vždy však jde o extrapolaci reprezentativních lokálních dat na úroveň malého regionu. Příkladem takového postupu jsou výsledky pro oblast Porta Bohemica, pro chomutovské Podkrušnohoří v okolí zaniklých Kyjic (*Petrliková – Beneš 2008*) či pro Oderskou bránu (*Novák 2007*).

Základní a efektivní způsob prostorového vyhodnocování velkých antrakologických souborů překračující lokální reprezentativitu nabízí metoda analýzy dostupnosti (srov. *Petrliková – Beneš 2008*). K vyšší výpovědní hodnotě antrakologických vzorků na úrovni regionu lze dospět jen v případě vzájemného antrakologického vyhodnocení většího počtu archeologických komponent (ve smyslu ter-

² S podobnými překážkami se setkává palynologie, kde je reprezentativnost jednotlivých taxonů ovlivněna mnoha faktory, např. odlišnou schopností doletu pylových zrn, odlišnou produkcí jednotlivých rostlin atd.

³ Uhlík z lokality doby bronzové ve Stržišsku v Blanském lese má vytvořeny pseudopryskyřičné kanálky, které se vytvořily v důsledku stresu v době života stromu. Jednou z příčin může být i lidská manipulace (sbírání mízy).

minologie prostorové archeologie: *Kuna et al. 2004*) za předpokladu, že každá archeologická komponenta na daném území poskytla statisticky významný soubor a že celkové výsledky jsou alespoň částečně porovnané s pyloanalytickými daty. K takovému ideálu dospěl ve střední Evropě zatím jen O. Nelle při výzkumu Schwarzwaldu nebo Bavorského lesa (*Nelle 2002; 2003; Nelle – Ludemann 2002; Nelle et al. 2003*). V husté síti nalezišť kombinoval pyloanalytickou a antrakologickou metodu při sledování změn skladby lesa v souvislosti se středověkou a novověkou výrobou dřevěného uhlí jak na uhlících z milířů, tak prostřednictvím vhodných pyloanalytických profilů (z ČR srov. *Nekuda 1975; Šída et al. 2007*).

Důležitým formujícím faktorem antrakologického souboru je také odolnost různých druhů dřeva vůči vlivu prostředí. Po vyjmutí materiálu ze země dochází k jeho sesychání a praskání, jejichž intenzita závisí na druhu dřeviny (*Dohmal 1959*). Je známo, že např. lipové dřevo se velmi obtížně dochovává v nespáleném stavu, protože se velmi rychle rozkládá, zvláště ve vlhkých podmínkách, zatímco dubové dřevo má tuto odolnost mnohem vyšší, což významně ovlivňuje skladbu souborů nespálených dřev a uhlíků (*Beneš 2006*). Pro analyzované soubory je charakteristická taxonomická chudost na jedné straně a vysoký počet determinovaných jedinců na straně druhé. To je jedním z důvodů, proč tradičně zaměření botanici antrakologickou metodu příliš nevyhledávají. Její využití pro rekonstrukci reálné historické vegetace je však v posledních letech stále častější (*Marziani – Tacchini 1996; Pernaud 2001; Assouti – Hather 2001; Thiebault ed. 2002; Nelle 2002; 2003; Nelle – Ludemann 2002; Nelle et al. 2003*). To je dáno tím, že nově analýzy provádějí především odborníci s paleoekologickou nebo archeobotanickou motivací, tedy motivovaní specialisté, nikoliv archeologem oslovení botanici, zaměřeni na živou přírodu, jak tomu bývalo v minulosti. V současné době tvoří xylotomické a antrakologické analýzy i u nás už poměrně běžnou složku archeobotanických analýz prováděných v rámci archeologických terénních výzkumů.

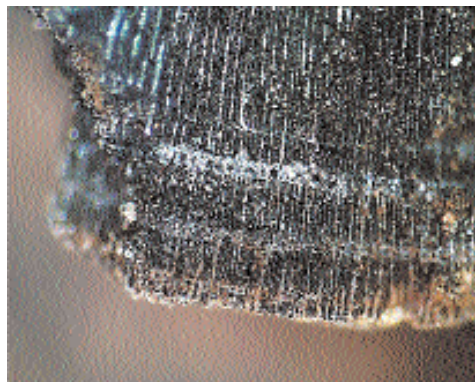
Zbývá se stručně zmínit o vztahu antrakologických analýz a geobotanického (vegetačně ekologického) mapování, protože geobotanické informace jsou archeology poměrně často (více nebo méně kriticky) využívány. Z hlediska struktury environmentálních informací vždy tvoří xylotomická a antrakologická data jen určitou frakci paleoekologického výzkumu a vždy musí být interpretována v rámci širších souvislostí, ve velké většině společně s pyloanalytickými daty a v archeologickém kontextu, někdy také společně s makrozbytkovou analýzou semen (karpologie). To znamená, že tato data tvoří primární paleoekologickou informaci o zaniklém lokálním prostředí, a jako taková mají metodologickou přednost před jakýmkoliv retrospektivním odhadem vegetační minulosti založeném na pozorování soudobé vegetace.

Geobotanické studium bylo na našem území tradičně založeno na sledování recentního vegetačního krytu a jeho reflexi na bázi geologických informací (*Mikyška 1968*). Mapa potenciální vegetace, tedy modernější soudobá forma geobotanické (vegetačně ekologické) rekonstrukce, zobrazuje a popisuje hypotetický ideál vegetačních poměrů se započítáním civilizačních změn za posledních ca 150 let s ohledem na prostředí odpovídající zhruba dnešnímu klimatu (*Neuhäuslová et al. 2001*). Jde o metodu ahistorickou, která není přímo propojena s dynamikou vývoje vegetace v holocénu; uplatnit geobotanické mapování a mapování potenciální vegetace lze v paleoekologických analýzách jen v omezeném rozsahu jako pomocný srovnávací zdroj. Studium reálného stavu (pre)historické stromové a keřové vegetace by mělo být založeno především na přímém studiu fosilního nebo subfosilního materiálu botanického charakteru, a to jak materiálu získávaného archeology, tak dat a pramenů získávaných pyloanalytiky (*Lang 1994*). Přesto existují příklady úspěšného a kvalifikovaného propojení geobotanických a antrakologických dat, jako např. při studiu regionu Kysuce na Slovensku (*Šedo – Hajnalová 2005*).

Antrakologický snímek konkrétní komponenty (např. „sídelního areálu knovízské kultury“) je třeba vnímat jako informaci o skladbě dřevin v konkrétním místě dané komponenty s tím, že výskyt dřevin odráží nejbližší okolí archeologického naleziště ve smyslu klasické analýzy dostupnosti. Skladba dřevin na konkrétním nalezišti reprezentuje – obrazně řečeno – „krajinu zevnitř“. S tímto „ostrovním charakterem“ antrakologických dat je třeba počítat v jakékoliv krajinné rekonstrukci.

Obr. 2. Snímek příčného lomu jedle (*Abies*) s pseudopryskyřičnými kanálky. Stržíšek v Blanském lese: výzkum O. Chvojka, snímek a určení J. Beneš.

Fig. 2. Transverse break of fir (*Abies*) with pseudo-resin canals. Stržíšek in Blanský les, research O. Chvojka, the picture and classification by J. Beneš.

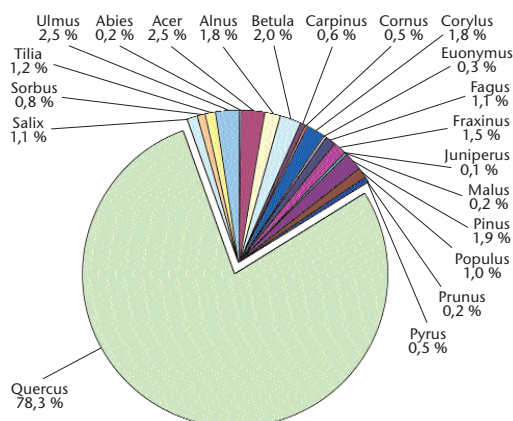
Antrakologie a archeologická naleziště z území České republiky

Podrobné vyhodnocení antrakologických dat, jaké provedl pro analýzu pylových profilů z území ČR P. Pokorný (2005), prozatím není z několika důvodů možné. Ve srovnání právě s pyloanalytickými daty, která jsou uspořádána vývojově, tj. podél spojitě časové osy, a zachycují změny krajiny v čase, umožňuje antrakologická metoda takové uspořádání výjimečně, z českého území zatím jen z Lovosic doby železné až raného středověku (Petrlíková – Beneš 2008).

Mimořádně kvalitní a dosud jen velmi zběžně vyhodnocený soubor uhlíků z Bylan u Kutné Hory (Slavíková 1986; Peške et al. 1998) pochází z doby, kdy se v neolitu v českých nížinách formovala pravidelná síť odlesněných sídelních areálů, jejichž hustota brzy dosahovala parametrů současné vesnické sídelní struktury (Beneš – Zvelebil 1999), dokonce tuto hustotu v určitých maximech překonávala. Nástup osídlení v neolitu byl velmi robustní, sídelní areál běžné neolitické vesnice zaujal plochu 5–25 ha, přilehlé lesní zóny byly zasaženy odlesňováním určitě také (Dreslerová – Sádlo 2000). Uvážíme-li, že na stavbu jednoho neolitického dlouhého domu bylo zapotřebí zhruba 100 vzrostlých dubů a že běžná neolitická vesnice čítala několik desítek domů s životností max. několika desítek let, uvědomíme si dopad neolitického osídlení na stromové patro vegetace (Beneš 2004), a to i s ohledem na předpoklad možné recyklace stavebního dříví. Je zřejmé, že spotřeba dřeva při známé hustotě sídelních areálů v neolitu spolu s palivem výrazně ovlivnila skladbu nížinných doubrav v atlantiku (Kreuz 1990).

Pro Bylany je k dispozici pouze rozbor absolutní četnosti jednotlivých taxonů dřevin, který vnitřní členění souboru nezobrazuje optimálně. Přesto je možno, zatím alespoň obecně, hodnotit strukturu dřevin v Bylanech jako celku. Data ukázala převahu doubrav na suchých svazích s dominancí dubu a s účastí lípy (*Tilia*), jilmu (*Ulmus*) a javoru (*Acer*) a také příměs dřevin vlhčího aluvia (obr. 3). Stávající rozbor eviduje v Bylanech dřeviny v relativně „přirozeném“ stavu, jaký předpokládáme pro teplý a relativně vlhký atlantik. Téměř 79 % z 5278 určení zde tvoří dub (*Quercus*), druhou nejčetnější dřevinou je jilm (*Ulmus*, ! 2,5%), následovaný významnějším podílem jasanu (*Fraxinus*), lísky (*Corylus*) a lípy (*Tilia*). Soubor z Bylan indikuje zapojené doubravy termofytika s určitým podílem vrby (*Salix*), borovice (*Pinus*) a jalovce⁴ (*Juniperus*), jejichž podíl však nedosahuje takové hranice, která by vedla k úvaze o zásadním ovlivnění skladby okolního lesa antropogenní činností, jak jsme toho svědky u většiny českých postneolitických souborů (viz níže). Pozoruhodný je však podíl jilmu (*Ulmus*). Všimněme si podílu této dřeviny v Bylanech i na dalších nalezištích. Ve většině chronologicky mladších a nově analyzovaných antrakologických souborů z Čech i Moravy je podíl jilmu

⁴ Jalovec je zejména v sev., vých. a střední Evropě identifikátorem pastvy, příp. lesní pastvy dobytka. Dřevina vzdoruje pro tvrdost jehlek a vysoký obsah aromatických látek okusu domácí i divoké zvěře.

Obr. 3. Bylany u Kutné Hory, neolit. Absolutní procentické rozložení jednotlivých taxonů dřevin. Počet určení 5278, analyzovali J. Slavíková (1986) a L. Peške et al. (1998), grafický převod J. Beneš.

Fig. 3. Bylany near Kutná Hora, the Neolithic Age. Absolute percentual distribution of the individual taxa of woody plants. Number of classifications 5278, analysed by J. Slavíková (1986) and L. Peške et al. (1998), graphical conversion by J. Beneš.

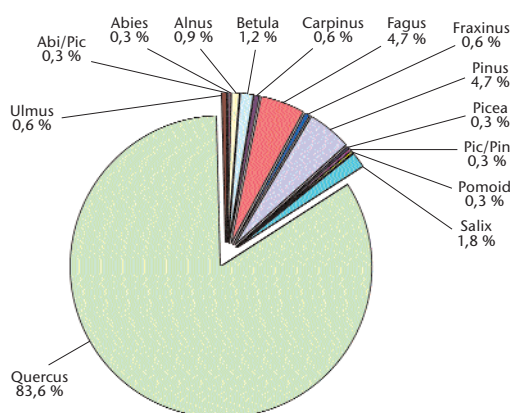
velmi malý,⁵ což může být důležité z hlediska sledování postupného úbytku tohoto rodu v Evropě v holocénu (Huntley – Birks 1983; Dincauze 2000). Ve větší míře byl jilm přítomen 3,8 % v souboru 657 determinovaných jedinců z oppida Hrazany z 1. stol. př. n. l. (Slavíková 1960), tedy z pravobřeží střední Vltavy. Další lokalitou, kde byla na základě nálezů uhlíků díky vyššímu podílu jilmu dokonce rekonstruována jilmová doubrava, je oblast Libice nad Cidlinou (10. stol.). Relativní četnost výskytu jilmu 5,15 % (absolutní četnost je 4,4 %) v souboru 3015 determinovaných uhlíků z 581 tamějších kontextů (Slavíková 1976) je dosud nejvyšší hodnota z českého území. Příčina obecně nízkého zastoupení jilmu v jiných souborech, než které determinovala J. Slavíková, může být různá, počínaje jeho skutečným úbytkem v průběhu holocénu. Jilm je antrakologicky určitelný pouze do rodu. U nás kromě náročných jilmů vysokého vzrůstu běžně roste jilm habrolistý (*Ulmus minor*; syn. *U. carpiniifolia*), nízká dřevina pestrých stanovišť s výživným substrátem v rámci kulturní krajiny termofytika, často tvořící také keřové formace, podporované častým ořezem nebo smýcením (za informaci děkuji J. Novákovi). V kontrastu k ostatním jilmům je to tudíž indikátor mozaikovitě kulturní krajiny člověkem silně ovlivněné.

V tomto kontextu je možno pokládat za zajímavý soubor uhlíků z Hostivice u Prahy (Beneš 2006). Antrakologický materiál pochází z objektů knovízské kultury (Pleinerová 2004; 2005). Počet pozitivně určených jedinců byl u ručně vybíraného materiálu 659, u plaveného materiálu 52 (obr. 4). Dominantním druhem dřeva v hostivickém souboru je dub (*Quercus*), zastoupený 564 určeními (85,6 %). Dubové dřevo bylo jednoznačně nejvyužívanějším dřevem na hostivickém sídlišti: bylo vhodným materiálem pro nejrůznější stavby pro své vlastnosti, odpad byl využíván jako palivo. Dub byl součástí subxerofilních, šípákových a acidofilních doubrav, jejichž druhová skladba byla silně ovlivněna člověkem. Druhým nejčastějším druhem dřeva byl vlhkomilnější buk (*Fagus*, 28 případů: 4,2 %), který preferuje mírnější zimy a vyšší atmosférickou vlhkost. Jeho poměr k ostatním dřevinám by měl být teoreticky v centru českého termofytika nízký. Buk (*Fagus*) je výrazněji zastoupen v jinak velmi teplém Podkrušnohoří v Kyjicích a v Polabí v Lovosicích (Petrlíková – Beneš 2008), kde však jeho zvýšený výskyt zřejmě lze přičítat využití v železářské výrobě. Pozoruhodné je nepatrné zastoupení dřeva jilmu (*Ulmus*). V Hostivici byl zastoupen pouze ve 3 určeních, což by mohlo odrážet jeho ústup v mladém holocénu. Třetí nejčastější dřevinou, jejíž procentické zastoupení se od bukoveho dřeva příliš neliší, je v Hostivici borovice (*Pinus*, 27 determinací: 4,1 %). Tato dřevina byla silně zastoupena v některých partiích acidofilních doubrav a její vyšší podíl nepřekvapí. Jde o dnes nejfrekventovanější jehličnan v českých nížinách, je však otázkou, jaký byl jeho poměr k ostatním jehličnanům v různých etapách holocénu. Nepatrné je zastoupení habru (*Carpinus*). Ostatní dřeviny prokazují

⁵ Žádný reprezentativní soubor uhlíků z neolitu v ČR mimo Bylany nebyl dosud analyzován.

Obr. 4. Hostivice u Prahy, uhlíky z knovízského sídliště, sezóna 2001, n = 711, relativní zastoupení. Výzkum I. Pleinerová, analýza J. Beneš.

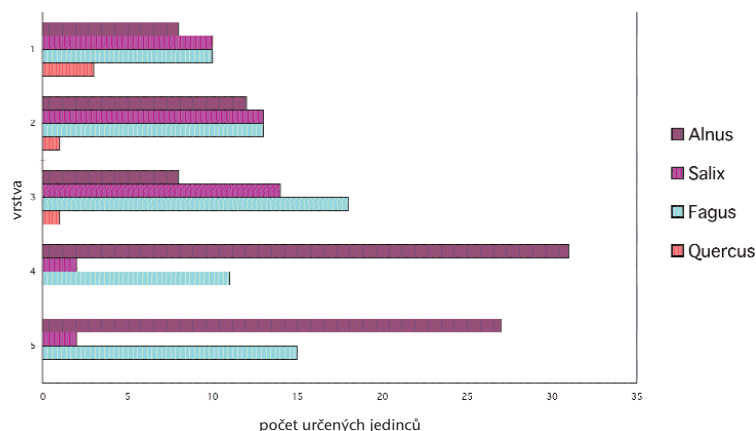
Fig. 4. Hostivice near Prague, charcoal fragments from Knovíz settlement, season 2001, n = 711, frequency. Research I. Pleinerová, analysis J. Beneš.

charakter tehdejšího luhu a olšin jižně od hostivického sídliště (olše – *Alnus* 0,8 %, vrba – *Salix* 1,2%). Bříza (*Betula*) mohla být přirozenou součástí raných sukcesních stádií v místech vykloučení doubravy.

Mimořádně zajímavou dřevinou ve vztahu k lidskému osídlení je habr (*Carpinus*). Růst jeho četnosti je velmi pravděpodobně spojen s lesní pastvou, kterou v porovnání s ostatními dřevinami dobře snáší. Tuto dřevinu registrujeme v antrakologických datech v malém podílu již v neolitických Bylanech (0,6 %), přestože se pyl této dřeviny vyskytuje ve významnějším množství v sumačním pylovém diagramu pro české nížiny až od subboreálu, tedy zhruba od 2. tisíciletí př. n. l. (*Pokorný 2004b*). V severových. oblastech ČR však můžeme konstatovat pro 4. tisíciletí př. n. l. významnou přítomnost habru v prostředí sídelního areálu v dominantní krajinné pozici: hradiště Hlinsko v Moravské bráně (*Beneš 2006*). Tento poznatek je v souladu s modelem šíření této dřeviny na území Polska (*Ralska-Jasiewiczowa et al. 2003*), jak ji zachycují analýzy pylu. Stále však musíme mít na zřeteli, že v případě Moravské brány studujeme synantropizovaný areál, ve kterém zvýšený výskyt habru pravděpodobně odráží zvýšený a koncentrovaný tlak lesní pastvy a lidských zásahů. Podíl habru je v blízkém regionu Oderské brány v dalším průběhu holocénu obecně vysoký, jak nově ukazují antrakologické rozборы z Klimkovic a Olbramovic (*Novák 2007*). Podíl habru v halštatských souborech zde dosahuje 6–10 % v absolutním počtu determinovaných uhlíků. I z pyloanalytických dat vyplývá, že se habr v severových. části ČR vyskytoval již v atlantiku a epiatlantiku. Na zbytek území se pak šířil jen velmi pomalu.

Habr je v některých sídelních areálech historického území Čech zachycen oproti Moravě jen velmi sporadicky. Podíl habru v neolitických Bylanech je velmi malý, stejně je tomu v souboru uhlíků z Hostivice u Prahy z mladší doby bronzové. Na stejně starém pohřebišti v Radčicích u Plzně se habr navzdory velkému množství determinací neprojevil vůbec (*Beneš 2006*). Ojedinele se vyskytl v prostředí sídliště doby římské v Lovosicích (*Petrliková – Beneš 2008*). V některých lokalitách doby železné v Čechách je podíl habru naopak poměrně vysoký. V sídelním areálu oppida Hrazany dosahovalo jeho absolutní zastoupení 3,81 % (*Slavíková 1960*; na procenta přepočítal J. B.). Jedná se však nesporně o hustě osídlený a v té době výrazně synantropizovaný areál, podobně jako Hlinsko, i když ve zcela odlišných fyto geografických souvislostech. Obecně nízká četnost habru v antrakologickém materiálu z Čech vyvolává řadu otázek, protože v pylových profilech z téhož území, zachycujících dobu bronzovou a železnou, se pyl habru trvale vyskytuje (*Pokorný 2004b*), sporadicky i dříve (*Novák 2007*). Rozpor není zatím možné vysvětlit jednoznačně. Méně pravděpodobnou možností jsou specifické tafonomické a mechanické podmínky, za kterých se habrové dřevo v nálezových souborech uchovávalo, málo pravděpodobná je systémová chyba při determinaci uhlíků. Pravděpodobnější může být vysvětlení, že v Čechách byly oproti Moravě doubravy po dlouhou dobu zapojenější, hustota stromového patra byla vyšší a s větším podílem dubu: z důvodu snadné dostupnosti kvalitnějšího dubu nebylo habrové dřevo v Čechách na rozdíl od Moravy příliš využíváno. V každém případě

Obr. 5. Staré Prachatice, obj. 3/97, starolátenská polozemnice. Grafické vyobrazení zastoupení důležitých taxonů v mechanických vrstvách polozemnice (5. a 4. vrstva: podlahové horizonty, 3.–1. vrstva: zánikový horizont polozemnice). Výzkum J. Beneš – M. Parkman.

Fig. 5. Staré Prachatice, feature 3/97, the Early La Tène semi-sunken house. Graphical picture of the representation of the important taxa in mechanical layers in the semi-sunken house (the 5th and 4th layers: floor horizons, 3rd – 1st layers: horizon of the semi-sunken house destruction). Research J. Beneš – M. Parkman.

Lze konstatovat výrazný rozdíl ve skladbě dřevin mezi českým termofytem a oblastí sev. Moravy už od 4. tisíciletí (alespoň ve studovaných regionech a areálech). Tento rozdíl se v průběhu holocénu dále prohluboval.

Statisticky významné výsledky poskytla analýza velkého souboru uhlíků z laténského až raně středověkého sídelního areálu z Lovosic (*Petrliková – Beneš 2008*). Porovnání relativních četností uhlíků z jednotlivých období tohoto sídliště dokonce umožnilo v omezené míře sledovat trendy ve vývoji stromového patra vegetace oblasti Porta Bohemica. Mírný vzestup četnosti lísky (*Corylus*), jakož i mírný pokles četnosti lípy (*Tilia*) od doby laténské do doby hradištní, zachycený v materiálu z Lovosic, pravděpodobně naznačuje další postupnou proměnu struktury dřevin směrem k větší účasti dřevin ekotonů a časných sukcesních stádií (bříza – *Betula*, olše – *Alnus*).

Ačkoliv to není z metodologického hlediska zcela správné, lze si všimnout rozdílů v celkové struktuře antrakologických dat v Bylanech, Hostivici i v Lovosicích. Zatímco soubor z Bylan ukazuje skladbu taxonů, blíží se předpokládané „přirozené“ skladbě dřevin v planárním stupni české kotliny v atlantiku, soubory z Hostivice a z Lovosic indikují synantropizovanou skladbu dřevin.

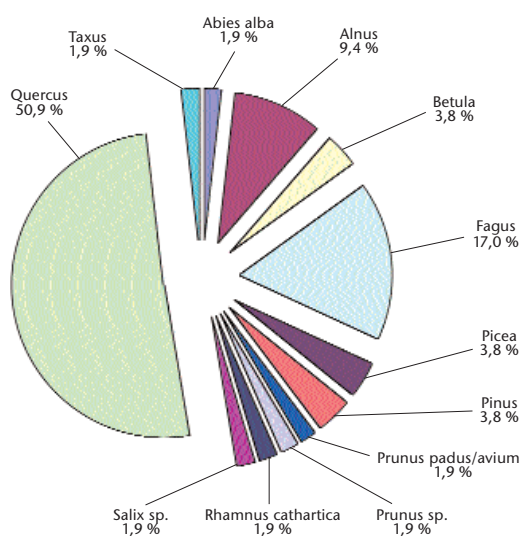
Je třeba se zmínit o hierarchicky méně významných souborech, pocházejících z jednotlivých, dobře prozkoumaných archeologických celků. Řada takových souborů poskytla detailní informaci o struktuře dřevin v místě nálezů. Uvedme stručně příklady dvou takových jednotlivých objektů:

Polozemnice ve Starých Prachaticích, zatím nejvýše položená známá obytná stavba z doby laténské z Čech, poskytla údaje o změně struktury dřevin v počátcích využívání sídliště v mezofytku na rozhraní dnešních jihočeských doubrav a bučin. V době obytné funkce polozemnice (v 5. stol. př. n. l.) bylo obyvateli spotřebováváno především dřevo z nejbližšího okolí. V mladší etapě objekt bývalé polozemnice fungoval jako sběrná „past“ okolního odpadu. Ačkoliv ve výplni tohoto archeologického objektu dominovala olše (*Alnus*; v těsné blízkosti se nachází potok a jeho drobný přítok), klesá v zánikových horizontech výplně objektu její podíl ve prospěch buku (*Fagus*). Objevuje se však nově i dřevo dubu (*Quercus*), zřejmě jako výsledek exploatace dřevin ze širšího okolí (*obr. 5*). Je pozoruhodné, že se zde dub objevuje pouze v tzv. zánikovém horizontu výplně polozemnice (*Beneš 2000*).

Zahloubená stavba D na pozdně halštatském až časně laténském hradišti Závist u Dolních Břežan obsahovala soubor uhlíků (*Beneš 2006*), který indikuje doubravu s relativně vysokým podílem buku

Obr. 6. Dolní Břežany, Závist. Relativní zastoupení jednotlivých taxonů v pozdně halštatského objektu D z akropole, n = 358. Výzkum P. Drda, K. Motyková, A. Rybová, analýza J. Beneš.

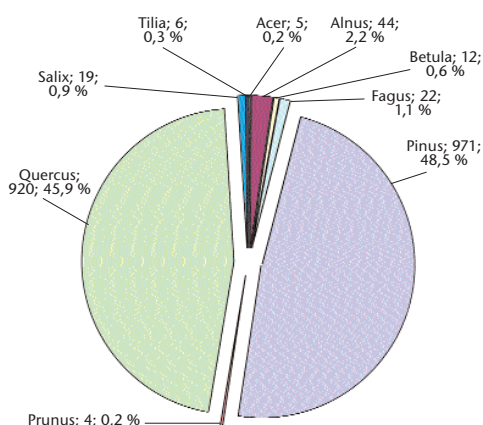
Fig. 6. Dolní Břežany, Závist. Frequency of the individual taxa in the late Hallstatt feature D from the acropolis, n = 358. Research P. Drda, K. Motyková, A. Rybová, analysis J. Beneš.

(*Fagus*) a dřevina časných sukcesích stádií (olše – *Alnus*, vrba – *Salix*, břiza – *Betula*; obr. 6). Vysoký podíl buku je pro daný region přinejmenším zajímavý; soubor odráží charakter místa, zjištěný archeologickým výzkumem (svatyně). Objekt D na Závisti, i když se z archeologického hlediska jedná rovněž o stavbu, jejíž základy byly částečně zahloubeny do země, je odlišného charakteru (srov. *Drda – Motyková – Rybová 1991, 200, fig. 3*). Nachází se na akropoli ohrazeného areálu, který měl podle *P. Drdy* a *A. Rybové* (v tisku) sakrální význam. V této souvislosti lze považovat za zajímavý nález zlomku tisů červeného (*Taxus baccata*). Tis roste ve vyšších nadm. výškách v bukových a bukojedlových lesích (*Dostál 1989*), jeho výskyt v krajině mladého holocénu mohl být nesrovnatelně vyšší, jak ukazuje zastoupení této dřeviny v souboru z 1. stol. př. n. l. z Hrazan, kde je jeho absolutní četnost 4,4 % v souboru (*Slavíková 1960*). Tis se jinak vyskytuje v antrakologických souborech poměrně vzácně. Nový nález z laténského období je např. hlášen ze Slívinka na Mladoboleslavsku, kde byly zuhelnatělé zlomky tisů zjištěny v polozemnici 1/02 (*Novák 2006; Waldhauser – Krásný 2006*). Tisové dřevo bylo použito na výrobu věderek ze slovansko-avarského pohřebiště Komárno, a to v 17 (!) případech (*Hajnalová 1993*). Nález zlomku rovné úzké větve tisů byl rovněž registrován v prostředí 10. stol. na hradišti Sv. Ján v Netolicích (*Beneš – Hrubý 2001*). Tento nález je pravděpodobně možné spojit s užíváním luku (*Beneš 2002; srov. Coles et al. 1978*). Vedle výroby luků byl tis používán ke zhotovování topůrek seker (*Oeggl – Schoch 2000*). Nálezy tisového dřeva jsou hlášeny z prostředí Pražského hradu 12.–13. stol. (*Dohnal 1988*). Příklady užití tisů v kulturních souvislostech ukazují archeologicky atraktivní aplikace antrakologických a xylotomických determinací.

Interpretace nálezů tisů z paleoekologického hlediska je podobná jako u buku, s nímž má tis podobné klimatické nároky. Obě dřeviny se v celkově oceanickém středním holocénu mohly vyskytovat na mikroklimaticky příznivých stanovištích (např. vlhká uzavřená údolí) i v rámci nížin. Poměrně hojný nález nelétavého pylu tisů v nejstarší (neolitické) fázi pylového diagramu v Zahájí na Podřipsku (*Pokorný 2004a*) ukazuje na jeho lokální výskyt na skalnatém sev. svahu hluboce zařízlého údolí.

Některé pravěké soubory uhlíků odrážejí silný kulturní výběr dřevin. Je tomu tak v případě žárovního pohřebiště přelomu doby bronzové a železné v Radčicích u Plzně (*Beneš 2006; obr. 7*) a železářských pecí doby římské v Kyjicích u Chomutova (*Petrliková – Beneš 2008*). Oba soubory s velkým počtem určených jedinců ukazují převahu dubu (*Quercus*) a borovice (*Pinus*) v poměru indikujícím cílený výběr výhřevného dřeva. Z tohoto důvodu jsou zmíněné soubory vhodnější pro rekonstrukci parametrů chování pravěkého člověka, avšak pro rekonstrukci stromového patra vegetace v sídelních areálech jsou méně použitelné.

Obr. 7. Radčice u Plzně, hroby H 2 – H 335. Absolutní četnost taxonů na větší části žárového pohřebiště pozdně bronzového až halštatského období, $n = 2003$. Výzkum D. Bašťová, M. Metlička, analýza J. Beneš.

Fig. 7. Radčice near Plzeň, graves H 2 – H 335. Absolute frequency of the taxa in the larger part of the cremation cemetery dated back to the late Bronze till the Hallstatt periods, $n = 2003$. Research D. Bašťová, M. Metlička, analysis J. Beneš.

Antrakologická analýza může v jistých případech nejen přispět k rekonstrukci skladby dřevin v určité (pre)historické době, avšak může potvrdit i archeologická pozorování učiněná během terénního výzkumu. Tak je tomu v případě raně středověkého souboru uhlíků ze Static v oblasti Únětického potoka sev. od Prahy. Vysoké procento olše (*Alnus*) a vrby (*Salix*) v souboru odráží existenci zaniklé vlhké rokle a vodoteč v blízkém blízkosti naleziště (Beneš 2005).

Zcela jiný obraz skladby dřevin poskytují xylotomické a antrakologické analýzy v prostředí vrcholně středověkých měst, např. z prostředí pražského staroměstského opevnění. Analýzy z tohoto naleziště jsou výjimkou, a to především z důvodu souběžně provedených analýz ostatních rostlinných makrozbytků (převážně diaspor) a pylu. Posledně jmenovaná analýza ukázala pro období 13.–14. stol. Pražskou kotlinu téměř bezezbytku odlesněnou (Beneš et al. 2002). U nalezených nespálených dřev jehličnatých dřevin jsme konstatovali dominanci borovice (*Pinus*) a jedle (*Abies*), doprovázených poměrně málo četnými smrkovými fragmenty. Zlomky borovice a jedle převládaly také mezi uhlíky. Nespálené fragmenty stejných dřev převažovaly rovněž v souboru z paláce Kinských na Staroměstském náměstí. U nespálených dřev jsme zjistili silnou vazbu na strukturu dřevin dopravovaných do Prahy ve vrcholném středověku a raném novověku voroplavbou, reprezentovaných jedlí (*Abies*), borovicí (*Pinus*), dubem (*Quercus*) a v menší míře (a později) také smrkem (*Picea*). Struktura transportovaných dřevin nepřímo odráží i paleoekologické změny v oblastech, z níž dřevo pocházelo, např. přesuny těžby požadovaných dřevin do vyšších nadm. výšek (Beneš et al. 2006).

Nové analýzy pravěkých i vrcholně středověkých souborů upozornily na význam jedle a smrku v českých nížinách. U jedle přispěly souběžně nálezy pylu, jehlic a dřeva ze staroměstských příkopů, Ungeltu a Staroměstského náměstí ke konstatování, že v městském organismu nebo v jeho okolí existovala i místa, kde tato dřevina volně rostla. Zastoupení smrkového dřeva v pravěkých a středověkých souborech z nížinných poloh je sice trvale nízké, ale pravidelné. Ve shodě s písemnými prameny pro český vrcholný středověk a raný novověk (Nožička 1972) xylotomická a antrakologická analýza výskyt smrku v českých nížinách potvrzuje. Zajímavý je společný výskyt smrku a jedle v Pojizeří v době únětické kultury (Dohnal 1954).

Soubory uhlíků a nespálených dřev z archeologických nalezišť dosud nemohou, na rozdíl od analýzy pylu, řešit problematiku velkoplošných změn. K takovému typu studia lze dospět až za určitou dobu za předpokladu stovek tisíců určení z desítek nalezišť reprezentujících stromové patro vegetace v různých nadm. výškách a skladbu dřevin v různých geomorfologických situacích. Na druhou stranu stávající stav antrakologických a xylotomických analýz naznačuje postupnou proměnu skladby dřevin v holocénu Čech směrem od relativně „přirozené“ skladby dřevin v atlantiku (5500–4000 př. n. l.) k postupnému vytváření synantropizované skladby dřevin na počátku subboreálu (kolem 1000 př. n. l.). V průběhu doby železné (od ca 650 př. n. l.) již registrujeme v několika sídelních areálech proměnu skladby dřevin charakterizovanou větším podílem taxonů časných sukcesních stádií vývoje vegetace.

Stále však musíme mít na paměti, že antrakologický záznam z archeologických nalezišť se týká plochy sídelních areálů, nikoliv zastoupení dřevin v porostech mezi jednotlivými areály, byť i ty byly sídelní aktivitou s největší pravděpodobností dotčeny stejně časně.

Závěr

Výsledky analýzy uhlíků poměrně dobře odrážejí lokální skladbu dřevin v konkrétních lokalitách, mají však oproti analýze pylu omezené možnosti zachytit dynamické změny stromového patra vegetace. Ideálním stavem výzkumu může být souběžně provedená analýza uhlíků a pylu na jednom nalezišti. Obě metody (analýza pylu a uhlíků, resp. nespáleného dřeva) zachycují vždy jen určitou, specificky zkreslenou frakci stromového patra lokální vegetace. Dosud provedené analýzy uhlíků z ČR z postneolitického období (mladý holocén) ukazují velký rozdíl ve struktuře dřevin mezi českým a moravským územím. Naprostá většina antrakologických analýz byla dosud provedena na materiálu z českého a moravského termofytika. Citelně chybějí reprezentativní soubory z mezofytika a oreofytika, stejně jako studie a datové zdroje z horského prostředí (srov. pro Bavorský les *Nelle* 2002; 2003). Většina stávajícího antrakologického materiálu nebyla cíleně získána pro archeobotanický výzkum prostřednictvím moderního vzorkování prováděného s ohledem na behaviorální charakteristiky archeologických lokalit a tafonomii uloženin. Zlepšení však přináší nové archeologické výzkumy s významným podílem terénní archeobotaniky.

Článek byl podpořen Výzkumným záměrem MŠMT č. 6007665801: Ekologické, evoluční a experimentálně-biologické přístupy ke studiu vzniku a významu biodiverzity.

Prameny a literatura

- Assouti, E. 2003a:* Woodland vegetation and fuel exploitation at the prehistoric campsite of Pinarbaşı, south-central Anatolia, Turkey: the evidence from the wood charcoal macro-remains, *Journal of Archaeological Science* 30, 1185–1201.
- *2003b:* Wood charcoal from Santorini (Thera): new evidence for climate, vegetation and timber imports in the Aegean Bronze Age, *Antiquity* 77 (279), 471–484.
- Assouti, E. – Hather, J. 2001:* Charcoal analysis and the reconstruction of ancient woodland vegetation in the Konya Basin, south-central Anatolia, Turkey: results from the Neolithic site of Çatalhöyük East, *Vegetation History and Archaeobotany* 10, 23–32.
- Babiński, L. ed. 1999:* Drewno archeologiczne. Badania i konserwacja – Archaeological wood. Research and conservation. Symposium Biskupin – Wenecja, 22–24 1999. Biskupin.
- Behre, K-E. 1969:* Der Wert von Holzartenbestimmungen aus vorgeschichtlichen Siedlungen. In: *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen Bd. 4*, Hildesheim, 348–358.
- Beneš, J. 1984:* Produkce a význam dřevěných předmětů od neolitu do konce doby bronzové ve střední Evropě. Ms. dipl. práce FF UK.
- *1989:* Reprezentativnost mobilní části archeologických kultur ve srovnání s etnografickými prameny – Representativity of the mobile components of archaeological cultures in comparison with ethnographic sources, *Archeologické rozhledy* 41, 629–649.
- *2000:* Holz als Rohstoff – Zwei neue Beispiele aus Böhmen. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West und Südböhmen. 9. Treffen Neukirchen b. Hl. Blut, Rahden/Westf.*, 183–189.
- *2002:* Luk a šíp v pravěku Evropy od neolitu do konce doby bronzové – The bow and arrow in prehistoric Europe from the Neolithic until the end of the Bronze Age. In: *P. Čech – Z. Smrž edd., Sborník Drahomíru Kouteckému, Most*, 9–26.
- *2004:* Palaeoecology of the LBK: Earliest agriculturalist and landscape of Bohemia, Czech Republic. In: *A. Lukes – M. Zvelebil eds., LBK Dialogues. Studies in the formation of the Linear Pottery Culture. BAR International Series 1304*, Oxford, 143–150.
- *2005:* Antrakologická analýza uhlíků ze slovanských zásobních jam ve Statenicích – Anthracological analysis of charcoal from the Early Medieval storage pits from Statenice, *Archeologie ve středních Čechách* 9, 557–559.

- Beneš, J. 2006: Změny dřevinné skladby vegetace v české krajině v holocénu na základě paleoekologických analýz – Changes in the woodland vegetation structure of the Bohemian landscape in the Holocene on the basis of palaeoecological analyses. Ms. disert. práce, JČU České Budějovice.
- Beneš, J. – Hrubý, P. 2001: Výzkum přemyslovského hradiště Na Jánu v Netolicích v roce 2000 – Erforschung des Přemyslidenburgwalls „Na Jánu“ in Netolice (Bez. Prachatice/Prachatitz). In: Zprávy ČSA 45. Archeologické výzkumy v Čechách 2000, Praha, 25–27.
- Beneš, J. – Kaštovský, J. – Kočárová, R. – Kočár, P. – Kubečková, K. – Pokorný, P. – Starec, P. 2002: Archaeobotany of the Old Prague Town defence system, Czech Republic: archaeology, macro-remains, pollen, and diatoms, *Vegetation History and Archaeobotany* 11, 107–119.
- Beneš, J. – Kolář, T. – Čejková, A. 2006: Xylotomic and dendrochronological analysis in archaeology: Changes in the composition type of wood in Prague and in Southern Bohemia. In: *Ve službách archeologie* 7, Brno, 159–169.
- Beneš, J. – Pokorný, P. 2001: Odlesňování východočeské nížiny v posledních dvou tisíciletích: Interpretace pyloanalytického záznamu z olšiny Na bahně, okr. Hradec Králové – Deforestation of East-Bohemian lowland during the last two millennia: Interpretation of pollen record from the site „Na bahně“, Hradec Králové district, *Archeologické rozhledy* 53, 481–498.
- Beneš, J. – Zvelebil, M. 1999: Historical interactive landscape in the hearth of Europe: A case of Bohemia. In: J. Ucko – R. Layton eds., *Archaeology and anthropology of landscape*, London – New York, 73–93.
- Capelle, T. 1976: Holzgefäße vom Neolithikum bis zum späten Mittelalter. Hildesheim.
- Coles, J. M. – Heal, S. V. E. – Orme, B. J. 1978: The Use and Character of Wood in Prehistoric Britain and Ireland, *Proceedings of the Prehistoric Society* 44, 1–45.
- Dincauze, D. F. 2000: *Environmental Archaeology. Principles and practice*. Cambridge.
- Dohnal, Z. 1954: Rostlinné zbytky a uhliky z únětického pohřebiště v Brodčích n. Jizerou, *Památky archeologické* 45, 332–334.
- 1959: Jak zacházet s rostlinnými zbytky z archeologických výzkumů, *Archeologické rozhledy* 11, 570–574.
- 1970: Poznátky z kvartérně geologického a paleobotanického výzkumu na lokalitě Tuchlovice, *Památky archeologické* 61, 261–264.
- 1988: Rostlinné makrozbytky z Lobkovického paláce na Pražském hradě, *Archaeologica Pragensia* 9, 129–136.
- Dörfler, W. – Wiethold, J. 2000: Holzkohlen aus der Herdgruben von Rennfeueröfen und Siedlungsbefunden des spätkaiserzeitlichen Eisengewinnungs- und Siedlungsplatzes um Kumberg bei Joldelund, Kr. Nordfriesland. In: A. Haffner – J. Hauke – J. Reichstein Hrsg., *Frühe Eisengewinnung in Joldelund, Kr. Nordfriesland. Teil 2*, Kiel, 217–262.
- Dostál, J. 1989: *Nová květena ČSSR*. Praha.
- Drda, P. – Motyková, K. – Rybová, A. 1991: L'acropole de Závist. In: J.-L. Brunaux, *Les sanctuaires celtiques et leurs rapports avec le monde méditerranéen*, Paris, 199–202.
- Drda, P. – Rybová, A. v tisku: Akropole na hradišti Závist v 6.–4. stol. př. Kr. Praha.
- Dreslerová, D. – Sádlo, J. 2000: Les jako součást kulturní krajiny – The forest as a component of the prehistoric cultural landscape, *Archeologické rozhledy* 52, 330–346.
- Ellenberg, H. 1996: *Vegetation Mitteleuropas mit den Alpen in ökologischer Sicht*. Stuttgart (5. vyd.).
- Gale, R. – Gasson, P. – Hepper, N. – Kuklen, G. 2003: Wood. In: P. T. Nicholson – I. Shaw eds., *Ancient Egyptian Material and Technology*, Cambridge, 334–371.
- Hajnalová, E. 1993: Bruchstücke Petrifizierter und verkohlter Pflanzenreste in den Gräbern von Komárno-Schiffswerft, *Slovenská archeológia* 41, 347–352.
- Hajnalová, M. – Katkinová, J. 2002: Ilava – Porubská dolina, lužické žiarové pohrebisko: archeobotanická analýza výplně vybraných nádob – Ilava – Porubská dolina, Lusatian cremation burial place: Archaeobotanical analysis of vessel fillings, *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 35, 19–26.
- Hašek, M. 1946: Zbytky stromů v prehistorických sídlišťích východních Čech, *Sborník prací Masarykovy akademie práce* 20, 45–58.
- Heer, O. 1865: Die Pflanzen der Pfahlbauten, *Neujahrsblatt der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich für das Jahr 1866*, 68, 1–54.
- Huntley, B. – Birks, J. B. 1983: *An atlas of past and present pollen maps for Europe: 0–13 000 years ago*. Cambridge.
- Jacomet, S. – Kreuz, A. 1999: *Archäobotanik. Aufgaben, Methoden und Ergebnisse vegetations- und agrar-geschichtlicher Forschung*. Stuttgart.

- Kaplan, M. 2002: Druhové určení nálezů dřeva. In: Klápště ed. 2002, 161–163.
- Kavina, K. 1932: Anatomie dřeva. Praha.
- Klápště, J. 1984: Studie o středověké studně z Mostu, Památky archeologické 74, 443–492.
- Klápště, J. ed. 2002: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Mediaevalia archaeologica 4. Praha – Most.
- Klápště, J. – Čulíková, V. – Ježek, M. – Kaplan, M. 2000: Archeologický výzkum v Českém Dubě v roce 1996, Archeologické rozhledy 52, 25–53.
- Kočár, P. – Korený, R. – Mihályiová, J. 2001: Archeobotanické nálezy ze Sedlčan, okr. Příbram. Výzkumy z let 1997–1998 – Archaeobotanical finds from Sedlčany (Příbram district). Excavations in 1997–1998, Archeologie ve středních Čechách 5, 739–754.
- Kreuz, A. 1990: Die ersten Bauern Mitteleuropas – eine archäobotanische Untersuchung zu Umwelt und Landwirtschaft der ältesten Bandkeramik. Analecta Praehistorica Leidensia 23. Leiden.
- Kyncl, J. 1975: Rozbor nálezu uhlíků. In: Nekuda 1975, 199–208.
- 1987: Vztah vegetace a osídlení mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku, Archeologické rozhledy 34, 622–628.
- Kuna, M. – Beneš, J. – Dreslerová, D. – Křivánek, R. – Majer, A. – Prach, K. – Tomášek, M. 2004: Nedestruktivní archeologie. Praha.
- Lang, G. 1994: Quartäre Vegetationsgeschichte Europas. Methoden und Ergebnisse. Stuttgart.
- Marziani, G. – Tacchini, G. 1996: Palaeological and palaeoethnological analysis of botanical macrofossils found at the Neolithic site of Rivaltella ca' Romensini, Northern Italy, Vegetation History and Archaeobotany 5, 131–136.
- Moravec, J. 1994: Fytocenologie. Nauka o vegetaci. Praha.
- Mikyška, R. 1968: Geobotanická mapa ČSSR. Praha.
- Nekuda, V. 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.
- Nelle, O. 2002: Zur holozänen Vegetations- und Waldnutzungsgeschichte des Vorderen Bayerischen Waldes anhand von Pollen- und Holzkohleanalysen. In: HOPPEA. Denkschriften der Regensburgischen Botanischen Gesellschaft 63, Regensburg, 161–361.
- 2003: Woodland history of the last 500 years revealed by anthracological studies of charcoal kiln in the Bavarian Forest, Germany, Phytocoenologia 33, 667–682.
- Nelle, O. – Guggenbichler, E. – Putz, U. – Schmidgall, J. 2003: Eine mittelalterliche Kohlenmeilergrube im Vorder Bayerischen Wald, Archäologischen Korrespondenzblatt 33, 457–467.
- Nelle, O. – Ludemann, T. 2002: Die Wälder am Schauinsland und ihre Nutzung durch Bergbau und Köhlerrei. Freiburg.
- Neuhäuslová, Z. et al. 2001: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky – Map of Potential Natural Vegetation of the Czech Republic. Praha.
- Neumann, K. – Schoch, W. – Détienné, P. – Schweingruber, F. 2000: Woods of the Sahara and the Sahel. Birmensdorf – Bern – Stuttgart – Wien.
- Novák, J. 2006: Slivínko – zpráva o antrakologické analýze – Slivínko – Anthracological analysis. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., Archeologie barbarů 2005, Praha, 148.
- 2007: Dřevinná skladba severní části Oderské brány starší doby železné z pohledu antrakologické analýzy – Early Iron Age forest communities in north part of the Oderská brána (NE Czech Republic). In: J. Beneš – P. Pokorný edd., Bioarcheologie v České republice – Bioarchaeology in the Czech Republic, České Budějovice – Praha, v tisku.
- Nožička, J. 1972: Původní výskyt smrku v českých zemích. Praha.
- Oeggel, K. – Schoch, W. 2000: Dendrological analyses of artefacts and other remains. In: S. Bortenschlager – K. Oeggel eds., The Iceman and his natural environment. The Man in the Ice 4, Innsbruck, 29–61.
- Opravil, E. 1961: Vegetační poměry Znojemska v době halštatské, Časopis Moravského muzea – vědy přírodní 46, 81–100.
- 1965: Zajímavý nález uhlíků z mladší doby kamenné na Opavsku, Zprávy arboretum (Nový Dvůr) 1, 17–18.
- 1981: Dřevěné uhlí z hutnických pecí v Sudicích (okres Blansko), Archeologické rozhledy 33, 317–319.
- 1990: Zuhelnatělé dřevo z věteřovského sídliště v Bukovicích, objekt II, Archeologické rozhledy 42, 144–146.
- Pernaud, J.-M. 2001: Postglacial vegetation history in Luxembourg: New charcoal data from the cave of la Karelsé (Waldbilling, eastern Gutland), Vegetation History and Archaeobotany 10, 219–225.

- Peške, L. – Rulf, J. – Slavíková, J. 1998:* Bylany – ekodata: Specifikace nálezů kostí a rostlinných makrozbytků – Bylany ecodata. Specifications of bone and anthracological macrorests. In: *Bylany Varia 1*, Praha, 83–118.
- Petrliková, V. – Beneš, J. 2008:* Antrakologická analýza uhlíků ze sídelního areálu doby laténské, římské a hraděštní v Lovosicích a z výrobního centra doby římské v Kyjicích, *Archeologické rozhledy* 60, 93–113.
- Pleinerová, I. 2004:* Die jungbronzezeitliche Siedlung von Hostivice bei Prag. Ihre Struktur und Besondererscheinungen. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 13*, Rahden/Westf., 225–232.
- 2005: Studny z doby stěhování národů v Hostivici-Paloukách (okr. Praha-západ) – Völkerwanderungszeitliche Brunnen in Hostivice-Palouky (Bez. Prag-West), *Památky archeologické* 96, 105–126.
- Pokorný, P. 2004a:* The effect of local human-impact histories on the development of Holocene vegetation. Case studies from Central Bohemia. In: M. Gojda ed., *Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*, Praha, 171–185.
- 2004b: Postglacial vegetation distribution in the Czech Republic and its relationship to settlement zones: Review from off-site pollen data. In: M. Gojda ed., *Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*, Praha, 395–407.
- Pokorný, P. – Boenke, N. – Chytráček, M. – Nováková, K. – Sádlo, J. – Veselý, J. – Kuneš, P. – Jankovská, V. 2006:* Insight into the environment of a pre-Roman Iron Age hillfort at Vladař, Czech Republic, using a multi-proxy approach, *Vegetation History and Archaeobotany* 15, 419–433.
- Poschold, P. – WallisDeVries, M. F. 2002:* The historical and socioeconomic perspective of calcareous grasslands-lessons from the distant and recent past, *Biological Conservation* 104, 361–376.
- Ralska-Jasiewiczowa, M. – Nalepka, D. – Goslar, T. 2003:* Some problems of forest transformation at the transition to the oligocenic. Homo sapiens phase of the Holocene interglacial in northern lowlands of central Europe, *Vegetation History and Archaeobotany* 12, 233–247.
- Rybníčková, E. – Rybníček, K. 1975:* Ergebnisse einer Paläobotanischen Erforschung. In: *Nekuda 1975*, 183–198.
- Scheel-Ybert, R. 2002:* Evaluation of sample reliability in extant and fossil assemblages. In: S Thiébaud ed., *Charcoal Analysis. Methodological Approaches, Palaeological Results and Wood Uses*. BAR International Series 1063, Oxford, 9–16.
- Schifffer, M. 1976:* Behavioral Archaeology. London – New York.
- Schoch, W. – Heller, I. – Schweingruber, F. H. – Kienast, F. 2004:* Wood anatomy of Central European Species. Bern. (www.woodanatomy.ch)
- Schwartz, D. – Thinon, M. – Goepf, S. – Schmitt, C. – Casner, J. – Rosique, T. – Wuscher, P. – Alexandre, A. – Dambrine, E – Martin, C. – Guillet, B. 2005:* Premières datations directes de défrichements protohistoriques sur les chaumes secondaires des Vosges (Rossberg, Haut-Rhin). Approche pédoanthracologique, *Geoscience* 337, 1250–1256.
- Schweingruber, F. H. 1978:* Microscopic wood anatomy. Birmensdorf.
- Slavíková, J. 1960:* Rekonstruktion des Eiben-Buchenwaldes (Taxeto-Fagetum ETTER 1947) an der mittleren Moldau (Vltava), *Preslia* 32, 389–397.
- 1976: Rekonstrukce lužního lesa u Libice nad Cidlinou – Rekonstruktion eines Auenwaldes bei Libice an der Cidlina, *Preslia* 48, 42–46.
- 1986: The reconstruction of vegetation at Bylany by means of recognized carbonized wood remains. In: I. Pavlů – J. Rulf – M. Zápotocká, *Theses on the Neolithic Site of Bylany*, *Památky archeologické* 72, 403–404.
- Slavíková-Veselá, J. 1950:* Reconstruction of the Succession of Forest Trees in Czechoslovakia on the Basis of an Analysis of Charcoal from Prehistoric Settlements, *Studia Botanica Českoslovaca* 11, 198–224.
- Smrž, Z. 1987:* Vývoj a struktura osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku, *Archeologické rozhledy* 39, 601–621.
- Stähli, M. – Finsinger, W. – Tinner, W. – Allgöwer, B. 2006:* Wildfire history and fire ecology of the Swiss National Park (Central Alps): new evidence from charcoal, pollen and plant macrofossils, *Holocene* 16, 805–817.
- Šedo, O. – Hajnalová, E. 2005:* Využití archeobotanických poznatků a geobotanických map pro predikci a rekonstrukci osídlení v pravěku a rannohistorickom období na příklade štúdie z Kysúc – Archaeobotanical data and geobotanical maps – a tool for prediction and reconstruction of prehistorical and protohistorical settlement pattern shown on the Kysuce region case study. In: *Ve službách archeologie* 6, Brno, 255–265.

- Šída, P. – Pokorný, P. – Novák, J. – Proštrředník, J. 2007: Příspěvek bioarcheologie k poznání neolitického těžebního areálu v Jistebku. In: J. Beneš – P. Pokorný edd., Bioarcheologie v České republice, České Budějovice – Praha, v tisku.
- Tengberg, M. 2002: Vegetation history and wood exploitation in the Oman peninsula from the Bronze Age to the Classical period. In: S. Thiebault ed., Charcoal Analysis: Methodological Approaches, Palaeoecological Results and Wood Uses. BAR International series 1063, Oxford, 151–157.
- Tinner, W. – Hubschmid, P. – Wehrli, M. – Ammann, B. – Conedera, M. 1999: Long-term forest fire ecology and dynamics in southern Switzerland, *Journal of Ecology* 87, 273–289.
- Waldhauser, J. – Krásný, F. 2006: Problémy konce doby laténské v Pojizeří – Probleme vom Ende der Latènezeit im Isergebiet. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., Archeologie barbarů 2005, Praha, 91–154.
- Willcox, G. 1999: Charcoal analysis and Holocene vegetation history in Southern Syria, *Quaternary Science Reviews (Special edition INQA, Symposium Ankara)*, 711–716.

Anthracological analyses in archaeology and paleoecology

The possibility to determinate a concrete species of a wood taxa is based on the presence of specific diagnostic features. Charred wood, fragments of charcoal obtained from archaeological features and contexts mostly document the composition of fuel wood in the individual settlements and production sites, further they bear evidence of the species of woods used for construction of the defunct structures, of the materials for activities of craftsmen. Classification of the samples from an archaeological site and a suitable application of statistical methods is the key methodological aspect of evaluation of the sets of macroscopic fragments of charcoal. In the first place, the anthracologic sets shall be statistically significant. 200 taxonomically determined individuals in one set can be considered as the minimum quantity of charcoal fragments, nevertheless the sets in which the number of determined fragments exceeds 500 are of ideal size. A suitably evaluated anthracologic set from archaeological contexts represents local vegetation conditions, provided it is not a case of exceptions related with remote transport.

A hierarchy of anthracologic data is an important factor. This hierarchy is in a certain extent based on the archaeological significance of the individual sets. At the basic level it is the determination of the individual fragments of charcoal. More significant is the determination of a set of charcoal fragments coming from one archaeological feature whose filling can be composed of several layers of a different genesis. A higher hierarchical level can be assigned to a series of sets of charcoal fragments from the individual features of the same archaeological component. Method of chatchment analysis offers a basic and effective way of three-dimensional evaluation of large anthracologic sets that exceed the local representativeness.

The set charcoal fragments from Bylany near Kutná Hora is of an exceptional quality and is only very roughly evaluated. The set was formed at the time when a regular network of deforested residential areas was forming in the Bohemian lowlands during the Neolithic Age. The data revealed prevalence of oak groves on dry hillsides with the predominance of the oak (*Quercus*) with the share of linden, elm tree and maple as well as admixture of woody plants typical for moister alluvium. At Bylany the existing analysis records the woody plants in relatively “natural” condition, such as we suppose for a warm and relatively humid Atlantic period. The share of elm tree (*Ulmus*) is remarkable. This fact is contributive from the point of view of tracing the gradual disappearance of this genus in Europe during the Holocene epoch. The set of charcoal fragments from Hostivice near Prague comes from features of Knovíz culture. The oak wood was unequivocally the most used sort of wood here. More hygrophilous beech (*Fagus*), which prefers milder winters and higher atmospheric humidity, was the second most frequent sort of wood. The inconsiderable occurrence of elm tree (*Ulmus*) wood is remarkable. Next to the oak, elm tree was the most frequently occurring woody plant in the Neolithic Bylany.

Hornbeam (*Carpinus*) is an extraordinarily interesting woody plant in the Czech finds, in relation to the human settlements. The increase of frequency of its occurrence is very probably related with forest pasturing that, compared with the other woody plants, it withstands well. However, in the north-eastern regions of the Czech Republic during the 4th millennium B.C., we can state a significant presence of hornbeam in the ambient of the residential area of the fortified settlement Hlinsko in the Moravian Gate where it occupied the dominant landscape position. Unlike in Moravia, in some residential areas of the historical territory of Bohemia, hornbeam is documented only very sporadically. In general the low frequency of hornbeam in anthracological material from Bohemia gives rise to many questions since in the pollen profiles from the same territory, documenting the Bronze and the Iron Ages, the hornbeam pollen occurs permanently. So far the contradiction cannot be explained unambiguously. Specific tafonomic and mechanical conditions under which hornbeam wood preserved within the sets of finds are the less probable possibility. For a long period of time the oak groves were growing in Bohemia much closer together; the density of tree level was higher and with higher share of oak than in Moravia. Unlike in Moravia, the hornbeam wood was not apparently employed much in Bohemia namely because of easy availability of the oak wood whose quality is better.

The analysis of a large set of charcoal fragments from the residential area at Lovosice dated back to the period from the La Tène to the Early Middle Ages provided statistically significant results. Comparison of the relative frequencies of charcoal from the individual periods of this settlement even made possible, in a limited degree, to follow the tendencies in the development of the tree level of the vegetation within the Porta Bohemica region. A slight increase in frequency of hazel as well as a slight decrease in frequency of lime from the La Tène period to the Early Middle Ages, as recorded in the material at Lovosice, probably indicates another gradual change in the structure of woody plants towards higher participation of woods of ecotones and early successive stages (birch, alder). Xylotomic and anthracological analyses within the ambient of the towns from the Late Middle Ages offer a completely different picture of the composition of woody plants. The complex analyses of the ambient of the Prague Old Town fortification revealed that the Prague basin was nearly completely deforested in the period between the 13th and the 14th centuries. In the case of unburned wood we found a strong relation to the structure of woody plants, transported to Prague in the course of the Late Middle Ages and the early Modern period by means of rafts, represented by fir, pine, oak and spruce. The existing state of anthracological and xylotomic analyses indicates a progressive change in the composition of woody plants during the Holocene from the relatively “natural” composition of the woody plants in the Atlantic period (5500–4000 B.C.) towards gradual formation of synanthrophised composition of woody plants at the beginning of the Subboreal period about 1000 B.C. In the course of the Iron Age (since approximately 650 B.C.) we can already note a change in the composition of woody plants in several residential areas. The composition is characterised by a larger share of the taxa of the early successive stages of the development of vegetation.

English by *Helena Vlčková*

Antrakologická analýza uhlíků ze sídelního areálu doby laténské, římské a raného středověku v Lovosicích a z výrobního centra doby římské v Kyjicích

Veronika Petrlíková – Jaromír Beneš

Úvod

Antrakologická analýza, jedna z metod archeobotaniky (Thiebault *ed.* 2002; Jacomet – Kreuz 1999), pracuje na bázi xylogomie (mikroskopická analýza dřeva) s velmi častými a v archeologické praxi poměrně nápadnými ekofakty, kterými jsou fragmenty uhlíků (spálených dřev). Výsledkem antrakologické analýzy je zjištění přítomnosti či nepřítomnosti jednotlivých taxonů v souborech a jejich relativní četnosti v nich. Charakteristická je pro analyzované soubory uhlíků taxonomická chudost na jedné straně a vysoký počet vzorků na straně druhé (často stovky a tisíce totožných určení v souboru). Přesto jsou dosavadní výsledky povzbudivé (Oprávil 1981; 1990; Kyncl 1987; Beneš 2000; Beneš *et al.* 2002; Kaplan 2002). Některé analýzy umožnily konfrontaci výsledků archeologického výzkumu s výsledky přírodovědných disciplín, jako tomu bylo v případě ojedinělé rekonstrukce vegetace v mikroregionu Lužického potoka J. Kyncla (1987), která vedla ke zpřesnění rozsahu vegetačních jednotek studovaného území v mladším období zemědělského pravěku.

Předložená práce se zabývá antrakologickou analýzou velkého souboru zuhelnatělých dřev z archeologického výzkumu nalezišť v Lovosicích a Kyjicích. Jejím základem byla bakalářská práce Veroniky Trčkové-Petrlíkové (Trčková 2002), která vznikla pod vedením druhého ze spoluautorů v Laboratoři archeobotaniky a paleoekologie JČU v Českých Budějovicích. Cílem příspěvku je rámcová paleoekologická rekonstrukce stromového patra lesní vegetace a stromů obou sídelních areálů a její interpretace z archeobotanického hlediska. Výběr obou sídelních areálů byl dán jednak blízkým datováním chronologických komponent zastoupených na obou nalezištích a také rozdílnou pozicí nalezišť v krajině severozápadních Čech.

Hodnocení výsledků antrakologických analýz je úzce spojeno s geobotanickým rekonstrukčním mapováním. Mapování R. Mikyšky, později transformované a použité pro rekonstrukci tzv. potenciální přirozené vegetace, je konstruktem, který vybírá z časového kontinua jeden „časový“ řez, přičemž jej promítá do ideální podoby. Pohled na rekonstrukce vegetace prošel od 60. let složitým vývojem. Nejprve míval naivně historizující náplň. Předpokládalo se, že vegetace, po odečtení korekcí způsobených vývojem klimatu, botanikům známým z klasického Firbasova členění holocénu, se skutečně nacházela v tomto stavu před nástupem totálního využívání krajiny ve středověku. Dnes již potenciální přirozenou vegetaci nechápeme v historickém smyslu, ale jako integrální veličinu vyjadřující pouze a jedině současný stanovištní potenciál za současných podmínek prostředí, v nichž se odrážejí i jeho nevratné změny způsobené lidskou činností (Neuhäuslová 2001). S rozvojem archeobotanických metod dochází k dalšímu posunu v chápání potenciální vegetace směrem k rekonstrukcím reálného (prehistorického) stavu vegetace, které již nejsou založeny pouze na analýze pylu, ale jsou komplexní kombinací výsledků řady metod.

Lovosický sídelní areál a jeho přírodní podmínky

Sídelní areál se nachází v oblasti nazývané Porta Bohemica. Materiál, který je předmětem tohoto pojednání, pochází z naleziště v sev. části dnešních Lovosic, v okolí křižovatky ulic Resslera a Dlouhá (obr. 1). Sídlíště leží na sprašové návěži na levém břehu Labe v nadmořské výšce ca 150 m; nachází se přibližně 5 m nad úrovní labské hladiny, vzdálenost od dnešního toku je zhruba 200 m. Od tehdejšího soutoku Labe s říčkou Modlou je prostor vzdálen ca 150 m. Nacházel se mimo inundační pásmo řeky (Salač 1987). Sledovaná oblast je vymezena na Z vrchy Českého středohoří v čele s Lovošem, na V se sídelní aglomerace dotýkala levého břehu Labe.

Pro účely naší studie omezíme podrobnější popis pouze na území o velikosti kruhu s průměrem 5 km a středem v archeologickém nalezišti (viz níže). Podle geologické mapy (Domas 1990) převládají v blízkém okolí Lovosic i v jižní a jihových. části vytyčeného kruhu spraše, na J jsou nahrazeny slínovci a jílovitými vápenci.

Obr. 1. Mapa lokality Lovosice; písmeno A označuje místo archeologického výzkumu, z něhož pochází analyzovaný soubor uhlíků; zelená barva ukazuje předpokládaný rozsah laténského produkčního a distribučního centra (podle *Salač 2000*). Podklad II. vojenské (Františkovo) mapování, zdroj podkladu © 2nd Military Survey, Section No. C 044 W 5 I, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně. Fig. 1. Map of Lovosice; letter A marks the place of archaeological site from which the analysed set of charcoal fragments was taken; green colour shows the expected scope of La Tène production and distribution centre (acc. to *Salač 2000*). The source document Ind military survey, the source of the document © 2nd Military Survey, Section No. C 044 W 5 I, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, © Laboratory of geo-information science, University of J. E. Purkyně.

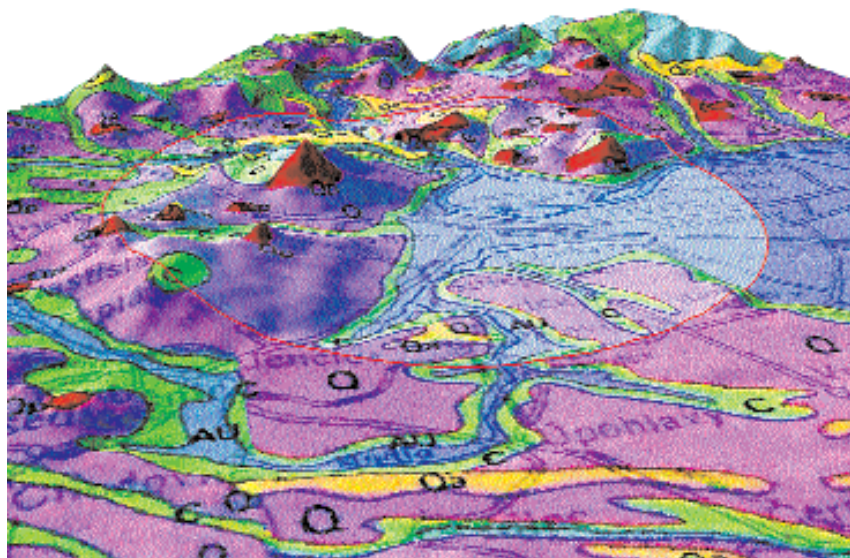

Obr. 2. Mapa lokality Kyjice; archeologické naleziště, z něhož pochází analyzované uhlíky, je vyznačeno zelenou barvou. Podklad II. vojenské (Františkovo) mapování, zdroj podkladu © 2nd Military Survey, Section No. C 041 W 5 IV, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně. Fig. 2. Map of Kyjice; archaeological site from which the analysed set of charcoal fragments was taken is outlined in green colour. The source document Ind military survey, the source of the document © 2nd Military Survey, Section No. C 041 W 5 IV, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, © Laboratory of geo-information science, University of J. E. Purkyně.

Ve zbylé výšce kruhu je podloží pestřejší: převažují deluviální kamenitohlinité sedimenty, vrcholky většiny kopců tvoří čedič, podkladem značné části území jsou prachovce, objevují se také biotiticko-muskovitické hybridní ortoruly a slínovce s jílovitými vápenci. V meandru Labe jsou fluviální štěrkopísky a naváté písky. Nivu Labe charakterizují fluviální sedimenty převážně písčito-hlinitého charakteru.

Zdejší území je řazeno do fytoregionu Tereziňské kotliny, podokresu Dolní Poohří, která je popisována jako druhově bohaté termofytikum kolinního vegetačního stupně na převážně neovulkanickém substrátu (*Skalický 1988*). Dle mapy rekonstrukční vegetace (*Mikyška a kol. 1968*) převládaly v této oblasti subxerofilní doubravy (45 %), výraznou část tvořila také vegetační jednotka luhů a olšin (26 %), která zahrnuje typ úvalových luhů v širokých aluviích nížin pahorkatin, podsv. *Ulmion* s fragmenty sv. *Salicion albae* a sv. *Salicion triandrae*, a vegetaci údolních luhů s rozšířením v úzkých údolních nivách, podsv. *Alnion glutinoso-incanae*. Dále zde byly rekonstruovány dubohabrové háje (sv. *Carpinion betuli*: 13 %), acidofilní doubravy (sv. *Quercion robori-petraea*: 8 %), 5 % plochy pravděpodobně tvořily šipákové doubravy – skalní lesostepi a 3 % květnaté bučiny (sv. *Eu-Fagion*; *obr. 3*).

Oblast byla kontinuálně osídlena od neolitu (*Salač 2000*; *Rulf – Salač – Zápotocká 1987*). Výrazně je zastoupena doba laténská, římská a raný středověk, z nichž pocházejí analyzované soubory uhlíků. Většina laténských nálezů z Resselovy ulice patří do 2. a do 1. stol. př. n. l., kdy se zde rozkládala rozsáhlá sídelní aglomerace. Prostor

Obr. 3. Trojrozměrná projekce geobotanické rekonstrukční mapy (Mikyška a kol. 1969) s vyznačeným kruhem o poloměru 5 km kolem lokality Lovosice. Trojrozměrná projekce K. Křováková, Geolab UJEP a PřF JČU České Budějovice.

AU – luhy a olšiny (Alno-Padion, *Alnetea glutinosae*, *Salicetea purpureae*), C – dubohabrové háje (*Carpinion betuli*), F – květnaté bučiny (Eu-Fagion), LF – bikové bučiny (*Luzulo-Fagion*), Qp – šípákové doubravy a skalní lesostepi (Eu-*Quercion pubescentis*, *Brometalia* pp., *Festucetalia vallesiacae*), Q – subxerofilní doubravy (*Potentilo-Quercetum*, P-Q. *pannonicum*, *Lithospermo-Quercetum*), Qa – acidofilní doubravy (*Quercion robori-petraea*).

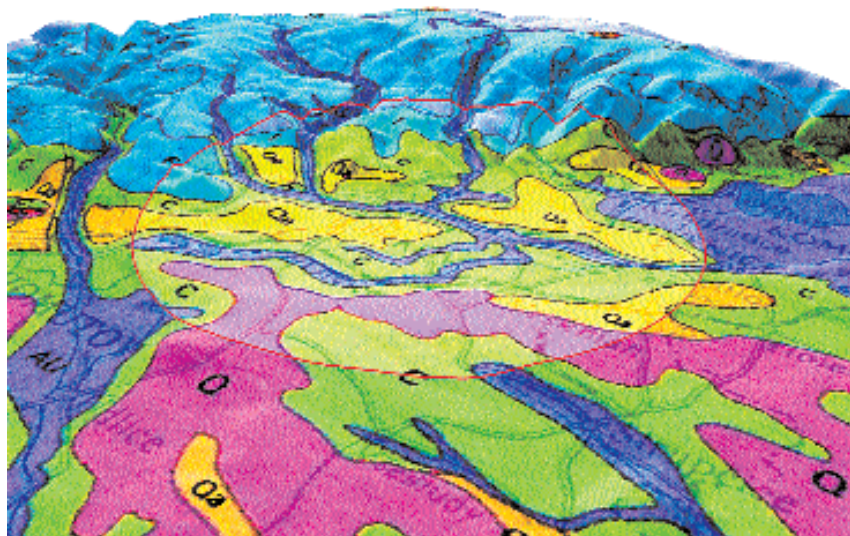
Fig. 3. Three-dimensional projection of geobotanical reconstructive map (Mikyška a kol. 1969) with outlined circuit of 5 km radius around Lovosice.

AU – alluvial plains and alder carrs (*Alno-Padion*, *Alnetea glutinosae*, *Salicetea purpureae*), C – mixed oak-hornbeam groves (*Carpinion betuli*), F – flowery beechwoods (Eu-Fagion), LF – woodrush beechwoods (*Luzulo-Fagion*), Qp – groves of oaks *Quercus pubescens* and rocky forest steppes (Eu-*Quercion pubescentis*, *Brometalia* pp., *Festucetalia vallesiacae*), Q – subxerophilous oak groves (*Potentilo-Quercetum*, P-Q. *pannonicum*, *Lithospermo-Quercetum*), Qa – acidophilous oak groves (*Quercion robori-petraea*).

dnešní Resslervy ulice se nachází poblíž jejího středu, nedaleko předpokládaného pravěkého přístavu, který patrně ležel při soutoku Modly s Labem (Salač 1987). Sídlní areál zaujímal vojensky nestrategickou polohu v nížině, proto mu bývá přisuzována role výrobního a distribučního střediska. Je doložena rozsáhlá produkce keramiky, výroba železa a kovářství, pravděpodobně i metalurgie a zpracování neželezných kovů, textilní produkce, opracování kostí, rybařství a zhotovování žernovů z křemenného porfyru (Salač 2000), také dálkový import některých komodit (Salač 1997). Poznatky o osídlení v době římské jsou podstatně méně ucelené. Sídliště se zřejmě rozkládalo na menší ploše než v době laténské, přesto patřilo k nejrozsáhlejším na našem území (Salač 2000). Doloženo je intenzivní osídlení ze starší doby římské; z této doby také existují doklady hutnictví železa a obchodu. Sídliště bylo intenzivně využíváno i v raném středověku (pol. 7. – pol. 10. stol.). V době mladohradištní intenzita zdejšího osídlení výrazně poklesla. Po určitou dobu (v období staro- a středohradištním) bylo sídliště ohrazeno příkopem, což dokládá výjimečnost této polohy (Salač 1987).

Sídlní areál Kyjice a jeho přírodní podmínky

Sídlištní a železářský komplex, z něhož pocházejí soubory uhlíků, se nacházel jihozáp. od obce Kyjice na pravobřežní terase Bíliny na velmi mírném, k SV skloněném svahu v nadm. výšce

Obr. 4. Trojrozměrná projekce geobotanické rekonstrukční mapy (Mikyška a kol. 1969) s vyznačeným kruhem o poloměru 5 km kolem lokality Kyjice. Legenda viz obr. 3. Trojrozměrná projekce K. Křováková, Geolab UJEP a BF JČU České Budějovice.

Fig. 4. Three-dimensional projection of geobotanical reconstructive map (Mikyška et al. 1969) with outlined circuit of 5 km radius around Kyjice. For legend refer to fig. 3.

280–288 m (obr. 2; Smrž 1978). Kyjice leží v Mostecké pánvi, tektonické sníženině s plochým až pahorkatinným reliéfem říčních teras, ve vzdálenosti asi 2 km vzdušnou čarou od úpatí Krušných hor.

V této oblasti sbírá své přítoky Bílina. Po svazích Krušných hor, které se zvedají k Přísečnické planině (800–900 m n. m.), stéká Kunratický potok a Lužec. Z J se k Bílině připojuje Otvícký potok. Podle geologické mapy (Kralík 1990) je podloží nejbližšího okolí naleziště tvořeno fluvialními a profluvialními štěrkopísky, které místy nahrazuje jílovitý vývoj mosteckého souvrství. Štěrkopísky v zužujícím se pruhu pokračují k sev. části území, vymezeného pro účely této práce opět jako kruh o poloměru 5 km. V jižní části tohoto území převažují jílové vrstvy s místy se objevujícími štěrkopísky a sprašemi. Podložím záp. a severozáp. části území je granitový porfyr a ortoruly. Geologické informace o vých. části území chybějí, protože byla odtěžena, a proto není zobrazena na dostupných mapách.

Kyjická oblast je podle regionálně fytogeografického členění součástí Podkrušnohorské pánve, která je charakterizována jako poměrně druhově jednotvárné termofytikum kolinního až suprakolinního vegetačního stupně v oblasti relativního srážkového nedostatku na poměrně chudém substrátu (Skalický 1988). Podle rekonstrukční mapy vegetace (Mikyška a kol. 1969) zahrnoval okruh 5 km kolem sídliště následující vegetační jednotky: Dubohabrové háje (sv. Carpinion betuli) představovaly 45 % sledované plochy, acidofilní doubravy (sv. Quercion robori-petraea) tvořily 20 % plochy, vegetační jednotka luhů a olšin 12 % plochy, subxerofilní doubravy 13 % plochy, květnaté bučiny (sv. Eu-Fagion) 7 % plochy a na sev. okraj území zasahovaly i bikové bučiny (sv. Luzulo-Fagion), zabírající 3 % plochy v místech, kde se výrazněji zvedají svahy Krušných hor (obr. 4). Podle současných podnebných map patří Kyjice do oblasti s mírně teplým, mírně vlhkým klimatem s mírnou zimou a Lovosice jsou součástí oblasti se suchým, mírně teplým klimatem s mírnou zimou (Klouček 1968). Tyto údaje ukazují zřejmě i relativní situaci v pravěku (k tomu Rulf 1983).

Sídlištní a výrobní polykulturní areál Kyjice se skládá ze dvou prostorově oddělených komplexů o celkové rozloze 30 ha. Nejstarší nálezy jsou datovány do neolitu. Kontinuálně byla tato lokalita osídlena od doby laténské (400 př. n. l. – 0) do starší doby římské (0 – 2. stol. n. l.). V komplexu I (25 ha) převažují výrobní objekty, zatímco v komplexu II (5 ha) jsou to objekty sídlištní (Smrž 1981). Vazba mezi sídlištěm a místem hutnění se zdá být užší v době římské (Salač 1999). Celkově zde bylo odkryto 40 železářských pecí, z nichž některé byly součástí

výrobních objektů, a 8 pecí vyhřívacích. Typ železářských pecí nebylo možné rekonstruovat. Byla nalezena také 4 spálená místa – možné stopy po milířích. Sídliště v Kyjicích lze charakterizovat jako vyspělou železářskou osadu, jejíž produkce byla pravděpodobně směřována do jejího okolí, nikoliv však pro dálkový obchod (*Smrž 1978*).

Metoda antrakologického studia a materiál

Uhlíky byly vybírány na obou nalezištích archeology ručně. Bohužel metoda záměrného proplavení části či celého objektu, díky níž je možno zachytit i malé úlomky méně častých druhů, nebyla u nás v době těchto výzkumů ještě rozšířena (*Hajnalová 1995*). Souběžně s naší analýzou provedla rozbor rostlinných makrozbytků lovosického sídliště V. Čulíková (2008). Součástí její práce je také analýza zuhelnatělého dřeva z téže lokality: výsledky obou rozborů, tedy jak neplaveného, tak plaveného materiálu jsou ve vzájemné shodě. Jistou výhodou neplaveného zuhelnatělého dřeva, které je tématem naší práce, je skutečnost, že pochází z nesrovnatelně pestřejšího spektra archeologických vrstev a kontextů, umožňujících porovnání relativní četnosti.

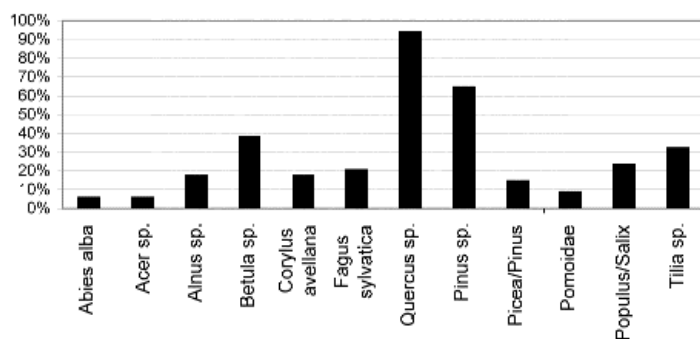
Odlíšným procesem laboratorního zpracování prošla zhruba polovina vzorku č. 641 z Kyjic. Uhlíky v tomto vzorku byly vybrány archeology z objektu i s hlinou, která byla proplavena v budějovické laboratoři: obsah pytle byl rozmíchán v 5 l vody a poté slit přes síto s velikostí ok 0,8 mm. Tento postup byl zopakován třikrát. Fragmenty zachycené sítím byly po usušení určovány. Determinace proběhla podle mikroskopické anatomické struktury. Byla použita metoda ručního lámání, při níž je uhlík transversálně rozlomen ručně či s pomocí žiletky a následně určován pod mikroskopem s dopadajícím světlem na příčném podélném a tangenciálním lomu. Příčný řez byl pozorován pod binokulární lupou Olympus C011 s nastavitelným zvětšením 0,67–4x, pro tangenciální a radiální řezy byl použit mikroskop Meopta se zvětšením objektivu 10x a vyměnitelnými okuláry se zvětšením 8x nebo 15x. Vybrané vzorky byly kontrolovány v r. 2005 na mikroskopu Olympus CX31 (J. Beneš). Uhlíky byly určovány s pomocí srovnávací sbírky recentního dřeva, později i moderního dřeva zuhelnatělého a podle anatomického atlasu (*Schweingruber 1978*). Nejasné determinace byly konzultovány v archeobotanických laboratořích ARÚ SAV v Nitře a ARÚ AV ČR v Praze.

Botanické druhové rozlišení jednotlivých taxonů je při analýze uhlíků ve většině případů nedosažitelné, proto je užito jen rodových jmen. U těch rodů, které v naší flóře zastupuje jen jeden druh, je uvedeno i pojmenování druhu. U některých uhlíků bylo druhové (rodové) určení znemožněno mechanickým poškozením, deformací při hoření či mineralizací. Tyto uhlíky byly zařazeny do kategorie neurčeno, nebo byly určeny pouze jako listnaté či jehličnaté, a s těmito kategoriemi nebylo dále při hodnocení pracováno, stejně jako s kategorií borka. Kategorie *Pinus/Picea* a *Populus/Salix* byly užity, protože tyto rody se vzájemně obtížně odlišují a v některých případech je odlišení nemožné. Podobně je tomu s rody patřícími do podčeledi Pomoideae (*Crataegus* sp., *Sorbus* sp. příp. *Malus* sp. a *Pyrus* sp.), kde je bližší určení možné jen v některých případech.

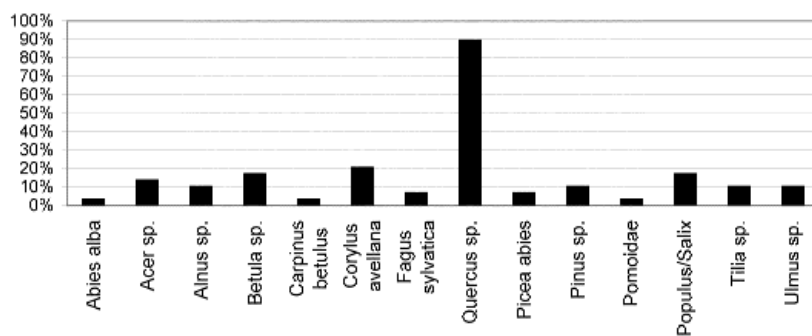
Pro další hodnocení bylo užito relativní četnosti (tedy údaje, v kolika procentech souborů se určitý taxon vyskytoval, bez zohlednění množství kusů uhlíků příslušejících k tomuto taxonu). Množství kusů uhlíků může za určitých podmínek vypovídat o struktuře užívání dřeva a o tafonomických procesech, proto byly tyto charakteristiky skupin uvedeny v tabulkách. Zúžení informace do kategorie *přítomný/nepřítomný* umožňuje minimalizovat vliv antropogenního faktoru pro účel rekonstrukce vegetace (*Assouti – Hather 2001*). Soubory byly hodnoceny jak s ohledem na lokalitu a dobu, tak podle typu objektu, z nichž pocházely. Celkově bylo určeno 10 492 uhlíků, z toho 3274 uhlíků pocházelo z lovosického naleziště a 7218 z naleziště Kyjice (zjednodušená zdrojová data jsou uvedena v tab. 1 až 6).

Výsledky našich rozborů byly v podobě relativních četností porovnávány s dostupnými pyloanalytickými záznamy (*Jankovská 1988; Pokorný 2004a; 2004b*) a s rekonstrukční mapou vegetace (*Mikyška a kol. 1969*). Použitá pojmenování ze syntaxonomické klasifikace je třeba chápat jako pomocná, s vědomím, že nelze položit rovnítko mezi společenstva fosilní a recentní. Bylo užito méně specifikujících jednotek (svazy, příp. podsvazy), které zahrnují širší spektrum společenstev, jež mohly růst v nám nikoliv úplně známých podmínkách.

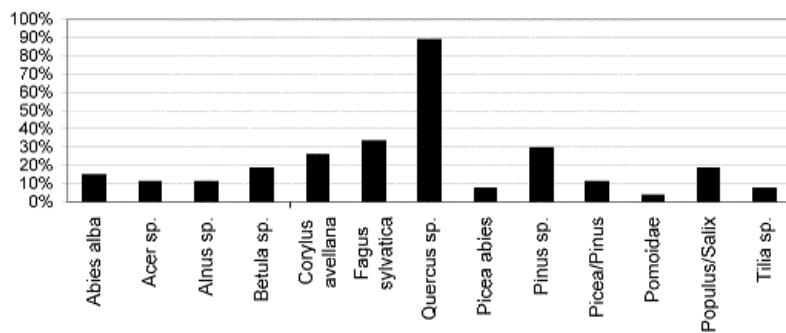
Pro porovnání výsledků s rekonstrukční mapou vegetace se ukázala být vhodnou metoda analýzy dostupnosti (*site catchment analysis; Higgs 1975; Smetánka 1975*). Rentabilitu každého území lze měřit poměrem jeho zdrojů a časovými či energetickými nároky spojenými s jejich využitím. V době železné a římské považujeme dálkový transport dřeva, např. pomocí vodní cesty, za málo pravděpodobný. Předpokládaný areál dostupnosti byl pro Lovosice a Kyjice vymezen mechanicky jako kruh o poloměru 5 km se středem v sídlišti. Jinou možností by bylo využít k výpočtu areál modelovaný nástroji GIS (*Tomkins et al. 2004; Watanabe 2004*). Těto možnosti jsme však nevyužili, neboť to z hlediska geomorfologie i očekávaných výsledků nebylo nutné. V případě lovosického a kyjického sídelního areálu lze předpokládat, že sběrná nebo těžební oblast dřeva byla koncentrována v rovinném okolí obou sídlišť, nanejvýš zasahovala do svahů Českého středohoří nebo Krušných hor.

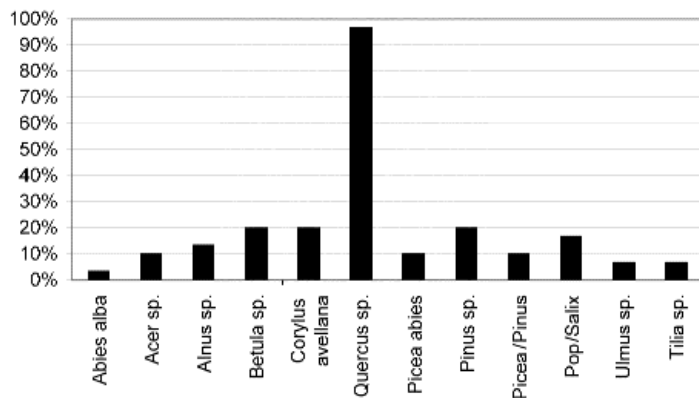
Obr. 5. Lovosice. Relativní četnost dřevin v souborech z doby laténské (34 souborů, n = 2376).
Fig. 5. Lovosice. Relative frequencies of taxa in the sets dated to the La Tène period (34 sets, n = 2376).

Obr. 6. Lovosice. Relativní četnost dřevin v souborech doby římské (29 souborů, n = 813).
Fig. 6. Lovosice. Relative frequencies of taxa in the sets dated to the Roman period (29 sets, n = 813).

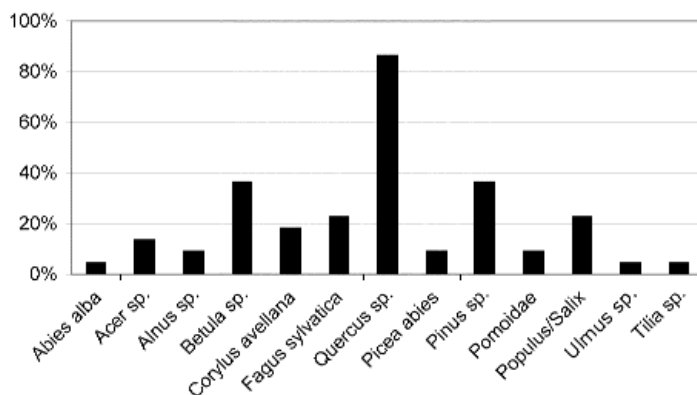
Obr. 7. Lovosice. Relativní četnost dřevin v souborech z raného středověku (27 souborů, n = 1036).
Fig. 7. Lovosice. Relative frequencies of taxa in the sets dated to the Early Middle Ages (27 sets, n = 1036).

Obr. 8. Lovosice. Relativní četnost dřevin v souborech z polozemnic (30 souborů, n = 1025).
Fig. 8. Lovosice. Relative frequencies of taxa in the sets from semi-sunken houses (30 sets, n = 1025).

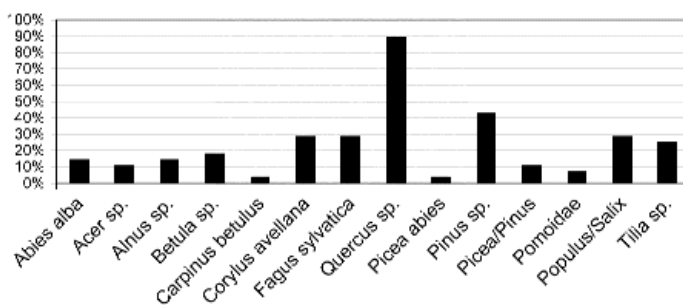
Obr. 9. Lovosice. Relativní četnost dřevin v souborech z obsahu vrstev (22 souborů, n = 791).

Fig. 9. Lovosice. Relative frequencies of taxa in the sets from the contents of layers (22 sets, n = 791).

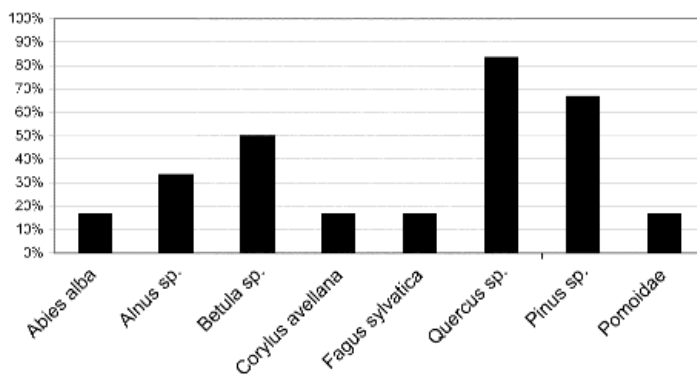
Obr. 10. Lovosice. Relativní četnost dřevin v souborech z jam (28 souborů, n = 1327).

Fig. 10. Lovosice. Relative frequencies of taxa in the sets from pits (28 sets, n = 1327).

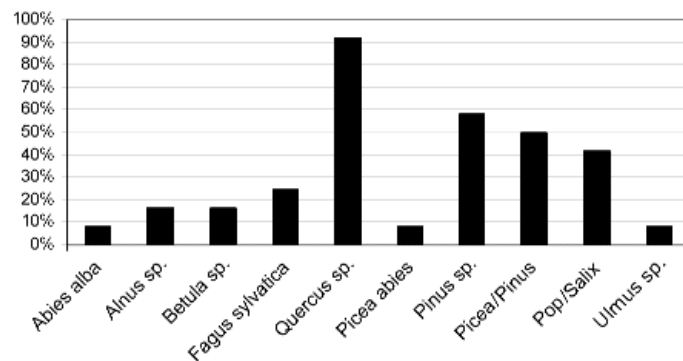
Obr. 11. Relativní četnost dřevin v souborech z kůlových jamek a žlabů doby laténské (6 souborů, n = 128).

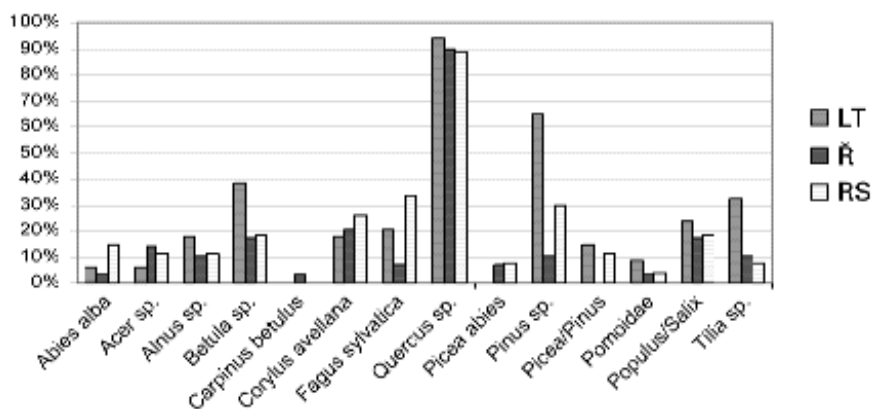
Fig. 11. Relative frequencies of taxa in the sets from prop holes and furrows dated to the La Tène period (6 sets, n = 128).

Obr. 12. Kyjice. Relativní četnost dřevin v souborech z pecí.

Fig. 12. Kyjice. Relative frequencies of taxa in the sets from furnaces.

Obr. 13. Srovnání relativních četností dřevin v souborech z Lovosic z doby laténské, římské a raného středověku (v kolika % souborů datovaných do určité doby se daná dřevina vyskytovala). LT – doba laténská, Ř – doba římská, RS – raný středověk.

Fig 13. Comparison of relative frequencies of taxa in the sets from Lovosice dated to the La Tène and Roman periods and from the Early Middle Ages (in how many % of the sets dated to a certain period did the given woody species occur; LT = La Tène period, Ř = Roman period, RS = Early Middle Ages).

Lze předpokládat, že oba sídelní areály měly ve svém okolí natolik výsadní postavení, že vliv ostatních sídel na velikost a tvar využívaného areálu byl zanedbatelný. Řeka Labe není v případě Lovosic považována za překážku, protože z této doby je doložena poměrně rozvinutá lodní doprava (Salač 1997). Řeka Bílina nedosahuje v blízkosti Kyjic takových rozměrů, aby znemožnila přebrození.

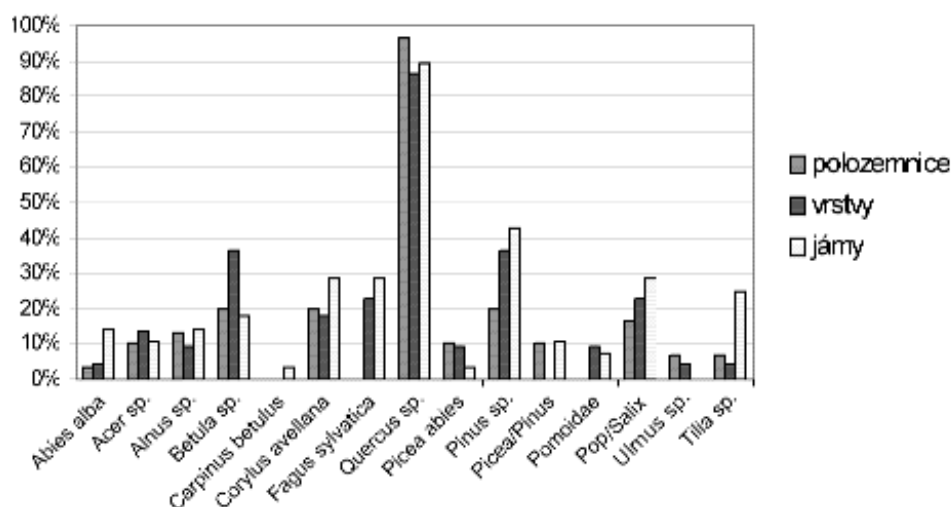
Výsledky antrakologické analýzy

Lovosice

Z naleziště Lovosice bylo určeno celkem 3274 uhlíků z 56 souborů (z toho hodnoceno 3233 uhlíků). Z **doby laténské** bylo určeno 2399 uhlíků (hodnoceno 2376 uhlíků) ze 34 souborů. Typy objektů zahrnují polozemnice (6 souborů), jámy (12 souborů), studny (2 soubory), kúlové jamky nebo žlab (6 souborů) a 8 souborů pocházelo z obsahu vrstev. Relativní četnost zastoupených druhů ukazuje obr. 5. Převládá rod *Quercus* (dub), ale velmi vysoké je i zastoupení rodu *Pinus* (borovice). Zajímavé je poměrně vysoké zastoupení rodů *Betula* (bříza) a *Tilia* (lípa). Mírně vyšší je také zastoupení rodů *Populus/Salix* (topol/vrba), *Fagus sylvatica* (buk), *Alnus* (olše) a podčeledi Pomoideae. Z dalších dřevin soubory obsahovaly: *Abies alba* (jedle bělokora), *Acer* (javor), *Corylus avellana* (líška obecná) a kategorii *Picea/Pinus* (smrk/borovice). Celkově můžeme říci, že procentuální zastoupení rodů je poněkud rovnoměrnější než v dalších obdobích.

Z **doby římské** pocházelo 29 souborů, které obsahovaly 814 uhlíků (hodnoceno 813 uhlíků). Soubory byly původně součástí polozemnic (13 souborů), jam (6 souborů) a obsahů vrstev (9 souborů). Obr. 6 zobrazuje relativní zastoupení rodů obsažených v těchto souborech. Dominance rodu *Quercus* (dub) je v tomto období nejvýraznější, což je způsobeno spíše nízkým zastoupením ostatních taxonů (nedosahují více než 20 %) než vyššími hodnotami zastoupení rodu *Quercus*. Nejvýraznější je pokles zastoupení rodu *Pinus* (borovice). Ve srovnání s hodnotami pro dobu laténskou lehce vzrůstá zastoupení rodů *Acer* (javor) a *Corylus avellana* (líška obecná). Nově se objevují rod *Ulmus* (jilm), *Carpinus betulus* (habr) a odlišitelný je i *Picea abies* (smrk ztepilý). Absence souborné kategorie *Picea/Pinus* nemá vypovídací hodnotu.

Do **raného středověku** bylo datováno 27 souborů, které obsahovaly 1053 uhlíků (hodnoceno 1036 uhlíků). Soubory pocházely z polozemnic (11 souborů), jam (12 souborů) a 5 souborů bylo součástí obsahu vrstev. Při porovnání relativních četností jednotlivých taxonů (obr. 7) je převažujícím

Obr. 14. Srovnání relativních četností dřevin v souborech z Lovosic rozdělených podle typů objektů (v kolika % souborů pocházejících z určitého typu objektu se dřevina vyskytovala).

Fig. 14. Comparison of relative frequencies of taxa in the sets from Lovosice classified according to the types of features (in how many % of the sets coming from a certain type of feature did the given woody species occur).

rodem opět *Quercus* (dub). Ve srovnání s dobou římskou výrazněji vzrůstá zastoupení rodu *Fagus sylvatica* (buk lesní), které zde dosahuje maxima ze sledovaných období, a rodu *Pinus* (borovice), které ale zůstává nižší než v době laténské. Pokračuje mírný vzestup *Corylus avellana* (líška obecná) a lehce vzrůstá i podíl *Abies alba* (jedle bělokora). V raně středověkých souborech naopak mírně klesají hodnoty rodu *Acer* (javor) a *Tilia* (lípa). Stabilně nízké zůstává zastoupení podčeledi Pomoideae, kategorií *Populus/Salix* a *Picea abies*.

Při rozdělení souborů z Lovosic podle datace jsou v každém archeologickém období odlišitelné skupiny vzorků pocházející z výplní jam, polozemnic a obsahů vrstev. Pro ověření příp. rozdílů mezi obsahy objektů byly tyto skupiny hodnoceny bez ohledu na dataci. Šest souborů z doby laténské pocházelo z kúlových jamek (nebo žlabu), ale protože počet souborů i obsažených uhlíků byl výrazně nižší než u ostatních skupin a na rozdíl od nich pocházely pouze z jedné doby, byly hodnoceny zvlášť bez přímého srovnání s nimi.

Mezi typy objektů nejsou výrazné rozdíly v obsažených dřevinách. Ve všech objektech převažuje rod *Quercus*, ale liší se v zastoupení dalších rodů. V polozemnicích (30 souborů, 1025 uhlíků) je dominance rodu *Quercus* nejzřetelnější, protože všechny ostatní rody dosahují nejvýše 20 % (*Corylus avellana*, *Betula*, *Pinus*; obr. 8). Ve vzorcích, jež byly součástí obsahu vrstev (22 souborů, 791 uhlíků), je vyšší zastoupení rodu *Betula* a *Pinus*, lehce vyšší zastoupení mají i rody *Populus/Salix* a *Fagus sylvatica* (obr. 9). Ve vzorcích z jam (28 souborů, 1327 uhlíků) jsou více zastoupeny dřeviny *Pinus*, *Fagus sylvatica*, *Populus/Salix*, výrazně vyšší je zastoupení rodů *Pinus* a *Tilia*. Pouze v těchto vzorcích chybí rod *Ulmus*, a naopak pouze v nich je obsažen *Carpinus betulus* (obr. 10). Materiál pocházející z kúlových jamek/žlabu (6 souborů, 128 uhlíků) je výrazně druhově chudší (obr. 11). Převažuje rod *Quercus*, ale poměrně silně je zastoupen i rod *Pinus*. Výraznější je zastoupení rodů *Betula*, *Alnus* a podčeledi Pomoideae. Nejméně jsou zastoupeny *Abies alba*, *Corylus avellana* a *Fagus sylvatica*.

Kyjice

Z nálezště Kyjice byly analyzovány uhlíky ze 17 objektů. Největší skupinu tvoří 9 objektů doby římské, z nichž 8 tvoří železářské pece a 1 pec na vypalování keramiky. Dva objekty byly pravděpo-

dobně vyhřívací pece z doby laténské či římské. Jeden objekt pochází z období řívnáčské kultury nebo kultury zvoncových pohárů a dva objekty nebyly archeologicky datovány. Ve skupině výrobních objektů je možno odlišit skupinu vzorků pocházejících z pecí (železářských, vyhřívacích a keramických), které mohou vypovídat o složení specificky používaného dřeva. Tato skupina zahrnovala 12 souborů datovaných do pravěku: přelomu doby laténské a římské a dále doby římské (6684 uhlíků). Při porovnání relativní četnosti zastoupených druhů (obr. 12) je nejčastějším rodem *Quercus* (dub), poměrně vysoké zastoupení má rod *Pinus* (borovice). Kategorie *Picea/Pinus* (smrk/borovice) je obsažena v polovině souborů. Dále jsou výrazněji zastoupené rody *Populus/Salix* (topol/vrba) a *Fagus sylvatica* (buk). Rody *Alnus* (olše), *Betula* (bříza), *Ulmus* (jilm), *Picea abies* (smrk ztepilý) a *Abies alba* (jedle bělokora) byly obsaženy jen v malém procentu souborů.

Hodnotitelné s ohledem na obraz tehdejší vegetace jsou pouze soubory z pecí doby římské. Celkem obsahovaly 3511 fragmentů, z toho bylo hodnoceno 3366 uhlíků. Druhové spektrum zůstává stejné jako u souborů pocházejících ze všech pecí. Při porovnání relativní četnosti jednotlivých taxonů v souborech převládá rod *Quercus* (dub), vysoké zastoupení kategorie *Picea/Pinus* (smrk/borovice) má v případě snahy o rekonstrukci vegetace poněkud rozporuplnou hodnotu. Poměrně četný je i samotný rod *Pinus* (borovice). Nejnížší zastoupení mají dřeviny *Ulmus* (jilm), *Picea abies* (smrk) a *Abies alba* (jedle bělokora). Soubory uhlíků z Kyjic jsou druhově chudší (10 rodů) v porovnání se soubory z Lovosic (15 rodů).

Diskuse

Antrakologická analýza uhlíků z Lovosic a Kyjic nabízí specifický pohled na stromové patro zaniklé vegetace významných sídelních areálů a okolí. Poměry identifikovaných dřevin nejlépe reprezentují grafy relativních četností uhlíků. Soubory z **Lovosic** (viz obr. 5, 6, 7) ilustrují měnění se míru antropického vlivu na okolní porosty. V době laténské se ukazuje rovnoměrnější zastoupení dřevin (obr. 5), odrážející širší spektrum potřeb rozvinutého sídliště. Poměrně silné je zastoupení dřevin často užívaných v železářství (*Pinus*, *Quercus*; Pleiner 1958). V době římské sledujeme mírný pokles intenzity osídlení i celkově nižší zastoupení většiny dřevin s výjimkou dubu (obr. 10). Doba stěhování národů není zastoupena v Lovosicích vůbec, přičemž z jiné části České kotliny je registrován pokles intenzity osídlení a proces regenerace lesa (Beneš – Pokorný 2001).

Srovnání relativních četností jednotlivých dřevin v hlavních obdobích (obr. 13 a 14) ukazuje na tyto možné interpretace: Vzrůstající křivka relativní četnosti lísky může vypovídat o stoupajícím ovlivnění a prosvětlení porostů člověkem, příp. o záměrném pěstování tohoto druhu pro oříšky. Klesající množství uhlíků lípy od doby laténské k ranému středověku je možné spojit s její nízkou schopností zmlazovat (Klika 1940) a se stoupajícím antropickým tlakem. Lípa špatně zmlazuje v pastevních lesích, zato však dobře při pařežinovém hospodaření (minimálně stejně dobře jako habr; za informaci děkujeme P. Pokornému). Dokladem stoupající míry ovlivnění okolních porostů člověkem jsou i mírně klesající hodnoty zastoupení rodu *Quercus* (dub). Otázkou je vzrůstající zastoupení buku (*Fagus sylvatica*) v souborech z raného středověku.

Porovnáme-li výsledky antrakologické analýzy z Lovosic z jednotlivých období navzájem, zjistíme, že druhové spektrum zůstává téměř shodné s výjimkou habru (*Carpinus betulus*), který se v souborech vyskytuje pouze v době římské, dále smrku (*Picea abies*), vyskytujícího se v době římské a v raném středověku, a jilmu (*Ulmus*), zaznamenaného pouze v době římské. Absence těchto dřevin v některých obdobích však pravděpodobně souvisí s jejich celkově nízkým zastoupením v souborech. Překvapivé je nízké zastoupení habru (*Carpinus betulus*). Tato dřevina by měla být jednou z hlavních komponent dubohabrových hájů, jejichž relativní zastoupení bychom v okolí sídliště předpokládali (13 % z vymezené plochy prostoru dostupnosti). Podle analýzy pylu z Komořanského jezera (Jančůvská 1988) se v Podkrušnohoří habr prokazatelně uplatňoval. Analýza pylového profilu v dolním Poodří v Zahájí jižně od Libochovic ukázala relativně hojné zastoupení pylu habru zhruba od doby 2300 př. n. l. do ca 1000 př. n. l. Naproti tomu další pylový profil ze vzdálenější polabské nížiny z Tišic ukázal relativně nízké a časově pozdní zastoupení pylu habru v profilu, kdy se zde tato dřevina objevuje až zhruba po r. 500 př. n. l. (Pokorný 2004a). Je tedy možné, že jak analýza pylu, tak antra-

Obj.	typ	datace	vrstva	sáč.	Abies	Alnus	Bet	Fag	Quer	Pic	Pin	Pic/Pin	Pop/Salix	Ulmus	borka	jehlič.	list.	neurč.	celk.
169	jáma	ŘK/KZP	výplň	239					3		14	6				5			28
286	kúl. jamka	nedat.		302					3										3
299	žel. pec	Ř	výplň	481					110									1	111
327	žel. pec	Ř		493					16			3						1	20
361	výr. objekt	Ř	51	429		449			305	3	392	10	17		37		1	32	1246
373	žel. pec	Ř		374			1	12	95		12		10					14	144
429	žel. pec	Ř	výplň	618					365		1	1			1	2		20	390
480	žel. pec	Ř		467							22	5							27
498	žel. pec	Ř	pec	557					1		16	3							20
513	žel. pec	Ř	výplň	566	24	1	5		29			1	125	7				5	197
544	keram. pec	Ř		611					1324									31	1395
556	pec bez fce	pravěk	výplň	606					35		45		3			27	39	18	167
511	chata s pec	pravěk		590									3						3
563	pec bez fce	nedat		634					65				51		1			23	140
565	pec vyhř?	LT či Ř		641				20	1383						5		14	5	1427
565	pec vyhř?	LT či Ř		642				59	1767				6		10		47	4	1893
568	dno jámy	pravěk	výplň	636							33					14			47

Tab. 2. Kyjice. Zdrojová data antrakologického určení (Be – *Betula*, Pic – *Picea*, Pin – *Pinus*, Fag – *Fagus*, Quer – *Quercus*, Pop – *Populus*).

Tab. 2. Kyjice. Source data of the anthracological determination (Be – *Betula*, Pic – *Picea*, Pin – *Pinus*, Fag – *Fagus*, Quer – *Quercus*, Pop – *Populus*).

kologická analýza reprezentuje pouze lokální a extralokální vegetaci, která se mohla kilometr od kilometru výrazně lišit (srov. *Dreslerová – Pokorný 2004*).

Není jasné, proč bylo v souborech habrové dříví málo zastoupeno. Dřevo tohoto stromu je tvrdé a těžké, proto špatně štípatelné. Je výhřevné, ale málo trvanlivé. Podobné vlastnosti má dřevo dubu, které je však trvanlivější. Ačkoliv příčinou nízkého zastoupení habru ve studovaných souborech může být skutečná nízká četnost habru v okolí lovosického sídelního areálu, je třeba vzít v úvahu především metodiku separace uhlíků z archeologické uložení. Porovnáním našich výsledků (archeology ručně vybíraný materiál) s výsledky analýzy *V. Čulíkové (2008: antrakologický materiál separovaný převážně plavením)* dospějeme k zajímavému závěru. V plaveném materiálu je zuhelnatělé dřevo habru přítomno pravidelně od doby laténské do raného středověku, frekvenci výskytu habru v plavených vzorcích z archeologických objektů není možné zjistit z důvodu tehdejšího systému archeobotanického vzorkování bez přítomnosti archeobotanika.

Obecně vysoké hodnoty dubu (*Quercus* sp.), které byly v Lovosicích zjištěny, jsou pravděpodobně odrazem skutečnosti, že dubové dříví bylo obecně od neolitu do konce raného středověku (*Beneš 2004; 2006*) využíváno jako hlavní konstrukční dřevina. Pokud byly na konstrukce používány kmeny a větší větve dubu, pak byly menší větve jistě použity jako palivo. Opticky se tak nadhodnocuje zastoupení dubu v okolní vegetaci.

Výsledky antrakologické analýzy odpovídají rámcově jednotkám mapovaným v okolí sídliště (*obr. 3*), musíme však mít stále na paměti, že model potenciální přirozené vegetace nevychází z archeobotanických dat, která mohou indikovat (a často indikují) odlišnou skladbu lokální vegetace. Součástí jednotky luhů a olšin byly rody *Alnus*, *Populus*, *Salix* a *Ulmus*. V souborech převažuje rod *Quercus*, který byl asi nejhojnější dřevinou v okolí sídliště (subxerofilní doubravy, dubohabrové háje, acidofilní doubravy, šípákové doubravy, příp. příměs *Quercus robur* v tvrdém luhu). *Carpinus betulus* byl součástí dubohabrových hájů. Líska (*Corylus avellana*) mohla být součástí keřového patra dubohabro-

Lovosice	doba latéská			doba římská			raný středověk		
	počet	četnost	%	počet	četnost	%	počet	četnost	%
<i>Abies alba</i>	16	2	5,88	3	1	3,448	82	4	14,81
<i>Acer</i> sp.	2	2	5,88	20	4	13,79	6	3	11,11
<i>Alnus</i> sp.	34	6	17,64	15	3	10,34	5	3	11,11
<i>Betula</i> sp.	60	13	38,23	47	5	17,24	38	5	18,51
<i>Carpinus betulus</i>				21	1	3,44			
<i>Corylus avellana</i>	84	6	17,64	21	6	20,68	25	7	25,92
<i>Fagus sylvatica</i>	24	7	20,58	27	2	6,89	162	9	33,33
<i>Quercus</i> sp.	1862	32	94,11	610	26	89,65	770	24	88,88
<i>Picea abies</i>				3	2	6,89	4	2	7,4
<i>Pinus</i> sp.	161	22	64,7	7	3	10,34	98	8	29,62
<i>Picea/Pinus</i>	61	5	14,7				15	3	11,11
Pomoideae	5	3	8,82	2	1	3,44	4	1	3,7
<i>Populus/Salix</i>	32	8	23,52	11	5	17,24	92	5	18,51
<i>Tilia</i> sp.	35	11	32,35	10	3	10,34	11	2	7,4
<i>Ulmus</i> sp.				11	3	10,34			
borka	20	10	29,41	1	1	3,44	15	4	14,81
jehličnaté	1	1	11,94						
listnaté									
neurčeno	3	3	8,82				2	2	7,4
celkem	2399	34	100	813	29	100	1036	27	100

Tab. 3. Seznam taxonů a jejich charakteristiky pro dobu latéskou, římskou a raný středověk (četnost = počet souborů, v nichž byl daný taxon zastoupen; % = % souborů, v nichž byl taxon obsažen).

Tab. 3. List of taxa and their characteristics for the periods of La Tène, Roman and Early Middle Ages (frequency = number of sets in which the taxon in question occurred; % = % of sets which contained the respective taxon).

vých hájů, subxerofilních doubrav apod. Rody podčeledi Pomoideae mohly být součástí subxerofilních doubrav. Rod *Betula* mohl růst v doubravách a jinde jako pionýrská dřevina časného sukcesního stadia. Další dřeviny byly pravděpodobně přimíšeny do společenstev na stanovištích se skeletovým podkladem (např. subxerofilní doubravy – *Acer* a *Tilia*) a mohly být doprovodnými dřevinami květnatých bučin (*Abies alba*). *Fagus sylvatica* byl hlavní dřevinou květnatých bučin a mohl tvořit příměs i v dalších společenstvech. Rod *Pinus* byl zřejmě poměrně silně zastoupen v některých partiích acidofilních doubrav (např. na podkladu vátných písků na pravobřežní terase Labe).

Zastoupení smrku v souborech je velmi nízké, byť je evidován v historických pramenech v nížinách České kotliny překvapivě často (Nožička 1972). Vyskytoval se pravděpodobně na zvláštních podmáčených stanovištích, která v prostoru sídelního areálu a jeho okolí nelze předpokládat, v širším zázemí jej však nelze vyloučit. Pyloanalytické profily v Zahájí a Tišicích (Pokorný 2004a) poskytly údaje o sice nízké, ale nepřetržité přítomnosti smrku v tehdejší krajině, je však možné, že byl vázán na nejbližší trvale zamokřené okolí sedimentárních těles, odkud se pylové profily odebírají.

Vyloučen také není import smrku vodní cestou, antrakologické analýzy jej však neprokazují, byť Labe sloužilo po celý pravěk jako dopravní cesta.

Ze srovnání relativních četností dřevin v jednotlivých typech objektů (polozemnice, jámy) a obsahu vrstev (obr. 14) je zřejmé, že soubory se neliší obsaženými dřevinami s výjimkou *Carpinus betulus* a rodu *Ulmus*, jejichž zastoupení je v souborech velmi malé a lze je zdůvodnit vlivem náhodného antropogenního faktoru a metodikou odběru vzorků. Lze pozorovat výraznější dominanci

Lovosice	polozemnice			obsah vrstev			jámy		
	počet	četnost	%	počet	četnost	%	počet	četnost	%
<i>Abies alba</i>	9	1	3,33	12	1	4,54	76	4	14,28
<i>Acer</i> sp.	11	3	10	4	3	13,63	12	3	10,71
<i>Alnus</i> sp.	9	4	13,33	13	2	9,09	18	4	14,28
<i>Betula</i> sp.	33	6	20	77	8	36,36	20	5	17,85
<i>Carpinus betulus</i>							21	1	3,57
<i>Corylus avellana</i>	24	6	20	75	4	18,18	17	8	28,57
<i>Fagus sylvatica</i>				73	5	22,72	86	8	28,57
<i>Quercus</i> sp.	773	29	96,66	453	19	86,36	856	25	89,28
<i>Picea abies</i>	4	3	10	6	2	9,09	2	1	3,57
<i>Pinus</i> sp.	99	6	20	45	8	36,36	64	12	42,85
<i>Piea/Pinus</i>	26	3	10	5			44	3	10,71
Pomoideae				6	2	9,09	4	2	7,14
<i>Populus/Salix</i>	19	5	16,66	10	5	22,72	106	8	28,57
<i>Tilia</i> sp.	8	1	6,66	1	1	4,54	42	7	25
<i>Ulmus</i> sp.	10	2	6,66	11	1	4,54			
celkem	1025	30	100	791	22	100	1368	28	100

Tab. 4. Seznam taxonů a jejich charakteristiky v polozemnicích, vrstvách a jamách (četnost = počet souborů, v nichž byl daný taxon zastoupen; % = % souborů, v nichž byl taxon obsažen).

Tab. 4. List of taxa found in semi-sunken houses, in layers and pits, their characteristics (frequency = number of sets in which the taxon in question occurred; % = % of sets which contained the respective taxon).

Lovosice	polozemnice			obsah vrstev			jámy		
	počet	četnost	%	počet	četnost	%	počet	četnost	%
<i>Abies alba</i>	9	1	3,33	12	1	4,54	76	4	14,28
<i>Acer</i> sp.	11	3	10	4	3	13,63	12	3	10,71
<i>Alnus</i> sp.	9	4	13,33	13	2	9,09	18	4	14,28
<i>Betula</i> sp.	33	6	20	77	8	36,36	20	5	17,85
<i>Carpinus betulus</i>							21	1	3,57
<i>Corylus avellana</i>	24	6	20	75	4	18,18	17	8	28,57
<i>Fagus sylvatica</i>				73	5	22,72	86	8	28,57
<i>Quercus</i> sp.	773	29	96,66	453	19	86,36	856	25	89,28
<i>Picea abies</i>	4	3	10	6	2	9,09	2	1	3,57
<i>Pinus</i> sp.	99	6	20	45	8	36,36	64	12	42,85
<i>Piea/Pinus</i>	26	3	10	5			44	3	10,71
Pomoideae				6	2	9,09	4	2	7,14
<i>Populus/Salix</i>	19	5	16,66	10	5	22,72	106	8	28,57
<i>Tilia</i> sp.	8	1	6,66	1	1	4,54	42	7	25
<i>Ulmus</i> sp.	10	2	6,66	11	1	4,54			
celkem	1025	30	100	791	22	100	1368	28	100

Tab. 5-I. Lovosice. Seznam taxonů a jejich charakteristiky v polozemnicích, vrstvách a jamách.

Tab. 5-I. Lovosice. List of taxa found in semi-sunken houses, in layers and pits and their characteristics.

Lovosice	kůlové jamky / žlab		
	počet	četnost	%
<i>Abies alba</i>	4	1	16,66
<i>Alnus</i> sp.	14	2	33,33
<i>Betula</i> sp.	10	3	50
<i>Corylus avellana</i>	14	1	16,66
<i>Fagus sylvatica</i>	7	1	16,66
<i>Quercus</i> sp.	28	5	83,33
<i>Pinus</i> sp.	50	4	66,66
Pomoideae	1	1	16,66
celkem	128	6	100

Tab. 5-II. Lovosice. Seznam taxonů a jejich charakteristiky v kůlových jamkách a žlabech.
Tab. 5-II. Lovosice. List of taxa found in post holes and furrows and their characteristics.

Kyjice	doba římská			pece		
	počet	četnost	%	počet	četnost	%
<i>Abies alba</i>	24	1	11,11	24	1	8,33
<i>Alnus</i> sp.	450	2	22,22	450	2	16,66
<i>Betula</i> sp.	6	2	22,22	6	2	16,66
<i>Fagus sylvatica</i>	12	1	11,11	91	3	25
<i>Quercus</i> sp.	2245	8	88,88	5430	11	91,66
<i>Picea abies</i>	3	1	11,11	27	1	8,33
<i>Pinus</i> sp.	443	5	55,55	464	7	58,33
<i>Picea/Pinus</i>	23	6	66,66	26	6	50
<i>Populus/Salix</i>	152	3	33,33	148	5	41,66
<i>Ulmus</i> sp.	7	1	11,11	7	1	8,33
borka	38	2	22,22			
jehličnaté	2	1	11,11			
listnaté	1	1	11,11			
neurčeno	104	7	77,77			
celkem	3511	9	100	6684	12	100

Tab. 6. Kyjice. Seznam taxonů a jejich charakteristiky.
Tab. 6. Kyjice. List of taxa and their characteristics.

Tab. 6. Kyjice. List of taxa and their characteristics.

dubu a celkově nižší zastoupení ostatních druhů v souborech z polozemnic (*obr. 8*), které tedy mohou ve zvýšené míře obsahovat dřeviny použité pro stavbu konstrukce nadzemní části (dub). Oproti tomu obsah vrstev může spíše ukazovat generalizovaný záznam lidské aktivity a přírodních podmínek v areálu sídliště. Podobně je tomu i u výplní jam, jejichž funkci je obtížné rekonstruovat a jež často druhotně sloužily jako odpadní prostor.

Další rozdíly relativních četností dřevin mezi objekty nejsou tak zřetelné a je možné připisat je vlivu mnoha činitelů, zejména depozičním a postdepozičním procesům. Relativní homogenita obsahu objektů a vrstev ukazuje na malé technologické zatížení těchto obsahů. Lze tedy předpokládat, že vypovídají o spektru dřevin obecně užívaných na sídlišti v té které době a jsou poměrně vhodné pro vyvození závěrů o složení okolní vegetace. Pozoruhodná je možnost porovnání výsledků studia neplaveného (ručně vybíraného) a plaveného antrakologického materiálu na sídlišti v Lovosicích. Spektrum zachycených taxonů je prakticky totožné. Plavený materiál analyzovaný V. Čulíkovou (2008) zachytil „navíc“ málo se vyskytující krušinu olšovou (*Frangula alnus*) a některé další méně časté taxony; častěji byl v plaveném materiálu identifikován habr.

Druhovú chudost souborů pocházejících z římských pecí z **Kyjic** (*obr. 12*) je odůvodnitelná selektivním výběrem dřeva pro technologické účely. Rozbory uhlíků z pravěkých hutnických objektů

nebo přímo ze strusek ukazují, že každá tavrna měla zkušenosti s určitým druhem uhlí, jemuž pak dávala přednost (Pleiner 1958), a výběr druhů byl ovlivněn jak potřebou kvalitního topiva, tak jeho výskytem v okolí (Opravil 1981). Převládající dub se hojně vyskytoval v okolí sídliště (dubohabrové háje, acidofilní doubravy, subxerofilní doubravy) a poskytoval kvalitní dřevo s největší výhřevností mezi našimi listnatými dřevinami. Kilogram suchého dřeva vydá při hoření 1050–1200 J (Kavina 1932). Ještě důležitější než výhřevnost bylo pro technologické potřeby pravěkých hutníků spalné teplo použitého dřeva. Dub spolu s bukem patří mezi naše nejhustší dřeviny, a proto jsou i hodnoty spalného tepla relativně vysoké (Hajnalová 1995). Husté tvrdé dřevo a z něho vyráběné tvrdé uhlí měly také mnohem lepší nauhličovací schopnosti než dřevo měkké (Pleiner 1958). Výrazná dominance dubu v souborech má tedy své opodstatnění kromě skutečnosti, že díky tvrdosti a kompaktnosti se uhlíky dubu zachovávají snad nejlépe z našich dřevin.

V souborech z Kyjic má vysoké zastoupení borovice, která mohla růst roztroušeně v acidofilních doubravách. Obdobu jejího užívání nalézáme v pecích doby římské z Tuchlovic na Kladensku, kde hutníci používali výhradně dřevěné uhlí z borovice (Pleiner 1958), podobně tomu bylo i v případě pece doby římské v Luštěnicích na Mladoboleslavsku (Pleiner 1961). Kategorii *Pinus/Picea* je možno brát jako doklad hojného užívání jehličnatého dřeva.

Zjištěné příměsi vrby/topolu, břízy, olše, buku, jilmu, jedle a smrku dokreslují složení okolní vegetace. Některé z nich, např. suchá kůra, větve břízy apod., mohly sloužit při zakládání ohně v peci, jiné, např. větve jehličnatých dřevin, jako ucpávka otvoru pro strusku (Hajnalová 1995). V těsné blízkosti sídliště v jednotce luhů a olšin mohly růst olše, topoly, příp. vrby, do lemů mohl být vtoušen i jilm. Bříza mohla pocházet z acidofilních doubrav. Buk byl hlavní dřevinou jednotek květnatých a bikových bučin a jedle doprovodnou dřevinou v těchto jednotkách. Ojedinělý nález smrku lze vysvětlit jeho výskytem na vhodném podmáčeném stanovišti v komplexu rozsáhlých mokřadů Komořanského jezera, které bylo v této době již v pokročilé fázi zazemnění. V okolí těchto mokřadů mohly růst také další dřeviny (olše, vrby), jejichž zastoupení bylo v souborech z Kyjic při porovnání se soubory z Lovosic vyšší.

Závěr

Celkově je možno říci, že získané druhové spektrum odpovídá výsledkům pylové analýzy vzorků z nedalekého Komořanského jezera (Jankovská 1988), podle nichž se ve starším subatlantiku vyskytovaly v podkrušnohorské pánvi smíšené dubové lesy nebo bučiny. Bažiny mezi svahy Krušných hor a Českým středohořím byly porostlé především olší a rákosem. S největší pravděpodobností už byly do poloviny staršího subatlantiku v podkrušnohorské kotlině odlesněny a zemědělsky využívané rozsáhlé plochy.

Otázkou je, nakolik souvisí absence některých běžných dřevin doubrav (*Tilia*, *Acer*, *Fraxinus*) v souborech s nízkými hodnotami jejich pylu v diagramech z Komořanského jezera. Nízké hodnoty pylu rodu *Tilia* jsou v diagramech časté, protože jeho těžký pyl se jen málo šíří i v případě poměrně hojného zastoupení této dřeviny v okolních porostech. Pylová zrna rodu *Acer* se obecně špatně dochovávají, proto je stopové množství jeho pylu v diagramech obvyklé (Berglund 1991). Javorů mají obecně nízkou pylovou produkci. Obdobně nízké hodnoty pylu má i *Carpinus betulus*, který také nebyl v souborech nalezen. Absence habru v souborech uhlíků je opět překvapivá, protože habrové dřevěné uhlí je považováno spolu s bukovým a dubovým za nejkvalitnější (Opravil 1981). Více je v pylových diagramech zastoupena líska, která ale v souborech uhlíků rovněž chybí.

Relativní četnost druhů zastoupených obecně v souborech z pecí potvrzuje výše naznačené trendy pro dobu římskou – zvýšené množství *Quercus*, *Pinus* (*Pinus/Picea*) jako důsledek jejich výhodných vlastností coby topiva. Je zde znatelné i vyšší zastoupení buku (*Fagus sylvatica*), který se hustotou dřeva blíží dubům a spolu s nimi je i často užíván. Bukové uhlí převažovalo v nálezech z raně středověkých železářských pecí z Olomučan na Blanensku (Opravil 1974). Zvýšené množství *Populus/Salix* je možné zdůvodnit náhodným vlivem antropického výběru dřeva. Nelze určit, zda v železářských (a jiných) pecích používali obyvatelé kyjického areálu vysušené dřevo, nebo dřevěné uhlí, protože uhlík zůstane po nedokonalém shoření dřeva i dřevěného uhlí (Hajnalová 1995). Pro celý pravěk chy-

bějí spolehlivé prameny, které by dokládaly způsob úpravy dřeva užívaného pro tavení a zpracování rud. Doklady přípravy dřevěného uhlí jsou vázány na raně středověké prostředí, ale je možné, že se připravovalo v jamách už v pozdní době římské či dříve (Pleiner 1958).

Analýza velkých souborů uhlíků přináší cenné podklady pro rekonstrukci stromového patra zaniklé vegetace, přičemž výsledky by měly být vždy (pokud je to možné) porovnávány s výsledky jiných paleoekologických metod. Pouze jejich vzájemná kombinace a porovnávání s geobotanickými modely může přinést další zpřesnění obrazu zaniklé vegetace a jejího využívání člověkem.

Za cenné připomínky k textu děkují autoři J. Novákovi, P. Pokornému, K. Prachovi, J. Sádlovi a V. Salačovi. Článek byl podpořen Výzkumným záměrem MŠMT ČR č. 6007665801 – nositel Přírodovědecká fakulta JČU České Budějovice.

Prameny a literatura

- Assouti, E. – Hather, J. 2001: Charcoal analysis and the reconstruction of ancient woodland vegetation in the Konya Basin, south-central Anatolia, Turkey: results from the neolithic site of Çatalhöyük East. *Vegetation History and Archaeobotany* 10, 23–32.
- Beneš, J. 1989: Reprezentativnost mobilní části archeologických kultur ve srovnání s etnografickými prameny. *Archeologické rozhledy* 41, 629–649.
- 2004: Palaeoecology of the LBK: Earliest agriculturalist and landscape of Bohemia, Czech Republic. In: A. Lukes – M. Zvebil eds., *LBK Dialogues. Studies in the formation of the Linear Pottery Culture*. BAR International Series 1304, Oxford, 143–150.
- 2008: Antrakologické analýzy v archeologii a paleoekologii – Anthracologic analyses in archaeology and paleoecology. *Archeologické rozhledy* 60, 75–92.
- Beneš, J. – Brůna, V. edd. 1994: *Archeologie a krajinná ekologie*. Most.
- Beneš, J. – Kaštovský, J. – Kočárová, R. – Kočár, P. – Kubečková, K. – Pokorný, P. – Starec, P. 2002: Archaeobotany of the Old Prague Town defence system, Czech Republic: archaeology, macro-remains, pollen, and diatoms. *Vegetation History and Archaeobotany* 11, 107–119.
- Beneš, J. – Pokorný, P. 2001: Odlesňování východočeské nížiny v posledních dvou tisíciletích: Interpretace pyloanalytického záznamu z olšiny Na bahně, okr. Hradec Králové. *Archeologické rozhledy* 53, 481–498.
- Berglund, B. E. 1991: *Handbook of Holocene palaeoecology and palaeohydrology*. Chichester.
- Crumley, C. L. 1995: Cultural implications of historic climatic change. In: M. Kuna – N. Venclová eds., *Whither archeology*, Prague, 121–132.
- Čulíková, V. 1981: Rostlinné makrozbytky ze středověkého Mostu. *Archeologické rozhledy* 33, 649–675.
- 2008: Rostlinné makrozbytky z pravěkých a raně středověkých antropogenních sedimentů v Lovosicích. *Archeologické rozhledy* 60, 61–74.
- Dohnal, Z. 1959: Jak zacházet s rostlinnými zbytky z archeologických výzkumů. *Archeologické rozhledy* 11, 570–574.
- Domas, J. 1990: *Geologická mapa 1 : 50 000 list 02–43 Litoměřice*. Praha.
- Dreslerová, D. – Pokorný, P. 2004: Vývoj osídlení a struktury pravěké krajiny na středním Labi. Pokus o přímé srovnání archeologické a pyloanalytické evidence. *Archeologické rozhledy* 56, 739–762.
- Evans, J. – O'Connor, T. 1999: *Environmental archeology*. Gloucestershire.
- Florian, E. 1988: Scope and history of archeological wood. In: R. M. Rowell – R. J. Barbour eds., *Archeological wood*, Los Angeles, 3–35.
- Gojda, M. 2000: *Archeologie krajiny*. Praha.
- Hajnalová E. 1993: Petrifizierte und verkohlte Pflanzenreste aus Komárno-Lodenica. *Slovenská archeológia* 41, 347–352.
- 1995: Železiarstvo z pohľadu archeobotanika. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 31, 123–134.
- 1996: Archeobotanické a archeologické pramene k rekonštrukcii lesnej vegetácie v Popradskej kotline. *Slovenská archeológia* 44, 265–286.
- Higgs, E. S. ed. 1975: *Palaeoeconomy*. Cambridge.
- Jankovská, V. 1983: Výsledky pylové analýzy sedimentu ze středověké studny v Mostě. *Památky archeologické* 84, 519–523.

- Jankovská, V. 1988: Palynologische Erforschung archäologischer Proben aus dem Komořanské jezero-See bei Most (NW Böhmen). *Folia geobotanica et phytotaxonomica* 23, 45–77.
- Kaplan, M. 2002: Druhové určení nálezů dřeva. In: J. Klápště ed., *Archeologie středověkého domu v Mostě* (čp. 226). *Mediaevalia archaeologica* 5, Praha – Most, 161–163.
- Kavina, K. 1932: *Anatomie dřeva*. Praha.
- Klika, J. 1940: *Lesnictví*. Díl 1, sv. 2. Dendrologie. Písek.
- Klouček, M. 1968: Charakteristika klimatických oblastí. In: *Československá vlastivěda I. Příroda* sv. 1, Praha, 523–533.
- Králík, F. 1990: Geologická mapa 1 : 50 000 list 02–33 Chomutovsko. Praha.
- Kyncl, J. 1987: Vztah vegetace a osídlení mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku. *Archeologické rozhledy* 34, 622–628.
- Ložek, V. 1973: *Příroda ve čtvrtohorách*. Praha.
- Maise, Ch. 1998: Archäoklimatologie – Vom Einfluss nacheiszeitlicher Klimavariabilität in der Ur- und Frühgeschichte. *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 81, 197–235.
- Marziani, G. – Tacchini, G. 1996: Palaeological and palaeoethnological analysis of botanical macrofossils found at the Neolithic site of Rivalentella ca' Romensini, Northern Italy. *Vegetation History and Archaeobotany* 5, 131–136.
- Mikyška, R. a kol. 1968: *Vegetace ČSSR*. Geobotanická mapa ČSSR 1. České země. Praha.
- 1969: *Geobotanická mapa ČSSR*. Praha.
- Neuhäuslová, Z. ed. 2001: *Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky*. Praha.
- Nožička, J. 1972: Původní výskyt smrku v českých zemích. *Lesnické aktuality* 21. Praha.
- Opravil, E. 1974: Dřevěné uhlí ze slovanských železářských pecí. *Sborník Okresního vlastivědného muzea Blansko* 5, 85–87.
- 1981: Dřevěné uhlí z hutnických pecí v Sudicích (okres Blansko). *Archeologické rozhledy* 33, 317–319.
- 1990: Zuhelnatělé dřevo z věteřovského sídliště v Bukovicích, objekt II. *Archeologické rozhledy* 42, 144–146.
- Pernaud, J.-M. 2001: Postglacial vegetation history in Luxembourg: new charcoal data from the cave of la Karelské (Waldbilling, eastern Gutland). *Vegetation History and Archaeobotany* 10, 219–225.
- Pleiner, R. 1958: *Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích*. Praha.
- 1961: Železářská pec římského období v Luštěnicích. *Archeologické rozhledy* 13, 483–492.
- Pokorný, P. 2004a: The effect of local human-impact on the development of Holocene vegetation. Case studies from central Bohemia. In: M. Gojda ed., *Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*, Praha, 171–185.
- 2004b: Postglacial vegetation distribution in the Czech Republic and its relationships to settlement zones: review from off-site pollen data. In: M. Gojda ed., *Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*, Praha, 395–414.
- Rulf, J. 1983: Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu. *Památky archeologické* 34, 35–95.
- Rulf, J. – Salač, V. – Zápotocká, J. 1987: Neolitické sídliště na Resslově ulici a další neolitické nálezy z Lovosic. *Vlastivědný sborník Litoměřicko* 23, 57–73.
- Salač, V. 1987: Archeologické výzkumy v Lovosicích v letech 1980–1985. *Vlastivědný sborník Litoměřicko* 23, 17–55.
- 1997: Význam Labe pro česko-saské kontakty v době laténské (úvod do problematiky). *Archeologické rozhledy* 49, 462–494.
- 1999: O železářství v době laténské a římské v Čechách. In: *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997*, Most, 103–121.
- 2000: Lovosice in der Latènezeit, römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit. In: J. Bouzek – H. Friesinger – K. Pieta – B. Komoróczy Hrsz., *Gentes, reges and Rom*, Brno, 155–163.
- Schweingruber, F. H. 1978: *Microscopic wood anatomy*. Birmensdorf.
- 1996: *Tree rings and environment dendroecology*. Birmensdorf.
- Skalický, V. 1988: Regionálně-fytogeografické členění. In: S. Hejný – B. Slavík edd., *Květena ČSR 1*, Praha, 103–121.
- Smetánka, Z. 1975: Třebonín na Čáslavsku v raném středověku. *Archeologické rozhledy* 27, 72–85.
- Smrž, Z. 1978: Zpráva o výzkumu 390/78 Kyjice, Chomutov. Ms., depon. archiv ARÚ AV ČR Praha.
- 1981: Early-Roman period settlement site at Kyjice, NW Bohemia. In: *Nouvelles archéologiques dans la République Soc. Tchèque*, Praha – Brno, 120–121.

- Thiébaud, S. ed. 2002: Charcoal Analysis: Methodological Approaches, Palaeoecological Results and Wood Uses. Proceedings of the Second International Meeting of Anthracology, Paris, September 2000. BAR 1063. Oxford.
- Tomkins, P. – Kokkinaki, L. – Soetens, S. – Sarris, A. 2004: Settlement Patterns and Socio-Economic Differentiation in East Crete in the Final Neolithic. In: XXXII CAA 2004 International Conference: Computer Applications & Quantitative Methods in Archaeology. Beyond the Artifact: Digital Interpretation of the Past, Prato, 13–17.
- Trčková, V. 2002: Xylotomická analýza vybraných uhlíků z nalezišť doby laténské, římské a hradištní v Kyjicích a Lovosicích (SZ Čechy). Ms. bakal. práce, depon. Přírodovědecká fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Watanabe, N. 2004: A Study on Tempo-spatial Change of Interaction Between the Human Activity and Paleo Environment in Jomon Period, Japan. International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences 35, 520–525.

Anthracological analysis of charcoal fragments from the La Tène, Roman and the Early Medieval settlement area in Lovosice and from the Roman period production centre in Kyjice

The aim of the article is a general paleoecological reconstruction of the tree level of the forest vegetation and the trees within the two residential sites and its interpretation from the archaeobotanical point of view. The modern town of Lovosice and its surroundings represent one of the Czech zones most intensively inhabited in prehistory as well as in the Early Middle Ages. The advantage of this site consists both in its fertile soils and favourable climate as well as in its geographic position on the river Elbe. The residential and metallurgical complex at Kyjice, of total area 30 ha, is situated approximately 2 km far from the foot of the Krušné hory (Mts). This site was continuously inhabited since the La Tène period till the late Roman period. In total, 40 iron-melting furnaces were excavated at Kyjice, some of which were part of production features and 8 furnaces were of heating type. Archaeologists manually gathered charcoal fragments in both the sites. Unfortunately the method of deliberate floating of a part or of the whole feature, thanks to which it is possible to catch up even small fragments of less frequent species, was not yet used in the Czech Republic at the time of those excavations (70s–80s). The charcoal fragments were determined from the microscopic anatomic structure. In the form of relative frequencies the results were compared with available pollen-analytical records and with map of potential vegetation. The method of catchment analysis proved to be very useful for comparison of the results with the map of potential vegetation. In our case the supposed catchment area was determined mechanically as a circle of 5 km radius whose centre was in the settlement.

In most cases it is impossible to distinguish the species of the individual taxa by means of the analysis of the charcoal fragments. Hence only the genus names were used. Relative frequency was used for further evaluation. The sets were evaluated both with regard to the site and the period from which they were coming, and according to the type of the feature in which they were found. In total 10 492 fragments of charcoal were determined, from this number 3274 pieces came from Lovosice and 7218 fragments of charcoal from Kyjice (for simplified source data refer to *tab. 1–6*).

Fig. 9 shows relative frequency of the species found in Lovosice. 2399 fragments of charcoal from 34 sets were dated to the La Tène period. The genus *Quercus* (oak) prevails, but the occurrence of the genus *Pinus* (pine) is also very frequent. Comparatively frequent occurrence of the genera *Betula* (birch) and *Tilia* (lime) is interesting. Mildly higher is also occurrence of the genera *Populus/Salix* (poplar/willow), *Fagus sylvatica* (beech), *Alnus* (alder) and subfamily Pomoideae. 29 sets, comprising 814 fragments of charcoal, were dated back to the Roman period. Dominance of the genus *Quercus* is the most distinctive in this period, which is due rather to low occurrence of the other taxa (they do not achieve more than 20 %) than due to higher values of the occurrence of the genus *Quercus*. The decrease in the occurrence of the genus *Pinus* (pine) is the most distinctive. Compared with the values

for the La Tène period, the occurrence of the genera *Acer* (maple) and *Corylus avellana* (European hazel) is slightly increasing. Occurrence of *Ulmus* (elm), *Carpinus betulus* (hornbeam) is new here and also *Picea abies* (Norway spruce) can be distinguished. 27 sets, comprising 1053 lumps of charcoal, were dated to the Early Middle Ages. The sets were found in semi-sunken houses (11 sets), pits (12 sets) and 5 sets were part of the contents of the layers. On comparing the relative frequencies of the individual taxa (fig. 7) it is again the genus *Quercus* that prevails.

Compared with the Roman period, the occurrence of the genus *Fagus sylvatica* is distinctively rising and it achieves here its maximum from the studied periods. Also the occurrence of the genus *Pinus* is rising; however, it remains lower than in the La Tène period. A slight increase of *Coryllus avellana* continues and also the share of *Abies alba* (white fir) is slightly increasing.

The residential site in Lovosice reaches one of its peaks in the La Tène period, which represents one of the prehistoric peaks of the pressure of the man onto the environment.

Compared with later periods, the more uniform occurrence of woody species (fig. 5) indicates a wider spectrum of the needs of a developed La Tène settlement. Occurrence of tree species often used in metallurgy (*Pinus*, *Quercus*) is comparatively strong. During the Roman period we can see a slight decrease in the intensity of settlement in Lovosice. If we compare the results of the anthracological analysis from the various periods (fig. 13 and 14) we can see that the spectrum of species remains nearly identical. Occurrence of hornbeam (*Carpinus betulus*) is surprisingly low. It was represented only in one set by 21 charcoal fragments. This tree should be one of the main components of mixed oak-hornbeam groves, whose relative occurrence in the surroundings of the settlement could be expected (13 % of the defined surface of the catchment area).

The results of anthracological analysis comply with the units mapped in the surroundings of Lovosice (fig. 3 and 4). The genera *Alnus*, *Populus*, *Salix* and *Ulmus* were part of the unit of alluvial plains and alder carrs. The genus *Quercus* is prevailing in the sets, probably it is the most frequent tree in the surroundings of the settlement (subxerophilous oak groves, mixed oak-hornbeam groves, acidophilous oak groves, groves of oaks *Quercus pubescens* and/or admixture of *Quercus robur* in a hard alluvial plain). *Carpinus betulus* was part of the mixed oak-hornbeam groves. *Corylus avellana* could be part of the shrub level of the mixed oak-hornbeam groves, subxerophilous oak groves, etc., the genera of subfamily Pomoideae could be part of subxerophilous oak groves. The genus *Betula* could grow in the oak groves and elsewhere as a pioneer tree of the early successive stage. Other trees were probably admixed into the communities at the sites with skeletal substructure (for example subxerophilous oak groves – *Acer* and *Tilia*) and could be accompanying woody plants of flowery beechwoods (*Abies alba*). *Fagus sylvatica* was the main tree of the flowery beechwoods and could be admixed also into other communities.

Only the sets from the furnaces in Kyjice, dated back to the Roman period, form the group that can be evaluated, being taken in consideration the picture of the vegetation at those times. Comparing the relative frequency of the individual taxa, it is the genus *Quercus* that prevails in the sets. High occurrence of the category *Picea/Pinus* has rather inconsistent value in the effort to reconstruct the vegetation. Also the genus *Pinus* proper is relatively frequent. The occurrence of the genera *Populus/Salix* and *Fagus sylvatica* is lower than in the case of the furnaces, a bit higher occurrence can be found in the genera *Alnus* and *Betula*. The scantiness of species within the sets coming from the Roman furnaces in Kyjice (fig. 12) is evincible by the selective choice of the wood for technological purposes. The needs of the smelters of the Roman period can be the reason for the high occurrence of pine.

English by Helena Vlčková

JAROMÍR BENEŠ, Laboratoř archeobotaniky a paleoekologie, Přírodovědecká fakulta, Jihočeská univerzita, Branišovská 31, CZ-310 05 České Budějovice; benes@prf.jcu.cz

VERONIKA PETRÍKOVÁ, Laboratoř archeobotaniky a paleoekologie, Přírodovědecká fakulta, Jihočeská univerzita, Branišovská 31, CZ-310 05 České Budějovice; veronikapetr@seznam.cz

Attická červenofigurová keramika z laténského sídliště v Praze-Ruzyni, poloha Jiviny

Martin Trefný

Úvod

K nálezům zlomků attické červenofigurové keramiky v lokalitě Jiviny došlo v srpnu 1982 při záchranném archeologickém výzkumu Muzea hlavního města Prahy, který pod vedením J. Kovářika probíhal v souvislosti se stavbou retenční nádrže. Zlomky attické keramiky, stejně jako celý výzkum, nebyly zpracovány ani kompletně publikovány a postupem času zapadly. Soubor se objevil až o mnoho let později při revizi muzejních sbírek, neúplný a přiřazený k materiálu z jiného výzkumu.¹ Při znovuobjevení drobných attických zlomků se přišlo též na nákresy šesti větších střepů této keramiky, které však zatím zůstaly nenalezeny. Nesrovnalost panuje i kolem počtu těchto větších zlomků, poněvadž podle původního zápisu v terénní evidenci sáčků jich mělo být sedm. Část dokumentace výzkumu byla po určité době nedostupná a muzeem byla opětovně získána až po smrti autora; je tedy možné, že i chybějící zlomky mohou být objeveny dodatečně.

Lokalita se nachází na záp. okraji Prahy (*obr. 1a*), nyní v prostoru retenční nádrže a sev. a vých. od ní, původně na levém břehu Litovického potoka. Zjištěny zde byly sídlištní objekty kultury s lineární a vypíchanou keramikou a doby latéské, dále neolitický kostrový hrob a 48 kostrových hrobů latéských. Attické střepy byly nalezeny v laténském objektu č. 20. Šlo o jámu nepravidelně oválného půdorysu s podélnou osou ve směru V–Z, o rozměrech 6,6 x 5,2 m (*obr. 1b*). Dno objektu bylo převážně ploché a jeho hloubka kolísala mezi 0,14 a 0,40 m. Při sev. okraji objektu se nacházely dvě kúlové jamky, v záp. části shluk dalších čtyř kúlových jamek představujících stopy po konstrukčním systému objektu. Objekt byl ve své severozáp. části (dle originální kresby) porušen hrobem č. 49, tato situace však nesouhlasí s celkovým plánem objektů v lokalitě.

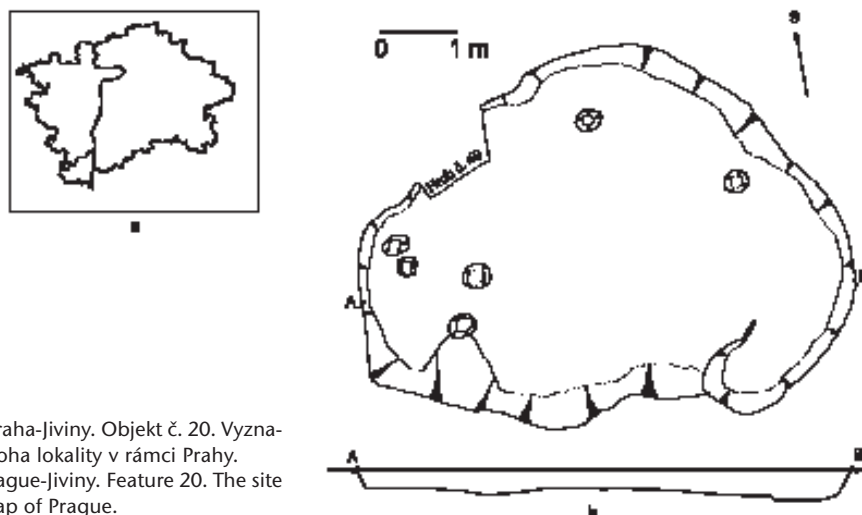
V objektu byly kromě attických střepů nalezeny zlomky běžné keramiky, mazanice, dva kamené brousky, pět keramických přeslenů (*obr. 2: 1–5*), pazourkový úštěp, parohová dvojbřítá sekerka (*obr. 3: 1*), závěsek z provrtaného zvířecího (medvědího) zubu (*obr. 3: 2*), zlomek (ca polovina) žlutého skleněného korálu s modrobílými očky (*obr. 3: 3*), třetina bronzového tenkého náramku (*obr. 3: 4*), bronzový kruhový knoflík s vývalkem uprostřed (*obr. 3: 5*), zlomek tenké železné tyčinky, dva železné předměty (*obr. 3: 6a, 6b*) – snad fragmenty jehlic (srov. *Waldhauser 1977*, tab. II: 4), podlouhlý železný předmět s otvorem, patrně ocílka (*obr. 3: 7*), železný předmět „šidlovitého“ tvaru s trnem pro upevnění do rukojeti (*obr. 3: 8*) a zvířecí kosti. Běžná keramika byla zastoupena především zlomky mís esovitě profilace, nádob s vodorovnou plastickou lištou v podhrdlí zdobenou nehtovými vrypky a nádob s vodorovným pásem důlků nebo vrypů pod okrajem (*obr. 4: 1–11*).

Zlomky attické keramiky

Attická keramika z obj. 20 byla zastoupena 38 velmi drobnými keramickými zlomky a 7 (v kresbách pouze 6) nedochovanými většími střepy. Firmis je sytě černý a souvislý a má charakteristický jemný kovový lesk. Hlína je velmi jemně plavená, kompaktní a její žlutohnědá až okrově hnědá barva je charakteristickým znakem attické keramické produkce.

Soubor zlomků je možno rozčlenit podle vnějších charakteristik a stupně dochování do šesti skupin. Do sedmé skupiny jsou zařazeny nedochované zlomky (rozměry v mm).

¹ Informace v tomto příspěvku týkající se zejména historie objevu a jeho nálezového kontextu byly čerpány z nepubl. referátu Miroslavy Šmolíkové. Kromě poskytnutí výše uvedeného příspěvku a mnoha dalších cenných informací děkuji M. Šmolíkové především za umožnění studia materiálu a za velice vstřícný přístup. Při zpracování attické keramiky jsem měl k dispozici nepublikovaný posudek tohoto souboru vypracovaný Marií Dufkovou, které též děkuji za konzultaci a podnětné připomínky. Za četné konzultace jsem zavázán prof. Janu Bouzkovi.

Obr. 1. Praha-Jiviny. Objekt č. 20. Vyznačena poloha lokality v rámci Prahy.
Fig. 1. Prague-Jiviny. Feature 20. The site in the map of Prague.

Zlomek	Rozměry	Obr.
I/1	8 x 3	5: 1
I/2	6 x 3	5: 2
I/3	7 x 4	5: 3
I/4	5 x 4	5: 4
I/5	4 x 3	5: 5
I/6	4 x 2	5: 6
I/7	4 x 3	5: 7
I/8	3 x 3	5: 8

Skupina I – drobné štěpiny z jader keramických stěpů, na žádném zlomku není dochována část vnější nebo vnitřní stěny nádoby, ani černý povrchový firnis. Jde v podstatě o keramickou drť, která patrně vznikla mechanickým poškozením, snad při výzkumu.

Zlomek	Rozměry	Obr.
II/1	6 x 3	5: 9
II/2	6 x 4	5: 10

Skupina II – štěpiny s dochovaným povrchem jedné stěny nádoby, avšak bez firnisu. Jedná se tedy o části nádob, které nebyly firnisem pokryty.

Zlomek	Rozměry	Obr.
III/1	9 x 8	5: 11
III/2	9 x 3	5: 12
III/3	7 x 4	5: 13
III/4	6 x 4	5: 14
III/5	10 x 5	5: 15
III/6	7 x 5	5: 16
III/7	9 x 5	5: 17
III/8	13 x 7	5: 18
III/9	9 x 8	5: 19
III/10	9 x 6	5: 20
III/11	9 x 5	5: 21

Skupina III – zlomky s dochovaným povrchem jedné stěny nádoby zcela pokryté firnisem. Pozn. k III/9: zakřivení vnitřní (?) stěny, zlomek patrně z vnitřní stěny číše.

Zlomek	Rozměr; tl.	Obr.
IV/1	14 x 10; 8	6: 1
IV/2	6 x 7; 3	6: 2
IV/3	7 x 9; 7	6: 3
IV/4	7 x 4; 3	6: 4

Skupina IV – zlomky s dochovaným povrchem obou stěn nádoby, firnis z obou stran. Pozn. k IV/1: dochován drobný schodovitý zakřivený výstupek, patrně zl. profilace vnější strany dna.

Zlomek	Rozměry	Obr.	Popis
V/1	19 x 12	6: 5	Dochováno ve dvou částech, slepeno. Menší okrajová část povrchu pokrytá firnisem, větší část v barvě podkladu se dvěma tenkými černými linkami, zhruba rovnoběžnými s hranou černého pole na okraji zlomku.
V/2	11 x 6	6: 6	Menší okrajová část povrchu pokrytá firnisem, větší část v barvě podkladu, v ní se nachází zlomek černé linky ve tvaru kruhu nebo obloučku.
V/3	10 x 5	6: 7	Povrch v barvě podkladu, se čtyřmi rovnoběžnými tenkými černými linkami. Okrajová linka je poněkud širší než ostatní.
V/4	7 x 6	6: 8	Na povrchu dochována část spirálky nebo volutky tvořená střídajícími se poli firnisu a barvy podkladu.
V/5	7 x 4	6: 9	Dochován širší proužek v barvě firnisu, na něj navazuje pod úhlem ca 30° tenká černá linka, zlomek krátké černé linky se nachází také na okraji.
V/6	4 x 3	6: 10	Část povrchu pokryta firnisem, s tenkou světlou linkou v barvě podkladu.
V/7	4 x 4	6: 11	Zhruba polovina povrchu pokryta firnisem, ve druhé polovině se nachází tenká linka, rovnoběžná s okrajem pole pokrytého firnisem.
V/8	5 x 4	6: 12	Část povrchu pokryta firnisem ve tvaru obloučku nebo bočníčku, zlomek tenké černé linky se nachází také v jednom z rohů zlomku.
V/9	8 x 4	6: 13	Povrch v barvě podkladu, s velmi krátkým zlomkem tenké černé linky uprostřed.
V/10	8 x 4	6: 14	Povrch v barvě podkladu, s velmi krátkým zlomkem tenké černé linky uprostřed.

Skupina V – štěpiny s dochovaným povrchem jedné stěny nádoby se zbytky figurální nebo ornamentální malby.

Soubor všech štěpů, dochovaných i chybějících, může pocházet z několika nádob, pravděpodobně však je, že se jedná o štěpy z jedné nádoby, kterou je patrně číše na nízké profilované nožce.

Jako výchozí může při rekonstrukci tvaru a výzdoby nádoby posloužit skupina chybějících zlomků, a to zejména VII/3, VII/4 a VII/6. Zlomek VII/3 představuje středovou část číše se spodní stěnou zdobenou plastickým kruhovým žebrem a koncentrickými kruhy. Na vrchní stěně se dochovala část figurálního zobrazení (drapérie), která je součástí vnitřního medailonu číše. Problematičtější je nákras zlomku VII/6. Tloušťka podélného a příčného profilu štěpu není stejná, jeden z profilů je tedy nakreslen chybně. Podélný profil štěpu je výrazně tlustší: tento zlomek nemůže souviset se zlomkem VII/3. Avšak tloušťka příčného profilu zlomku VII/6 je srovnatelná s tloušťkou zlomku VII/3, a oba by tak mohly pocházet ze dna jedné číše. Oba zlomky mají na jedné straně částečně dochované kruhové pásy, z nichž je možno rekonstruovat jejich celkové původní průměry. Pásy byly původně koncentrické: umístíme-li je soustředně, poznáme vzájemnou vzdálenost obou zlomků. Posunováním zlomků po koncentrických kružnicích je možno stanovit jejich všechny možné vzájemné polohy, stejně jako polohy, ve kterých se zlomky vůči sobě nacházet nemohou. Figurální zobrazení na zlomku VII/6 (část obličejů a větší část nádoby: postava nesoucí nádobu?) je pravděpodobně součástí vnitřního medailonu číše (na opačnou stranu by se nevešlo); strana s koncentrickými pásy je součástí vnějšku nádoby. Zda náleží figurální část obou zlomků k zobrazení jedné osoby, je obtížné posoudit. Z variant vzájemných poloh spíše vyplývá, že nikoli. Jednou z několika variant interpretace obrazu v medailonu číše (*obr. 8: 1*) je stojící nebo kráčející postava nesoucí velké alabastron (zlomek VII/6) a před ní klečící nebo sedící druhá postava (zlomek VII/3). Tomuto schématu by odpovídala drapérie postavy na zlomku VII/3 (srov. např. *Boardman 1975*, fig. 323; *1989*, fig. 209, zobrazení dlaně fig. 53).

Zlomek	Rozměr; tl.	Obr.	Popis
VI/1	15 x 9; 5	6: 15	Jedna strana zcela pokryta firnisem, na druhé straně dochována okrajová část černého pole, jehož hrana je nepatrně zakřivena. Menší část této strany v barvě podkladu.
VI/2	7 x 7; 4	6: 16	Vnitřní (?) strana zcela pokryta firnisem, část vnější strany pokryta též firnisem, větší část v barvě podkladu. Zlomek snad pochází z vyšších částí nádoby (číše) blíže k okraji.
VI/3	7 x 4; 6	6: 17	Jedna strana zcela pokryta firnisem, část druhé strany pokryta též firnisem, o něco menší část v barvě podkladu. Na obloučkovitou hranu firnisové plochy nasedá šikmo tenká černá linka.

Skupina VI – zlomky s dochovaným povrchem obou stěn nádoby, jedna pokryta zcela firnisem, druhá se zbytky malby.

Zlomek	Obr.	Popis
VII/1	7: 1	Jedna strana pokrytá zcela firnisem, na druhé straně dochovány dva koncentrické obloučky a dva úponky v barvě podkladu. Většina této strany pokryta též firnisem.
VII/2	7: 2	Na jedné straně pouze malá část pokrytá firnisem, zbytek v barvě podkladu. Druhá strana dochována jen z velmi malé části, většina v barvě podkladu, jen cípeček pokryt firnisem.
VII/3	7: 3	Na jedné straně dva koncentrické pruhy v barvě firnisu, vnitřní tenký, vnější podstatně širší. Druhá strana zčásti pokryta firnisem a dvěma světlými neurčitými skvrnami, zbylé části v barvě podkladu s několika tenkými linkami (drapérie). Zlomek pochází patrně ze dna číše.
VII/4	7: 4	Obě strany pokryty firnisem. Na jedné straně dochována část nízké nožky a nevýrazný schůdkovitý výstupek, na druhé straně dvě světlé skvrny. Zlomek pochází ze dna nádoby.
VII/5	7: 5	Dochována pouze jedna strana zlomku, která je z velké části pokryta firnisem. V barvě podkladu pouze tenký proužek a dvě světlé skvrny.
VII/6	7: 6	Jedna strana pokryta dvěma koncentrickými pruhy v barvě firnisu, vnitřním užším a vnějším širším. Na druhé straně dochována obličejová partie lidské hlavy a větší část vysoké nádoby (alabastron). Zlomek pochází patrně ze dna číše.

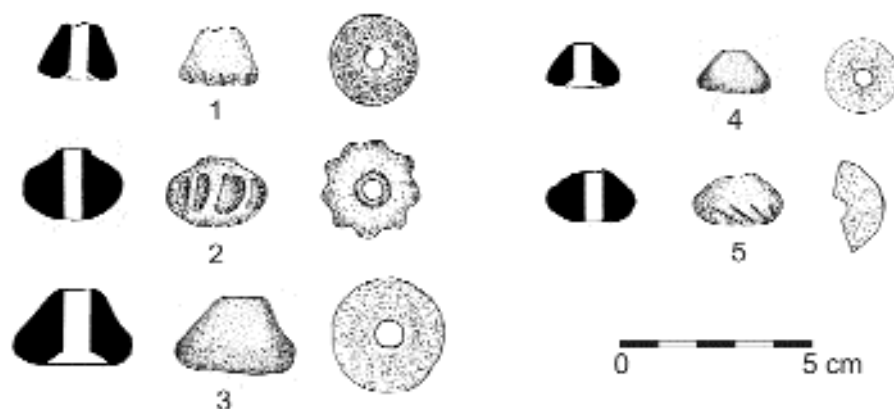
Skupina VII – skupinu původně sedmi, v kresbách pouze šesti zlomků lze popsat a hodnotit pouze podle dochovaných kreseb, u kterých však není uvedeno měřítko.

K variantě číše na nízké profilované nožce je možno přiřadit zlomek VII/4, který je evidentně zbytkem nízké nožky a části dna a může souviset se zlomky VII/3 a VII/6 (*obr. 9*). Také další zlomek ze skupiny IV (*obr. 6: 1*) má obdobně dochovaný zbytek nevýrazného schůdkovitého stupínku, patrně plastické profilace spodní části dna.

Zlomek VII/1 představuje část nádoby vyběhající ze dna a fragmenty jeho dochované výzdoby jsou patrně součástí spirálovitého florálního motivu (*obr. 8: 2*), souvisejícího buď se samostatnými palmetovými ornamenty, nebo s palmetovými pásy. Do obdobných partií nádoby a k obdobnému typu výzdoby náleží také zlomek VII/5.

Z různých skupin dochovaných zlomků je možno rekonstruovat typ výzdoby ještě u několika exemplářů ze skupiny V. Výzdoba zlomku V/4 (volutka) může být součástí výše popsané výzdoby palmetových pásů nebo jednotlivých palmet, kdy na tyto palmety obdobně volutky zespodu navazují (*obr. 8: 2*). Mezi volutkami pak bývá umístěn kapkovitý útvar, jehož část je na zlomku V/4 též dochována. Zlomky V/1 a V/3 představují s velkou pravděpodobností zobrazení drapérie. U zlomku V/1 je patrně dochována též část kontury zobrazené postavy (*obr. 8: 1*).

Zlomek VI/2 pochází snad z části nádoby poblíž okraje. Tomu by odpovídalo zakřivení jeho stěn (*obr. 9*).

Obr. 2. Praha-Jiviny. Nálezy z objektu č. 20; 1–5 – keramika.
Fig. 2. Prague-Jiviny. Finds from feature 20: 1–5 – ceramics.

Datování

Nejdůležitějším zlomkem pro datování celého souboru je zlomek VII/6 ze skupiny chybějících střepů, který může být dle provedení jednotlivých detailů zobrazeného lidského obličeje (oko, ústa, nos) alespoň rámcově chronologicky zařazen. Datace fragmentu takto nevýrazných rozměrů musí být brána s rezervou, zmíněné detaily jsou navíc posuzovány podle kresby, nikoli podle originálu.

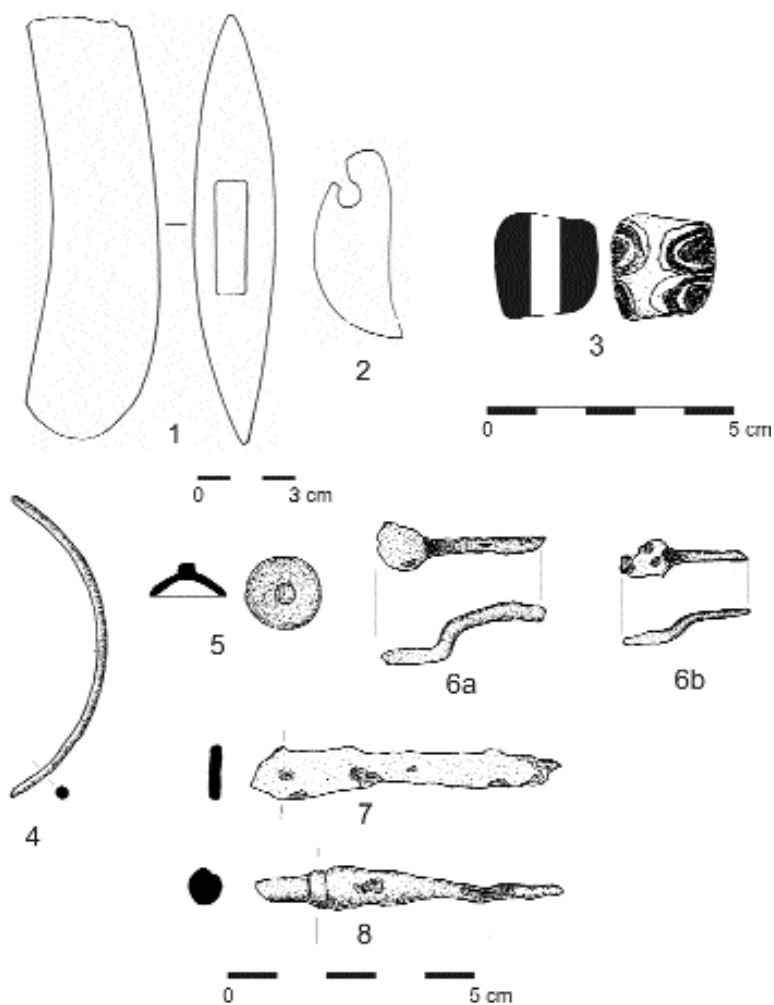
Jedním z příkladů analogií k našemu zlomku jsou zobrazení obličejových partií postav na jednom attickém kalichovém kráteru (Boardman 1989, fig. 19), které se shoduje zejména pokročileji provedeným okem zobrazeným již z profilu, na rozdíl od archaického typu zobrazení *en face*. Shoda je i v provedení úst s charakteristicky oblé vykrojeným koutkem a „našpulenými rty“. V klasickém červenofigurovém vázovém malířství 2. čtvrtiny a kolem poloviny 5. stol. nalézáme analogická zobrazení např. v některých pracích Aischinova malíře, Malíře Penthesiley, Curtiova malíře či Malíře Achillea (Boardman 1989, fig. 60, 62, 83, 90, 117, 118).

Nejbližší obdoby v attickém červenofigurovém vázovém malířství se objevují zejména ve 2. pol. 5. stol., kdy danému schématu odpovídá celá řada exemplářů. K nejbližším ztvárněním detailu oka náleží zobrazení na zvoncovém kráteru Malíře louvreské kentauromachie, podobně ostře zobrazený špičatý nos nalézáme u figury v medailonu číše Malíře z Eretrie (Boardman 1989, fig. 187, 236), činného přibližně v letech 440–410 př. Kr. Analogií k jednotlivým detailům obličeje jsou příslušné partie stojící postavy, zobrazené na zvoncovém kráteru z athénské agory, datovaném do let 450–440 př. Kr. (Rotroff–Oakley 1992, pl. 19: 50). Zřejmě nejbližší a nejdokonalejší obdobu představuje zobrazení na pelice Hasselmannova malíře (Boardman 1989, fig. 213). Obličej zde zobrazené ženy se shoduje s obličejem dochovaným na jivinském zlomku ve ztvárnění jak profilace úst, tak charakteristického špičatého nosu. Oba zlomky se liší jen v drobné odchylce v zobrazení oka. Kromě uvedených analogií nalézáme určité obdoby i mezi jihoitalskými červenofigurovými exempláři, např. ve výjevu na zvoncovém kráteru Malíře z Pisticci (Trendall 1989, fig. 5, 6) nebo na kráteru z Beneventa (Trendall–Cambitoglou 1978, pl. 1: 1, 2).

Jedná-li se tedy v případě souboru zlomků z obj. č. 20 v Praze-Jivínách o fragmenty jedné nádoby, a sice číše na nízké profilované nožce, je možné tuto nádobu rámcově zařadit do 5. stol. př. Kr., přesněji snad mezi léta 460–420 př. Kr.

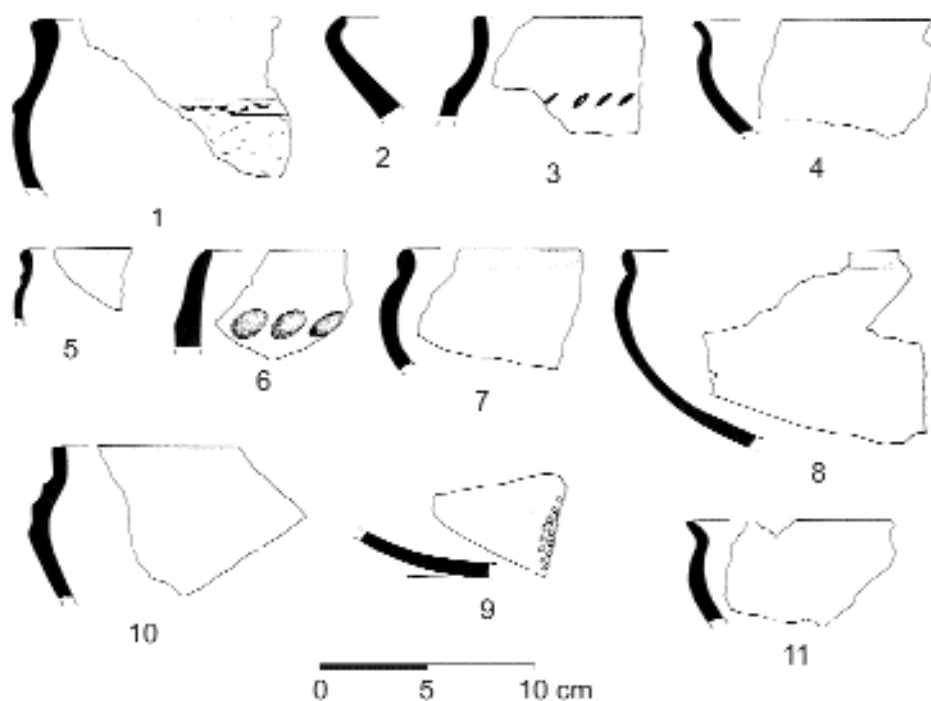
Attická keramika v Čechách

Sídliště v Praze-Jivínách je jednou ze čtyř lokalit v Čechách s potvrzeným výskytem attické keramiky. Datace zdejšího souboru je rámcově v souladu s datací ostatních importů keramiky tohoto typu do 5. stol. př. Kr. (Shefton 2000, 35).

Obr. 3. Praha-Jiviny. Nálezy z objektu č. 20; 1 – parohovina, 2 – zub, 3 – sklo, 4–5 – bronz, 6–8 – železo.
 Fig. 3. Prague-Jiviny. Finds from feature 20: 1 – antler; 2 – tooth; 3 – glass; 4–5 – bronze; 6–8 – iron.

První nález attické keramiky na území Čech z Kadaně-Jezerky (Koutecký 1975, 629–641; Bouzek – Koutecký 1975, 157–160) má výzdobné nebo tvarové analogie v některých nádobách z boiotského pohřebiště Rhitsona (Ure 1927, pl. 21–22; Bouzek – Koutecký 1975, 157), v černě glazované číši na nízké profilované nožce (Castulo cup) z hrobu 44/2 v Dürrnbergu, v číších z lokality Lechaion nedaleko Korintu (Penninger 1972, 80; Shefton 2000, 35) nebo v číších skupiny Rheneia z athénské agory (Talcott – Sparkes 1970, fig. 5: 456). Je kladen do 2. čtvrtiny 5. stol. (Shefton 2000, 35). Jeden ze tří zlomků attické keramiky z raně keltského dvorce v Droužkovicích (Smrž 1996, 59–94; Smrž – Bouzek 1994, 581–586) má své protějšky v černě glazovaných číších opět z athénské agory, a sice v některých exemplářích typu C nebo B (Talcott – Sparkes 1970, 92, pl. 20: 419, 420, fig. 4: 432, 433; Smrž – Bouzek 1994, 581), datovaných na konec 6. a do 1. čtvrtiny 5. století. Zatím nepublikované zlomky řecké keramiky z Tuchoměřic je snad možné zařadit též do průběhu 5. stol. (Sankot 2002, 93). Zlomky attické keramiky z jivinského sídliště představují zatím patrně nejmladší soubor importova-

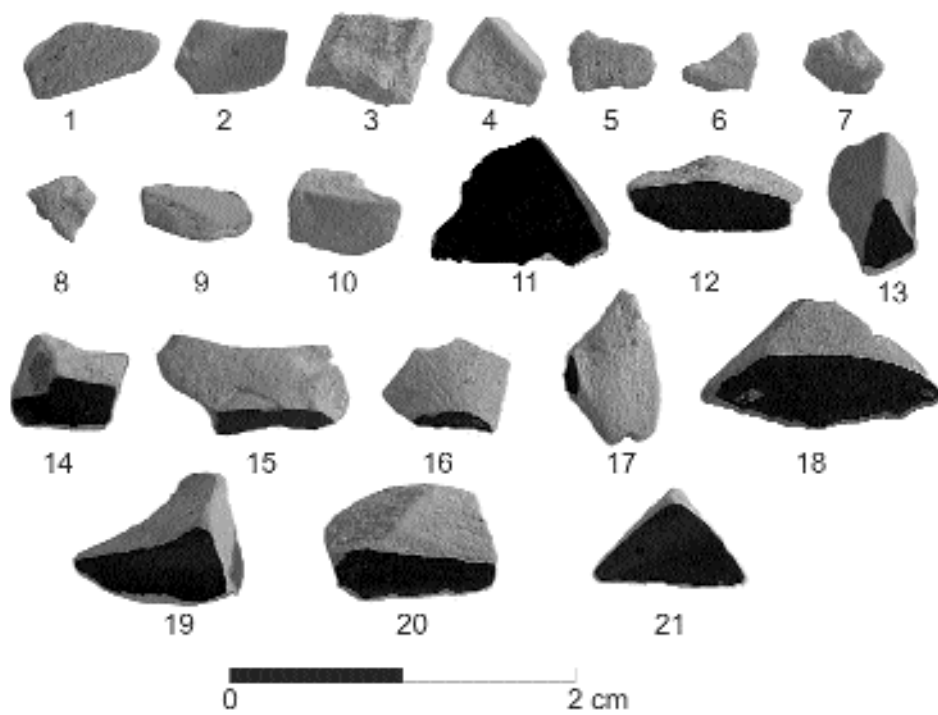

Obr. 4. Praha-Jiviny. Nálezy z objektu č. 20; 1–11 – keramika.

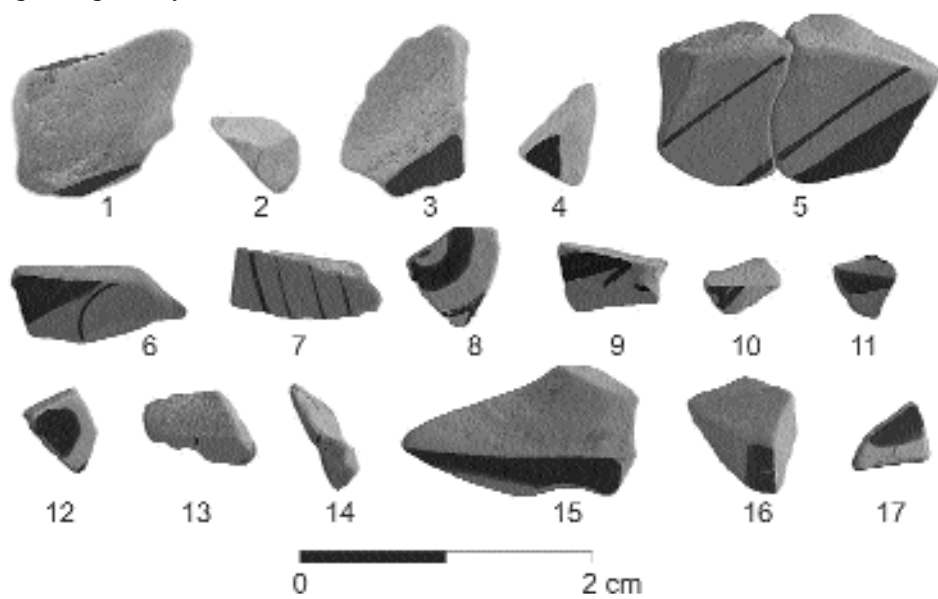
Fig. 4. Prague-Jiviny. Finds from feature 20: 1–11 – ceramics.

né keramiky řeckého původu z území Čech. Attická keramika z Jivin náleží zároveň k mladším řeckým keramickým importům v oblasti severně od Alp, které jsou zde během 2. pol. 5. stol. obecně již poměrně řídké (Pape 2002, 424).

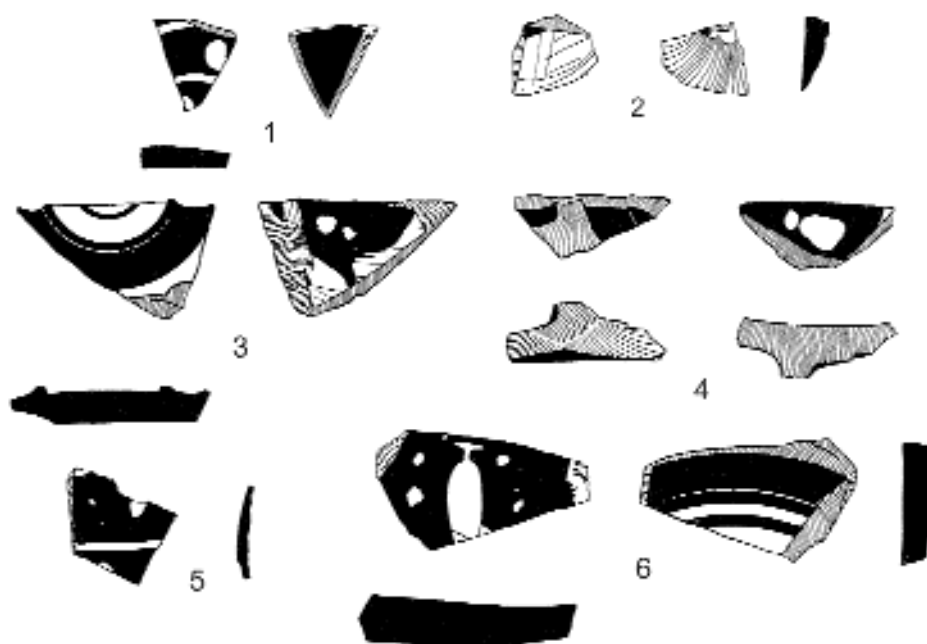
Cesta attické keramiky do středních Čech může souviset s obecnými tendencemi řeckého keramického importu v 5. stol. (Pape 2002, 419–424). Podíl attické keramiky se v průběhu 1. čtvrtiny 5. stol. snižuje jak v oblasti Massilie, tak severně od Alp, přičemž zde v tomto období převažuje černofigurová keramika nad červenofigurovou (Pape 2002, Abb. 29). Obdobně je tomu v oblasti Bologne, kde je poměr poněkud příznivější pro červenofigurovou keramiku. Ve 2. čtvrtině 5. stol. sice pokračuje útlum attického importu obecně, avšak v sev. Itálii (Bologna, Spina) dosahuje svého maxima – a tím také převahy nad černofigurovou keramikou – import attické červenofigurové produkce, zatímco v Massilii je nadále zastoupena významněji černofigurová keramika. Po období největšího útlumu dovozu attické keramiky do Massilie v pol. 5. stol. tam došlo k opětovnému nárůstu, ale attická keramika již nebyla ve větším měřítku distribuována do oblasti severně od Alp. Zlomky z Prahy-Jivin mohou tedy snad souviset nebo navazovat na kulminaci dovozu attického červenofigurového zboží do sev. Itálie kolem pol. 5. století. Do středních Čech se mohly dostat, stejně jako ostatní nečetné attické zlomky severně od Alp, s proudem časně laténských importů vycházejících ze sev. Itálie (Pape 2002, 424; Shefton 2000, 35). Součástí tohoto proudu jsou v oblasti jezera Garda a údolí řeky Adiže kromě řady nejrůznějších etruských importů (Dal Ri 1992, 71–91) též nálezy attické červenofigurové keramiky (Nothdurfter 1992, 61; Chytráček 2004, 126). Spojení z oblasti kultury Fritzens-Sanzano vedlo údolím Adiže, probíhalo podél Salzachu a Innu a pokračovalo přes Dunaj až do jižních Čech. Další průběh pak vyznačují významné halštatské a časně laténské lokality podél Otavy, Litavky, Berounky a Vltavy (Chytráček 2004, 128–129).

Obr. 5. Praha-Jiviny. Attická keramika z objektu č. 20.
 Fig. 5. Prague-Jiviny. Attic ceramics from feature 20.

Obr. 6. Praha-Jiviny. Attická keramika z objektu č. 20.
 Fig. 6. Prague-Jiviny. Attic ceramics from feature 20.

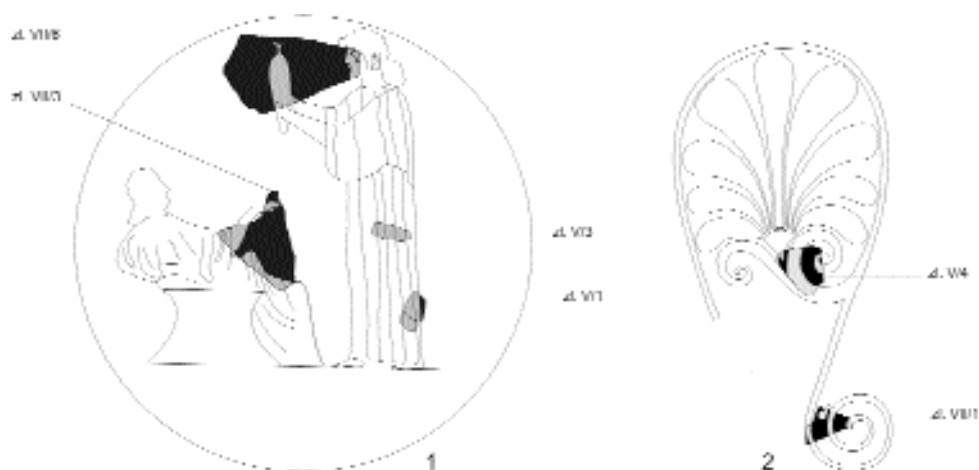
Obr. 7. Praha-Jiviny. Attická keramika z objektu č. 20, skupina nedochovaných střepů. Bez měřítka.
Fig. 7. Prague-Jiviny. Attic ceramics from feature 20, group of unpreserved sherds. Without scale.

Ke kontextu nálezů attické keramiky v Čechách

Všechny nálezy attické keramiky z Čech pocházejí z plochých sídlišť, a to většinou ze zahloubených objektů s kúlovou konstrukcí. Obj. č. 20 z Jivin a chata 40/69 z Kadaně-Jezerky jsou si blízké svými rozměry i orientací podélné osy V–Z. Attická keramika z Droužkovic pochází z raně keltského „aristokratického“ dvorce (Smrž 1996, 59–94), který měl podobu dvou okrsků ohrazených palisádou s centrální plochou přibližně čtvercového půdorysu o rozměrech 85 x 94 m. Na její severozáp. roh navazovala menší plocha ohraničená příkopem. Jeden attický střep byl objeven v zahloubené chatě v menší části dvorce, dva ostatní střepy pocházejí z příkopu vedle chaty (Smrž – Bouzek 1994, 581).

Obj. č. 20 z Jivin a chata 40/69 z Kadaně-Jezerky se rámcově shodují též svým inventářem. Kromě početných keramických souborů tvořených mísami s esovitou profilací, se zataženým okrajem, s ostře vytaženým okrajem, s vyšším hrdlem a ostrým lomem nebo s plastickou výzdobou na rozhraní hrdla a výdutí, je tato rámcová shoda patrná v dalších nálezích, např. přeslenů nebo bronzových a železných artefaktů (Koutecký 1975, obr. 2–5). Význačnějšími nálezy z obj. č. 20 v Praze-Jivinách, které neměly své protějšky v chatě 40/69 z Kadaně-Jezerky, jsou žlutý korál s modrobílými očky, závěsek z medvědího zubu a parohová dvojhrbitá sekerka.

Charakter objektů s nálezy attické keramiky dokreslují též některé další nálezy z Droužkovic, jako např. známá drobná bronzová plastika čtyřnohé šelmy držící v tlamě beraní hlavu nebo nezdobený zlatý kroužek (Smrž 1996, Abb. 17). V Tuchoměřicích se k obdobným předmětům řadí nálezy jemné keramiky, kovových výrobků nebo jantaru (Sankot 2002, 93). Z výše uvedeného vyplývá, že objekty s výskytem attické keramiky nepatří vzhledem ke svému inventáři k objektům náležícím běžné nebo nejnižší postavené skupině obyvatel. Je snad možno uvažovat o jejich spojitosti s lokální vyšší společenskou vrstvou, přičemž v případě droužkovického dvorce tomu odpovídá i jeho neobvyklá konstrukce. Skutečnost že všechny nálezy attické keramiky v Čechách zatím pocházejí z rovinných sídlišť a nikoli z pozdně halštatských a časně laténských výšinných center, lze prozatím patrně chápat jako poznatek ovlivněný stavem výzkumu. Se známými prvky nebo jevy, jejichž původ je hledán v jižních oblastech

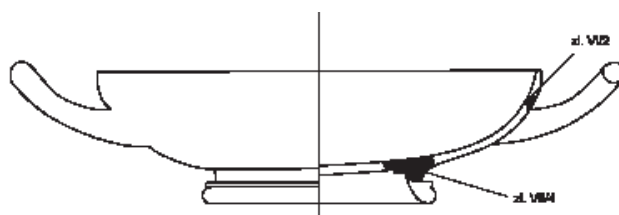

Obr. 8. Praha-Jiviny. Attická keramika z objektu č. 20; 1 – hypotetická rekonstrukce medailonu číše; 2 – rekonstrukce florálních výzdobných prvků.

Fig. 8. Prague-Jiviny. Attic ceramics from feature 20; 1 – hypothetical reconstruction of the cup medallion; 2 – reconstruction of the floral decorative elements.

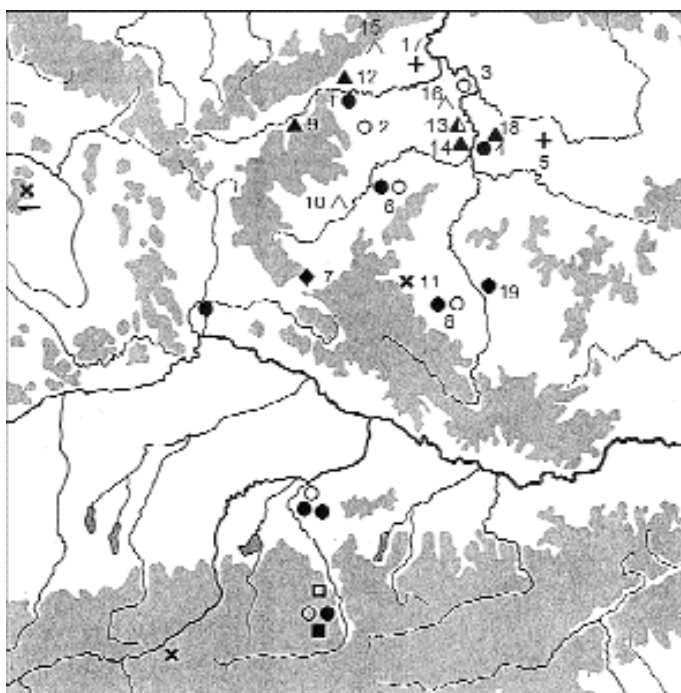
Obr. 9. Praha-Jiviny. Attická keramika z obj. č. 20, hypotetická rekonstrukce nádoby.

Fig. 9. Prague-Jiviny. Attic ceramics from feature 20, hypothetical vessel reconstruction.

a s nimiž se setkáváme na hradištitích typu Závist nebo Minice, koresponduje jak nález zlomku na kruhu točené keramiky jihových. proveniencie v Minicích (Slabina 1981, 81), tak nález fragmentu žlábkované nožky nádoby jižního, snad severoitalského původu a dalšího obdobného zlomku na Závisti (Drda – Rybová 2008). Výskyt attické keramiky lze tedy očekávat i v lokalitách tohoto typu.

Otázkou zůstává, v jakém vztahu jsou nálezy attické keramiky v Čechách k proudu pozdně halštatských a časně laténských jižních a jihozáp. vlivů. Celkový počet zlomků attické keramiky nalezených na území Čech je dosud velmi nízký. Nic na tom nemění ani soubor z Prahy-Jivin, uvážíme-li, že jde s velkou pravděpodobností o zlomky z jedné nádoby. Jsou-li tři zlomky z Droužkovic interpretovány jako zlomky ze tří různých nádob (Smrž – Bouzek 1994, Abb. 4) a interpretujeme-li nálezy z ostatních lokalit jako zlomky vždy z jedné nádoby, docházíme k závěru, že celkový počet nádob, ze kterých české nálezy attické keramiky pocházejí, je přibližně šest. Podstatně vyšší počty nálezů attických střepů z Heuneburgu nebo Mont Lassois mohou také reprezentovat relativně nízký počet nádob (Shefton 2000, 27–28). V této souvislosti je nápadné, že výskyt etruských nebo severoitalských bronzů v Čechách, který bývá chápán jako odraz vzájemných kontaktů mezi severem a jihem, se pouze velmi rámcově kryje s výskytem attické keramiky (obr. 10). Ve společném nálezovém kontextu zatím nebyly artefakty těchto skupin s jedinou výjimkou evidovány, na rozdíl od střední a vých. Francie nebo středního Rýna (Pape 2002, 424). Zmiňovanou výjimkou jsou zlomky z Droužkovic, které byly nalezeny v jednom areálu společně s drobnou bronzovou plastikou – původně součástí bronzové nádoby, jejíž původ je hledán v Etrurii, v oblastech etruského vlivu nebo v západní části časně laténské Evropy (Drda – Rybová 1998, 70; Megaw – Megaw 2002). Za takové situace je v českých nálezech attické keramiky jen těžko možné spatřovat předmět pravidelnějšího importu. Na místě jsou spíše úvahy o příležitostném sekundárním dovozu v rámci souborů jiných výrobků.

Obr. 10. Etruské a řecké importy v Čechách v 6.–5. stol. př. Kr. (podle *Smrž – Bouzek 1994*, doplněno). Bronzové nádoby: ● zobákovité konvice a jejich části, ○ mísy, ◆ stamnos-situla, ■ stamnos, □ situla-kalathos, † miska typu Hohmichele. Ostatní: × skleněné nádoby, ▲ attická keramika, △ pravděpodobně attická keramika, ▽ napodobeniny.

Fig. 10. Etruscan and Greek imports of the 6th–5th centuries BC in Bohemia (after *Smrž – Bouzek 1994*, amended). Bronze vessels: ● beaked flagon and parts thereof, ○ bowls, ◆ *stamnos/situla*, ■ *stamnos*, □ *situla/kalathos*, † Hohmichele type bowl. Others: × glass vessels, ▲ Attic pottery, ▽ imitations.

1 – Činov; 2 – Hořovičky; 3 – Hořín; 4 – Praha-Modřany; 5 – Hradenín; 6 – Chlum; 7 – Mírkovice; 8 – Hradiště u Písku; 9 – Kadaň; 10 – Plzeň-Roudná; 11 – Strakonice; 12 – Droužkovice; 13 – Tuchoměřice; 14 – Praha-Ruzyně, Jiviny; 15 – Radovesice; 16 – Chržín; 17 – Slatina; 18 – Praha-Pitkovice; 19 – Hosty.

Nálezy attické keramiky souvisí s dálkovými spojnícemi (*Kimmig 1983*, Abb. 20), kterými byly mezi severem a jihem Evropy transportovány produkty nebo suroviny jako např. víno, surový jantar a snad také vzácnější materiály, např. korál nebo mušle (*Bouzek 1992*, 363, 364; 1993, 143; *Chytráček 2004*, 131–132). Attická keramika z území Čech však musela být dle dosavadního stavu nálezů jen okrajovou součástí této výměny, přičemž jednoznačně nelze vyloučit ani možnost např. ojedinělého dovozu skrze migraci jednotlivce, nebo jiným obdobným způsobem bez vazby na organizované dálkové kontakty. Nutno zdůraznit, že výskyt tohoto typu keramiky nemusí reprezentovat ani přímý kontakt mezi oblastí původu a cílovou oblastí, poněvadž nelze vyloučit postupný transfer artefaktu přes více center. Zároveň je však třeba připomenout, že keramika jižní nebo jihozáp. provenience obecně nebyla neznámým jevem. To dokládají známé imitace z Plzně-Roudné (*Bašta – Baštová – Bouzek 1989*, 463–476; *Megaw – Megaw 2007*), Radovesic (*Waldhauser 1977*, tab. I: 1–3) nebo z Chržína (*Chytráček 2004*, 127, 131; 2007), které potvrzují znalosti tvarosloví i ikonografie řecko-etruských předloh. Při hodnocení attické keramiky v cizím prostředí je nutno zmínit též skutečnost, že pro některé středomořské či černomořské oblasti s výskytem importované attické červenofigurové

keramiky neplatí zcela jednotné tradiční schéma jejího využití, např. při hostinách apod., a v závislosti na regionu se lišilo též chápání jejího významu a hodnoty (*Fless* 2002, 96–101). V oblasti sev. od Alp lze však ve vztahu k attické keramice uvažovat zejména o úloze prestižní a reprezentativní, resp. o úloze související s vyjádřením sociálního statutu vlastníka, přičemž produkce výše uvedených imitací lokálními výrobci tuto její společenskou funkci do značné míry potvrzuje.

Apendix

V srpnu 2006 došlo při záchranném výzkumu J. Polišenského v Praze-Pitkovicích k objevu dalších dvou zlomků attické červenofigurové keramiky, které jsou řazeny prozatím obecně do průběhu 5. stol. př. Kr. Přestože jejich detailní posouzení nebylo ještě provedeno, je lokalita Pitkovice za účelem aktualizování situace etrusko-řeckých importů v Čechách zanesena do mapy na *obr. 10*. Za informace o nálezů děkuji J. Polišenskému.

Literatura

- Bašta, J. – Baštová, D. – Bouzek, J.* 1989: Die Nachahmung einer attisch rotfigurigen Kylix aus Pilsen-Roudná, *Germania* 67, 463–476.
- Boardmann, J.* 1975: Athenian red figure vases. The archaic period. London.
- 1989: Athenian red figure vases. The classical period. London.
- Bouzek, J.* 1992: Die Etrusker und Böhmen. In: L. Aigner-Foresti Hrsg., Etrusker nördlich von Etrurien. Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen. Akten des Symposiums von Wien-Schloss Neuwaldegg. 2.–5. Oktober 1989, Wien, 361–369.
- 1993: The shifts of the amber route. In: C. W. Beck – J. Bouzek eds., Amber in Archeology. Proceedings of the second international conference on amber in archeology. Liblice 1990, Praha, 141–146.
- Bouzek, J. – Koutecký, D.* 1975: Ein attisches Gefäßfragment aus Böhmen, *Germania* 53, 157–160.
- Dal Ri, L.* 1992: Etruskische Einflüsse im Etschtal. In: L. Aigner-Foresti Hrsg., Etrusker nördlich von Etrurien. Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen. Akten des Symposiums von Wien-Schloss Neuwaldegg. 2.–5. Oktober 1989, Wien, 71–91.
- Drda, P. – Rybová, A.* 1998: Keltové a Čechy. Praha.
- 2008: Akropole na hradišti Závist v 6.–4. stol. př. Kr. Památky archeologické – Suppl. 19. Praha.
- Fless, F.* 2002: Rotfigurige Keramik als Handelsware, Erwerb und Gebrauch attischer Vasen im mediterranean und pontischen Raum während des 4. Jhs. v. Chr. Rahden/Westf.
- Chytráček, M.* 2004: Südwestböhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: M. Chytráček – M. Metlička, Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Památky archeologické – Suppl. 16, Praha, 125–132.
- 2007: Časně laténské sídliště v Chržíně (okr. Kladno) s napodobeninou červenofigurové keramiky a s doklady kovolitěví a zpracování jantaru, *Archeologické rozhledy* 59, 461–516.
- Kimmig, W.* 1983: Die griechische Kolonisation im westlichen Mittelmeergebiet und ihre Wirkung auf die Landschaften des westlichen Mitteleuropa, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 30, 5–78.
- Koutecký, D.* 1975: Prvý nález attické keramiky v Čechách, *Archeologické rozhledy* 27, 629–641.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R.* 2002: The bronze mount from Droužkovice, Northwest Bohemia, *Památky archeologické* 93, 173–193.
- Megaw, R. – Megaw, V.* 2007: Celtic lyre on a Celtic kylix? A further note on the copy of an Attic red figure two handled cup from Plzeň-Roudná, *Archeologické rozhledy* 59, 799–804.
- Nothdurfter, H.* 1992: Die Fritzens-Sanzeno-Kultur und ihre Beziehungen zur etruskischen Kultur. In: L. Aigner-Foresti Hrsg., Etrusker nördlich von Etrurien. Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen. Akten des Symposiums von Wien-Schloss Neuwaldegg. 2.–5. Oktober 1989, Wien, 45–62.
- Pape, J.* 2002: Importierte mediterrane Keramik in der Zone nördlich und nordwestlich der Alpen während der Hallstattzeit. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., Fernkontakte in der Eisenzeit. Konferenz Liblice 2000, Praha, 395–427.

- Penninger, E. 1972:* Der Dürrnberg bei Hallein I. Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt- und Latènezeit. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 16. München.
- Rotroff, S. I. – Oakley, J. H. 1992:* Debris from a public dining place in the Athenian agora. *Hesperia – Suppl.* XXV. Princeton.
- Sankot, P. 2002:* Eisenzeitliches Kunsthandwerk als Spiegel von Fernkontakten. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., *Fernkontakte in der Eisenzeit. Konferenz Liblice 2000, Praha*, 83–101.
- Shefton, B. 2000:* On the material in its northern setting. In: W. Kimmig Hrsg., *Importe und mediterrane Einflüsse auf der Heuneburg. Heuneburgstudien XI, Mainz*, 27–41.
- Slabina, M. 1981:* Hallstatt-Period walled site at Kralupy n. Vlt.-Minice, Central Bohemia. In: *Nouvelles archéologiques dans La République Socialiste Tchèque, Prague – Brno*, 80–81.
- Smrč, Z. 1996:* Das frühlatènezeitliche Gehöft bei Droužkovice (Kr. Chomutov, NW-Böhmen), *Památky archeologické* 87, 59–94.
- Smrč, Z. – Bouzek, J. 1994:* Drei Fragmente attischer Keramik aus Droužkovice in Nordwestböhmen, *Germania* 72, 581–586.
- Talcot, L. – Sparkes, B. 1970:* Black-glazed and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C. The Athenian agora XII. Princeton.
- Trendall, A. D. 1989:* Red figure vases of south Italy and Sicily. London.
- Trendall, A. D. – Cambitoglou, A. 1978:* The red figured vases of Apulia. Oxford.
- Ure, P. N. 1927:* Sixth and Fifth century pottery from excavations made at Rhitsona by R. M. Burrows in 1909 and by P. N. Ure and A. D. Ure in 1921 & 1922. London.
- Waldhauser, J. 1977:* Keltské sídliště u Radovesic v severozápadních Čechách. Přehled výzkumů a stav hodnocení, *Archeologické rozhledy* 29, 144–177.

Attic red-figure ceramics from the La Tène settlement at the Jiviny site at Prague-Ruzyně

In August 1982 sherds of Attic red-figure pottery were discovered during archaeological investigation of this polycultural site. Settlement features of the Linear Pottery and Stroke-Ornamented Ware cultures, and from the La Tène, were identified at the site, along with a single Neolithic inhumation burial and 48 La Tène inhumation graves.

Feature 20, which yielded the Attic ceramics, was, in its structure and inventory, among those that were clearly linked to the local higher social class, this corresponding to the finds of the Attic sherds as well. The assemblage of a total of 44 Attic sherds could, by the degree of surface preservation or painting, be divided into 7 groups. All of the sherds evidently come from a single vessel, a cup on a low, profiled foot, the origin of which can be dated to the period 460–420 BC. The Attic ceramics from feature 20 are thus probably the chronologically latest evidence for Attic pottery imports in Bohemia, and are among the latest evidence for Attic imports north of the Alps.

All of the finds of Attic ceramics from Bohemia (at Prague-Ruzyně/Jiviny, Kadaň-Jezerka, Droužkovice and Tuchoměřice) to date come from lowland settlements, and for the most part from sunken, post-built structures. Their finds contexts indicate that these were not common features, but features linked to the local upper class. The fact that Late Hallstatt and Early La Tène upland centres in Bohemia have yet to yield Attic ceramics may be ascribed to the state of research.

The Attic pottery from Bohemia is connected to the mutual contacts between the north and south of Europe in the Late Hallstatt and Early La Tène periods, as attested in particular by imports of bronze of southern provenience. According to the current state of knowledge, the Bohemian Attic ceramic finds represent a peripheral, secondary element of these imports.

English by *Alastair Millar*

DISKUSE

Antropologická krátkozrakost archeologie
aneb poznámky k tématu, které „odvál čas“

Ondřej Wolf

Úvod

Archeologické syntézy 20. století zanechaly v našem historickém vědomí představu, že cílem archeologického bádání je poznání nejstarších dějin lidské společnosti na základě materiálních pozůstatků, které po sobě tato společnost zanechává. I když je to představa bezpochyby správná, neměla by vzbuzovat dojem, že právě prostřednictvím hmotných pramenů lze takto vytčený cíl bezzbytku naplnit. Výrok, že lze rekonstruovat nebo poznávat pravěkého člověka a jeho kulturu prostřednictvím archeologických památek, je pochopitelně přijatelný jen do jisté míry; obdobně jako u jiných společenských věd, jejichž předmět a možnosti studia podmiňuje nezáměrná nebo neovlivnitelná faktografická selekce. Je sice známou skutečností, že právě odtud vyplývají nezáviděníhodná omezení pro archeologické zkoumání,¹ to se chtít nechtět musí vzdát poznávacích zájmů v mnoha oblastech dávného společenského života, avšak ani dostatečná kvantita a kvalita archeologických pramenů jednoduše nevede k zásadnímu průlomu do doposud neznámých sfér dávno minulé kulturní skutečnosti. Základním argumentem je, že minulé společnost není poznatelná podle zásady *pars pro toto*, tedy skrze materiální komponentu, neboť ta, a je nutné si tuto základní poučku připomínat, tvořila pouze dílčí prvek kulturně svébytných sociálních systémů (*Žak – Minta-Tworzowska 1991*).²

V české a moravské archeologické literatuře nebyl tento nijak nový poznatek, až na výjimky (např. *Venc 1964; 1984; Malina 1981; Neustupný 1986; Smetánka 1987*), zevrubněji reflektován. Víceméně stranou zůstal také v domácích diskusích 90. let, reagujících na dění v anglosaské archeologické metodologii (srov. *Neustupný 1991; 1993; Jiráň 1993; Kuna – Venclová 1995; Podborský 1996*). Právě ale zahraniční debata o možnostech archeologického poznání otevřela témata o širších možnostech i úskalích sociální, ekonomické, politické i symbolické interpretace hmotných pramenů. Nastolila tehdy netradiční, pro archeologickou metodologii však podstatná hlediska. Na jedné straně to, že hmotné pozůstatky a jejich interpretace nejsou souhrnem objektivních informací o kultuře, jíž byly součástí, a že tedy archeologický pozitivismus přímočaře nevede k objektivnímu poznání minulé skutečnosti. Na straně druhé ovlivnilo archeologické myšlení poznání, že soupeřící interpretační přístupy a paradigmaty vedou mnohdy jen k jednostranným a parciálním výsledkům (*Trigger 1989; Eggert – Veit 1998; Gojda 2000; Kuna 2004; Vašíček 2006*). Lze se domnívat, že (nejen) česká a moravská archeologie posledních dekád je ztrátou zděděných jistot do určité míry poznamenána. Snahu o jejich překonání však leckdy brzdí skepse k teoriím, které s hmotnými prameny neměly původně co dočinění a které byly přibrány na pomoc z jiných oblastí společenskovedního bádání.

Předkládaný diskusní příspěvek si klade za cíl sledovat, proč a s jakými důsledky byla archeologie nucena přehodnotit původní noetická východiska a své pole působnosti nevyhnutelně přesunout do sfér blízkých jiným sociálním vědám, zejména antropologii. Začneme příkladem z dějin české archeologie, abychom vymezili hlavní linii archeologického pozitivistického uvažování. Navážeme důvody reorientace archeologického myšlení, formulované během angloamerické diskuse 60.–90. let,

¹ „Jelikož prameny, na něž je prehistorik odkázán, představují jen zlomek minulé skutečnosti, výřez z celku, nemohou vývody, jimiž čas od času prověřujeme výsledky naší práce, míti žádnou absolutní a neměnnou platnost“ (*Schránil 1928, V*). Naproti tomu *A. Stocký (1930, 3)* soudí, že vědě „praehistorické lze klásti pouze takové otázky, které jí lze zodpovědět jen na základě vlastností její látky“.

² Hmotné prameny, „to jsou jen prvky, malé prvky toho, co je cílem konečným“ (*Niederle 1893, XI*).

a dále posouzením některých jejích výsledků. Ty totiž prostřednictvím recepce a kritické reflexe ovlivňují názorové proudy také v naší archeologii, a tím nepřímo i její vědecké a organizační směřování.

Dědictví pozitivismu

Přijetím teoremů, že vztah mezi materiálními relikty a kdysi „živou“ kulturou není sám od sebe zřejmý, padá základní pozitivistický postulát, který si moderní archeologie ve 2. polovině 19. století osvojila.³ Archeologii vévodila domněnka, že hmotné prameny, na rozdíl od písemných, podávají „svědectví přímé a tudíž neklamné“ (*Příč 1908*, 3). Ve snaze o vyrovnání se hlavní linii dějepisické práce byly do archeologických pramenů vkládány přehnané naděje, živé mýtem o jejich informační nestrannosti a historické objektivitě. Odtud se odvinul klíčový, i když také problematický koncept tzv. archeologické kultury. K ní bylo přistupováno jako k historicky objektivní společenské kategorii, jež měla ovládat po různé dlouhou dobu dané území obdobně, jako své teritorium ovládaly historické a moderní národy (srov. *Hroch 1996*). Pokrok archeologického poznání tak spočíval ve shromažďování a popisování archeologických fakt, jež ve skutečnosti doplňovala obraz archeologické, tj. „mrtvé“ kulturní mozaiky.

Důsledkem přístupu ztotožňujícího přímočaře archeologická fakta s minulou realitou bylo rovnítko kladené mezi archeologickou kulturou a pravěkou společností (u nás rezervovaně již *Neustupný 1957*, 51). Jak z hlediska archeologických cílů jednostranné, a někdy i velmi sporné výsledky tento induktivismus přinášel (např. kossinovské paradigma), začaly od poloviny 20. století ukazovat diskuse nad věcným nesouladem mezi archeologickými fakty a historickou skutečností. Do sféry odborného zájmu tak vstoupil problém přítomnosti poznávacího subjektu v archeologických interpretacích (např. *Eggers 1959*).⁴ V opozici k dosavadnímu pojetí archeologické kultury, jak jej známe např. z díla V. G. Childea (*Lech – Stepniowski edd. 1999*), získával později na významu neméně vlivný, přesto obdobně vyhraněný názor, že archeologická kultura je jenom subjektivní pomůckou pro klasifikaci dějinného vývoje, která nemusí mít bezprostřední vztah k dávno minulé realitě (např. *Clarke 1968*, 360; srov. *Podborský – Vildomec 1972*, 21). Teprve ve snaze oprostit se od jednostranného empiricko-taxonomického zaměření a v úsilí o řešení kulturně historických otázek archeologie nahlédla, jak omezené možnosti jí k tomu materiální prameny skýtají.

Na problematičnost archeologických interpretací začala od 1. pol. 20. století poukazovat srovnávání antropologických a archeologických výsledků, která probíhala především mimo sféru klasické kontinentální archeologie (*Tylor 1948*; *Clarke 1968*). Sítilo vědomí, že bez důkladné znalosti kulturně svěbytných společenských kontextů nelze spolehlivě srovnávat a interpretovat funkce časoprostorově vzdálených – třebaže formálně obdobných artefaktů – protože v různých kulturních kontextech mohly sloužit k rozdílným účelům (*Filip 1957*; *Daniel 1964*, 137; *Clarke 1968*, 368–372).

V polemice s tradičním taxonomistickým myšlením v americké archeologii zdůvodnil již ve 40. letech minulého století W. Tylor nutnost důsledného rozlišování mezi archeologicko-empirickými fakty na straně jedné a kulturními fakty, které již nejsou archeologům přístupny, na straně druhé. Absenci této diferenciace, doprovázenou zaměňováním archeologických kategorií za kulturní, označil za prvotní příčinu metodologických chyb a nedorozumění. Důvody shrnul W. Tylor (*1948*, 124) následovně: „Empiricky definované typy a třídy jsou jen prostředkem studia lidské kultury, s jejímž světem nemají nic společného. Pouze jejich interpretací se archeolog blíží poznání minulé reality. Přetvořit své empirické kategorie na kulturní však může jen prostřednictvím hypotéz. Je to jediná možná cesta, na které se ale empirii vzdaluje.“⁵ Archeologie tak vstoupila do věku nejistoty, jak před čtyřiceti lety trefně poznamenal L. Binford (*1968*, 6–8).

³ Pojem pozitivismus zde označuje uznávaný noetický koncept, vycházející z toho, co je empiricky dáno, a nikoli z principu z toho, co bylo a co je mimo naše smyslové vnímání.

⁴ Tady připomeňme frustraci z teorií poválečné německé a polské archeologie, a tedy i nechuť k teoriím vůbec (*Härke 1991*; *Kobyliński 1991*; *Urbańczyk 2000*).

⁵ Dodejme, že když W. Tylor (*1948*, 156) polemizoval se skeptickými názory amerických antropologů na možnosti

Nová orientace

Výhrady snášené na adresu archeologických pozůstatků podtrhly nutnost rozchodu s vírou v historickou objektivitu archeologických fakt a s rigidním pozitivismem vůbec. Rozhodně však tento rozchod neznamenal negaci archeologického poznávání, ale spíše nový vztah archeologie k obtížně interpretovatelným pramenům (např. *Pleiner – Rybová 1978*, 57). Na jedné straně ho charakterizovala stále zřetelnější reflexe problému badatelské subjektivity, která před i po 2. světové válce pronikala do historických věd – archeologii nevyjímaje – z oborů přírodovědných, filozofie vědy i antropologie: v archeologii získával na významu názor, že poznávání přírodní nebo společenské reality nelze ostře oddělit od poznávacího subjektu, který do zkoumaného předmětu vnáší více nebo méně vědomě vlastní myšlení, znalosti, světonázor (*Czerniak – Koško 1987*, 43; *Popper 1994*, 120; *Weber 1998*, 27). Je tedy pochopitelné, když *G. Daniel (1964, 135)* prohlásil evolucionismus, difuzionismus a historický materialismus za projekce nearcheologických teorií do hluboké minulosti. Ještě nedávno *D. Třeštlík (2001, 358)* konstatoval, že se archeologové v mnohém mylili, jestliže uvěřili, že minulá realita je v hmotných pramenech jednoduše objektivně obsažena.

Ta část archeologického myšlení 19. a 20. století, která se odvolávala na historickou objektivitu archeologických památek, ve skutečnosti upadla do zajetí pozitivistického sebeklamu a přitom přehlédla, že sama ve snaze o výklad pramenů promítá do nich *a priori* nearcheologické teorie, filozofické a antropologické představy („skryté modely“). Toho si v 50. letech v českém prostředí povšiml např. *F. Graus (1957)*. A stojí za zmínku, že tento metodologický problém se posléze stal celoevropským tématem: „Dnes už je jasné, že archeolog vědomě či nevědomě používá paradigmatické koncepty, které ho staví nejen do jisté metafyzické pozice, ale také vymezují jeho metodologii, způsoby interpretace a badatelské cíle“ (*Clarke 1973*, 12).

Na druhé straně prozrazoval netradiční vztah k pramenům odklon od příliš naivního pozitivistického induktivismu k hypoteticko-deduktivní metodě. Změnil se náhled na vypovídací možnosti archeologického materiálu, a tím i nárok na „objektivní“ platnost (pre)historických interpretací, z nezbytnosti vytvářených *per analogiam (Filip 1957)*. Není náhodou, že do archeologického myšlení začal prosakovat dodnes užívaný termín „model“, převzatý z přírodních věd a vyjadřující jak vědomí rozdílu mezi minulou realitou a tím, co o ní nějak dočasně víme, tak pozornost ke shora řečeným skrytým, tj. nevědomým předpokladům archeologického poznání. Připomeňme, že v tomto smyslu plédoval pro užívání tohoto pojmu v 60. letech *C. Renfrew (1968, 132; Neustupný 1967)* a ještě dál v tomto směru zašel *D. Clarke (1968, 32)*.

Generální teoretický obrat nebyl pozvánkou do hájemství bezbřehého noetického relativismu. Naopak, stal se výzvou k hledání prostředků umožňujících hodnověrné poznání kulturní skutečnosti. Rozchod s induktivismem (jako vědeckou metodou vyvozování „objektivních“ závěrů z pramenné báze) a přiznání významu i opačné logice archeologického zkoumání znamenalo, že archeologie akceptovala opačné myšlenkové východisko tam, kde indukce ztrácí své opodstatnění (např. *Neustupný 1986a*). To posunulo archeologické uvažování od jednostranné představy o nutnosti neustálé kumulace archeologických faktů – a z nich vycházejících „objektivních“ historických interpretací – k představě vědy, která i s vědomím vlastních potíží a ve vlastním zájmu musí hledat odpovědi na

poznání nehmotných prvků a idejí kultury skrze „materializované projevy“ kultury, přijímal jejich rezolutní závěry jen s částečným porozuměním. Na základě antropologické kritiky nastínil východisko, jak v archeologii hodnověrně uvažovat o minulosti v kategoriích živé kultury. Není přitom bez zajímavosti, že se mnohem později a podobnou cestou ubíralo zdůvodnění oprávněnosti etnoarcheologického přístupu k archeologickým pramenům. A právě tato souvislost zde předznamenává směr úvah, jimiž *W. Tylor* obhajoval již ve 40. letech 20. století životaschopnost archeologie, považované jím především za vědu o minulosti člověka a nikoli jen za vědu o starožitnostech. Věda o minulosti člověka, „ethnography of the more distant past“, měla nacházet jeden z inspiračních zdrojů v antropologickém axiomu *G. P. Murdocka*, jenž tvrdil, že téměř všechny kultury známé z historie a etnografie vykazují společné tzv. univerzální kulturní vzorce. Pokud by se ukázalo, že takové vzorce lze identifikovat také v archeologické evidenci, rozšířil by se tím archeologii prostor pro adekvátní kulturně historické interpretace příslušné části hmotného svědectví (*Tylor 1948, 171*).

otázky testováním modelově vyvozovaných hypotéz. Zdůrazněme však, že šlo o takové hypotézy, které překračují rámec pouhé archeologické empirie, objektivity, protože se vztahují k těm složkám minulé kulturní reality, o nichž archeologické prameny nejsou schopny bezprostředně vypovídat (Tylor 1948, 115; Binford 1983, 77).

Pokud se však archeologie měla vymanit z bludného kruhu víceméně svévolných etnologických či jiných projekcí na archeologický materiál, které jako interpretační opory sloužily k překlenutí informačního vakua mezi hmotným pramenem a poznávanou historickou realitou, bylo zapotřebí promyslet „more sophisticated methodology“. Tedy to, čím se v úsilí o překonávání nesrozumitelnosti hmotných památek vyznačoval výrazný archeologický myšlenkový proud 2. pol. 20. století. „Nauka o starých věcech“ se tak ocitla před naléhavou otázkou, jak rekonstruovat „sociokulturní“ skutečnost, když řešení zřejmě nespočívá v subjektivně zabarvených zobecňujících úsudcích na bázi málo srozumitelné a torzovité hmotné kultury, ale ani v simplifikované aplikaci etnologických paralel: „Napasování archeologických pozůstatků na etnograficky dokumentovaný způsob života pro poznání minulosti nic nepřináší. Ve skutečnosti totiž takový postup znemožňuje archeologii zabývat se všemi formami kulturní adaptace, které vybočují z okruhu těch etnograficky známých“ (Binford 1968, 13).

Právě odtud ale hrozilo nebezpečí, že si archeologie uzavře cestu k vyrovnání rozdílu mezi tím, „co zbylo“, a toho, „co bylo“ (Vencl 1984, 374), slovy L. Binforda (1968, 14), že bude zahrnuta do metodologického kouta. To je, zdá se, největší problém současné archeologie. Neboť nelze si namlouvat, že by jen a jen sama se svými prameny dnes dospěla k něčemu jinému než k deformovanému obrazu historické skutečnosti (Vencl 1984, 33) nebo přinejlepším k dějinám typologických stylů, k (pre-)historii bez lidí (vznešeně se hovoří o autonomním obrazu dějin). Připomeňme, že asi z tohoto problému pramenila myšlenka, že progres archeologického poznávání nespočívá pouze v rozšiřování pramenné základny, v mnoha směrech přinášející již známá fakta (srov. Neustupný 1957a, 14), ale také ve svízelném hledání nových interpretačních cest k ní. „Archeologická data, bohužel, nenesou zcela zřejmý význam. O co snadnější by naše práce byla, kdyby ano!“ (Binford 1983, 23).

Před archeologií se otevřelo široké pole pro diskusi. Přestože začala již v 60. letech, dodnes není uzavřena, a na dávno nadhozenou otázku, jak dál (Neustupný 1971), pravděpodobně neexistuje jednoznačná odpověď. To, co dnes o prehistorických společnostech na základě hmotné kultury víme, říkáme leckdy méně jistě. Nejen proto, že jsme se naučili přesněji rozlišovat mezi archeologickými a „sociokulturními“ kategoriemi, ale i proto, že nezaměňujeme naše jakkoli pramenně podepřené výroky o minulé kulturní skutečnosti za ni samu (což je řečeno také na adresu dějinných filozofických koncepcí).

Možná s údivem přijímáme paradox, že čím více rozumíme vzniku archeologických pramenů, tím více zjišťujeme, jak jsou naše poznávací možnosti ohraničeny. Chápeme rovněž, proč jsou opakovaně vedeny odborné diskuse nad rezervovaným vztahem historie, resp. mediévistiky, k archeologii, a proč se tuto rezervovanost snažíme oprávněně rozptýlit poukazem na ty vrstvy historické reality, jejichž poznání neubírá souhře obou disciplín na významu (srov. Třešník 2001; Klápště 2003). Ve snaze o všestranné poznání pravěkého člověka již delší dobu oceňujeme interdisciplinární myšlení (Podborský – Vildomec 1972, 7). Nemusíme však chodit příliš daleko, abychom si uvědomili, že přináší své plody zejména tam, kde lze např. funkční a symbolické aspekty hmotné kultury studovat v rámci takového kontextu, jehož realie zprostředkovávají nearcheologické prameny, např. antropologická pozorování.

Otázka, nakolik však může být handicap archeologie v tomto směru odstraněn, když na rozdíl od jiných sociálních věd nemá k dispozici nehmotné části kulturních systémů, nás opět uvádí k diskusím, zda je prehistorie, resp. etnoarcheologie, schopna poznávat neexistující a svébytné kulturní formy mimo oblast etnologie (např. Hodder 1995). Naše stávající poznávací možnosti, přístupy a témata jsou otevřeny, avšak, jak poznamenal D. Clarke (1973, 12), cenou za tuto otevřenost je neustálá obezřetnost.

Interdisciplinární dialog

Čím více se v současnosti setkáváme s úsilím o propojení archeologie s ostatními společenskými disciplínami, aby to, „co zbylo“, bylo co nejlépe pochopeno, o to více cítíme potřebu vyrovnávat se s jednostrannou, i když dnes stále méně striktní oborovou specializací. Naše obezřetnost však spočívá v tom, že i při opatrném překračování oborových „diskursivních univerz“ si uvědomujeme, jak nedostatečně jsme zakotveni v interdisciplinárním myšlení, které vyžaduje náročnou přípravu a uplatnění kritického ducha i za hranicemi mateřské disciplíny (např. *Vencl 1984*). Platí-li ovšem, co bylo řečeno o problémech archeologického zkoumání, vyvstává otázka: je interdisciplinarita, orientující se jak na přírodní, tak na společenské vědy, jediným možným (i když ne bezproblémovým) východiskem ze spárů novodobého institucionálního antikvářství?

Pokud ano, pak zde běží o dvojí poslání interdisciplinárního uvažování: na jedné straně jde o zvládnutí pramenně náročné polytematičnosti výzkumu, vyplývající z různých stránek jedné a téže minulé reality (např. *Braudel 1971*, 45–87; *Iggers 2002*), na straně druhé o překonávání interpretačních problémů archeologického pramene. Slučování tohoto dvojího poslání lze asi nejlépe sledovat na současné archeologii středověku, která – s ohledem na povahu svých pramenů – není a nemůže být považována ani za zcela samostatnou, ani za jednoduše pomocnou historickou vědu, nýbrž za jednu z mnoha kompetentních disciplín zkoumajících příslušné stránky středověké reality. Za rozhodující okolnost při historické interpretaci hmotných pramenů považuje širší souhrn různých historických pramenů, umožňujících bezpečnější „čtení“ archeologických faktů (*Smetánka 1987*; *Steuer 1997*).

Jistý metodický *pendant* ke shora zmíněnému archeologickému oboru představuje etnoarcheologie, která ukazuje, jak složitý svět nebo naopak jak banální skutečnosti se mohou skrývat za artefakty (*Hodder 1995*, 131–149). Může být proto poučné, když konfrontujeme výpověď materiální kultury s výsledky etnoarcheologickými nebo historickými, abychom vyzkoušeli, jak velký rozdíl zeje mezi archeologickými a nearcheologickými interpretačními závěry nad shodným předmětem badatelského zájmu (*Binford 1983*, 25; *Klápště 2003*). Má takové možnosti přesvědčit se o oprávněnosti svých interpretací rovněž pravěká archeologie?

Předpokládáme-li, že z archeologie patrně nikdy nebude „archeologická archeologie“, tj. že z principiálních důvodů nedokáže vytvořit vlastní nezávislý koncept, jak interpretovat hmotné prameny, aniž by nemusela přihlídnout k poznatkům jiných sociálních a přírodních věd, má sama jen malé vyhlídky na to být něčím jiným než do sebe zahleděnou disciplínou. Dávno to pochopili jiní, dnes to snad chápeme i my, třebaže zastáváme odlišná východiska (srov. *Clarke 1968*; *Binford 1983*; *Hodder 1995*). Abychom se tedy se shora zmíněnými problémy dokázali vypořádat, je zřejmě nutné akcentovat spíše spolupráci než striktní nezávislost byť i „disciplinovaného“ oboru. Příznějme tak oprávněnost slovům, která L. Binford pronesl na základě vlastních terénních zkušeností z konce 60. let: „Zkrátka, dospěl jsem k nevyhnutelnému závěru, že neexistuje jiná cesta, než rozvíjet způsoby archeologické interpretace prostřednictvím studia lidí žijících v současnosti nebo kontrolovaným experimentem v laboratorních podmínkách, anebo pomocí historických pramenů, osvětlujících živé komponenty archeologické situace“ (*Binford 1983*, 104).

Otázkou zůstává, kudy a jak se má náš metodologický dialog s příslušnými obory ubírat. Jisté východisko naznačila svého času tzv. teorie středního dosahu, která problém projektování etnologických paralel mimo vlastní kulturní kontext, do pravěké minulosti, obešla postulátem existence takových kultur, které se i přes vzájemnou časoprostorovou odlehlost nacházejí na obdobném niveau společenského vývoje. Jinými slovy, soudilo se, že existují určité kulturní univerzálie, jako např. strukturální podobnosti v prostorovém a subsistenčním chování, které opravňují aplikaci etnologických analogií, resp. etnoarcheologických pozorování, používaných při kulturně historické interpretaci archeologických faktů (*Binford 1983*, 145).⁶ Předpoklad, že se v dějinách vyskytují některé nad-

⁶ Pokus o systematický přístup představuje zatím poslední kniha L. Binforda (2001). Jedná se o zevrubnou analýzu některých společných znaků více než tří stovek různých moderních lovecko-sběračských společností, která má podle autora sloužit „archeologickým cílům“.

kulturní „nadčasové“ jevy, sice vedl ke sblížení archeologie a historiografie v náhledu na vícevrstevně plynutí dějin (Vašíček 1996; 1997), jeho „ahistoričnost“ se ale stala terčem kritiky stran tzv. archeologického kontextualismu (Hodder 1995, 133–135).

Teorii středního dosahu bylo vytýkáno, že pomíjí kulturní svébytnost a historickou dimenzi sociálního kontextu, v němž, alespoň dle etnohistorických výzkumů, měly artefakty své místo, účel a význam. A jistě by řadu dokladů o tom snesla také archeologie rané doby dějinné, středověku i novověku. Problém kontextuální archeologie však spočívá v tom, že zdůrazňuje-li kulturní kontext – např. pohledem příslušníka živé kultury – jako klíč k interpretaci hmotné kultury, pak akcentuje nejen to, co by mělo být cílem archeologického zkoumání, ale rovněž to, co je mu bohužel obtížně dostupné, tj. souvislost nehmotných kulturních reálií s materiálními pozůstatky. Z toho ovšem vyplývá, že kontextuální archeologie a jí vyjádřený problém dvojí hermeneutiky, týkající se interpretace hmotné kultury z „naší“ a z „jejich“ perspektivy, je možná bravurní teoretickou analýzou metodologického problému, nikoli však jeho praktickým řešením (srov. Hodder 1993, 369; 1995, 150–185).

Bez znalosti dalších kontextuálních informací, „background informations“ (Flannery – Marcus 1996, 360), tedy informací z různých pramenných zdrojů, které se vzájemně doplňují a korigují, lze kontext jako kulturní celek poznávat jen ve velmi omezené míře, což je mimochodem důvod, proč I. Hodder (1995, 177), podobně jako předtím L. Binford, poznamenal, že historická archeologie má v tomto ohledu lepší možnosti (viz též Clarke 1968, 389). Zároveň I. Hodder připustil, že čím více se pohybujeme v pravěku proti proudu času a čím více ubývají dostupné údaje, tím více je obtížné nalézt pramenné opory pro naše hypotézy. A rozebírat dále, že tříště informací, jimiž v archeologii obvykle disponujeme, působí jako vytržené části textu, a proto jsou (historicky) nečitelné nebo nerozumitelné, bylo by již nošením dříví do lesa (Hodder 1995, 177–178).

Obě myšlenkové orientace až nápadně shodně oceňují váhu interakce archeologických a nearcheologických informací (např. Smetánka 2003). Avšak tam, kde tato interakce není možná, představují spíše jen diskusní návrhy. Dobře míněná snaha kontextuální archeologie – inspirovaná tzv. historicko-antropologickými přístupy – o poznávání historicky jedinečných jevů a událostí má jistě právo na život. Realizace jejich představ ale bude vždy tím nejnáročnějším archeologickým úkolem.⁷

Podobně je tomu s binfordovským pojetím problému. To nabízí východisko sluchitelné s náhledem na historiografický čas dějinných struktur, a tím logicky pomíjí kulturně historické skutečnosti mimo tyto struktury (viz též Bintliff 1991; Knapp 1992; Hodder 1995). A především, jde jen o jeden úhel pohledu. Právě ale tato perspektiva je nejschůdnější *modus vivendi* archeologie, vhodný referenční rámec, v němž archeologicky identifikované procesy a tzv. dějiny dlouhého trvání jsou sluchitelné složky náhledu na studovaný výsek historické reality. Není náhodou, že když F. Braudel (1971, 52) vysvětloval, co jsou tyto dějiny, uvedl jako příklad archeologii.

Přijetí zmíněné perspektivy staví vědu o nejstarší minulosti člověka nejen do badatelsky přitažlivější pozice vůči příbuzným disciplínám a adresátům výsledků jejich práce (např. Klápště 1994), ale zároveň i před nové nebo dokonce staronové problémy, v archeologii již dávno registrované (Childe 1949, 43–49). Neboť, jak poznamenal Z. Vašíček (1996, 242), čas archeologií studovaných událostí není totožný s časem událostí dějin politických, které reprezentovaly dějiny samy a byly takto chápány v době, kdy se archeologie konstituovala jako vědní obor a kdy k takto pojatým dějinám mnohdy vzhlížela (viz též Sklenář 1983, 132). Archeologické studium (pre-)historických struktur, struktur sociálních a hospodářských představuje příhodnější, jelikož minulé realitě bližší platformu pro interdisciplinární dialog (Klápště 1997). Archeologií zkoumané dějinné struktury či trendy jsou jí bezpochyby daleko blíže, než ty archeologické kategorie, od nichž se odvíjel a odvíjí tradiční archeologický popis „kulturní změny“, ale i nezbytné chronologické systémy.

⁷ Jako příklad úspěšného řešení uvedme Hodderův (2006) leopardí příběh. Jeho ústřední námět tvoří symbolismus unikátních nástěnných maleb leopardů, objevených už dříve J. Mellartem v pozůstatcích domů známé neolitické lokality Catalhöyük. Prostřednictvím dalších nálezů svědčících o směně, obchodu, vybavení domů, sociální organizaci, pohřbívání etc. autor vytváří čtenářsky velice zajímavou hypotézu, která je zároveň ukázkou, jak skloubit některé společenskovední teoretické přístupy s unikátním sídlištním, regionálním a také civilizačním kontextem.

Přijmeme-li hypotézu, že v dějinách existují společenství se stabilními adaptačními mechanismy, tj. subsistenčními a sídlištními nároky, náboženskými zvyklostmi nebo technologickými dovednostmi, můžeme teorii středního dosahu považovat za ukázkou toho, jak s pomocí antropologie poznávat minulé realitě pravděpodobně bližší, i když jen univerzálnější kulturní jevy, projevy (pre-)historických struktur (např. *Neustupný 1986a; Kuna 1995*, 48–50). Podotkněme na okraj, že vznášet námitku, že se tím archeologie, která takto výhodně eliminuje některé své metodologické potíže, vzdává nároku být historickou disciplínou, a že směřuje do područí antropologie, by bylo v souvislosti s dnešními posuny v historiografické metodologii spíše kontraproduktivní.

Je-li v moci vědy o „národech na nejzážším obzoru dějin vlasti naší“ (*Vocel 1868*) podávat vždy jen neúplný či jednostranný obraz historické skutečnosti, pak heslo, že „archeologie musí být antropologií, jinak nebude ničím“ (L. Binford) nelze brát zcela vážně. Neznamená to ale, že nemůžeme s antropologií a s dalšími obory sdílet obdobné problémy. V souvislosti s tím se otázka zkruslování lidské situace v čase a prostoru, na níž v 60. letech upozornil antropology C. Geertz (2000, 47), stala dalším archeologickým oříškem.

Závěr

B. Malinowski, proslulý komplexním výzkumem domorodých etnik v době 1. světové války, jako zkušený terénní antropolog poznamenal, že je žádoucí být vyzbrojen teorií. Měl ovšem na mysli takovou, která dopředu nediktuje co a jak je, ale která pomáhá oddělovat zrna od plev, a především nevylučuje usilovně získávaná fakta. Jen tehdy je teorie užitečným nástrojem (*Malinowski 1932*, 9). Bezpochyby to tak platí v každé vědě, tedy i v archeologii. Na rozdíl od antropologie je tu ale diametrální rozdíl v možnostech a způsobech poznání kulturních jevů. Archeolog si sice nemusí pracně osvojovat jazyk a myšlení domorodých kmenů, aby pochopil význam, a tím i vzájemnou provázanost složitých kulturních zvyků a institucí, o to obtížněji však může něčeho takového z pochopitelných důvodů dosáhnout.

Přesto se po „dlouhém období spánku teoretické archeologie“ (C. Renfrew), která moderní archeologii doprovází teprve poslední asi půl století, objevily snahy nalézt za hmotnými památkami nejen konkrétní společenské vztahy, ale dokonce samotného jedince, aktéra dějin. Zrodila se tzv. antropologická archeologie, která si „láme hlavu“ nad tím, jak překonávat antropologickou „krátkozrakost“ archeologie, vyplývající z povahy pramenů, na něž je tento obor odkázán. Podle C. Gamblea (2008, 26) je antropologická archeologie širokým deštníkem, pod nímž se skrývají různé teoretické přístupy k interpretacím archeologických pramenů, a tím i k minulosti. Vedle neo-evolucionistického a marxistického to je procesuální, interpretativní, feministický atd. (viz též *Hodder – Shanks 1995; Preucel – Hodder 1996*, 3–20; *Hodder 2001*). Avšak rukojeť tohoto deštníku symbolizuje archeologie kulturně historického paradigmatu, začínající C. J. Thomsenem a trvající do současnosti. Znamená to, že zabýváme-li se teoretickou archeologií, nepouštíme se rukojeti, jestliže nechceme o onen deštník přijít.

Antropologická archeologie představuje pole, na němž terénními výzkumy získaná fakta mohou být nahlížena z různých úhlů. Sama o sobě nic o sociální skutečnosti bezprostředně nesdělují, proto musejí být interpretována (*Gamble 2008*, 45). A zde přichází ke slovu teorie. Stále však platí slova B. Malinowského. Teorie mohou sloužit jako pomocné berličky, jako prvotní poodhalení problému, který se vymyká naší dosavadní zkušenosti (např. *Hodder 2006*). Takto je třeba chápat poznávací ambice antropologické archeologie. Žádnou „sofistikovanou“ a obecně platnou metodologii totiž k dispozici nemá. Fakt, že některé z hlavních poznávacích přístupů, rozvíjených od 70. a 80. let, mají své rozporné stránky, ale neznamená, že dobu dlouhého spánku teoretické archeologie vystřídala éra planého (někdy ale ryze abstraktního) teoretizování. Archeologie se jen chopila šance rozšiřovat obzory historické skutečnosti. Že ji nevyhnutelně doprovází „svobodná konkurence myšlenek“ (K. R. Popper), mnohdy netradičních a problematických, bychom neměli *a priori* odsuzovat ani při seriózním poznávání tolik vzdálené (pre-)historie.

Literatura

- Binford, L. R. 1968:* Archeological Perspectives. In: S. R. Binford – L. R. Binford eds., *New Perspectives in Archaeology*, Chicago, 5–32.
- *1983:* In Pursuit of the Past. New York.
- *2001:* Constructing Frames of Reference. An Analytical Method for Archaeological Theory Building Using Hunter-Gatherer and Environmental Data Sets. Berkely – London – New York.
- Bintliff, J. L. ed. 1991:* The „Annales“ School and Archaeology. London.
- Braudel, F. 1971:* Historia i trwanie. Warszawa.
- Clarke, D. 1968:* Analytical Archaeology. London.
- *1973:* Archaeology: the loss of innocence, *Antiquity* XLVII, 6–18.
- Czerniak, L. – Koško, A. 1987:* Prehistory and the „theoretical turn“ in science. Proposed program for discussion, *Folia Praehistorica Posnaniensia* III, 43–63.
- Daniel, G. 1964:* The Idea of Prehistory. Harmondsworth.
- Eggers, H. J. 1959:* Einführung in die Vorgeschichte. München.
- Eggert, M. – Veit, U. Hrsg. 1998:* Theorie in der Archäologie. Zur Englischsprachigen Diskussion. Münster.
- Filip, J. 1957:* Archeologie a historie, *Archeologické rozhledy* 9, 561–565.
- Flannery, K. – Marcus, J. 1996:* Cognitive archaeology. In: R. W. Preucel – I. Hodder eds., *Contemporary Archaeology in Theory. A Reader*, Oxford, 350–363.
- Gamble, C. 2008:* Archaeology. The Basics. London – New York.
- Geertz, C. 2000:* Interpretace kultur. Praha.
- Gojda, M. 2000:* Archeologie krajiny. Praha.
- Graus, F. 1957:* O poměr mezi archeologií a historií, *Archeologické rozhledy* 9, 535–553.
- Childe, V. G. 1949:* Člověk svým tvůrcem. Praha.
- Härke, H. 1991:* All quiet on the western front? Paradigms, methods and approaches in West German archaeology. In: *Hodder ed. 1991*, 187–222.
- Hodder, I. 1993:* Post-processual archaeology, *Archeologické rozhledy* 45, 367–374.
- *1995:* Czytanie przeszłości. Poznań.
- *2006:* Catalhöyük. The Leopard's Tale. Revealing mysteries of Turkey's ancient „town“. London.
- Hodder, I. ed. 1991:* Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades. London.
- *2001:* Archaeological Theory Today. Cambridge.
- Hodder, I. – Shanks, M. eds. 1995:* Interpreting Archaeology. Finding meaning in the past. London – New York.
- Hole, F. – Heizer, R. F. 1969:* An Introduction to Prehistoric Archaeology. New York.
- Hroch, M. 1996:* Epilogue. In: M. Díaz-Andreu – T. Champion eds., *Archaeology and nationalism in Europe*, London, 294–299.
- Iggers, G. 2002:* Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě. Praha.
- Jiráň, L. 1993:* The crisis of the historical approach? A few reflections on the article by I. Hodder, *Archeologické rozhledy* 45, 387–389.
- Klápště, J. 1997:* Časy se mění, *Archeologické rozhledy* 49, 243–248.
- *2003:* Dějepis a archeologie: Příbuzenství jak se patří. In: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička edd., *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha, 96–109.
- Knapp, A. B. ed. 1992:* Archaeology, „Annales“ and Ethnohistory. Cambridge.
- Kobylínski, Z. 1991:* Theory in Polish archaeology 1960–1990: Searching for paradigms. In: *Hodder ed. 1991*, 223–246.
- Kuna, M. 1995:* Pre-historic prehistory. In: *Kuna – Venclová eds. 1995*, 43–51.
- Kuna, M. ed. 2004:* Nedestruktivní archeologie. Praha.
- Kuna, M. – Venclová, N. eds. 1995:* Whither archaeology? Papers in honour of Evžen Neustupný. Praha.
- Lech, J. – Stepniowski, F. M. edd. 1999:* V. Gordon Childe i Archeologia w XX wieku. Prace Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych Wydziału I PAN. Tom III. Warszawa.
- Malina, J. 1981:* Archeologie včera a dnes. České Budějovice.
- Malinowski, B. 1932:* The Argonauts of the Western Pacific. London – New York (2. vyd.).
- Neustupný, E. 1967:* Základní prehistorické modely, *Dějiny a současnost* 9, 32–34.
- *1971:* Whither archaeology?, *Antiquity* XLV, 34–39.
- *1986:* Nástin archeologické metody, *Archeologické rozhledy* 38, 525–548.

- Neustupný, E. 1986a: Sídelní areály pravěkých zemědělců, *Památky archeologické* 77, 226–234.
- 1991: Recent theoretical achievements in prehistoric archaeology in Czechoslovakia. In: *Hodder ed. 1991*, 248–271.
- 1993: An introduction to the Prague debate on postprocesualism, *Archeologické rozhledy* 45, 365–366.
- Neustupný, J. 1957: K metodám archeologické práce, *Časopis Národního muzea* 126, 48–75.
- 1957a: Několik poznámek k práci prehistorie, *Študijné zvesti* 2, 11–14.
- Niederle, L. 1893: Lidstvo v době předhistorické. Praha.
- Píč, J. L. 1908: Přehled české archeologie. Praha.
- Pleiner, R. – Rybová, A. red. 1978: *Pravěké dějiny Čech*. Praha.
- Podborský, V. 1996: Je archeologie na rozcestí?, *Pravěk NŘ* 6, 3–6.
- Podborský, V. – Vildomec, V. 1972: *Pravěk Znojemska*. Brno.
- Popper, K. R. 1994: *Bída historicismu*. Praha.
- Preucel, R. W. – Hodder, I. 1996: Communicating Present Pasts. In: R. W. Preucel – I. Hodder eds., *Contemporary Archaeology in Theory. A Reader*, Oxford, 3–20.
- Renfrew, C. 1968: Models in Prehistory, *Antiquity* XLII, 132–134.
- Schráníl, J. 1928: *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*. Berlin – Leipzig.
- Sklenář, K. 1983: *Archaeology in Central Europe: the last 500 years*. Leicester.
- Smetánka, Z. 1987: *Hledání zmizelého věku*. Praha.
- 2003: *Archeologické etudy*. Praha.
- Steuer, H. 1997: Entstehung und Entwicklung der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit in Mitteleuropa – Auf dem Weg zu einer eigenständigen Mittelalterkunde, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 25/26, 19–38.
- Stocký, A. 1930: Některé úkoly praehistorické vědy. In: *Od pravěku k dnešku*. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře, Praha, 1–5.
- Trigger, B. 1989: *A History of Archaeological Thought*. Cambridge.
- Třeštík, D. 2001: K poměru archeologie a historie, *Archeologické rozhledy* 53, 357–361.
- Tylor, W. W. 1948: *A Study of Archeology*. American Anthropological Association, Memoir 69. Menasha, Wisconsin.
- Urbańczyk, P. 2000: Political circumstances reflected in post-war Polish archaeology, *Public archaeology* 1, 49–56.
- Vašíček, Z. 1996: Historický přístup. In: L. Slezák – R. Vlček edd., *K počtě Jaroslava Marka*. Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka, Praha, 241–246.
- 1997: Historicita času, *Archeologické rozhledy* 49, 203–208.
- 2006: *Archeologie, historie, minulost*. Praha.
- Vencl, S. 1964: Problémy archeologie, *Dějiny a současnost* 5, 30–33.
- 1984: Otázky poznání vojenství v archeologii. *Archeologické studijní materiály* 14. Praha.
- Vocel, J. E. 1868: *Pravěk země české*. Praha.
- Weber, M. 1998: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha.
- Žak, J. – Minta-Tworzowska, D. 1991: Problematyka prahistorii pozytywistycznej, *Folia Praehistorica Posnaniensia* 4, 9–23.

Poznámky k článku Ladislava Varadzina a Ivo Štefana „Raně středověká podhradní osada v Pšovce u Mělníka ...“

Petr Meduna

Předmětem sdělení *L. Varadzina a I. Štefana (2007)* je především hodnocení nálezů získaných při záchranném výzkumu u bývalého augustiniánského kostela a kanonie sv. Vavřince v Mělníku-Pšovce.

Soubor srovnávají po morfologické stránce s nálezy z Pšovky – Blahoslavovy ulice (*Pavla 1971, 67–68, 153–157*) a po shledání rozdílů předpokládají ještě typologicky nedefinovaný úsek vývoje keramiky, dosud nepostižený v nálezech. Soubory pak rámcově datují a docházejí k závěru, že nálezy od kostela sv. Vavřince spadají zhruba do 12. – 1. třetiny 13. stol., nálezy z Blahoslavovy ulice považují za mladší (v rámci 13. stol.). Na základě datování staršího souboru se pak stručně zamýšlejí nad příčinami přibližně půl století trvajícího hiátu mezi uzavřením nálezového souboru a výstavbou konventního kostela (1268–1278).

Výhrady a otázky lze vyslovit k několika tématům, sledujícím logiku textu od počátečního popisu až k závěrečné interpretaci.

Popis

Markantní je v souborech z Mělníka technologická skupina keramiky, kterou lze charakterizovat jako „jemnou, nejčastěji hnědou“ a opatřenou světlým přetahem (*Meduna 2004, 4*) či „měkký střepek s hladkým prachovitým povrchem...“, okrový až hnědý, s povrchovým přetahem smetanové barvy (*Varadzin – Štefan 2007, 120*).¹ Jistě se shodneme v tom, že jde velmi pravděpodobně o lokální keramickou skupinu, autoři ji nazývají přímo „mělnická skupina 1“ (120). Daná skupina měla být vymezena co nejpřesněji, zejména ve vazbě na morfologii okrajů. Pak by bylo vhodné uvést na pravou míru drobné nepřesnosti, které nalezneme v nespojitostech mezi textem, obrázky, tabelací a grafy:

– „Kalichovitě prohnutý okraj bez vytažení na konci“ (skupina 3 o jednom okraji). Autoři uvádějí jeho výskyt na obr. 5: 18 (obj. 4), kde je označen za keramiku „mělnické skupiny 1“, v početním vyjádření je však tento jeden zlomek z materiálu jiného (119, graf 2).

– „Zduřelý okraje“. V počtu čtyř kusů jsou řazeny ke „keramice cizí provenience“, následně ovšem „nelze rozhodnout, zda dokládají kontakty s pražskou oblastí, nebo jsou starší příměsí v souboru“ (120), míněno je zřejmě příměsí místní keramické produkce (?). Tomu by mohlo nasvědčovat jejich přiřazení k tzv. „mělnické skupině 1“ (119, graf 2). Okraje, zejména z obj. 5 (obr. 4: 6) a 4 (obr. 6: 34, 35), dle autorů „odpovídají nejvíce tenkostěnné variantě ostré profilace podle *L. Hrdličky (1997, 652, pozn. 3)*“ (119). To lze přijmout, ovšem dle *L. Hrdličky* se tato varianta, časově spojená s románskou přestavbou Pražského hradu po roce 1135 (*Hrdlička 2005, 13, pozn. 5*), liší od tzv. klasického zduřelého okraje pouze technologicky (*o. c., 7–8, pozn. 2*). Tzv. klasický zduřelý okraj ve světlém materiálu masově nastupuje až ve 30. letech 13. stol. (*Hrdlička 1993, 101–102*). Je-li tedy „mělnickou kopií“ pražského zduřelého okraje, může být i příměsí mladší (?).

– „Přesekávané okraje s lištou“. Jsou opět řazeny ke „keramice cizí provenience“ s výslovným označením „importy“, pro něž lze analogie shledat v Ústí n. Labem a okolí (120). S tím lze souhlasit, pak by ovšem zasloužilo vysvětlení, proč jsou oba okraje charakterizovány technologicky jako „mělnická skupina 1“ (119, graf 2), jestliže „toto pojmenování vyjadřuje naši představu o její provenienci“ (120).

Stručně řečeno, je vymezená „mělnická skupina 1“ v tomto pojetí poměrně všeobjímající, jestliže obsahuje i jednoznačné importy jako zásobní nádoby z Ústecka či zduřelý okraje ostré profilace z Pražska. V které položce je technologická třída (obrázky, graf atd.) uvedena chybně?

¹ V citacích diskutovaného článku jsou níže uváděny pouze odkazy na příslušné strany, obr., tab. a grafy.

Rozbor

Výzkum u kostela sv. Vavřince zachytil 8 zahloubených objektů, z nichž pouze 6 obsahovalo keramické nálezy, součtem 894 zlomků. Nálezově nejbohatší byly soubory z obj. 4 (603 zl.) a 6 (171 zl.).

Autoři pracují se součtem materiálu z oněch šesti objektů a takto vytvořený soubor charakterizují jako „relativně homogenní“ (116). S tím lze jen stěží souhlasit, jestliže jimi navržený popisný systém zařazuje z 88 zlomků okrajů hrnců a zásobních nádob 69 zlomků do pěti skupin, ostatní „nevytvářejí žádné zřetelné skupiny, a nebyly proto do schématu zahrnuty“ (118). Nezařazeno tedy zůstalo 19 okrajových zlomků, což je zhruba 22 %.

V případech technologie jsou podrobně popsány tři keramické skupiny, které tvoří 46 % nálezů, zbývajících část souboru představuje „pestrou škálu nevelkých a nevýrazných skupin keramických hmot“ (120) – to je ovšem 54 % (!).

Pro porovnání se souborem bez nálezových okolností z Pšovky – Blahoslavovy ulice je práce s uměle homogenizovaným souborem – dejme tomu – legitimní postup. Ten by však měl být dodržen důsledně – procentuální porovnání se týká pro okraje všech zlomků, pro výzdobu pouze výběru z nejpočetnějších souborů 4 a 6. (Výzdoba keramiky ze čtyř objektů tedy nebyla uvažována?)

Tento postup je však nepřijatelný, pokud by výsledky srovnání měly tvořit východisko pro posouzení vývoje osídlení při kostele sv. Vavřince. S nadsázkou můžeme takový postup srovnat s vyhodnocením polykulturního pravěkého sídliště, na němž je zastoupena mj. mladší a pozdní doba bronzová, pouze na základě charakteristiky nejpočetnějších souborů. Nejspíš by tímto způsobem bylo celé sídliště přiřazeno knovízské kultuře.

Periodizace

Dle autorů „mladší etapu mladší doby hradištní lze členit na tři úseky podle profilace okrajů“ (125): starší úsek reprezentuje soubor od kostela sv. Vavřince, mladší pak soubor z Blahoslavovy ulice, který má „charakteristické prvky pozdně hradištní produkce“ (121). Je tedy nejmladší úsek mladší doby hradištní totožný s pozdně hradištní keramikou?

Srovnáním obou mezních souborů autoři shledávají rozdíly, na jejichž základě pak předpokládají „mezilehlý časový úsek“, pro jehož charakteristiku „postrádají opory“ (125).

Schéma navrhuje autoři na základě srovnání obou souborů v několika kategoriích:

- a) okraje hrnců,
- b) charakteristika výzdoby,
- c) zastoupení druhů nádob (keramické tvary).

Ad a) Autoři pracují s podskupinami okrajů hrnců, sloučenými do čtyř skupin – „skupinu 1“ tvoří „převážně“ okraje podskupin 1C–F (vzhůru vytažené), „skupinu 2“ pak okraje kalichovitě prohnuté. Následují jednoduše seříznuté okraje a „ostatní“.

Základní rozdíl mezi starším a mladším souborem je v absenci/prezenci pouze některých okrajů – pouze ve starším jsou 28 % zastoupeny okraje „skupiny 2“, pouze v mladším pak 57 % okraje jednoduše seříznuté. Toto vyjádření je skutečně důležitým argumentem a jeho hodnotu nesnižuje ani subjektivita popisných systémů. Jejich alternativy (např. okraje 1E lze považovat za jednoduše seříznuté) by sice nabídl méně ostrou hranici, stále však ponechávají onen výrazný rozdíl.

Pro posouzení předpokládaného mezilehlého úseku by bylo vhodné zhodnotit nejen rozdílné, ale i shodné prvky souborů, tedy průběžné typy.

Porovnáme-li procentuální vyjádření v příslušné tabulaci (soubor od kostela sv. Vavřince), pak skupina 1 je zastoupena 48 %, skupina 2 – 28 %, ostatní – 24 % (121, tab. 2). Na jiném místě (119, graf 2) autoři však uvádějí hodnoty: podskupiny 1C–F, tvoří 18 okrajů, podskupiny 2A–C – okraje kalichovitě prohnutých (skupina 2) je 22 (23, byla-li by připočítána i jednočlenná podskupina 3). V procentuálním vyjádření: skupina 1 – 21 %, skupina 2 – 26 % z celkového počtu všech okrajů.

Které z okrajů tvoří zbývajících 27 % ve skupině 1 („převážnou“ část přitom má tvořit 21 % okrajů podskupiny 1C–F)? Tvoří rovněž „průběžné“ typy, jak autoři charakterizují okraje podskupiny 1C–F (125), a kterým typům odpovídají v mladším souboru z Blahoslavovy ulice?

Ad b) „Poměrně zřetelný rozdíl zaznamenáváme v zastoupení výzdoby (tab. 3). Zatímco v Blahoslavově ul. dominují hustě ryté šroubovice, tedy typický znak pozdně hradištní produkce a progresivní výzdobný prvek uplatňovaný později na vrcholně středověké keramice v podobě vývalkové šroubovice, převládají u kostela sv. Vavřince rovné linie ryté v širších odstupech, jež můžeme označit spíše jako výzdobu se starší tradicí.“ (121).

Při pohledu na předložené vyobrazení materiálu se s tímto tvrzením příliš ztotožnit nelze. Není vysvětleno, co si autoři představují především pod pojmem hustě rytý/širší odstup a jaký je rozdíl mezi rovnými liniemi a šroubovicí. Skepsi lze vyslovit i nad zobecňujícím sdělením o hustě ryté šroubovici jako typickém znaku pozdně hradištní produkce, a dokonce prý progresivním výzdobným prvku, který by měl spojovat raný a vrcholný středověk.

Ad c) Výrazné rozdíly mezi soubory autoři nalézají v zastoupení tuhových zásobnic s kyjovitým okrajem a výskytu lahve se čtyřlaločným ústím. První položka je zastoupena 20 okraji v mladším souboru (v publikaci *Pavla 1971*, obr. 86–90 jich napočítáme 18, nutno vyloučit 89: 5, 6), ve starším se neobjevují. Budeme-li však hodnotit všechny zlomky, pak nalezneme tuhové zásobnice i ve starším souboru, kde představují „sotva 0,5 %“ (120) ze souboru všech zlomků, což by mohly být tedy snad 4 z 894. To je marginálie v typologických úvahách, je však důležitá v úvahách o kontinuitě osídlení u kostela sv. Vavřince (viz níže). Lahev je zastoupena v mladším souboru jedním zlomkem.

Datování

Při shledávání chronologických opor tří úseků mladší doby hradištní postupují autoři přibližně takto: výskyt jednoduše seříznutých okrajů, tuhových zásobnic a lahví se čtyřlaločným ústím je zčásti paralelní s výskytem světlé, červeně malované keramiky. V souboru z Blahoslavovy ulice jsou zastoupeny z těchto prvků všechny s výjimkou světlé keramiky, což reprezentuje mladší etapu vývoje. Při jejím chronologickém vymezení se autoři opírají především o relaci mezi jednoduše seříznutými okraji a světlou keramikou: „Jak již bylo uvedeno, výskyt jednoduchých okrajů se částečně překrývá s výskytem světlé červeně malované keramiky, jejíž počátky jsou na Mělnicku kladeny nejpozději před 3. čtvrtinu 13. stol., a částečně jí předchází.“ (126) „Datování opírá *P. Meduna (2004, 5, obr. na s. 4: C)* o nálezy vrcholně středověké keramiky na sídlišti, které mělo předcházet vzniku mělnického náměstí vytyčeného nejspíše před rokem 1274 (potvrzení městských privilegií). Před publikací náleznové situace jsme nuceni podobné závěry přijímat s opatrností“ (126, pozn. 12).

Takové závěry by bylo jistě nutno přijmout s opatrností, proto také nikde v autory citované práci nejsou. Datování nástupu světlého, červeně malovaného zboží zde rámcově vychází z výsledků zpracování mostecké keramiky (dle *Klápště 2002*) a uvažuje o době „okolo poloviny, resp. 2. třetině 13. století“ (*Meduna 2004, 5*). Datace osídlení v ploše náměstí se opírala o výskyt tzv. klasických zduřelých okrajů a byla kladena k 1. třetině 13. století (*o. c., 5*). Rok 1274 jako datum „ante quem“ pro vymezení výskytu světlé keramiky v tomto kontextu není použit.

Měla by horní hranice mladšího úseku dle interpretace autorů spadat „nejpozději před 3. čtvrtinu 13. století“, nebo až před r. 1274 (tedy před závěrečnou čtvrtinu 13. stol.)?

Horní hranici staršího úseku (soubor od kostela sv. Vavřince) lze dle autorů shledávat v „1. třetině 13. stol., nebo o něco dříve“ (126). Není příliš zřejmé, jak se lze odečtem dvou neznámých intervalů od neurčitěho data dostat k takovému vymezení. Mladší i „mezilehlý“ úsek by se tedy pohybovaly v relacích (11xx/1200–1274 v nejužší verzi (v nejužší verzi 1233–1250). Jistým vodítkem by zde mohlo být datování lahví se čtyřlaločným ústím, byť se vyskytují pouze jako minoritní tvar (jeden zlomek v mladším souboru). Nejblíže Mělníku jsou tyto lahve datované mincemi do 1. pol. 13. stol. (Zlončice, Dubá; viz *Radoměský – Richter 1974, 78–81*). Pak by bylo možno uvažovat o datování mladšího úseku již do tohoto intervalu a úměrně tomu posunout celé typologické schéma. Jeho dolní vymezení (dolní hranice staršího úseku) pak spadá „za polovinu 12. století“ v případě keramiky zdobené rytou šroubovicí, zvonovitých misek a kahanu, ostatní zlomky však mohou být starší (126).

Načrtnuté úvahy směřují především k možnostem postižení existence onoho hypotetického mezilehlého úseku a jeho datování. Pokud by se podařilo prokázat, že mezi starším a mladším úsekem je

krátký (nebo žádný) interval, zaznamenali bychom skok ve vývoji keramické produkce, což by nás posunulo od typologických schémat k sociálně-ekonomickým otázkám.

Interpretace

Odmyslíme nyní onen mezilehlý úsek jako součást vývoje keramiky a budeme ho chápat jako základ pro tvrzení o kontinuitě či diskontinuitě lidské aktivity v blízkosti kostela sv. Vavřince.

Pro posouzení takto definovaného intervalu je však nutno odečíst z uměle homogenizovaného souboru inventář objektů 5 a 8 (obr. 4: 5–9, 10–16). Autoři počet zlomků z objektů neuvádějí, nelze tedy posoudit reprezentativnost výběrů. Dle autorů „nebyly zjištěny žádné významné rozdíly“ (116, pozn. 3).

V obj. 5 se dva ze čtyř okrajů vymykají typologickému schématu. Jedním z okrajů (obr. 4: 6) je dle autorů okraj zduřelý, podobný tenkostěnné variantě ostré profilace. Bez jasného vymezení technologické třídy není jasné, zda se nepohybujeme třeba ve 30. letech 13. stol. (viz výše). Druhý okraj autoři typově nezařazují (obr. 4: 8). Nejspíše bychom ho charakterizovali jako „jednoduchý“ (tj. bez přilepení dalšího pásku hlíny) se zvýrazněnou horní i dolní hranou. Tentýž okraj pochází i z naleziště Pšovka – Blahoslavova ulice (*Pavlu 1971*, obr. 84: 5) a stejná varianta okraje tvoří výraznou složku v souboru z obj. 2/88 z lokality Pšovka – Českolipská ulice (*Meduna 2004*, B: 6–7, 10–11), kde se vyskytuje již s vrcholně středověkým světlým zbožím (*o. c.*, B: 3). Všechny okraje této varianty jsou zde na keramice teplé barevné škály a silně slídnaté.

V obj. 8 byl nalezen kromě převážně typově nezařaditelných fragmentů okrajů opět jeden zlomek zduřelého okraje (obr. 4: 11, autory charakterizovaný shodně jako předchozí) a jeden zlomek kahánku. Tento keramický tvar se opět – byť jako minoritní – vyskytl v souboru z Blahoslavovy ulice (*Pavlu 1971*, obr. 85: 19).

V každém případě však výskyt těchto tvarů – spolu s výskytem zduřelého okraje ostré profilace (viz níže) – může posouvat zánik obj. 5 a 8 u kostela sv. Vavřince výše do 13. století. Doplňme, že v blíže neurčeném objektu (objektech?) se vyskytly i zlomky tuhových zásobnic, které autoři považují za mladší prvek. V tom případě ovšem není důvod předpokládat hiát mezi zánikem osídlení a stavbou kostela.

Vznik augustiniánského kostela sv. Vavřince a otázka existence staršího kostela

Připomeňme směr úvah autorů, jimiž zdůvodňují zánik osídlení u kostela sv. Vavřince: „Pouze hypoteticky lze za jednu z možných příčin považovat založení sakrální stavby předcházející konventní baziliku a s tím spojenou sanaci nejbližšího okolí. Pro existenci románského kostela v lokalitě chybějí přesvědčivé doklady, nabízí se ovšem několik indicií. Augustiniánská kanonie byla založena Smilem z Cítova a Pavlem z Luštěnic, kteří konvent obdarovali svým majetkem „... se vším jeho příslušenstvím, s poli, pastvinami, převozným na řece Labi a jedním mlýnem, ležícím nad potůčkem zvaným Pšovka, se vším dědictvím tamtéž ...“ (*Macek et al. 2001*, 9), jehož jádrem mohl být dvorec se sakrální stavbou, jak to známe z jiných raně středověkých podhradních osad. Pozdější tradice ze 17. století, jejíž věrohodnost je pochopitelně sporná, uvádí existenci starší svatyně předcházející vybudování raně gotického kostela (*Macek et al. 2001*, 8). Archeologickou indicií je nález pěti esovitých záušnic větších průměrů (29 až 35 mm) v blízkém okolí kanonie, jejichž hrobová příslušnost je pravděpodobná, není ale jistá (*Sláma 1977*, 79, Abb. 21: 9)“ – tolik L. Varadzin a I. Štefan (126, pozn. 14).

Přesvědčivé doklady pro existenci starší svatyně příliš nechybějí, doplníme-li k citované části konfirmace zbývající část textu: „Jsouce Bohem pobídnuti, svou královskou autoritou potvrzujeme řeholníkům bratřím řádu svatého Augustina **kostel sv. Vavřince** v Mělníku se vším jeho příslušenstvím, s poli, pastvinami, převozným na řece Labi a jedním mlýnem, ležícím nad potůčkem zvaným Pšovka, se vším dědictvím tamtéž, **kteří** týmž bratřím **odevdali** pro spásu svých duší rytíř Smil z Cítova a Pavel z Luštěnic.“ (*Macek et al. 2001*, 9).²

² Text edice příslušně pasáže uvedme rovněž. Přemysl Otakar II. oznamuje, že: „quod nos divinitus inspirati religiosus viris, fratribus ordinis sancti Augustini **ecclesiam sancti Laurentii** in Melnik cum omnibus suis attinen-

Listina byla vydána 11. května 1268 a kostel sv. Vavřince je zde již existující a funkční, pak tedy minimálně presbytář kostela již stál. Z výsledků stavebněhistorického průzkumu vyplývá, že obdélný presbytář stávajícího kostela byl již v době vzniku koncipován jako součást většího stavebního komplexu (na jižní straně presbytáře obrácené ke konventním budovám jsou přizpůsobena okna, schází opěrák v jihových. nároží). Presbytář, z liturgických důvodů zřejmě nejstarší část kostela, představuje architektonicky náročné dílo, na němž se uplatnily jak románské prvky (zaklenutí oken sev. stěny), tak – v pohledově exponovaném směru – prvky gotické (okno ve vých. stěně) a srovnání poukazuje na jeho podobu s presbytářem augustiniánského kostela v Pivoni (Macek – Zahradník – Beránek 2001, 35).

Z toho vyplývají dvě sdělení. První koriguje autory uvažované vročení počátků výstavby stávajícího kostela sv. Vavřince k roku 1268 (121, 126), neboť je velmi nepravděpodobné, aby byla tato novostavba hotova a uvedena v život během prvních čtyř měsíců roku (ke stavebnímu kalendáři Suchý 2003, 43–44).

Druhé sdělení budeme považovat za podstatnější – potvrzení hovoří o kostelu, který byl augustiniánům oběma zakladateli předán. Z toho vyplývají dvě možnosti: a) buď se jednalo o dnes stojící svatyni, pak oba zakladatelé nechali stavět kostel jako součást budoucího konventu již se záměrem jej předat řeholníkům, ke stavbě však muselo dojít před r. 1268, nebo b) listina zmiňuje starší kostel stejného zasvěcení tamtéž (pokud by autoři trvali na vročení počátků dochované stavby, automaticky to potvrzuje existenci staršího kostela, pro který nenalézají „přesvědčivé doklady“, viz výše).

Autoři poukazují na starší nález pěti záušnic a spojují je s oprávněnými výhradami s hrobovými nálezy (viz výše). Pak je ovšem otázkou, jak a zda by uvažovaný románský kostel s pohřebišťem souvisel se dvorcem; v případné další diskusi autoři jistě objasní i představu dvorců s kostely, „jak to známe z jiných raně středověkých podhradních osad“ (126, pozn. 14).

Alternativní interpretační řešení tedy předpokládá jak posun datování zániku osídlení výše do 13. stol. (obj. 5 a 8), tak existenci staršího kostela. Vztah obou komponent a kontext v rámci raně středověkého Mělníka je nepochybně provokující otázkou.

Závěr

I přes relativně podrobný text autorů je velmi obtížné jejich rozbor nálezů z Mělníka-Pšovky i interpretaci nálezové situace přijmout. Je zřejmé, že sloučením byl vytvořen z několika celků statisticky sice významný soubor, obtížně však použitelný pro jemnější chronologické úvahy, které si předsevzali. Volné zacházení s typy okrajů (např. kalichovitě prohnutý, zduřelý, jednoduchý) i technologickými třídami činí sdělení víceznačnými (např. „keramika cizí proveniencie“ řazená k „mělnické skupině I“). Stejně volné zacházení, vedoucí k nepřesvědčivým závěrům o vývoji topografické situace, lze pak nalézt i v práci s jinými druhy pramenů (listina z r. 1268). Do vyjasnění formálních i obsahových nepřesností lze práci L. Varadzina a I. Štefana ovšem hodnotit kladně jako obrazový katalog, rozhojňující představu o keramice raně středověkého Mělníka.³

Prameny a literatura

CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.2. J. Šebánek – S. Dušková edd. Pragae 1981.
Hrdlička, L. 1993: Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky, Archeologické rozhledy 45, 93–112.
— 2005: Týnský dvůr a středověká Praha. Praha.

ciis, agris, pascuis, naulo in Albea fluvio et uno molendino sito super rivulum dictum Pshowka cum tota hereditate ibidem, **collatis** eisdem fratribus **per** Zmilonem, militem de Cethow, et Paulum de Luzceniz pro remedio animarum suarum, auctoritate regia confirmamus“ (CDB V.2, č. 558, s. 125–126; zvyraznil P. M.).

³ Kromě v textu citovaných prací lze srovnat: Šolle 1978; Zápotocký 1979, 134–135, obr. 60; Meduna et al. 2001, soustředíme-li se na keramiku závěru raného středověku.

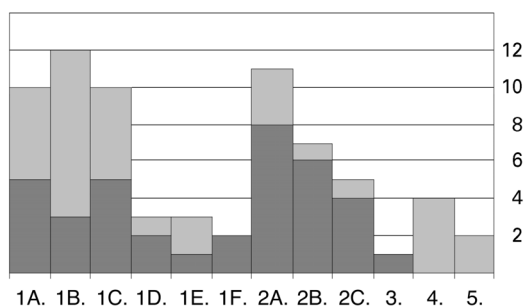
- Klápště, J. ed. 2002:* Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). *Mediaevalia archaeologica* 4. Praha – Most.
- Macek, P. – Zahradník, P. – Beránek, J. 2001:* Bývalý klášter bosých augustiniánů v Pšovce u Mělníka, Průzkumy památek VIII/2, 7–37.
- Meduna, P. 2004:* Mělník a Pšovka (z pohledu archeologie). In: R. Špačková ed., *Mělník-Pšovka*. Sborník vydaný při příležitosti znovuvyvěšení kostela sv. Vavřince v Mělníku-Pšovce obnoveného po povodni v roce 2002, Mělník, 2–5.
- Meduna, P. – Kypta, J. – Šulc, J. – Matějka, M. 2001:* Vidim a Daminěves. Poznámky k vývoji středověké a novověké vesnice, *Archeologie ve středních Čechách* 5, 689–720.
- Pavůl, I. 1971:* Pražská keramika dvanáctého a třináctého století. *Praehistorica* 4. Praha.
- Radoměřský, P. – Richter, M. 1974:* Korpus české středověké keramiky datované mincemi, Sborník Národního muzea v Praze řada A – Historie XXVIII, č. 2–4, 57–171.
- Suchý, M. 2003:* Solutio Hebdomadaria Pro structura Templi Pragensis. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I. *Castrum Pragense* 5. Praha.
- Šolle, M. 1978:* Hradsko u Mšena II. Osídlení v časném středověku 11.–13. století, *Památky archeologické* 69, 344–395.
- Varadzin, L. – Štefan, I. 2007:* Raně středověká podhradní osada v Pšovce u Mělníka. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky středočeského Polabí, *Archeologické rozhledy* 59, 116–129.
- Zápotocký, M. 1979:* Katalog středověké keramiky severočeského Polabí. *Výzkumy v Čechách – supplementum*. Praha.

PETR MEDUNA, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; meduna@arup.cas.cz

Ještě jednou do Pšovky u Mělníka

Ladislav Varadzin

1) V našem článku (*Varadzin – Štefan 2007*) se omylem objevil jeden chybný graf (opravu zde uvádíme a čtenářům se omlouváme). P. Medunovi se tak zalíbil, že s jeho pomocí opravuje všechny další, navzájem si odpovídající údaje z textu, tabulek i obrázků.

Oprava grafu 2 (*Varadzin – Štefan 2007*). Početní zastoupení podskupin okrajů. Tmavě šedá zachycuje zlomky vyrobené z keramické hmoty *mělnická skupina 1*.

2) Pokud jde o zduřelé okraje v našem souboru, tím, že jsme je zařadili mezi tenkostěnné varianty s ostrou profilací podle L. Hrdličky, jsme jejich technologii automaticky definovali (s. 119), a vyloučili tak možnost, že by tyto zlomky náležely podstatně mladším klasickým zduřelým okrajům, jak se náš oponent snaží na různých místech dovést.

3) V našem textu jsme nic uměle nehomogenizovali. Vše bylo standardně publikováno, včetně veškerých okrajů ze všech objektů. Keramické skupiny jsme popsali souhrnně pro všechny soubory dohromady (jejich spektrum v jednotlivých objektech se podstatněji neodlišovalo). Pouze výzdobu z obj. 3, 5 a 8 jsme ponechali stranou, neboť ji nese jen velmi malý počet (8) velmi drobných zlomků. Jistě nikdo nečekal, že bychom publikovali každý z 894 střepů. Pokud by však jakékoliv zlomky nějak vybočovaly, informovali bychom o tom.

4) Když jsme keramiku z našeho výzkumu v Pšovce souhrnně charakterizovali jako „relativně homogenní“, měli jsme na mysli chronologickou homogenitu, nikoliv stejnou provenienci. Postrádali jsme totiž prvky, které bychom mohli považovat bezpečně za starší (jako hřebenové vlnice, pražské kalichovité okraje atd.).

5) Nástup světlé keramiky klade P. Meduna do 2. třetiny 13. století.¹ Odkazuje přitom na její datování v Mostě, což je při nedostatku argumentačních opor z Mělnicka legitimní, ale pořád nespolehlivé. Tato problematika však zůstává otevřená.²

6) Absolutní datování, které pro keramiku od kostela sv. Vavřince navrhuje (přínejmenším pro soubory z obj. 4 a 6), není nutné znovu obhajovat, neboť bylo dostatečně přiblíženo. Jak už to v archeologii bývá, přesné datování není na rozdíl od přibližného možné. Dodáváme ale, že námi stanovená horní hranice do 1. třetiny 13. stol. je spíše nadsazená. Tato keramika může být ve skutečnosti starší.

7) P. Meduna se také zastavil u obj. 5 a 8. Podle keramiky v jejich výplni se domnívá, že indikují kontinuitu osídlení do mladší doby, kterou *de facto* charakterizuje keramika z Blahoslavovy ul., čímž by se dostal do rozporu s naším závěrem. Konkrétně operuje se zduřelými okraji a tuhovými zásobnicemi v zásypech objektů. Ty však nic neřeší, neboť oba prvky se ve středních Čechách vyskytovaly již ve 12. století. Dále uvádí jeden okraj (viz *Varadzin – Štefan 2007*, obr. 4: 8; objevuje se také v Blahoslavově ul. i v jednom z objektů prozkoumaných P. Medunou)³ a jeden kahanek (u kostela sv. Vavřince i v Blahoslavově ul.). Znamená však přítomnost uvedených zlomků v různých souborech, že tyto soubory pocházejí ze stejné doby? Samozřejmě nikoliv, některé keramické tvary mohly obíhat po dobu několika keramických horizontů. Podle našeho názoru zde má mnohem větší význam celková odlišnost obou souborů z obj. 5 a 8 na jedné straně a keramiky z Blahoslavovy ul. na straně druhé. Za nejdůležitější považujeme absenci jednoduše seřiznutých okrajů.

Všechny sídlištní objekty, které jsme v Mělníku-Pšovce prozkoumali, proto musely zaniknout před vznikem horizontu z Blahoslavovy ul., tj. nejpozději kolem přelomu 1. a 2. třetiny 13. století. Co z toho vyplývá pro dějiny osídlení naleziště? To nevíme, v poznámce pod čarou jsme si ale neodpustili nadhodit možnou souvislost zániku osídlení se vznikem kostela staršího, než je dosud stojící raně gotická bazilika sv. Vavřince.⁴ Je to ale jen jedna z alternativ jak vysvětlit absenci horizontu keramiky s jednoduše seřiznutými okraji na nalezišti.

8) Podstatou našeho sdělení byla skutečnost, že soubor od sv. Vavřince umožnil rozdělit „mladší úsek mladší doby hradištní“ na nejméně dva samostatné keramické horizonty a definovat je.⁵ K tomu,

¹ Je naší chybou, že nesprávně uvádíme datovací postup P. Meduny (*Varadzin – Štefan 2007*, pozn. 12).

² K této diskusi by snad mohla přispět také publikace výzkumů v areálu středověkého města Mělníka (vysazeného nejspíše před r. 1274), které prováděl P. Meduna.

³ Morfologicky jsou si podobné, ovšem nikoliv technologicky: zatímco „všechny okraje této varianty jsou zde na keramice teplé barevné škály a silně slídnaté“, jak udává P. Meduna, pak okraj od sv. Vavřince byl vyroben z tvrdé šedé hrnčiny bez slídy a s ostřivem velmi jemného bílého písku.

⁴ Přírovnání tohoto kostela k sakrálním stavbám v podhradních osadách v našem původním textu, které by měly tvořit součást dvorců (proč ne i s pohřebišti?), jistě nezapůsobil tak překvapivě, jak se může z textu našeho oponenta zdát. Je však zřejmé, že pro to postrádáme přímé doklady, i když indicie jsou přesvědčivé (srov. *Dragoun 1997; Klápště 2005*, passim). Doufáme, že se tato problematika na stránkách odborného tisku začne tematizovat. K datování kostela sv. Vavřince v Pšovce: interpretace konfirmační listiny z r. 1268, kterou předkládá P. Meduna, je sice osamocená, ale zajímavá, a zřejmě pravděpodobná.

⁵ A to tím, že první na rozdíl od druhého obsahuje okraje skupin 2 a 1A–B, zatímco druhý na rozdíl od prvního obsahuje jednoduše seřiznuté okraje (*Varadzin – Štefan 2007*, 125).

že námi představený soubor představuje starší z horizontů a že keramika z Blahoslavovy ul. publikovaná I. Pavlů zase mladší etapu vývoje raně středověké keramiky na Mělnicku, jsme dospěli s pomocí četných indicií, které jsme pečlivě předložili.⁶ Dospěli jsme tím k poznatku, který je důležitější než úvahy o kontinuitě osídlení na nalezišti. Předpokládali jsme, že badatelé zaměřeni na tento region to dokáží ocenit.

Poznání středověké keramiky na Mělnicku je dosud povytce retardované, za což podle našeho může nedostatečná publikace výzkumů. Při vyhodnocování výzkumu v Pšovce jsme byli odkázáni na jediný řádně publikovaný keramický soubor v regionu, připravený před desítkami let Irenou Pavlů. O stavu publikovaného pramenného fondu svědčí také fakt, že zveřejnění našeho výzkumu představuje po četných výzkumech provedených v posledním desetiletí na Mělnicku formou a rozsahem v podstatě průkopnický počin. Bohužel.

Literatura

Dragoun, Z. 1997: Zur Frage der frühmittelalterlichen Kirchen auf dem Gebiet der Prager Altstadt. In: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetáňkovi, Praha, 149–159.

Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.

Pavlů, I. 1971: Pražská keramika dvanáctého a třináctého století. Praehistorica 4. Praha.

Varadzin, L. – Štefan, I. 2007: Raně středověká podhradní osada v Pšovce u Mělníka. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky středočeského Polabí. Archeologické rozhledy 59, 116–127.

LADISLAV VARADZIN, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1
varadzin@arup.cas.cz

Redakce i autoři tímto diskusi pokládají za uzavřenou.

⁶ Hovořili jsme při tom také o výzdobě. Co nás vedlo k odlišení „hustě rytých linií“ a „linií rytých v širších odstupech“? Bylo to právě rozdílné zastoupení v obou souborech. Druhým důvodem byla snaha o komparaci s nálezy z Blahoslavovy ul., jejichž výzdoba je v publikaci *I. Pavlů (1971, 37–38, 68)* prezentována pouze formalizovaným způsobem, který v případě rovných linií sleduje právě jejich interval. A jaký je rozdíl mezi rovnými liniemi a šroubovicí? Samozřejmě žádný, označení hustě ryté rovné linie jsme si pouze dovolili nahradit označením šroubovice.

AKTUALITY

ARCHIV LETECKÝCH SNÍMKŮ ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR V PRAZE (1992–2007)

Počátkem 90. let minulého století se jedním z dlouhodobých výzkumných záměrů ARÚ AV ČR v Praze stal program letecké archeologie.¹ K naplnění jeho cílů patřilo mj. založení Archivu leteckých snímků (dále jen ALS). Představa o jeho podobě se zrodila ještě v přípravném období programu před zahájením vlastního leteckého průzkumu. Proměny, jimiž ALS za dobu 15 let prošel, jsou odrazem trendů ve způsobu ukládání obrazových informací, zejména razantního nástupu digitální technologie, který na poli archivnictví znamenal doslova revoluci.

Obrazová data, která jsou od roku 1992 shromažďována a ukládána do ALS, mají dvojitou formu, tradiční a digitální.

Tradiční (papírová) část ALS je tvořena fondy, které byly pořizovány od počátku programu letecké archeologie prakticky do současnosti. Sem řadíme *negativy* a *diapozitivy* jakožto kolekce primárních dat, pořizovaných na klasický fotografický materiál. V archivu je dnes ve třech pořadačích uloženo kolem 6500 negativů vyvolaných z 380 exponovaných filmů převážně středního, ale též kinofilmového formátu.

Diapozitivy jsou v ALS rozděleny do dvou souborů. První je přírůstkový – diapozitivy jsou v něm řazeny chronologicky od prvního do (zatím) posledního letu; dnes obsahuje 3070 dia uložených po 50 ks v krabičkových zásobnících; druhý je kategoričtější (diapozitivy jsou řazeny podle druhu dokumentovaných památek, resp. podle způsobu jejich identifikace v případě areálů objevených při letecké prospekci); obsahuje 2200 dia. V samostatném pořadači je umístěno na 400 dia pořízených mimo území Čech, resp. na Moravě, ve Velké Británii, Polsku, Německu, Itálii, Maďarsku a Japonsku.

Před třemi roky byly všechny diapozitivy naskenovány do digitálního archivu ARÚ, kde je možné je prohlížet. Tímto způsobem je zabráněno jejich poškozování při přímé manipulaci.

Další součástí tradičně uložených fondů archivu je kolekce *vertikálních černobílých fotografií*. Všechny pocházejí z archivu leteckých fotografií

bývalého Vojenského topografického ústavu (dnes Geografická a hydrometeorologická služba Armády ČR) se sídlem v Dobrušce a zachycují některé oblasti krajiny středních Čech ve 30. letech a v poslední třetině 20. století. Tuto sbírku tvoří jednak 135 snímků malých rozměrů (18 x 13 cm), jednak 40 velkoformátových zvětšenin (50–100 x 50–70 cm).

Mezi fondy komentované části archivu patří ručně vyplňované *formuláře o průběhu letu* (od roku 2004 jsou k formulářům přiřazovány vytištěné mapy s trasou letu zaznamenanou stanicí GPS), do nichž jsou zapisovány všechny důležité informace týkající se průběhu letu a fototechniky. Do formulářů je zaznamenána poloha každého snímkaného místa (lokality) s odkazem na mapu (1 : 50 000 – tzv. vojenské speciálky, které za letu slouží k navigaci), ve které je zaneseno. V současné době se provádí přepis lokalit do nové řady map, které budou trvalou součástí ALS. V přípravě je vyhotovení digitální mapy s vynesemím všech dosud letecky snímkaných míst v Čechách.

Nejobsáhlejší část fondů uložených v tradiční podobě je tvořena *zvětšeninami šikmých leteckých snímků*, které jsou doprovázeny základními údaji o snímkaném prostoru (jsou to kat./admin. obec, okres, datum pořízení snímku, způsob snímkování, přírůstkové číslo negativu, druh objektu/areálu, interpretace). Základní jednotkou, na níž je systém řazení snímků v této části archivu postaven, je katastrální (případně administrativní) obec. Pro každou obec, nad jejímž katastrálním územím bylo provedeno letecké snímkování, je v ALS založena složka (tvrdé papírové desky). V současné době obsahuje ALS celkem 840 těchto složek, které jsou uloženy v 92 papírových pořadačích označených písmeny abecedy. Té navíc napomáhá seznam složek v jednotlivých pořadačích, který je badatelům v digitální a tištěné podobě k dispozici (v plastických deskách je umístěn na vnitřní straně dveří první skříně archivu). V samostatných dvou pořadačích jsou depnovány fotografie krajiny řazené do složek střední, západní, jižní, východní a severní Čechy, v jednom pořadači se pak nacházejí letecké snímky z Moravy.

Každá složka obsahuje následující dokumenty:
1. xerokopie map(y) 1 : 10 000 příslušné obce a je-

¹ Článek je zkrácenou verzí příspěvku publikovaného ve sborníku k počtu Zdeňka Smrže.

jího okolí s vyznačenou polohou fotografovaných míst. Dokumentované lokality (tj. rozmanité kategorie historické krajiny v podobě fyzicky zachovaných archeologických a architektonických památek a urbanistických celků) jsou na této mapě vyznačeny orámováním, lokality identifikované prostřednictvím příznaků indikujících pohřbený archeologický objekt/areál či relikty přírodní krajiny (např. zaniklé meandry) jsou zde označeny šrafovou a čísla v pořadí, v němž byly postupně objeveny.

2. Šikmé (z ruky pořizované) letecké snímky. Asi u poloviny z celkového počtu těchto snímků byly již různými identifikátory (šipky, polygony, kroužky) označeny příznaky, zviditelňující nalezené památky.

3. Pozemní snímky specifickými příznaky zviditelněných objektů/areálů (pokud byly pořizeny).

4. Kresebné, mapové a fotografické výstupy z jiných výzkumných akcí, které byly na konkrétní lokalitě provedeny v souvislosti s jejím objevem při leteckém průzkumu (geofyzika, povrchové sběry, odkryv aj.).

Posledním souborem analogových fondů ALS jsou kontaktní pozitivní kopie 140 vybraných negativních filmů.

Digitální fondy ALS tvoří dnes významnou složku ALS. Jedná se o dvě řady fotografií, které byly pořízeny digitálním fotoaparátém a jsou uloženy na DVD/CD nosičích:

1. *Přírůstková řada* (1 složka = snímky z jednoho letu, každá složka je označena příslušným datem). Tyto snímky jsou ukládány ve formátech JPG (od r. 2002 dosud) a RAW (od r. 2004 dosud). V současnosti je zde na osmi DVD a jednom CD uloženo kolem 4000 (JPG), resp. 1500 (RAW) snímků.

2. *Kategorická řada* (1 složka = 1 kategorie historické krajiny). Uložení: formát JPG. Snímky této řady jsou kopiemi snímků z přírůstkové řady.

Další složkou digitálních fondů ALS jsou letecké záběry pořizované digitální videokamerou. Ty jsou uloženy na dvou médiích:

1. Původní nosiče, tedy magnetické pásky videokazet (DV 120 a DV 180). Pět z nich obsahuje záběry z Čech, jedna z jiných zemí (celkem 12, resp. 3 hodiny záznamu).

2. Digitální videozáznamy zkopírované na DVD (celkem deset nosičů). Jsou upravené k interaktivnímu vyhledávání lokalit podle obsahu, který se otevře při spuštění příslušného DVD.

Další sérii videozáznamů uloženou v ALS tvoří magnetické digitální videokazety MiniDV se záběry pořízené specialisty z English Heritage. Na sedmi těchto médiích, které byly do ČR zapůjčeny za účelem přípravy filmového dokumentu o letecké ar-

cheologii, jsou natočeny letecké záběry některých významných anglických archeologických památek a záběry z letní školy letecké archeologie v italském městě Foggia z r. 2007 včetně dokumentace pohřbených neolitických relikvů v tamní krajině. Tyto videozáznamy je možné využívat pouze k interním účelům, protože ARÚ na jejich šíření nemá autorská práva.

Poslední součástí digitálních fondů ALS jsou textové databáze. Patří sem:

1. Databáze leteckých digitálních videozáznamů (Excel).

2. Záznamy letů 1992–2007 (v současnosti celkem 304); databáze údajů zapisovaných před každým letem a v jeho průběhu do papírového formuláře (Access).

3. Databáze naskenovaných leteckých diapozitivů a primárních digitálních fotografií přístupných na serveru Digitální archiv ARÚ AV ČR v Praze (Excel, resp. Access).

4. Databáze složek (katastrů) a jejich umístění v archivních pořadačích (Excel).

V současnosti se digitální data zálohují na externí harddisky, které z bezpečnostních důvodů budou deponovány mimo archiv.

U příležitosti patnáctiletého výročí vzniku Archivu leteckých snímků ARÚ AV ČR v Praze (1992–2007) byly ukončeny důležité kroky ke zkompletování jeho fondu a k celkovému posílení potenciálu a dostupnosti leteckých snímků pro uživatele. Od roku 2005 je ALS deponován v nově zřízeném *Archivu fotografií, map a plánů* (1. patro severního křídla budovy ARÚ, trakt přiléhající ke knihovně na opačném konci chodby, kde se nachází *Archiv nálezových zpráv*). Toto umístění vyhovuje základním nárokům, které archiv fotografií, diapozitivů a negativů vyžaduje, a zároveň umožňuje snadnou manipulaci s jeho fondy jak ústavními, tak externími badateli v podobném režimu, v němž funguje Archiv nálezových zpráv ARÚ. ALS je v současné době přístupný jak ke studiu leteckých fotografií v podobě zvětšenin negativních snímků uložených v papírových deskách a organizovaných podle katastrů, tak v digitální podobě. Diapozitivы a primární digitální snímky mohou být studovány také z příslušného ústavního serveru.

Domníváme se, že význam informací, které data uložená v tomto souboru nabízejí, zhodnotí jak současná, tak budoucí generace archeologů, historiků, architektů, urbanistů a přírodovědců. Archiv nabízí materiál uplatnitelný při řešení výzkumných témat a badatelských teoreticky založených projektů a zároveň je jedinečným dokladem o stavu české krajiny a jejích historických kategoriích na přelomu

2. a 3. tisíciletí. Již nyní, po 15 letech trvání letecko-archeologického programu ARÚ lze v nemalém počtu případů sledovat často velmi výrazné změny v podobě krajiny 1. pol. 90. let 20. stol. a 2. pol. prvního desetiletí 21. věku. Letecké fotografie a filmové záznamy hrají v oblasti ochrany kulturního dědictví stále významnější roli. Současné trendy ukazují, že fotografie pořizované z výšky – a to jak kolmé (fotogrammetrické) a šikmé letecké snímky, tak družicová data – jsou v mnoha ohledech nenahraditelné.

Nemalý podíl na rozšiřování fondů ALS mají mimoústavní archeologická pracoviště, na jejichž objednávku a za jejichž spolupráce jsou pořizovány letecké snímky z rozmanitých částí České republiky. V podstatě se jedná buď o potřebu zapojit leteckou prospekci do výzkumu, který tato pracoviště realizují většinou prostřednictvím grantových projektů, nebo o zájem dokumentovat leteckou fotografií pro-

bíhající plošné archeologické výzkumy či monitorovat linie nově budovaných tras silničních komunikací. Ve většině těchto případů se jedná o předstihové/záchrané výzkumy a finanční náklady na letecké snímkování jsou hrazeny z prostředků příslušných hospodářských smluv. V každém případě je tato spolupráce oboustranně výhodná, protože ARÚ AV ČR v Praze účtuje partnerům pouze skutečné náklady na pořízení snímků (cena za pohonnou hmotu, práce pilota, základní zpracování obrazových dat); za to si ponechává kopie digitálních snímků pořízených při těchto akcích pro ALS.

Věříme, že jak spolupráce v leteckém průzkumu, tak využívání fondů ALS mimoústavními pracovišti se bude dále rozvíjet a přinese užitek nejen jim, ale celé české archeologii.

Martin Gojda

DVĚ MAGICKÉ GEMY

Krátce před svou smrtí předal prof. Vilém Hrubý prvnímu z autorů fotografie dvou gem, spolu se sdělením, že pocházejí pravděpodobně z jeho výkopů ve Starém Městě či z blízkého okolí. Jiná magická gema z Mikulčic, znovu použitá v pasovém nákončí, představuje gryllos, s hlavami orla, Dia a Feidia; ta byla již před lety zpracována a publikována Jiřím Frelem (1969, 8–16); další gemy z podobných kontextů byly také už publikovány (Bouzek – Ondřejová 1982, s. lit.), podobně jako gemy z nálezů v Mušově (Ondřejová 2001).

První gema (obr. 1) z černého kamene (max. délka 2,4 cm) představuje Harpokrata „Mladé Slunce“ klečícího na lotosovém květu, který vyrůstá z loďky. Harpokrates je obrácen vlevo, jeho levá ruka je pozvednuta k tváři, pravá drží důtky (bývá zobrazen tak, jako je zobrazován faraó). Na jednom konci loďky sedí pták (?) s nějakým symbolem na hlavě (patrně jde o ureus), na druhém konci kynokefalos pozvedá své ruce v gestu adorace Harpokratovi. Pod loďkou jsou tři skarabové, tři ptáci (snad stylizované slepice) a ještě níže pod nimi tři kozy, na spodním okraji navíc tři krokodýlové, či možná hadi.

Námět není mezi gnostickými gemami vzácností. Několik blízkých paralel uvádí Bonner (1950, č. 26–210, tab. 10). Náměty jsou podobné, i když jednotlivé figury bývají poněkud jinak seřazeny (pro další viz Delatte – Derchain 1964, č. 146–154). Nejzajímavější obdoba je v publikaci sbírky Southesk

(Carnegie 1908, tab. XV č. N 54). Harpokrates sedící v lotosovém květu má napravo od sebe tři skaraby, tři kozy a tři hady, nalevo tři supy a tři krokodýly. Nad kozami je šesticípá hvězda a okolo gemy jména čtyř archandělů ΟΥΡΙΑ, ΓΑΒΡΙΑ, ΡΑΦΑΗΛ, ΜΙΧΑΗΛ, na reverzu jsou opět dvě šesticípé hvězdy a nápis ΙΑΩ ΧΑΒΑΘΩ–ΑΒΡΑΧΑΣ. Na gemě Delatte-Derchain č. 154 je nápis ΜΙΧΑΙΛ, ΑΔΩΝΑΙ, ΑΒΡΑΞΑΣ.

Mýtus o narození Slunce z lotosového květu má svůj původ pravděpodobně v Hermopoli; v mýtu o božském dítěti existovala řada variant. Harpokrates je někdy provázen svou matkou Isidou. Kynokefalos připomínající opici je patrně jedním z bohů Hermopole; opice v mýtických příbězích často provázejí vycházející slunce (srov. Tram Tan Tin – Jäger – Poulin 1988; Betz 1992; Bell et al. 1932; Philipp 1986). Loďka, na které je umístěn květ s božským dítětem, je běžným pozdním zobrazením v egyptských chrámech. Skarabové mají v Egyptě vždy kladný význam, ale ostatní na naší gemě často značí negativní síly. V židovsko-křesťanské gnosti byl Harpokrates, syn Isidin, jedním z okultních zobrazení kosmického Krista.

Další gemy s podobným sedícím dítětem na lotosu: AGDS I/3 München s. 160, č. 2906, tab. 279, zelený jaspis, 2.–3. stol. po Kr.; AGDS IV Hannover, s. 308–309, č. 1699 tab. 223, pruhovaný jaspis z téže doby; AGDS III Kassel, č. 151 tab. 104, měně kvalitní provedení, 2.–4. stol.; LIMC IV, s.v.

Obr. 1. Magická gema I.

Obr. 2. Magická gema II.

Harpocrates, s. 434, č. 228, tab. 253 (Delatte-Derchain č. 155) č. 266a, tab. 257, pro styl srov. také č. 255–256, tab. 256 (Braunschweig, Kassel), ze 3. stol. po Kr.

Naše gema patří pravděpodobně do 3. stol. po Kr., i když o málo pozdější datum nelze vyloučit. Její výtvarná úroveň je skromná, ale to se týká velké většiny gnostických gem.

Hlavní text je na reversu, na aversu jsou dva nápisy: Nahoře: ΑΔΩΝΗ (Αδωναι). Dole: ΝΩΕ (Νωε).

Adonai pochází ze Starého Zákona, kde značí Boha, Pána, ale v gnosti se jeho význam posunul (srov. *Betz 1992*, 331). Noe je dobře znám ze Starého Zákona.

Na ovládném poli zadní strany je nápis v sedmi řádcích:

IAEIPIA
IABEIPIE
EUBEIRAI
IAKEIRIE
BIOUBIOU
BIBIIOU
BIBIOU,

tedy Jaeiria / Jabeirie / Eubeirai / Jakeirie / biou, biou / bibiiou / bibiou. Magická formule tedy končí slovy žij, žij, žij! Pro magická slova bibiou bibiou spojená s dalšími formullemi srov. PGM II, 125; V, 485; XII, 80; XIII, 85.

Druhá gema (*obr. 2*) nese jen nápis ve čtyřech řádcích:

+
NΩI
XM
X|I XI

I tento kus představuje mimo pochybnost gnostickou gemu, ani v tomto případě není pochyb o její pravosti. Prof. Radislav Hošek, který započal čtení gemy, se přiklonil k názoru, že jde o magickou prosbu Chnoumovi, Chnoubisovi. Prof. Růžena Dostálová se čtením prof. Hoška souhlasí, a tak je tato interpretace zřejmě nejpravděpodobnější.

Chnoum byl božstvem uctívaným zejména v Elefantíně a je obvykle zobrazován jako had se lví hlavou (srov. zejména *Bonner 1950*, č. 10, 25, 53, 54, 60, 79, 89, 132, 141); na č. D83/91 je zobrazen Agathosdaimon jako had spolu s Chnoumem, zobrazeným jako had s beraní hlavou). Jindy býval zobrazován spolu s trojicí zvířat (č. 142), jako Harpokrates (č. 142), jako solární božstvo (č. 154) či Agathodaimon (č. 152) a jako pán jednoho sektoru oblohy v dekanech (č. 54–55), jinde jako had s nápisy (č. 93: κνημιδιω ευξιφιδιω) a s dalšími formullemi (Xνουβις νααβις βιενυθ / γιγαντορεκτα βαροφι). Mezi jeho funkce patřila i péče o žaludek, o zažívání (srov. též *Kossatz-Deissmann 1986*).

U první gemy se domnívá Titus Kolník, že jde o gemu chovanou kdysi v soukromé sbírce Karola Godoviče v Abrahámu a pocházející z římské osady v Abrahámu (*Kolník 2002*), kde byl nalezen i jeden zlomek raně římského reliéfního skleněného skyfu (*Varsík 1998*, 311–312). Problém ovšem je, že v Abrahámu je raně římské sídliště a naše gnostická gema pochází patrně nejdříve z konce 2., ale podle běžného datování ze 3., možná až ze 4. stol. po Kr. (srov. pro podobná datování zejména *Henig 1988; 1994*). Druhá gema je také pozdně římská. Je tedy těžké dobrat se jistoty. Vilém Hrubý se zřejmě domníval, že gemy v soukromém majetku byly nalezeny někde u Starého Města. V každém případě je vel-

mi pravděpodobné, že v obou případech jde o nálezy z moravského či západoslovenského teritoria.

Je těžké říci, jak dalece mohla být křesťanská i egyptizující gnose chápána ve střední Evropě. Nálezy gnostických gem v tomto prostoru naznačují, že nějaký ohlas i na našem území tyto myšlenkové proudy měly. Křesťanská gnose nebyla asi zcela neznámá ani ve světě raně slovanského křesťanství. P. Georgijev (2001) nedávno přesvědčivě reinterpretoval destičku z Šumenu jako gnostickou. Ta patří do 9.–10. stol., a je tedy časově jen nedaleko od Velké Moravy, a nadto z prostředí, které s velkomoravským skrze návrat žáků věrozvěstů k bulharské misi úzce souviselo.

Obě gemy jsou podnětem k zamyšlení nejen nad otázkou, jaké náboženské proudy pozdní antiky zasahovaly až na naše území v době před zrozením křesťanství, ale také z dalšího důvodu. V české prehistorii se stalo zvykem, že nad předměty bez jisté lokalizace nálezu bývá ohrnován nos. Nicméně i ony mohou otevřít neznámé či jen málo známé perspektivy bádání, které by naší pozornosti jinak mohly uniknout. To se týká i nových nálezů z tzv. nejistých lokalit, o jejichž přesném původu ilegální nálezci s detektory raději mlčí, bez nichž by ale naše evidence archeologických památek byla výrazně ochuzena.

Jan Bouzek – Růžena Dostálová –
Radislav Hošek – Iva Ondřejová

Příspěvek vznikl v rámci řešení výzkumného záměru MSM 0021629827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“, jehož nositelem je FF UK.

Literatura

- Bell, H. I. – Nock, A. D. – Thompson, H. 1932: *Magical texts from a bilingual papyrus*. London.
- Betz, H.-D. 1992: *The Greek Magical Papyri in Translation*. Chicago (2. vyd.).
- Bonner, C. 1950: *Studies in Magical Amulets, chiefly Graeco-Egyptian*. Ann Arbor.
- Bouzek, J. – Hošek, R. – Ondřejová, I. 2001: *Magical gem from Staré Město?*, *Studia Hercynia* V, 80–82.
- Bouzek, J. – Ondřejová, I. 1982: *Antike Gemmen im grossmährischen Schmuck*, *Listy filologické* 105, 6–12.
- Carnegie, H. 1908: *Catalogue of Ancient Gems Formed by James Ninth Earl of Southesk*, edited by his daughter Lady Helene Carnegie. Vol. I. London.
- Delatte, A. – Derchain, Ph. 1964: *Les intailles magiques*. Paris.
- Frel, J. 1969: *Contributions à l'iconographie grecque*. Praha.
- Georgijev, P. 2001: *The Shoumen Plate – a monument of medieval Christian gnosticism*, *Archaeologia Bulgarica* 5, 45–55.
- Grandt, E. – Krug, A. – Gercke, W. – Schmidt, E. 1972: *AGDS I/3*. München.
- Henig, M. 1988: *The chronology of Roman engraved gemstones*, *Journal of Roman Archaeology* 1, 142–152.
- 1994: *Classical Gems, Ancient and Modern. Intaglios and Cameos in the Fitzwilliam Museum*. Cambridge University Press.
- Henig, M. – MacGregor, A. et al. 2004: *Catalogue of the Engraved Gems and Finger-Rings in the Ashmolean Museum II. Roman*. BAR IS 1332. Oxford.
- Kolník, T. 2002: *Gnostic gem came from Abrahám, Slovakia*, *Studia Hercynia* 6, 109–110.
- Kossatz-Deissmann, A. 1986: *Chnoubis*. In: *LIMC II.2*, 272–273.
- Ondřejová, I. 2001: *Römische Gemmen aus dem Burgwall von Mušov*, *Studia Hercynia* 5, 83–87.
- Philipp, H. 1986: *Mira et magica. Gemmen im ägyptischen Museum der staatlichen Museen*. Mainz.
- Scherf, V. – Gercke, P. – Zazoff, P. 1970: *AGDS III. Braunschweig – Göttingen – Kassel*.
- Schlütter, M. – Platz-Horster, G. – Zazoff, P. 1975: *AGDS IV. Hannover – Hamburg*.
- Schwartz, J. 1981: *Papyri Graecae Magicae und magische Gemmen*, in: M. J. Vremasseren Hrsg., *Die orientalischen Religionen im Römerreich*. EPRO 93, Leiden, 485–509.
- Tram Tan Tin – Jäger, B. – Poulin, S. 1988: *Harporates*. In: *LIMC IV*, 415–445.
- Varsík, V. 1996: *Das Kameoglass aus Abrahám, Slowakei*, *Germania* 76, 311–318.

Zkratky

- AGDS – Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen
LIMC – Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae
PGM – Papyri Graecae Magicae

ZA DOC. JANEM FRIDRICHEM

Je nesmírně těžké psát o člověku, který mně byl velmi blízkým přítelem, a dovolím si uvést i spolupracovníkem. Chci zde povědět něco o našich více než třicetiletých vztazích a o tom, jaký to byl kamarád a člověk.

Nejprve ale několik údajů o běhu jeho života. Narodil se 25. března 1938 v Rakovníku. V r. 1961 dokončil na katedře obecných dějin a pravěku Filozofické fakulty UK v Praze vysokoškolská studia. Stal se školeným specialistou na starší dobu kamennou. Od r. 1963 pracoval až do konce života v Archeologickém ústavu ČSAV (dnes AV ČR). V r. 1969 získal titul PhDr. a o 11 let později obhájil kandidátskou práci „Středopaleolitické osídlení Čech“ vědeckou hodností kandidáta věd. Další titul – DrSc. – získal za práci „Staropaleolitické osídlení Čech“ v r. 2001. A konečně obhájením habilitační práce „Ecce Homo. Svět dávných lovců a sběračů“ se stal v r. 2007 také docentem na Filozofické fakultě UK. Jeho specializací byl především výzkum staršího a středního paleolitu, i když se také věnoval mladším obdobím, např. mladému paleolitu, mezolitu či středověku. Při svých výzkumech se vždy snažil aplikovat také různé přírodovědecké metody. Samostatně vedl výzkumy několika paleolitických lokalit jako Bečov I, Bečov II, Bečov IV, Přezletice, Račiněves, Velké Přítočno, Braškov, Čakovice atd. a ve spolupráci s jinými i mnohé další. Výsledky prezentoval v řadě monografií a studií. Z tohoto hlediska byl v Janově životě nepřehlédnutelným rok 2005, kdy byly vydány dvě monografie odrážející jeho neutuchající zájem o starý a střední paleolit: „Bečov IV – sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách“ a „Velké Přítočno – sídliště staropaleolitického člověka ve středních Čechách“. Poslední výpravnou knihou, v níž se Jan Fridrich představil jako spoluautor s V. Matouškem, manželi Stolcovými a I. Sýkorovou, je zdařilá monografie „Berounsko a Hořovicko v pravěku a raném středověku“ (2006).

Jan Fridrich má také zásluhu na rekonstrukci bývalé fary v Kvílicích na Slánsku, kde byla zřízena Laboratoř pro výzkum paleolitu (1999), v jejímž čele stál až do roku 2003 a kde se konají vedle jiného různě zaměřené odborné přednášky, semináře a praktika vysokoškoláků. Významná byla také Honzova činnost v různých evropských archeologických organizacích, a zvláště pak jeho vystoupení a přednášky na řadě zahraničních kongresů, konferencí a symposií, kde referoval např. o problematice evropského staršího paleolitu, mj. také o dnes již slavných Přezleticích nebo lokalitě Beroun D5. Vedle

dlouhodobé spolupráce s regionem Rakovnícka se věnoval i práci v různých muzeích. Od r. 1988 přednášel na Filozofické fakultě UK o přírodním prostředí v období staršího a středního paleolitu a kulturním vývoji nejstarších lidských dějin, od r. 1997 externě na Přírodovědecké fakultě UK o metodice archeologického výzkumu pro geology. Jako vědecký tajemník pražského ARÚ ČSAV působil v letech 1966 a 1967, od r. 1990 do 1999 byl vedoucím pravěkého oddělení ARÚ a od r. 1992 do 2001 vedoucím redaktorem Památek archeologických; v r. 1994 založil jejich vedlejší monografickou řadu Supplementa (další podrobnosti o jeho zájmech a činnostech *Hrala – Kovanda 1998*).

Jenda nás navždy opustil po boji s těžkou chorobou dne 20. listopadu 2007. Naposledy jsme se s ním rozloučili v den slavnostní promoce udělení jeho docentury.

S Jendou jsem se dobře znal od 70. let, počínaje komplexními výzkumy v Přezleticích. Spolu jsme navštívili či společně zkoumali celou řadu paleolitických lokalit – namátkově Beroun D5, Tmaň, Velké Přítočno, Čakovice, Račiněves, Braškov, Petrovice, levý břeh Litavky u Popovic, Karlštejn-Altán, ale také Korolevo v Zakarpatské Ukrajině se sedmi (!) staropaleolitickými horizonty v superpozici atd. Při těchto i jiných příležitostech jsem měl možnost vést s Jendou velmi zasvěcené dialogy, týkající se hlavně využití geologických, paleopedologických, biostratigrafických i dalších přírodovědeckých poznatků při hodnocení přírodního prostředí zkou-

maných lokalit, ale i stáří archeologických nálezů. On byl totiž jedním z velmi mála archeologů, který si své vzdělání stále doplňoval o poznatky dalších vědních disciplín, zvláště ze zmíněných oborů přírodních věd. Proto také navštěvoval prakticky všechny důležité semináře, přednášky i terénní exkurze z kvartérní geologie, kde byl vždy vděčným posluchačem a zasvěceným diskutérem. Osvojené poznatky mu pomohly při řešení otázek spojených nejen s terénními výzkumy, ale i při vyhodnocování nálezů samotných. Naše diskuse trvaly občas i třeba celého půldne. Snažili jsme se dobrat společného pohledu na Janovy výzkumy, neboť humanitně školený vědec má zákonitě trochu jiný pohled na terénní studia a vyhodnocování zkoumaných objektů a artefaktů než na zemi stojící a vždy trochu skeptický geolog, zvláště když se jedná o (zejména nestratifikované) někdy více, jindy méně problematické objekty nejstarších památek po lidské činnosti. (V geologii si totiž často musíme přiznat, že „příroda je velká čarodějka“, neboť nám zanechává i takové památky, jejichž existenci si nedovedeme se současnými vědomostmi dosti dobře logicky vysvětlit.) A právě proto jsem si Jendy vážil, že nikdy „z boje neutíkal“ a že se mne vždy fundovaně snažil přesvědčit o svém názoru na diskutovaný problém. A nemíval to jednoduché, neboť pohledy na období nejstaršího paleolitu a tehdejší produkty nebyly ani

u jeho kolegů zabývajících se obdobnými problémy vždy souhlasné.

Jan Fridrich žil plně svou archeologií. Byl vzorem pracovitosti a vědeckého nadšení. Výsledkem bylo mj. i vychování nástupkyně, jeho druhé manželky Ivany, rozené Sýkorové.

Musím ještě dodat, že Honza uměl velmi zajímavě a pěkně hovořit. Jeho výběrové přednášky na Přírodovědecké fakultě UK byly studenty oblíbené a pravidelně navštěvované.

Snad bych mu měl ještě poděkovat, že mne seznámil s celou řadou dalších archeologů, zabývajících se i mladšími obdobími, takže i pro mě to byla výtečná příležitost poznat i v jeho doprovodu některé další významné lokality v Čechách, jako např. Stadice, Hostim, Stradonice, Budeč, Roztoky n. Vltavou, Kouřim, Vepřek, Beroun, Černouček, Odolena Voda, Jungmannova ul. v Praze a další.

V Jendovi ztrácím jednoho z přátel nejmilejších. Velká škoda, že takoví lidé nás opouštějí!

Jiří Kovanda

Literatura

Hrala, J. – Kovanda, J. 1998: Ohlédnutí za šedesátkou Jana Fridricha, Archeologické rozhledy 50, 527–528.

Bibliografie doc. PhDr. Jana Fridricha, DrSc., za léta 1997–2008
(Předchozí bibliografie byla otištěna v AR 50 1998, 528–533.)

Monografie

142. Bečov IV – sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2005. 285 s. (et I. Sýkorová).
143. *Ecce Homo: svět dávných lovců a sběračů.* Praha: Agentura Krigl – Archeologický ústav AV ČR 2005. 320 s.
144. Velké Přítočno: sídliště staropaleolitického člověka ve středních Čechách. Praha: ÚAPPSC 2005. 159 s. (et I. Sýkorová).
145. Berounsko a Hořovicko v pravěku a raném středověku. Hořovice: Elce Book Publishing 2006. 323 s. (et D. Stolz, V. Matoušek, D. Stolzová, I. Sýkorová).
146. Braškov – nové naleziště protoacheuléenu v Čechách, v tisku (et I. Fridrichová-Sýkorová).
147. Krajina acheulénských lovců, v tisku (et I. Fridrichová-Sýkorová).

Články

148. Osteologický materiál z knovízských sídlištních jam v Praze–Stodůlkách. *Archaeologica Pragensia* 13, 1997, 39–48 (et M. Fridrichová, E. Zikmundová).
149. Kritika kritiky aneb o tkaní v paleolitu. *Archeologické rozhledy* 51, 1999, 119–125 (et I. Sýkorová).
150. Od fragmentarizace k fragmentu a fraktálu. Komentář k článku Johna Chapmana: Where are the missing parts? A study of artifacts fragmentation. *Památky archeologické* 90, 1999, 26–27.
151. Poznámka redakce k diskusi o libenickém nálezů. *Památky archeologické* 90, 1999, 446.
152. Pravěk zemí českých. In: *Kronika Českých zemí*, Praha: Fortuna Print 1999, 9–31 (et L. Jiráň, J. Rulf, V. Salač).

153. Vývoj osídlení pražské kotliny v pravěku (? 1750 př. n. l.–9. stol. n. l.). In: Dějiny Prahy v datech, Praha 1999, 7–22 (et M. Fridrichová).
154. Nález staropaleolitické valounové industrie v Praze 2 na Královských Vinohradech. *Archaeologica Pragensia* 15, 2000, 73–82 (et J. Havrda, Z. Sklenářová, I. Sýkorová, P. Šída).
155. Staropaleolitická industrie z Dědkova, okr. Benešov. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most: ÚAPPSZČ 2000, 77–80 (et Z. Sklenářová, I. Sýkorová, P. Šída).
156. Doklad středopaleolitického osídlení okolí Lidic. *Archeologie ve středních Čechách* 5, 2001, 33–34 (et I. Sýkorová, D. Stolzová).
157. Račiněves – a new Middle Pleistocene interglacial in the Czech Republic. *Bulletin of the Czech Geological Survey* 76, 2001, 127–139 (et J. Tyráček, O. Fejfar, J. Kovanda, L. Smolíková, I. Sýkorová).
158. Přehled sídelně historického vývoje Rakovnícka. Období pravěku a počátku středověku. In: *Kniha o Rakovníku, Rakovník: Rabasova galerie 2002*, 18–21.
159. Kontinuita a diskontinuita poznaného a poznatelného v archeologii. In: *Archeologie nenalezaného, Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk 2002*, 41–45.
160. Nové doklady staropaleolitického osídlení v inundaci středopleistocenní Vltavy v Račiněvsi, okr. Litoměřice. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 2002, 9–79.
161. Die Bedeutung der Forschungen in Bilzingsleben hinsichtlich der Kenntnisse über das Altpaläolithikum in Böhmen. In: J. M. Burdukiewicz – L. Fiedler – W.-D. Heinrich – A. Justus – E. Brühl Hrsg., *Erkenntnisjäger. Kultur und Umwelt des frühen Menschen. Festschrift für Dietrich Mania. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie Sachsen Anhalt – Landesmuseum für Vorgeschichte 57/1, Halle (Saale) 2003*, 203–206 (et I. Sýkorová).
162. A new Lower Palaeolithic site with a small toolset at Račiněves (Central Bohemia). In: J. M. Burdukiewicz – A. Ronen eds., *Lower palaeolithic small tools in Europe and the Levant. BAR International Series 1115, Oxford: Basingstoke Press 2003*, 93–100 (et I. Sýkorová).
163. Paleolitická kamenná industrie z Lipí, okr. České Budějovice. *Časopis Národního muzea – řada historická* 173/1–2, 2004, 1–8 (et M. Lička).
164. Račiněves. *Muzejní a vlastivědná práce* 42, 2004, 246–249.
165. Kdo jinému jámu kopá... *Archeologické rozhledy* 57, 2005, 798–800 (et I. Sýkorová).
166. Předběžná zpráva o výzkumu mezolitického sídliště v Chržíně, okr. Kladno. *Archeologie ve středních Čechách* 9, 2005, 67–75 (et I. Sýkorová).
167. Bečov I – A Middle Palaeolithic settlement in NW Czech Republic. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne XLVIII*, 2006, 23–30.
168. Środkowopaleolityczny inwentarz stanowiska Bečov I, A-III-6 – uwagi na temat redukcji i produkcji narzędzi kamiennych (Middle Palaeolithic inventory from site Bečov I, A-III-6 – remarks on reduction and production of stone tools). *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne XLVIII*, 2006, s. 35–59 (et A. Wiśniewski).
169. Nejstarší, starý a střední paleolit. In: S. Vencel ed., *Paleolit a mezolit. Archeologie pravěkých Čech 2*, Praha: Archeologický ústav AV ČR 2007, 21–49.
170. Odpověď na článek Martina Olivy: mladý paleolit v českých zemích: výzkumy, názory a publikace v letech 2001–2005. *Archeologické rozhledy* 59, 2007, 130–142 (et I. Fridrichová-Sýkorová, M. Novák, J. Svoboda, P. Škrdla).
171. Bečov I and Bečov IV: Comparison of human activity in different Middle Palaeolithic cultures. In: *BAR IS, Oxford*, v tisku (et I. Fridrichová-Sýkorová).
172. Nejstarší, starý a střední paleolit v Čechách – nástin vývoje. *Památky archeologické*, v tisku (et I. Fridrichová-Sýkorová).
173. Nová mezolitická naleziště ve středních Čechách. In: *Přehled výzkumů*, v tisku (et I. Fridrichová-Sýkorová).
174. Pitted and grinding stones from Middle Palaeolithic settlement in Bohemia: a functional study. In: F. Sternke – L. J. Costa – L. Eigeland eds., *Non-flint Raw Material Use in Prehistory: Old Prejudices and New Directions. Proceedings of the XV. Congress of the U.I.S.P.P.*, Oxford: Archaeopress, v tisku (et A. Šajnerová-Dužková, I. Fridrichová-Sýkorová).
175. Plzeň-Senec – mezolitické naleziště v západních Čechách, *Památky archeologické*, v tisku (et M. Metlička, I. Fridrichová-Sýkorová).

Zpracoval František Ochrana

JAROSLAV ŠPAČEK PĚTAŠEDESÁTILETÝ

V biografickém slovníku českých archeologů jsem se ke svému překvapení dočetl, že se narodil v Praze. Podle celého jeho života (a nejen profesního) jsem byl přesvědčen, že musí být čelákovickým rodákem. Budu se ho muset zeptat, co ho do Čelákovic zavalo. Ať to bylo cokoliv, rozhodně ho to tam pevně ukotvilo a udělalo z něj čím dál tím méně obvyklou jedinou osobu jediného pracoviště. Vzhledem k tomu, že jeho příjmení není v české archeologii ojedinělé, měl jsem tendenci při hovoru o něm (při hovoru s ním jej samozřejmě oslovuji zcela jinými jmény) nazývat ho Jaroslavem Špačkem Čelákovickým. Jsem si vědom toho, že to označení zní poněkud obrozenecky, ale to je podle mě v pořádku. Jarda totiž patří k předním čelákovickým buditelům a jeho probuzení čelákovického muzea jak po stránce stavební, tak funkční, zaslouží obdiv. Dnešní podobu kvalitně rekonstruované tvrže se sbírkami s důrazem na archeologii a širokou paletou aktivit odborných i kulturních mám alespoň pevně spojenou právě s jeho jménem. A bylo jedno, zda se o tuto činnost zasloužil jako odborný pracovník muzea, jeho samostatný ředitel, nebo vedoucí nepříliš smyslné pobočky Okresního muzea Praha–východ. Prostě – bez ohledu na momentální název instituce, kterou řídil – předvedl desítky úspěšných a přitažlivých výstav, popularizujících archeologické i jiné aktivity muzea.

Špačkova celoživotní činnost v Čelákovicích a v jejich okolí zaplnila pomyslnou archeologickou mapu regionu množstvím nových lokalit a nálezů v širokém spektru geografickém i chronologickém. Ač „středověkář“, obohatil poznání této části Polabí o řadu nestředověkých lokalit, které jsou vesměs významnější než jeho v širších kruzích nejpoužívanější výzkum pohřebiště vlastním životem mediálně žijících „čelákovických upírů“. Jako příklad kromě Čelákovic uvedme Toušeň, Opočno, Vesce a v posledním období především Starou Boleslav, kde ve spolupráci s Archeologickým ústavem a Ivanou Boháčovou odvedli pořádný kus práce. Ale to vlastně vzpomínám na závěrečné etapy jeho činnosti související s regionálními (a nejen archeologickými) památkami. Řada konfliktů, provázejících jeho zaputitou snahu o záchranu archeologických lokalit, je známá jak z období socialismu, tak z doby přející bezohledným (nebo jenom velmi málo ohledným) podnikatelským záměrům; nezáleží (a nezáleželo) na tom, zda byly řízeny úřady, nebo dravými jedinci.

Nerad bych ovšem tímto textem představoval Jaroslava Špačka jako badatele na lokálně omezeném písečku. Svoji roli hraje i na poli mezejní legis-

lative, působí rovněž v Komisi pro centrální evidenci sbírek MK ČR. V rámci své specializace na problematiku středověkých kachlů a skla patří už léta k základním údům odborné skupiny pro dějiny skla ČAS, která vznikla v roce 1977. Neklame-li mne paměť (což zejména v poslední době ráda a s úspěchem dělává), takových skupin bylo založeno alespoň šest a jenom tato jediná ve své existenci a smysluplné práci pokračuje. (S Jardu jsem se krom jiného setkával i na půdě jiné, relativně dlouhodobě fungující sekce, která ovšem již také, zejména s ohledem na věk svých členů, natolik omezila svoji činnost, že možná už i zanikla. To je další věc, na kterou se ho musím zeptat.) Nepominutelný je i jeho podíl na vydávání nepravidelného periodika Historické sklo. Svůj pracovní zápal, iniciativu a neúnavné nasazení totiž dokáže rozprostřít do celé řady úkolů. A tak mi nezbyvá než revidovat svůj pohled na rostoucí věk, který jsem formuloval u příležitosti jeho 60. narozenin:

Čas láká už na měkkou židli
Alkohol osvědčených značek
V šedesáti nemávneš křídly
I když jsi Špaček

Tak jenom mávej dál!

Zdeněk Dragoun

P. S. Abych nezapomněl: V kolektivech je oblíben. A také už vím, že v Čelákovicích neměli porodnici.

Bibliografie archeologických prací Jaroslava Špačka

1. Bronzový meč z Mochova. *Archeologické rozhledy* 17, 1965, 250–251, 244 (et A. Beneš).
2. 400 let od smrti čelákovického rodáka, biskupa M. Červenky. *Polabí* X, 1970/1–2, 23–24.
3. Příspěvek k pozdně halštatskému osídlení na Velkém Blaníku. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 13, 1972, 97–102.
4. Slovanské pohřebiště s projevy vampyrismu z Čelákovic. *Časopis Národního muzea CXL*, 1971 (1972), 190–217, tab. za s. 232.
5. Kostrový knovízský hrob z Kralovic – Brandýsa n. L. *Studie a zprávy Okresního muzea Praha–východ* 1972, 1973, 27–32 (et H. Hanáková).
6. Příspěvek ke hradištnímu osídlení Čelákovic a okolí. *Studie a zprávy Okresního muzea Praha–východ* 1972, 1973, 5–25.
7. Čelákovická tvrz. *Středočeský sborník historický* 9, 1974, 183–199.
8. Život a dílo J. J. Stankovského a jeho vztah k Čelákovícím. *Studie a zprávy Okresního muzea Praha–východ* 1973–1976, 1976, 47–67.
9. Archeologický výzkum v Toušeni. *Muzeum Vlastivěda Kronika* 1976 (Brandýs n. L.), 11–12.
10. Výzkum tvrze v Čelákovících. In: *Obraz feudalismu v hmotné kultuře vesnice 13.–15. století. Teze referátů a sdělení, Mikulov 1976*, 12–14.
11. Zaniklá tvrz a středověká osada Opočno u Staré Boleslavi. In: *Obraz feudalismu v hmotné kultuře vesnice 13.–15. století. Teze referátů a sdělení, Mikulov 1976*, 8–10 (et Z. Hazlbauer).
12. Opočno u Staré Boleslavi. In: *Jenštejn 1977*, Brandýs n. L. 1977, 197–203 (et Z. Hazlbauer).
13. Zaniklá tvrz a středověká osada Opočno u Staré Boleslavi. *Archaeologia historica* 2, 1977, 117–125 (et Z. Hazlbauer).
14. Čelákovická tvrz. *Archaeologia historica* 2, 1977, 127–136.
15. Předběžná zpráva o nálezích ze zaniklé lokality Opočno. *Studie a zprávy Okresního muzea Praha–východ* 1977–1978, 1978, 33–40.
16. Archeologické lokality na k. ú. Čelákovice. *Muzeum Vlastivěda Kronika* 1978 (Brandýs n. L.), 37–42.
17. Zaniklá lokalita Opočno u Staré Boleslavi. *Archeologické rozhledy* 30, 1978, 444–445.
18. Středověké osídlení soutoku Labe s Jizerou. *Archaeologia historica* 4, 1979, 221–234 (et Z. Hazlbauer).
19. Dosavadní výsledky výzkumu zaniklého středověkého hrádka v Toušeni. *Archaeologia historica* 4, 1979, 119–128.
20. Další laténský hrob z Čelákovic. *Archeologické rozhledy* 31, 1979, 295–298.
21. Dvě desetiletí archeologického výzkumu. *Archeologické rozhledy* 31, 1979, 436.
22. Výzkum zaniklé lokality Opočno u Staré Boleslavi 1975–1979. *Muzeum a současnost* 1/1978, 1979, 113–136 (et Z. Hazlbauer).
23. Archeologické lokality na k. ú. Mochov. *Muzeum Vlastivěda Kronika* 1980 (Brandýs n. L.), 11–15.
24. Bylanská pohřebiště na Čelákovicku. *Památky archeologické* 73, 1982, 57–82 (et D. Koutecký).
25. Zaniklá středověká osada Vesce nedaleko soutoku Labe s Jizerou. *Studie a zprávy Okresního muzea Praha–východ* 1981–1982, 1984, 47–63 (et Z. Hazlbauer).
26. Košíkářství v Čelákovících. *Studie a zprávy Okresního muzea Praha–východ* 1983–1984, 1986, 45–70.
27. K novověké kamnářské výrobě v Čelákovících. *Studie a zprávy Okresního muzea Praha–východ* 1986, 1987, 57–66.
28. Výskyt bíle malované keramiky ve středním Polabí. *Studie a zprávy Okresního muzea Praha–východ* 1985, 1987, 29–55 (et Z. Hazlbauer).
29. Část gotického kachle ze Sekerkových Louček. *Zpravodaj KMVČ XIV–1*, 1987, 111.
30. Metrická variabilita u pozdně gotického římsového kachle. *Archaeologia historica* 13, 1988, 561–573 (et Z. Hazlbauer).
31. Čelákovice od nejstarších dob k současnosti. *Čelákovice 1988*.
32. Poznámky k výrobě renezančních kachlů s přihlédnutím k nálezům ve středním Polabí. *Časopis Národního muzea CLV*, 1986 (1989), 144–186 (et Z. Hazlbauer).
33. Před vznikem města. In: E. Vlasák, *Polabské město Čelákovice, Čelákovice 1991*, 7–17.
34. Tisíc let městyse Přerov nad Labem. *Přerov n. L. 1992* (et S. Cerha).
35. Další typ talismanu pro štěstí. *Numismatické listy XLVIII*, 1993, 93.

36. Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu v Staré Boleslavi v letech 1988–1992. *Archaeologia historica* 18, 1993, 239–246 (et I. Boháčová, J. Frolík).
37. Stará Boleslav. Archeologický výzkum 1988–1994. Čelákovice 1994 (et I. Boháčová, J. Frolík).
38. Výzkum opevnění hradiště ve Staré Boleslavi – předběžné sdělení. *Archaeologia historica* 19, 1994, 27–35 (et I. Boháčová, J. Frolík).
39. Třetí raně středověký kostel akropole staroboleslavského hradiště. *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 607–617 (et I. Boháčová).
40. Nález dalšího laténské hrobu z Čelákovic. *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 508–510.
41. Hesla in: V. Loyda, Hlas domova, Brandýs n. L. – Čelákovice 1996. V. Baiza, 9; J. Biskup, 15; A. L. Dlask, 20–21; A. Ferles, 24; J. Hilčr, 30–31; J. P. Horčice, 32; J. Kašpar, 39–40; K. Král, 44; Z. Krčmář, 46–47; V. Ryneš, 68–69; L. Skružný, 72–73; J. J. Stankovský, 74–75; B. Škorpil, 76–77; J. Tykač, 84–85; F. Vinant, 87–89; E. Vlasák, 90–91; F. Vlasák, 91–92; B. Vokál, 94–95; R. Žanta, 104 (a spolupráce na dalších).
42. Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy v kontextu církevních dějin. *Středočeský vlastivědný sborník* 15, 1997, 105–154 (et L. Skružný).
43. Některé nové poznatky ze stavebně historického průzkumu a archeologického výzkumu bývalého Hrádku v Čelákovících. *Středočeský vlastivědný sborník* 15, 1997, 192–206.
44. Městská a vesnická architektura ve výtvarném umění na Čelákovicku. *Středočeský vlastivědný sborník* 15, 1997, 53–64 (et L. Skružný).
45. PhDr. Ludvík Skružný šedesátiletý. *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 374–375.
46. Jubileum Ludvíka Skružného. Výběrová bibliografie. *Český lid* 84, 1997, 339–342 (et L. Procházka).
47. Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy v kontextu církevních dějin. Upravený a doplněný zvláštní otisk SVS 15, 1997. Čelákovice (et L. Skružný).
48. 95 let od založení Městského muzea v Čelákovících. *Středočeský vlastivědný sborník* 16, 1998, 77–93.
49. Městské muzeum v Čelákovících (archeologické výzkumy 1996–1997). *Středočeský vlastivědný sborník* 16, 1998, 145–146.
50. Několik doplňků k příspěvku „Patrocinia kostelů a patronáty světců...“ otištěném ve SVS 1997, *Středočeský vlastivědný sborník* 16, 1998, 175–176.
51. Kování avarského původu ze Staré Boleslavi. *Archeologie ve středních Čechách* 2, 1998, 341–348 (et I. Boháčová, N. Profantová).
52. Městské muzeum v Čelákovících. *Vlastivědný sborník Podřipsko* 8/2, 1998, 152–154.
53. Archeologické výzkumy provedené v roce 1998 Městským muzeem v Čelákovících. *Středočeský vlastivědný sborník* 17, 1999, 77–78.
54. Městské muzeum v Čelákovících. *Středočeský vlastivědný sborník* 17, 1999, 3–4 str. obálky.
55. Podlahové dlaždice z archeologických výzkumů v okolí baziliky sv. Václava ve Staré Boleslavi. *Archeologie ve středních Čechách* 3, 1999, 487–510 (et I. Boháčová).
56. Stará Boleslav. In: *Svatý Václav a jeho odkaz v dějinách, Plzeň 1999*, 17–23 (et I. Boháčová).
57. Z výsledků záchranného archeologického výzkumu provedeného v okolí chrámu Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi v letech 1996–1998. *Archaeologia historica* 24, 1999, 303–311.
58. Hlas domova 2. Výtvarné umění a architektura našeho Polabí. Čelákovice 2000 (et VI. Loyda).
59. Nálezy středověkého skla ze Staré Boleslavi – 1. In: *Historické sklo 2, Čelákovice 2000*, 101–107.
60. Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 1999. *Středočeský vlastivědný sborník* 18, 2000, 135–138.
61. Výsledky záchranného archeologického výzkumu v areálu okolí baziliky sv. Václava ve Staré Boleslavi. *Archaeologia historica* 25, 2000, 307–322 (et I. Boháčová).
62. Raně středověké kostely sv. Václava a sv. Klimenta ve Staré Boleslavi v kontextu studia archeologických situací a jejich keramického inventáře. *Archeologie ve středních Čechách* 4, 2000, 307–335 (et I. Boháčová).
63. Soubor keramiky z počátku vrcholného středověku ze Staré Boleslavi. *Archeologie ve středních Čechách* 5, 2001, 599–621 (et I. Boháčová).
64. Raně středověké kostely sv. Václava a sv. Klimenta ve Staré Boleslavi. *Archaeologia historica* 26, 2001, 259–278 (et I. Boháčová).
65. Kostrový hrob z období stěhování národů z Čelákovic, okr. Praha–východ. *Archeologie ve středních Čechách* 5, 2001, 509–511 (et R. Korený).

66. Sídlištní objekt z období stěhování národů z Horoušan, okr. Praha–východ. *Archeologie ve středních Čechách* 5, 2001, 513–515 (et R. Korený).
67. Archeologická navštívenka. In: M. Burda, Zápý, Ostrov, Stránka na potocích času, Zápý 2002, 11–16.
68. Čelákovická tvrz – stručná historie a její rekonstrukce. Čelákovice 2002.
69. Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2001. *Středočeský vlastivědný sborník* 20, 2002, 115–120.
70. Raně středověká fortifikace ve Staré Boleslavi. *Archaeologia historica* 27, 2002, 37–50 (et I. Boháčová).
71. Vývoj kachlových kamen ve svědectví ikonografického materiálu a národopisných paralel. *Archaeologia historica* 27, 2002, 535–553 (et L. Skružný).
72. Ein spätbronzezeitlicher Maskenfund aus Mittelböhmen. *Prace Komisji Archeologicznej* Nr. 14, Wrocław – Biskupin 2002, 213–218 (et J. Hrala).
73. 99* Městské muzeum v Čelákovících. Sborníček k besedě k 99. výročí vzniku Městského muzea v Čelákovících. Čelákovice 2002.
74. Nový nález monoxylu ze středních Čech – předběžné sdělení. In: *Rekonstrukce a experiment v archeologii* 3, Hradec Králové 2002, 169–170.
75. Ein spätbronzezeitlicher Maskenfund aus Mittelböhmen. *Památky archeologické* 93, 2003, 86–107 (et J. Hrala).
76. Pravěké sklo ve sbírkách Městského muzea v Čelákovících. In: *Historické sklo* 3, Čelákovice 2003, 71–80 (et N. Venclová).
77. Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2003. *Středočeský vlastivědný sborník* 20, 2003, 221–228.
78. Archeologické akce na území sledovaném Městským muzeem v Čelákovících od konce 19. stol. do roku 2000. In: *Výzkumy v Čechách 2000*, Praha 2003, 317–415 (et P. Snitílý).
79. Žárové hroby a ostrovní (?) nález z mladší doby římské v Čelákovících. *Archeologie ve středních Čechách* 7, 2003, 319–347 (et E. Droberjar).
80. Příspěvek k poznání raně středověkého osídlení v Toušeni (Lázně Toušň, okr. Praha–východ). *Archeologie ve středních Čechách* 7, 2003, 509–529 (et N. Profantová).
81. Nález ojedinělé středověké podzemní spížirny-chladírny z přelomu 13. a 14. století v Ostrově, okr. Praha–východ. *Archaeologia historica* 28, 2003, 389–397.
82. Nejstarší slovanská sídliště na Čelákovicku. *Archeologické rozhledy* 55, 2003, 354–376 (et N. Profantová).
83. 100 let od založení Městského muzea v Čelákovících. In: *100 let Městského muzea v Čelákovících*, Čelákovice 2004, 12–55 (et L. Skružný).
84. Z dávné minulosti Čelákovíc a jejich okolí. In: *100 let Městského muzea v Čelákovících*, Čelákovice 2004, 145–200.
85. K vybraným motivům středověkých kachlů ze sbírek Městského muzea v Čelákovících. In: *100 let Městského muzea v Čelákovících*, Čelákovice 2004, 225–272 (et L. Skružný).
86. Kříže, boží muka, kapličky a jiné drobné stavby a plastiky v Čelákovících a jejich okolí. In: *100 let Městského muzea v Čelákovících*, Čelákovice 2004, 297–464 (et L. Skružný).
87. Dům u Diamantů – k historii domu čp. 109 a rodiny Diamantových v Čelákovících. In: *100 let Městského muzea v Čelákovících*, Čelákovice 2004, 513–544.
88. Výběrový přehled autorů a jejich bibliografie se zřetelem k historii Čelákovíc. In: *100 let Městského muzea v Čelákovících*, Čelákovice 2004, 577–584.
89. Historie archeologického výzkumu před r. 1988. In: *Mediaevalia archaeologica* 5. Stará Boleslav, Praha 2004, 29–36.
90. Archeologický výzkum kostelů sv. Václava, sv. Klimenta a kostela neznámého zasvěcení. In: *Mediaevalia archaeologica* 5. Stará Boleslav, Praha 2004, 181–194 (et I. Boháčová).
91. Nálezy raně středověkých mincí ve Staré Boleslavi v letech 1988–1997. In: *Mediaevalia archaeologica* 5. Stará Boleslav, Praha 2004, 267–268.
92. Knovízský objekt z Mochova u Čelákovíc. In: *Sborník k počtě Vladimíru Podborskému*, Brno 2004, 339–343 (et J. Hrala).
93. Nové bylanské sídlištní nálezy ze středu Čelákovíc. *Archeologie ve středních Čechách* 8, 2004, 313–345 (et D. Koutecký).

94. Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2003. Středočeský vlastivědný sborník 22, 2004, 165–172 (et P. Snítily).
95. Monoxyl z Čelákovic a jeho konzervace. In: STOP. Sborník přednášek z odborného semináře Společnosti pro technologii ochrany památek, Praha 2004, 29–31 (et A. Šilhová).
96. Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2004. Středočeský vlastivědný sborník 23, 2005, 150–157 (et P. Snítily).
97. Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2005. Středočeský vlastivědný sborník 24, 2006, 152–157 (et P. Snítily).
98. Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2006. Středočeský vlastivědný sborník 25, 2007, 113–122 (et P. Snítily).
99. PhDr. František Frýda šedesátiletý. Časopis Společnosti přátel starožitností 114, 2007, 108–109 (et E. Černá).

Průvodce k archeologickým výstavám

100. Mínulost a budoucnost Čelákovické tvrze. Průvodce k výstavě. Čelákovice 1976 (10 s.).
101. Zaniklá lokalita Opočno u Staré Boleslavi. Průvodce k výstavě. Čelákovice 1977 (et Z. Hazlbauer; 9 s.).
102. Dvě desetiletí archeologického výzkumu. Průvodce k výstavě. Čelákovice 1978 (12 s.).
103. Raný a vrcholný feudalismus. In: Arnoldinovský dům. Průvodce k expozici OM Praha–východ, Brandýs n. L. 1989, 59–68.
104. Pozdní feudalismus. In: Arnoldinovský dům. Průvodce k expozici OM Praha–východ, Brandýs n. L. 1989, 69–76.
105. Funde aus Altbunzlau, um 1000 v. Chr. In: Die Elbe ein Lebenslauf – Život řeky Labe, Berlin 1992, 189.
106. Stará Boleslav. Obraz dějin v archeologických a historických pramenech. Čelákovice 1997 (et I. Boháčová; 24 s.).
107. Historie zvířat středního Polabí. O čem vypovídají zvířecí kosti z archeologických nálezů. Čelákovice 2000 (et R. Kyselý, Z. Červinka; 8 s.).
108. Výtvarné a užitkové aspekty kamnových kachlů. Čelákovice 2001 (et L. Skružný; 8 s.).
109. 100 let Městského muzea v Čelákovících (katalog k výstavě) 1903–2003. Čelákovice 2003 (et M. Marešová; 24 s.).
110. Poslední Germáni v Čechách. Čelákovice 2007 (et R. Korený; 6 s.).
111. Záchranný archeologický výzkum v areálu Zámku Jirny. Čelákovice 2007 (6 s.).

Redakční a editorská činnost

112. E. Vlasák: Polabské město Čelákovice. Čelákovice 1991.
113. Historické sklo 1–4. Čelákovice – Plzeň 1991, Čelákovice 2000, 2003, 2007.
114. L. Skružný: Atributy vybraných biblických postav světců a blahoslavených. Čelákovice 1996.
115. Hlas domova 1, 2. Brandýs n. L. – Čelákovice 1996, Čelákovice 2000.
116. Středočeský vlastivědný sborník (Muzeum a současnost) 16–25. Čelákovice 1998–2007.
117. 99* Městské muzeum v Čelákovících. Sborníček k besedě k 99. výročí vzniku Městského muzea v Čelákovících. Čelákovice 2002.
118. 100 let Městského muzea v Čelákovících. Katalog výstavy. Čelákovice 2003.
119. Sborník 100 let Městského muzea v Čelákovících. Čelákovice 2004.
120. Kronika města Čelákovice I. Fontes musaei civitatis Celakovicensis sv. 1. Čelákovice 2006.
121. Kronika města Čelákovice II. Fontes musaei civitatis Celakovicensis sv. 2. Čelákovice 2007.

Jaroslav Špaček dále publikoval několik desítek zpráv v BZO a ve Výzkumech v Čechách. Je autorem četných libret a scénářů k dalším výstavám a mnoha prací s vlastivědnou a historickou tematikou.

NOVÉ PUBLIKACE

Ewa Bokiniac: Podwiesk. Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land. Monumenta Archaeologica Barbarica, tomus XI. Warszawa – Toruń 2005. ISSN 1426-3998. 341 str. se 6 obr., 175 tab., 9 tabel.

Autorka předkládá monografické zpracování pohřebiště oksywie kultury v Podwiesku v dolním Povislí, mezi Chełmnem a Grudziądzem. Naleziště, kde bylo objeveno 459 žárových hrobů, 2 hroby kostrové a několik jam bez lidských pozůstatků, zkoumal v l. 1964–1968 a předběžně publikoval J. Janikowski (1971, 117–160). Téměř všechny hroby patří do stupňů A1–A3 mladší předřímské doby železné (A1 = LT C2 – poč. LT D1; A2 = LT D1; A3 = LT D2), jak je v návaznosti na starší studie J. Kostrzewského, D. Bohsacka a R. Hachmanna vypracoval pro Polsko, a zvláště jeho severnější oblasti, R. Wolągiiewicz (1979, 34–39, obr. 1). Oba kostrové hroby a tři hroby žárové patří již do starší doby římské.

Hroby byly situovány na písčitém návrší, pod jehož sev. zalesněnou částí se mnohé nalézaly hluboko (100–200 cm, někdy až 240 cm) pod navátým pískem, takže při sev. a severových. okraji pohřebiště nebyly zřejmě všechny odkryty. Naopak v jižní části byly inventáře některých hrobů odvátím písku obnaženy a poškozeny, a nebylo zde možno zjistit hranici nekropole. Mimoto se autorka domnívá, že vých. a jihových. část areálu, odkud pochází všech pět nejmladších hrobů a kde také nové sběry nasvědčují dalším pohřbům ze stupňů A3–B1, nebyla asi prozkoumána v úplnosti.

V uvedeném celkovém počtu hrobů bylo též 17 pohřbů dvou jedinců a 2 pohřby tří jedinců, celkem tedy šlo o 480 pohřbů, mezi nimiž bylo 65 % jámových, 27,5 % popelnicových, 4 % s hromádkou kůstek vedle urny a ca 0,5 % kostrových. Ostatní porušené pohřby nemohly být typově určeny. Jámové i popelnicové pohřby obsahovaly z 90 % příměs uhlíků. Ve stupních A1 a A2 byl poměr jámových a popelnicových hrobů poměrně vyrovnaný, ve stupni A3 jámové výrazně (87 %) převažovaly. Možné vysvětlení této změny ritu hledá autorka v přistěhování skupin ze Skandinávie. Překrytí popelnic mísou (ve 24 hrobech) představuje asi vliv jastorfské kultury, překrytí velkou nádobou se zdrněným povrchem nebo velkým zlomkem nádoby (a snad i umístění urny do velké nádoby nebo naopak vložení malých nádobek či jejich zlomků do urny) znamená zřejmě souvislost s kulturou hrobů „kloszowych“ (se zvonovitým příklopem).

Již od publikace Janikowského vešlo pohřebiště v Podwiesku ve známost také díky markantnímu jevu v pohřebním ritu – kamenným stélám. Zachovaly se po jedné na povrchu hrobových jam 193 hrobů, pouze u dvou dalších hrobů ve dvojici a v trojici. U 74 hrobů však byla patrná zahloubení v horní části hrobové jámy jako možné stopy nezachovaných stél. Tyto většinou žulové kameny měly obvykle protáhlý, někdy jehlanovitý tvar, rozdílnou výšku od 15 do 70 cm, zvláště však v rozmezí 30–50 cm. Asi třetina byla opracována tesáním nebo hlazením, ve 3 případech takto posloužila vertikálně zasazená kamenná drtidla. Stély viditelné na povrchu tak označovaly hroby, čemuž nasvědčuje i zjištění, že se hrobové jámy neporušovaly. Význam, jenž byl dodržení tohoto ritu přikládán, je zdůrazněn i tím, že se pohřebiště nalézá na dunách v praúdolí Visly, kde je kámen vzácný.

V předřímské době železné se hrobové stély vyskytly v sev. Polsku vedle referovaného pohřebiště přinejmenším ještě ve dvou hrobech na eponymním pohřebišti kultury v Oksywiu u Gdyně, odkud však byly nálezy i s dokumentací zničeny za války (Chyżewska – Sułowska 1971, 152). Ewa Bokiniac uvádí (s. 122) bez přesné citace velké kameny označující hroby také na nedalekém a zhruba současném, koncem 19. stol. zkoumaném pohřebišti v Grudziądzi-Rządzu. Jakkoli by byl výskyt kamenů jako stél i zde pravděpodobný, nejsem si jist, zda je dostatečně doložen – jiní autoři toto pohřebiště v daném kontextu obvykle nezmiňují a podle R. Hachmanna (1951, 79) se „ojediněle našly v hrobech kameny“ (původní Angerova publikace pohřebiště mi nebyla dostupná). V době římské se kamenné stély na pohřebištích objevují v Polsku již častěji (Odry, Pielgrzymowo, Prądnio, Węsiory). Nejčtenější analogie takovéto úpravy hrobů jsou v různých oblastech Skandinávie, v předřímské době železné na Bornholmu, v Östergötlandu i ve středovědském Upplandu. Zdá se také,

že tato součást pohřebního ritu je tamějšího původu (*Kmieciński 1962*, 103). Zvláště s Bornholmem jsou patrné výrazné podobnosti v ritu a v celém rázu kultury nejen západně od Odry, ale právě i v Pověslí (viz též *Brøndsted 1963*, 114–115).

Pokud jde o tehdejší vztahy mezi oblastmi na jižním pobřeží Baltu a severní Evropou, mohly ovšem často mít podobu ovlivnění nebo pohybů skupin obyvatelstva v opačném směru, než pravděpodobně převzetí kamenných stél, jak připomíná a na původu keramiky typu Kraghede ze severovýchodního Vendsysselu dokládá např. *J. Brøndsted (1963*, 115).

Lépe zachované pozůstatky žárových pohřbů byly podrobeny antropologické analýze, která zjišťovala 97 žen, 85 mužů a 124 jedinců neurčitelného pohlaví. Hroby žen byly převážně (65 %) jámové, u dospělých žen tvořily dokonce 88 %, zatímco hroby popelnicové převládaly u mužů (62 %) a dětí (58 %). Zajímavá je výrazná převaha popelnicových hrobů u mladých jedinců (88 %) bez ohledu na pohlaví. Kamennými stélami byly vyznačeny asi tři čtvrtiny všech ženských hrobů nezávisle na stáří, u mužů častěji hroby mladých jedinců. Vcelku byly kamenné stély častěji pozorovány u hrobů popelnicových (75 %), méně často u jámových. V hrobech se stélami (často popelnicové hroby mužů se zbraněmi) se také častěji objevovaly kovové přídavky.

Při analýze hrobové výbavy se autorka opírá o kritéria stanovená M. D. Wołagiewiczovou na pohřebišti v Drawsku v Západním Pomořansku (zde ovšem pro římské období) a rozděluje hroby podle bohatství milodarů do pěti skupin. I zde se projevuje vcelku chudší výbava hrobů oksywské kultury mladší předřímské doby železné ve srovnání s dobou římskou (12 % hrobů bylo bez milodarů, 37 % obsahovalo jen keramiku, 45 % hrobů – většinou i s keramikou – 1–2 kovové předměty; hrobů s bohatou výbavou bylo jen 6 %). Kolem bohatých hrobů lze rozpoznat několik seskupení mužů, žen i dětí, což naznačuje pohřbívání podle příbuzenských celků.

V nálezech autorka nicméně spatřuje doklady kontaktů oblastí Chelmu k jastorfské a przeworské kultuře, k severní Evropě i ke keltsko-ilyrským územím. Ve stupni A1 se uplatňovaly vlivy jastorfské kultury z dolního Poodří, jejichž dokladem jsou spony se zalomeným lučíkem v horní části a vysokým rámcovým zachycovačem (viz *Kostrzewski 1919*, obr. 19), spony s kuličkami na patce a lučíku (*o. c.*, obr. 11) a typu G (*o. c.*, obr. 7). Podobný je i pohřební ritus a složení milodarů: překrývání popelnic miskami, malý počet nádob, jako kovové přídavky hlavně jen spony a pasové zápony, absence zbraní, vzácně náradí. V obou prvních stupních mladší předřímské doby železné jsou si dolní Poodří a dolní Pověslí kulturně blízké, autorka předpokládá skupinové migrace.

Po celou dobu trvání pohřebišť trvaly kontakty se severní Evropou. Souvisejí s nimi spony s kuličkami, s bronzovým obalem železného jádra, v pozdějším horizontu spony typu K (viz *Kostrzewski 1919*, obr. 21), dvoudílné pasové zápony, některé keramické tvary a v ritu vedle kamenných stél i malé hrobové jámy se silnou příměsí uhlíků. S místním prostředím oksywské kultury jsou spojovány bronzové pasové zápony a také zápony se stěžejkou, které jsou však časté i v przeworské kultuře, podobně jako jednosečné meče (v Podwiesku od A2).

Keramika stupňů A1 a A2 z chelmské oblasti vykazuje příbuznost s przeworskou kulturou, jež je patrná spíše v obecnějších prvcích (fasetované okraje, zúžená ucha) než v přímých napodobeních. V pohřebním ritu souvisí s przeworskou kulturou rozbíjení nádob před jejich uložením, výskyt keramiky v pozůstatcích pohřební hranice a od stupně A2 zvláště ukládání zbraní a nástrojů. Vlivy laténské kultury zasahovaly do Pomořanska prostřednictvím jastorfské a zvláště przeworské kultury, přičemž jistě hrály významnou úlohu obě větve jantarové cesty. Toto působení vrcholilo ve stupni A3 (skleněné korálky a náramky, spony s prohnutým lučíkem Almgren 18 a spony se zvířecí hlavičkou), kdy mohlo jít podél jantarové cesty i o kontakty přímé.

Kulturní vývoj v Pomořansku na počátku mladší předřímské doby železné, a tedy i formování oksywské kultury nejsou – podle autorky i v důsledku laténských vlivů – snadno rozpoznatelné. Část nejstarší keramiky v Podwiesku vykazuje blízkou příbuznost se starší pomořanskou kulturou „kloszových“ hrobů, lokálního původu jsou i takové prvky ritu, jako střepy pod urnou a kolem urny a ukládání dalších nádob. Uvádí se hypotetická možnost, že v počátečním období žila kultura „kloszových“ hrobů ještě paralelně se vznikající oksywskou. Je ovšem zřejmé, že jednostranné názory o původu oksywské kultury, jako starý Kossinnův o přistěhování nositelů pozdní laténské kultury

v Pomořansku z Bornholmu, je třeba odmítnout. Také práce Ewy Bokiniec ukazuje podíl různých faktorů, včetně působení jastorfské kultury a významu místního vývoje.

K publikaci jsou připojeny čtyři dodatky, zčásti jiných autorů, věnované dvěma dalším žárovým hrobům, objeveným v lokalitě v l. 1963 a 1975, kovovým příměsím ve skle korálků ze dvou hrobových inventářů, antropologickému rozboru kostí z kremace a metalografické analýze bronzových předmětů. Toto nové celkové zpracování důležitého souboru z pohřebiště v Podwiesku je cenným příspěvkem k poznání složitého vývoje v dané oblasti na sklonku starého letopočtu.

L. Košnar

Literatura

- Brøndsted, J. 1963:* Nordische Vorzeit. Band 3. Eisenzeit in Dänemark. Neumünster.
Hachmann, R. 1951: Das Gräberfeld von Ronsden (Rządź, Kreis Graudenz (Grudziądz) und die Chronologie der Spätlatènezeit im östlichen Mitteleuropa, *Archaeologia Geographica* 2 (Heft 1–2), 79–96.
Chyżewska-Sułowska, M. 1971: Kamienne stele nadgrobnie w rejonie Bałtyku w okresach późnolateńskim i rzymskim, *Pomorania Antiqua* 3, 117–162.
Janikowski, J. 1971: Z badań na stanowisku 2 w Podwiesku, pow. Chełmno, *Sprawozdania archeologiczne* 23, 117–160.
Kmieciński, J. 1962: Zagadnienie tzw. kultury gocko-gepidzkiej na Pomorzu Wschodnim w okresie wczesnorzymskim. *Acta Archaeologica Lodziendzia* 11. Łódź.
Kostrzewski, J. 1919: Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit. *Mannus-Bibliothek* 18. Leipzig – Würzburg.
Wolągiewicz, R. 1979: Kultura pomorska a kultura oksywska. In: *Problemy kultury pomorskiej*, Koszalin, 33–69.

Zdeněk Klanica: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I. Brno 2006. ISBN 80-86023-75-3. 293 str. včetně 66 obr., 9 str. fotodokumentace a 92 kres. tab.

Zdeněk Klanica: Nechvalín, Prušánky. Vier slawische Nekropolen. Teil II. Katalog. Brno 2006. ISBN 80-86023-75-3. 290 str. + 4 plánky.

Čeněk Staňa: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících. Katalog. Brno 2006. ISBN 80-86023-72-9. 236 str., 69 obr., 39 fotogr. tab., 2 grafy, tabelární přehledy; příloha 2 rozkládací listy s plány.

V roce 2006 vydal brněnský Archeologický ústav tři publikace shrnující výsledky výzkumů pohřebišť v Nechvalíně v letech 1975–1976, v Prušánkách v letech 1975, 1978–1983, 1985–1988 a na katastrech Rajhradu a Rajhradice v letech 1952–1953 a 1972–1976. Zatímco Z. Klanica dovedl zpracování všech čtyř svých výzkumů do tisku, Č. Staňa stihl dokončit katalog, z připravované analýzy zůstalo torzo. Jím dokončené kapitoly jsou předsunuty před katalogovou část monografie.

Katalog oba autoři rozdělili podle lokalit: Z. Klanica v pořadí Nechvalín 1, Nechvalín 2, Prušánky 1, Prušánky 2, Č. Staňa pohřebiště Rajhrad (A) a pohřebiště Rajhradice (B). Č. Staňa navíc zařadil jako součást katalogu každého pohřebiště tabulku podávající přehled rozměrů a tvaru hrobové jámy, zda obsahovala kámen či dřevo, základní antropologické údaje, orientaci, polohu kostry, superpozice a údaj, zda v ní byla nalezena výbava či nikoliv. Takovou přehlednou tabulku u Z. Klanici postrádám. Oba autoři používají klasický způsob popisu hrobu a výbavy. Z. Klanica zařadil kresebnou dokumentaci hrobů do textu dílu II a dokumentaci předmětů soustředil do kresebných tabulek v dílu I, u Č. Stani je dokumentace uspořádána do kresebných tabulek zařazených za text katalogu každého pohřebiště, vždy s plánkem hrobu spolu s nálezy. Zatímco Č. Staňa nechal dokumentovat šperky v měřítku 1 : 1, železné, kostěné a kamenné předměty v poměru 1 : 2, kresby nádoby a půdorysů hrobů jsou publikovány s přiloženým měřítkem, Z. Klanica má tabulky se třemi velikostmi kreslených měřítek, které rozlišuje v číselné formě v souhrnném seznamu kresebných tabulek pod názvem „Skutečné velikosti nakreslených předmětů“. Č. Staňa publikoval jen raně středověké hroby a jejich obsah, pohřby pravěkých kultur z rajhradické lokality B jsou vypočteny v úvodu ke katalogu a nejsou už dále uváděny v tabulce ani popisovány. Na konci katalogu rajhradského pohřebiště A jsou

uvedeny popisy předmětů z výzkumu Řehoře Wolného v r. 1846, publikovaného r. 1854 Bedou Dudíkem jako pohřebiště Rybešovice, u kterých nejsou známy nálezové souvislosti. Rovněž na plánech rajhradského pohřebiště jsou hroby tehdy odkryté vyneseny. Z. Klanica zvolil postup po číselných řadách, pravěké hroby jsou uvedeny s kulturním určením (latén), ale nepopisovány. Zřejmě přehlédnutím se ocitl plánek hrobu N 104 mezi dokumentací k pohřebišti 2 N, ač popis je zařazen správně mezi hroby z pohřebiště 1 N. Zvolený postup číslování hrobů – nepřetržitá řada N 1–179 pro obě nechvalínská pohřebiště a P 1–589 pro obě pohřebiště prušánecká – je málo přehledný zejména u Prušánek, protože z polohy Prušánky 1 P pocházejí hroby P 1–219, 235–310, 569–589 a z polohy Prušánky 2 P hroby P 220–234, 311–568, 590–676, což čtenáři znesnadňuje srovnávání obou pohřebišť. U Nechvalína je situace jednodušší, z pohřebiště Nechvalín 1 pocházejí hroby N 1–94 a N 104, z pohřebiště Nechvalín 2 hroby N 95–103 a 105–179.

Pozoruhodné je, že vzájemné vzdálenosti dvojic pohřebišť jsou podobné. Nechvalín: 200 m vzdušnou čarou, jsou oddělena terénní sníženinou; Prušánky: 200 m, odděleny záhybem terénu; Rajhrad a Rajhradice: 250 m, první na svahu a druhé na plošině téhož návrší. Důležité je také to, že ve všech případech jde o pohřebiště prozkoumaná z velké části, poskytující proto reprezentativní vhled do problematiky vývoje pohřebního ritu a odrazu společenského postavení zemřelých v pohřebním ritu: Rajhrad: 567 hrobů z výzkumů v 70. letech a 45 z roku 1846, podle autorova odhadu „úhrnný počet všech pohřbených sotva překročil číslo 750“.

Rajhradice: 239 hrobů slovanského pohřebiště, autor konstatuje, že „ojedinělý hrob mohl uniknout ve východním rohu, ohraničení na všechny ostatní strany je spolehlivé. Můžeme je tedy pokládat za úplné.“

Nechvalín 1: původně mohylník, 96 hrobů, z toho 6 žárových.

Nechvalín 2: 63 hrobů slovanských.

Prušánky 1: 316 hrobů, z nich 5 až 7 žárových.

Prušánky 2: 360 hrobů, z nich 1 žárový.

V analytické části dokončil Č. Staňa pouze kapitoly o průběhu výzkumů v obou lokalitách včetně výzkumu Ř. Wolného (1846), popis lokalit, tvary hrobových jam a jejich vybavení (výdřeva byla výhradně z jedlového dřeva), orientaci a polohy mrtvých v hrobech. Souhrnný rozbor vybavy zemřelých autor nedokončil. V seznamu použité literatury uvádí použité nálezové zprávy, což Z. Klanica nečiní.

Z. Klanica přistoupil k analytické části zpracování pohřebišť se záměrem, který pojmenovává až v závěru: přispět k poznání doby přeměny žárového ritu v kostrový a k poznání původu Slovanů a jejich kultury. Ke každému prvku pohřebního ritu – žárovým hrobům i různým úpravám jam kostrových hrobů – snáší analogie z širokého eurasijského prostoru, které ale ne vždy vedou k jasnému závěru (např. o stupňovité úpravě dna hrobové jámy píše, že je „snad sarmatského původu, ... nevysvětlen zůstává hiát několika set let“). Oproti zvyklostem běžným při zpracování pohřebišť se nezabývá polohou a orientací mrtvých. Největší pozornost věnuje rozboru jednotlivých prvků hrobové vybavy. Zůstává však jen při rozbořech původu a datování jednotlivých typů předmětů, byť ve vysoké erudovaném záběru prostorovém i časovém. Nezmiňuje se o jejich poloze vzhledem ke kostře a ani o jejich možném významu v životě zemřelého nebo při pohřebním rituálu. Že jsou pro autora prvořadě jednotlivé druhy věcí jako takové, dokazuje zařazením polemických kapitol věnovaných předmětům, které na žádném z pojednávaných pohřebišť nalezeny nebyly – tausovaným ostruhám a olivovitým korálkům. Nepokusil se o rozbor pohřebišť ve smyslu společenského rozvrstvení, příp. příbuzenských vztahů. Vnitřní chronologie pohřebišť se dotkl až v závěru obecným konstatováním, že při ukládání hrobů na všech pohřebištech se „postupovalo od jihu k severu. Nejstarší žárové a kostrové hroby vidíme v jižních částech hřbitovů, nejmladší kostrové hroby s esovitými záušnicemi a denáry se soustřeďují v severních částech 2 N a 2 P, na starších 1 N a 1 P se nevyskytly.“ Přitom by pro něj jistě nebylo obtížné zařadit kapitolu o chronologii, protože v celém textu analyzujícím nálezy jednotlivých druhů předmětů v hrobech pracuje s pojmy starší skupina staromoravských hrobů, mladší skupina, i střední skupina. Nikde však nenajdeme absolutní časové vymezení. Pro diskusi o pohřbívání je důležitý závěr, že období přechodu od žárového ke kostrovému ritu probíhalo ve střed-

ním Pomoraví postupně v širokém časovém rozsahu mezi léty 750 a 850, nejstarší kostrové hroby klade již do druhé poloviny 8. století.

Na závěr obou publikací jsou připojeny krátké stati jiných autorů, u Č. Stani exkurzy *L. Karmazína*: Předběžné analytické zkoušky kování opasku z velkomoravského pohřebiště v Rajhradcích (233–234) a *I. Mrázka*: Petrografické studium kamenné korálku ze slovanského pohřebiště v Rajhradě (235–236), u Z. Klanici jsou zařazeny odborné posudky antropologické, zoologické, numismatické a textilií. Ve zprávě *H. Hanákové* (Základní údaje o kostrách z velkomoravských pohřebišť v Prušánkách, 249–261) jsou uvedena základní antropologická data koster z jednotlivých hrobů, bez shrnujícího hodnocení. Zpráva *T. Dacíka* (Vyšetření kosterních zbytků z Nechvalína, 262–268) naopak obsahuje jen souhrnné antropologické vyhodnocení kosterního materiálu, bez přehledu po jednotlivých hrobech. Zajímavé poznatky poskytl příspěvek *Z. Kratochvíla* (Kostní zbytky z hrobů v Prušánkách, 269–276). Jako milodar v pravém smyslu byly přikládány nejvíce slepice, méně mladí kohouti nebo kuřata, celkem ve 40 hrobech. Byli to buď celí jedinci, nebo jen křídla či běháky. Rovněž zbytky vajec v 5 hrobech byly záměrným přídavkem, zatímco v případech určených kostí selete, ovce, kozy, jelena a tura autor vybízí k opatrnosti kvůli nejasným nálezkovým okolnostem. „Antropologický posudek o spálených kůstkách z Prušánek 1975–1983“ (277) *M. Stloukala* je přesně tím, co stojí v nadpisu. *T. Krejčík* (Denáry z kostrových hrobů mladohradištního pohřebiště v Prušánkách, 278–282) určil soubor 43 mincí dvou uherských králů (Štěpána I. a Ondřeje II.) a tři moravských knížat (Konráda I, Oty I. a Svatopluka) z období 1000–1107. Věnoval se i jejich poloze v hrobech a srovnání s dalšími pohřebišti. *M. Kostelníková* (Zbytky textilu v Nechvalíně, 283–293) konstatuje, že všechny tkaniny pocházely z domácího prostředí s možnou výjimkou tkaniny zachycené na hrotu meče, která by mohla být hedvábím.

Publikace Č. Stani se stane zejména díky své katalogové části pramenem při dalším studiu nejen obou zpracovaných pohřebišť, ale raně středověkých pohřebišť obecně a moravských zvláště. Z. Klanicovi byl katalog čtyř jím zkoumaných pohřebišť prostředkem nikoliv k jejich zpracování, nýbrž k řešení širší problematiky slovanské archeologie. Z toho asi vyplynul základní nedostatek publikace – absence antropologických údajů k jednotlivým hrobům obou nechvalínských pohřebišť. Kladem je naopak důkladný rozbor všech typů hrobových nálezů. S některými tvrzeními Z. Klanici v dílu I budou jistě mnozí polemizovat, nelze k nim však nepřihlížet, už kvůli široké škále uvedených analogií. U všech tří publikací čtenáři ocení také pečlivou redakční práci. Brněnský Archeologický ústav tím umenšuje dluh moravské archeologie na poli publikování starších výzkumů slovanských pohřebišť. S dolnověstonickým, zpracovávaným nyní Š. Ungermanem, zbývají pohřebiště mikulčická, ale po katastrofickém požáru si dnes asi málokdo troufne vyslovit se o jejich publikaci optimisticky.

Ve srovnání se Slovenskem a nyní i Moravou vyznívá situace v Čechách hůř, ale i zde se blýská na lepší časy: v tisku je katalog pohřebišť z Pražského hradu a jeho předpolí, jehož analytická část postupně vychází (*Tomková ed. 2005; 2006*). Některá další pohřebiště jsou zpracovávána jako doktorské disertace, jen publikace lahovického pohřebiště i části pohřebišť Pražský hrad – Za Jízdárnou, zkoumané Z. Smetánkou, jsou v nedohlednu.

D. Frolíková-Kaliszová

Literatura

- Tomková, K. ed. 2005*: Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl 1.1. Castrum Pragense 6. Praha.
— *2006*: Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl 1.2. Castrum Pragense 7. Praha.

The Archaeology of Medieval Europe. Volume 1. Eighth to Twelfth Centuries AD. Edited by James Graham-Campbell with Magdalena Valor. Aarhus University Press 2007. ISBN 978 87 7934 288 0 (- 290 3). 479 str.

Nová doba přináší nové úkoly. K řešení palčivého problému současné evropské archeologie se sešel tým předních vědců zemí EU. Výsledkem je publikace pro potřeby výuky archeologie raného středověku, za níž bude následovat druhý díl věnovaný 13.–16. století. Evidentním cílem bylo vyhnout se obvyklému členění podle zemí či regionů a propojit kontinent výkladem o společných jevech. Autoři ale nejsou naivní a ani čtenáře nehodlají klamat: již v úvodu se jasně říká, že Evropu považují za kulturní konstrukt. Úsilí nalézt spojnicí i hranici vyústilo v přihlášení ke středověké katolické Evropě. V knize ovšem najdeme kromě křesťanů i „pohany“ (to ovšem v žádném případě nejsou muslimové: nežijeme přece ve středověku!). O kalífově Córdobě se kupodivu dozvíme víc než o Velké Moravě či piastovském Polsku. Naopak východní Středomoří raději v pasážích o fortifikační architektuře není ani zmíněno. Za obět pozoruhodnému pokusu nabídnout obraz spojující Sicílii s Finskem musela padnout různost raně středověké Evropy. Třeba dávní Maďaři se tak mohou objevit jen v zrcadle, jako příčina opevnování v 10. stol. mezi Loirou a Rýnem (jak autoři soudí bez zdůvodnění, zato se znaleckou poznámkou, že Maďaři tam ale nikdy nepřišli).

Víc než raně středověkou Evropu učebnice dokumentuje problémy vzdělávání na počátku 21. stol., vzešlé z rostoucích počtů migrantů po evropských univerzitách, i důsledky rozpaků nad prokazatelností archeologických výzkumů, skrývaných od 60. let do dodnes tak vděčných -ismů. Skýtá-li ale archeologie alespoň příklady, mohly by posloužit – měl-li být vytvořen názorný přehled – pro ilustrativní srovnávání různých reakcí na stejné potřeby. Právě tomu se ale kniha chce vyhnout, byť už bez prostého porovnání (nesporně ohromující) Karlovy kaple v Cápách s mnohem starší konstantinopolskou Hagia Sofií lze raně středověkou Evropu přiblížit nepoznamenaným jen stěží. Kapitoly věnované tematickým okruhům jsou různé jako jejich autoři, kteří editorům jistě připravili perné chvíle, a nejedna archeologická hvězda pohasla. Někteří zvolili metodu vzorků, většinou bližších jejich zájmu, jiní dbají na obecnost, která se obtížně lokalizuje. Původ autorů jednotlivých kapitol se často odráží v pojednáních zadaného tématu. Zřejmý je kontrast přesahu „východních“ autorů na Z a neinformovanosti „západních“ autorů o V (oně středověké katolické Evropy). Hrozí-li očividná teritoriální nevyváženost, správi

to vložený stručný box z jiného světa. Žel se ho nedostalo např. židovskému podílu na tehdejší obchodu, archeologicky přece jen prokazatelnému, byť obtížně. Výchova univerzitních univerzálů totiž vyžaduje přesné informace (např. upozornění, že Trevír je v Německu). Problémy se ale neskrývají: i vysoké hodnocení „extrémně inovativního“ opevnění Avily provází poznámka, že také může být nesprávně datované.

Vcelku je uvážlivě koncipovaná, tematicky vyvážená a bohatě ilustrovaná publikace poutavou příležitostí k pozornému studiu. Tomu, kdo si ji přečte a zapamatuje celou, závidím. Bude si moci vytvořit moderní a kvalitní obraz raně středověké Evropy od Andalusie po řeku Vislu a Moravu. Není to naštěstí z ptáčích perspektivy, pro řešení konkrétních situací na základě konkrétních pramenů ovšem také ne. Výsledek nicméně poskytuje obecný přehled v málokdy vídaných souvislostech. Vyšel v progresivním prostředí Aarhusu, na vydání se dále podílely univerzity v Praze (zásadně J. Klápště, autorsky též R. Pleiner), Galway, Gentu, Lundu a Seville a dvě nadace. Přesto (proto?) je asi nejvýrazněji zastoupena archeologie Velké Británie; nápadně málo jsou prezentovány vlivy z Apeninského poloostrova. Shromážděné texty vznikaly v letech po r. 2000; rozšíření EU jakoby změnou kontinentální osy umožnilo setřít očividnou nespojitost Středomoří a Skandinávie. Autoři tak mohou prokazovat víru, že – vyloučí-li se „nepatřičné“ výjimky – historické zákonitosti, resp. mechanismy s časovým posunem prostupující kontinent, přece jen existují. Doufejme jen, že se nedočkáme doby, kdy budeme moci studovat podobně koncipovanou knihu *The Archaeology of Medieval Asia*. Nepochybně však *The Archaeology of Medieval Europe* dobře poslouží nejen asijským studentům.

mj

Gertrúda Březinová – Marián Samuel a kolektiv: „Tak čo, našli ste niečo?“ Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre. Nitra 2007. 162 str.

Z obsahu: G. Březinová – M. Samuel: Prehľad osídlenia (s. 15–69); J. Hunka: Mince (71–77); M. Bielich – M. Čurný: Kachlice (79–90); M. Bielich – M. Čurný: Fajky (91–96); M. Čurný: Tehly (97–108); J. Jakab: Antropológia (109–118); E. Hajnalová: Archeobotanika (119–125); Z. Miklíková: Archeozoológia (127–130); M. Ruttikay: Záchraný výzkum v Nitre na Svätoplukovom námestí (131–144).

Jak prozrazuje podtitul, publikace se věnuje výsledkům záchranných archeologických výzku-

mů provedených v několika samostatných etapách a různými archeology v letech 1990–2006 v ulici pod nitranským hradem. Z hlediska historické topografie se jedná o okrajovou část města podél říčky Nitričky, která oddělovala městské centrum (Dolné Mesto) od hradního kopce (Horné Mesto) a podhradí. Ulice Mostná byla zároveň důležitou komunikační osou. Osudy této části města poznamenala velkoplošná asanace v 70. letech minulého století (a nutno zároveň doplnit, že to nebyla jediná takto razantní asanace v Nitře, zvlášť instruktivní je v této souvislosti plán a přehled ulic podle stavu na konci 19. stol. a dnes). Asanovaná plocha zůstala z větší části volná s výjimkou výstavby naddimenzované budovy divadla Andreja Bagara v 80. letech 20. stol. a vytvoření nového náměstí (Svätoplukovo). Autoři publikace připomínají, že ač v blízkém okolí Nitry probíhaly rozsáhlé archeologické výzkumy (a opět doplníme, že zčásti v neohrožených lokalitách), centru Nitry se archeologové vyhýbali. Situace se změnila koncem 90. let. Soustředěná archeologická pozornost se od té doby věnuje i městskému centru. Plány na novou výstavbu vyvolaly nutnost provést výzkum též v ulici Mostná. Díky osmi provedeným výzkumům se stala nejprozkoumanější částí Nitry.

Publikace sumarizuje jejich výsledky a převádí na společný jmenovatel práci celkem osmi archeologů. Charakter publikace znamená, že se neklade větší pozornost popisu metodiky výzkumu. Plánek zkoumaných ploch však ukazuje, že plošný výzkum se prosadil až v posledních letech (2004–2006), kdy propojil několik původních parcel. Starší akce představovaly sondáž na části zastavovaných ploch. Velká pozornost je věnována vývoji areálu ulice na základě písemných pramenů a historických vyobrazení a rekonstrukci původních přírodních podmínek, které se nezdají být pro trvalé a souvislé osídlení zcela optimální (říční niva, minimálně od středověku často zaplavovaná).

Nejstarší stopy osídlení zjištěné archeologickým výzkumem spadají do střední doby bronzové (1500 př. n. l.) a náleží sídlišti karpatské mohylové kultury s doloženými importy kultur Vátya a Suciú de Sus. Tato etapa osídlení vyznívá stopami osídlení kultury lužické. Další pravěkou fází dokládá pozdně laténské osídlení spojené s Dáky (objeven byl příkop). Nálezy z doby římské (mince a kahanec) byly zjištěny pouze v druhotných, převážně novověkých kontextech, a nejsou nesporným dokladem osídlení.

Pro raný středověk (9.–10. stol.) se předpokládá, že Mostná ulice tvořila významný komunikační tah v hustě osídleném území. Výsledky výzkumu však tuto tezi zatím nepotvrzují. Objevena a pro-

zkoumána byla jen jedna obilnice. Vrcholně středověké období představují pouze sídlištní (či spíše odpadkové) vrstvy bez zjištěných výraznějších objektů (zjištěna byla jediná pec, datovaná do 12.–13. stol.), a to i přesto, že se v nedalekém sousedství konstituovalo tržiště a byl tu postaven farní kostel sv. Jakuba. Impulsem k rozvoji Nitry jako vrcholně středověkého města se stalo udělení městských výsad v r. 1248. Královským městem však nezůstala dlouho, již v r. 1288 přešla do rukou nitranského biskupa. Další vývoj je od 14. stol. řetězcem katastrof (požáry, plnění a dobývání), který nesvědčil rozvoji osídlení. Výsledkem byla pauperizace sledovaného areálu, který se propojenější zástavby dočkal až v 18. století. Proto je také převážná část zjištěných a dokumentovaných archeologických situací z 18.–20. století. Pozvolný novověký růst Nitry se nejvýrazněji odráží v růstu počtu obyvatel. Pro středověk se počítá se dvěma až třemi tisíci, ještě na počátku 19. stol. nepřesáhl čtyři tisíce. Přes 10 000 se přehoupl ve 2. polovině 19. století, přes 20 000 až ve 20.–30. letech 20. století.

Početný archeologický materiál je předveden převážně jen v úzkém obrazovém výběru. Soustředěnější pozornost byla věnována jen několika kategoriím. Stručně je naznačen vývoj keramiky, který přesvědčivě ukazuje, že Mostná ulice nepatřila k bohatším částem Nitry. Luxusnější druhy keramiky (fajáns, porcelán) se prosazovaly se zpožděním (porcelán až ve 20. stol.), totéž platí pro sklo (až od 18. stol., masově od konce 19. stol.).

Nalezené mince (79 ks) pokrývají období od mladší doby římské až do počátku 20. století. Z interpretačního hlediska je zajímavé, že mince římské i raně středověké pocházejí z novověkých kontextů, a nelze tak souhlasit s poněkud přímočarým předpokladem, že jsou soudobým dokladem osídlení (využívání místa) na zkoumané ploše. Metodicky zajímavý je soubor devíti mincí z 11.–13. stol. v hrobě datovaném keramikou v jeho zásypu do 18. století. Mince z 11. stol. autor považuje za součást depotu rozchváceného při hloubení uvedeného hrobu, což je ovšem pouze jedna z možných (a spíše méně pravděpodobných) interpretací.

Přehledně je zveřejněn soubor pozdně gotických kachlů z areálu zaniklého domu 66, podle popisu nálezové situace nejspíše z odpadní jímky. Lze jen litovat, že podmínky výzkumu neumožnily prozkoumat celý obsah uvedeného objektu. Uvedené kachle (asi 80 exemplářů) pocházejí podle jednotného provedení pravděpodobně z jediného kamnového tělesa, které zaniklo v důsledku některé z katastrof v 16. století. Výroba nalezených kachlů je kladená na přelom 15. a 16. stol., převažují starozákonní motivy. Za vý-

jimečný je považován kachel se sv. Jiřím zabíjejícím draka, na pozadí s městským erbem a písmenem „N“, interpretovaným jako symbol města Nitry. Nadhozena je úvaha o souvislosti s kamny stojícími v městské radnici nebo jiném domě, kde se mohla scházet městská rada. Poloha radnice však není proto toto období známa.

Stručně je čtenář seznámen se souborem dýmek (více než sto zlomků) z 19. století. Přehled výrobků dílen z Banské Štiavnice (kde byla jejich výroba na Slovensku nejintenzivnější) a z Nitry je užitečný jako srovnávací materiál pro nálezy z jiných lokalit. Málo rozebíraným a interpretovaným druhem nálezu jsou obyčejné cihly. Krátký souhrn všech nalezených typů (18.–20. stol.) přibližuje datovací možnosti, které tento materiál umožňuje, a zprostředkovává také informaci a tehdejšímu obchodu či dovozu odjinud. Zarážející je, jaké problémy přesné identifikace dílny (cihelny) přinášejí značkami vybavené cihly i u nepříliš starých (20. stol.) artefaktů.

Publikace zahrnuje i tři příspěvky hodnotící přírodovědný materiál. Překvapující je již sám výskyt antropologického materiálu na zkoumané ploše, zejména ve formě příměsí v mladších kontextech. Regulární hřbitov tu neexistoval a vzdálenost k farnímu kostelu sv. Jakuba přesahuje několik set metrů. S výjimkou výše zmíněného hrobu s mincemi také postrádáme archeologické přiblížení nálezových situací hrobů či lidských kostí, takže vlastní velmi detailní antropologický rozbor nelze propojit s celkovým kontextem. Instruktivní je popis přírodního prostředí na základě archeobotanických nálezů, datovaných od střední doby bronzové do 19. stol. (celkem 14 obj., 59 botanických druhů). Semena a dřeva ukazují na intenzivní dovoz/přísun potravy, dřeva a dalších rostlinných produktů z blízkého okolí. Rozbor zvířecích kostí pokrývá stejné období a ukázal na dlouhodobě běžné složení chovaných zvířat.

Připojena je ještě přehledná informace o výzkumu na dnešním Svätoplukově náměstí, jednoznačně dokumentující nedostatečnost (téměř absenci) promyšleného záchranného výzkumu při výstavbě divadla Andreja Bagara, a to přesto, že zde původně stál nejstarší městský farní kostel sv. Jakuba (zbořen v 19. stol.) a nacházelo se tu jedno z krystalizačních jader středověké Nitry. Nově byl proveden za velmi obtížných podmínek záchranný výzkum při budování podzemních garáží polyfunkčního objektu. Prokázal bohaté pravěké osídlení a osídlení od 9. (?) stol. až do novověku. Článek tak navozuje otázku velikosti nenahraditelných ztrát na archeologické podstatě Nitry v důsledku asanace 70.–80. let 20. století.

Referovaná publikace je příkladem rychle poskytnuté informace o prozatím největší zkoumané

ploše v historickém jádru Nitry, která nezastírá, že zpracování nalezeného materiálu zatím nedospělo k definitivnímu konci. Rozhodně sympatická je rovnoměrná pozornost věnovaná i velice mladým situacím (19.–20. stol.), prokazující, že i zde má archeologie co říci (vybavení domácností, šíření některých kategorií výrobků apod.), a také artefaktům stojícím spíše na okraji zájmu (cihly). Poněkud se tím koriguje obraz Nitry, soustředěný prozatím na velkomoravské období jejího rozvoje. Lze si jen přát, aby archeologové, kteří vstoupili do městského jádra, i nadále nacházeli dobré podmínky pro svou práci.

Jan Frolík

Helena Březinová: Textilní výroba v českých zemích ve 13.–15. století. Poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů.

Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque 2. Edd. J. Klápště – Z. Měřinský. Praha – Brno 2007. 167 str. s 53 obr., 39 obr. přílohami, 1 tab.

Publikace, která je zestručněnou verzí autorčiny disertační práce, je zaměřena především na území Čech, Moravy a Slezska, hojně však využívá srovnávacího materiálu z jiných evropských zemí, zejména z Polska, Ruska a Německa. Autorka plynule navazuje na svoji práci diplomovou, věnovanou raně středověkému textilnictví 6.–12. stol. (*H. Březinová: Doklady textilní výroby v 6.–12. století na území Čech, Moravy a Slovenska. Památky archeologické* 88 1997, 124–179).

Studie je rozdělena do třinácti kapitol. Po úvodní kapitole následuje stručný přehled výsledků archeologického bádání o vývoji textilní výroby v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Současně je představena základní evropská literatura k dané problematice. Třetí kapitola předkládá charakteristiku pramenů (archeologické, ikonografické, písemné, etnografické a experimentální) a nastiňuje jejich přínos k možnosti poznání středověkého textilnictví.

Jádrem knihy je soupis archeologických nálezů, který je členěn na dvě podkapitoly. První tvoří přehled nálezů textilií jak publikovaných, tak nepublikovaných, ale autorkou analyzovaných. Kromě základních údajů o místě nálezů obsahují technologický rozbor dané textilie, interpretaci. Soupis archeologických nálezů tkanin datovaných do 13.–15. stol. čítá celkem 285 textilií. Autorka dospěla k závěru, že zcela převažují nálezy vlněných valchovaných i nevalchovaných tkanin. Jak zdůrazňuje, téměř naprostá absence textilních výrobků z rostlinných vláken je odrazem špatných možností dochování těchto tkanin v zemi. Dále je na místě upozornit, že z lokalit, z nichž pochází většinou soubor

textilií, jsou pravidelně uváděny i nálezy hedvábných tkanin. Nejedná se sice o špičkové výrobky tehdejšího hedvábnictví, ale téměř s jistotou lze říci, že pocházejí ze zahraničních textilních dílen. Druhá podkapitola soupisu archeologických nálezů uvádí přehled textilních nástrojů. Převažují nálezy přeslenů (144 ks), nezbytnou součástí ručního vřetene na sprádání rostlinných i živočišných vláken. Po roce 1300 jejich nálezy z městského prostředí postupně mizí. Ze zaniklých středověkých vesnic jsou pak známy až do poloviny 16. století. Z ostatních předmětů co do počtu vyčnívají pouze pružinové nůžky (35 ks), kdy většina nálezů pochází z vesnického prostředí, takže je možné předpokládat jejich souvislost s chovem ovcí. Další nálezy, jako jsou vřeteno, tkalcovský mečík, síťovací jehla a razítko k potiskování látky, byly nalezeny pouze v jediném exempláři.

V páté kapitole, hodnotící poznatky o textilní výrobě v českých zemích, je podána poměrně podrobná charakteristika textilních surovin, jak rostlinného, tak živočišného původu. Značná pozornost se soustředí na jednotlivé textilní technologické postupy, od získávání suroviny a její přípravu přes tkání až k finálním úpravám hotové textilie. Jsou zde představeny jednotlivé nástroje, používané jak k přípravě, tak k samotnému předení, včetně jednotlivých typů tkalcovských stavů. Závěrečné podkapitoly se věnují způsobům využití hotových textilií.

Kapitoly *Importované textilie a Srovnání rané středověké a vrcholně středověké textilní produkce v českých zemích* se stručně věnují dané problematice. V případě importovaných textilií se především jedná o případnou možnost jejich rozpoznání v archeologickém materiálu. Následuje shrnutí poznatků o rané středověké textilní produkci v českých zemích s důrazem na změny, které proběhly ve 13. století. Autorka dochází k závěru, že textilní produkce první poloviny 13. stol. plně odpovídá období staršímu. Zásadnější změna pak přichází kolem poloviny 13. stol., kdy se do českého prostředí, nepochybně i v souvislosti s německou kolonizací, dostávají nové, dokonalejší typy textilních nástrojů a znalost specializace. Do té doby poměrně univerzální textilní výroba se rozčlenila na soukenickou a plátenickou se všemi jednotlivými, po sobě jdoucími pracovními postupy. Následovalo postupné vyčleňování dalších specializovaných řemesel, jako barvířství, výroba pletenin a plstí. Tyto změny však příliš nezasáhly venkovské prostředí, kde přetrvávala domácí textilní výroba až do novověku.

Poslední kapitoly pak přinášejí slovníček základních pojmů, soupis použité literatury, soupis vyobrazení, resumé a obrazovou přílohu.

Studie Heleny Březinové je v celém rozsahu velice přehledně členěna. Autorce se podařilo předložit ucelený obraz textilní výroby v českých zemích ve 13.–15. stol. a podchytit všechny typy archeologických nálezů, které mají souvislost s textilní výrobou. Za použití dnes dostupných technologií vyčerpávajícím způsobem vyhodnotila archeologické prameny v komparaci s prameny jiného charakteru. Přes tuto širokou paletu vstupních informací autorka zbytečně nezabíhá do detailů, ale naopak se v celém textu drží věcného a stručného rozboru. Tam, kde by se nabízela rozsáhlejší analýza problému, uchyluje se k odkazům na patřičné studie. Celý text je tak vyvážený a netříští se na podrobně zpracované části a pouhé zmínky. Z jednotlivých kapitol je zřejmé promyšlené členění a logická návaznost jednotlivých oddílů.

Gabriela Blažková-Dubská

Pavel Břicháček: Nebe a peklo na zemi. Románské a raně gotické dlaždice z milevského premonstrátského kláštera. Vyd. Město Milevsko za přispění Společného regionálního operačního programu na podporu regionálních a místních služeb cestovního ruchu a Jihočeského kraje, *Milevsko 2007*. 120 str. se 137 kresbami a fotografiemi.

Pověsti o archeologických nálezech z prostoru milevského kláštera obíhaly v posledních letech v archeologických kruzích poměrně frekventovaně a potvrzovaly pověst vedoucího zdejšího výzkumu jako odborníka, který na svých výzkumech dokáže neomylně nacházet nevšední situace i artefakty. Počet těch, kteří měli příležitost tyto skutečnosti spatřit na vlastní oči, zase potvrzoval jeho pověst archeologa, který s výsledky svých výzkumů na odborný trh příliš nespěchá. Příjemným překvapením bylo proto vydání knihy věnované unikátním milevským dlaždicím.

Relativně útlá kniha je rozdělena do osmi kapitol. První nastiňuje stručně (chtělo by se napsat velmi stručně) předhusitskou historii lokality s předělem v době založení kláštera (1187) a sumarizují se zde i výsledky několikaletého archeologického výzkumu, včetně zásadní půdorysné situace jednotlivých staveb, zjištěných na ploše a v sousedství klášterní baziliky. Krátká kapitola je věnována vývoji podlah ve středověkých sakrálních stavbách, další nálezům stavební keramiky a zařízení na výrobu cihel a dlaždic; v následující je podán přehled nálezů dlaždic v areálu kláštera. Jádrem knihy je katalog nálezů dlaždic a jejich typů, zpracovávající a kresebně dokumentující celkem 79 typů zdejších dlaždic. V katalogu je uvedena lokace a přírůstkové číslo

(bez přesného uvedení počtu a příslušnosti k jednotlivým typům), v typári je kromě popisu důsledně sledován počet použitých matric, poleva, rozměry, počet nalezených kusů, lokalizace nálezu a jeho uložení, u známých typů je zmíněna dosavadní publikace. Roztřídění, vyhodnocení a datování dlaždic přináší závěrečná kapitola, celou knihu uzavírá lapidární závěr.

Za nejstarší typ jsou logicky označeny dlaždice ostrovského typu, vyskytující se minimálně a nalezené pouze v druhotné poloze, nikoliv v dochované podlaze. Skupinu „pozdně románských dlaždic milevské provenience“ tvoří především dlaždice z podlahy nad románskou sakristií (dokumentace jejího skladebného celku je součástí publikace). Příslušnost několika dalších typů ke skupině asi zůstává více hypotetická, než je formulováno. Základem oddílu raně gotických dlaždic je celkem jasně definovatelná „zvukovsko–písecká skupina“ včetně tří dosud neznámých typů. Na ni navazují „milevské dlaždice zvukovského výtvarného stylu“, postrádající oproti předchozím nápisy nebo alespoň lemování obrazového výjevu. Žádná z těchto dlaždic nebyla nalezena v dochované podlaze. Jedinou výjimku tvoří dlaždice typu 27, dochovaná rovněž v podlaze nad sakristií a jako jediná nezařazená do kontextu dlaždic z této podlahy. Další dlaždice tohoto časového horizontu jsou zařazeny do skupin podle počtu jedinců, které společně vytvářejí celek. Za logičtější bych považoval dělení na dlaždice vytvářející kruhové nebo půlkruhové obrazce (sem by patřily dlaždice vybavené páskou s uzlovitým propletením a dlaždice vytvářející jakousi rozetu se středem ze čtyř dlaždic, když dlaždice typu 45 navozuje představu možného propojení, přinejmenším výrobního, obou těchto řad). Další skupinu by tvořily dlaždice s prvkem lomeného oblouku. Vzájemný vztah lze vyvozovat ze skutečnosti, že všechny pocházejí z vyrovnávací vrstvy pod podlahou v jižní lodi baziliky a podstatnou část z nich tvoří výrobní zmetky. Bez zajímavosti ovšem není ani fakt, že použité kusy nebo zlomky se podle ne zcela jednotného popisu stavu dochování nacházejí pouze u dlaždic s kruhovým či půlkruhovým formováním pásky. „Ostatní dlaždice a zlomky“ a „obkládací desky“ tvoří závěr partie věnované plasticky zdobeným cihlářským výrobkům.

V hodnotící kapitole je věnována pozornost i základním analogiím a možným výkladům výtvarné symboliky jednotlivých prvků i podlahových vzorů. Ty se jistě stanou předmětem diskuse širší odborné obce při jiných příležitostech, než je tato. Podobně tomu bude i se souvisejícími otázkami datování jednotlivých skupin dlaždic. Vznik milev-

ských dlaždic je autorem kladen do rozpětí od konce 12. stol. do doby smrti Přemysla Otakara II., podobnost některých prvků dlaždic z různých skupin (typy 28 a 46) však nasvědčuje možnému zúžení tohoto intervalu.

Zvláštní kapitolu tvoří dlaždice geometrických tvarů, jichž je prezentováno z Milevska celkem 21 typů. Jejich katalogové zpracování je lapidárnější než u plasticky zdobených kusů, rovněž otázka analogií a datování je nadhozena jen v obecné rovině úvahy (podle mého názoru nesprávně) o omezené době používání geometrických podlah. Za zmínku stojí výskyt analogických tvarů v publikovaném souboru z Břevnova (*Z. Dragoun: Středověké podlahy a dlaždice z břevnovského kláštera*. Zprávy památkové péče 53 1993, 170–176) jako dalšího necisterciáckého kláštera s doklady existence podlah z nezdobených dlaždic geometrických tvarů (typy 63, 67 B, 69, 71, 72 nebo 73), ovšem v provedení, které milevským neodpovídá velikostí.

S autorovými závěrečnými slovy o unikátním charakteru nalezeného souboru, jeho rozsahu a výtvarné zajímavosti je třeba se zcela ztotožnit, stejně jako je nutné ocenit význam jeho základní publikace. V kontextu české produkce středověké stavební keramiky je bezesporu nepřehlédnutelným prvkem, se kterým se bude muset vyrovnat každá práce s touto tematikou. Komplexní zpracování prezentovaných nálezů je ovšem časově velmi náročným dílem, jejich aktuální publikace je proto nesporným přínosem.

Zdeněk Dragoun

F. Daim – W. Neubauer Hrsg.: Zeitreise Heldenberg. Geheimnisvolle Kreisgräben. Katalog zur Niederösterreichischen Landesausstellung 2005. Verlag Berger Horn – Wien 2005. 263 str.

G. Hasenhündl – W. Neubauer – G. Trnka: Kreisgräben – eine runde Sache. Sechs Wege zu ausgewählten (Kreisgrabenanlagen) im Weinviertel. Eine Annäherung an die ältesten Monumentalbauten Europas. Druck Berger Horn – Wien 2005. 120 str.

Obě práce vyšly u příležitosti výstavy zabývající se fenoménem mladoneolitických rondelů (Kreisgräben, Kreisgrabenanlagen atd.) v dolnorakouském Heldenbergu. Zatímco první je shrnutím dosavadního bádání o těchto objektech a obecně se rovněž dotýká některých dalších témat mladoneolitického období (5000–4200 př. n. l.), druhá je archeologickým průvodcem pro laiky po krajíně jedné z oblastí Dolního Rakouska. Weinviertel je region s komplexně zkoumanými rondely klasickými me-

todami tzv. destruktivních výzkumů i průzkumů leteckých spojených s geofyzikálním měřením.

První práce je katalog se zastoupením erudovaných autorů a s kvalitní obrazovou přílohou, který shrnuje informace o mladoneolitické společnosti i jejím přírodním prostředí z oblasti archeologie, přírodních věd a paleoastronomie. Jednotlivé kapitoly (různých autorů) lze shrnout do několika bodů:

- 1) Kdy a kde rondely vznikly a kam se šířily.
- 2) Jak rondely vypadaly a jak byly stavěny.
- 3) K čemu rondely sloužily.

1) První příkopy se podle uvedené práce objevují už v prostředí kultury LnK (Grossrussbach-Weinsteig; Asparn a.d. Zaya/Schletz). Z té doby jsou zachyceny také první palisádou ohrazené areály okrouhlého, pravouhlého nebo nepravidelného půdorysu, sloužící patrně většinou k obranným účelům. Absolutně lze na základě výsledků ¹⁴C datovat příkop ze Schletz do 4950 př. n. l. (s. 10). V následujícím období se tyto dva hlavní konstrukční prvky mladoneolitických rondelů (příkop a palisáda) spojují a uvedené prostorové objekty se objevují na širším území střední Evropy.

V Dolním Rakousku je dnes uváděn nízký počet nalezišť LnK (s. 103), kolem r. 4800 př. n. l. se však zdá být rakouský region Weinviertel náhle poměrně hustě osídlen. Objevují se nově osídlené polohy, registrovány jsou změny v keramice a v půdorysech domů. Ze stejného chronologického úseku, ve kterém byly budovány rondely, je v Rakousku zaznamenáno rovněž několik opevněných sídlišť (Falkenstein-Schanzboden; Oberkreutzstetten-Ochsenberg; Michelstetten-Haltenberg; s. 41).

Autoři publikace hovoří o nové (rondelové) ideologii v první polovině 5. tis. př. n. l., velice rychle rozšířené přes území několika archeologických kultur (s. 14). V Rakousku a na jižní Moravě jde o moravskou malovanou keramiku (MMK I), dále o LgK I v Maďarsku a na Slovensku, v Čechách a ve vých. Německu StK IVa, v Severním Porýní-Vestfálsku Rössen I, středních Franciích grossgartašskou kulturu, Dolním Bavorsku kulturu Oberlauterbach (SOB II-III). Nejvýchodnější výspou je Maďarsko s místní kulturou Theis-Herpály-Czöshalom. Podle autorů není zatím jasné, zda jsou místa v geografickém prostředí uvedených kultur s absencí nálezů těchto objektů pouze obrazem stavu výzkumu, nebo mohou poukazovat na sídelní teritoria. Podle největší hustoty nálezů kladou jádro výskytu rondelů do prostředí malované LgK do záp. Maďarska, Dolního Rakouska, Burgenlandu, části Horního Rakouska, Moravy a záp. Slovenska. Malovaná keramika a keramické tvary indikují vliv na Dolní Bavorsko a Čechy, kde je předpokládáno další rozšíření rondelů (s. 14).

Absolutních dat je v poměru k množství nalezených rondelů poměrně málo. Kromě dřívě publikovaných dat (*Petrasch 1990; Trnka 1991*) přináší práce jen několik dalších ¹⁴C: Glaubendorf 4800–4600 B.C. (s. 57), Steinabrunn 4810–4590 B.C. (s. 66), Schletz 4840–4490 B.C. (s. 88–90).

2) Informace o konstrukcích rondelů přinesla poslední dobou hlavně geofyzikální prospekce. Šlo zejména o upřesnění celkových rozměrů, počtu a tvarů vstupů a počtu palisád (s. 46). I když jde ve valné většině případů o velmi rozdílné formy, je několik věcí, které rondely spojují bez rozdílu kulturního prostředí (s. 13). Jsou to:

- jeden a více koncentrických příkopů (1–4, 5?), v jejich konstrukcích bez vazby na specifické geomorfologické umístění celého objektu
- profily těchto příkopů mají vždy tvar do V
- je-li více příkopů, mají podobnou šířku, nebo je ten vnitřní nejširší; směrem ven se šířka zmenšuje
- příkopy mají jeden a více vstupů, nejčastěji 2–3
- jedna a více palisád bývají uvnitř příkopů a mají vstupy na stejném místě jako příkopy
- centra rondelů jsou bez dalších prokazatelně současných objektů
- rondely jsou obklopeny sídelním areálem, někdy uzavřeným. Pokud je zachycena větší část sídliště, potom jsou rondely situovány ve zvlášť vymezeném prostoru, někdy ještě zdůrazněném další konstrukcí (plot, palisáda). Na několika nalezištích (Schletz, Glaubendorf) byly zaměřeny (většinou v jižní nebo jihových. části sídelního areálu) rozsáhlé komplexy jam (hliníky), kam také mohla podle autorů směřovat po ukončení jejich primární funkce většina sídlištního odpadu (s. 56–57).

Autoři se také znovu dotýkají otázky vytyčení budoucích rondelů v krajině (s. 56). Protože se podařilo zařadit části území s některými rondely do památkově chráněných území a několik jich bylo zahrnuto do poznávacího okruhu pro turisty (viz druhá publikace), bylo nutné některé rondely zviditelnit. Během této akce se ukázalo, že když měl být rondel umístěn na svahu a šlo o objekt větších rozměrů, bylo obtížné při rozměrování udržet pomocí lana pravidelný tvar. Celý komplex byl zřejmě rozplánován najednou, protože pokud by už stála vnitřní palisáda nebo palisády, šel by obtížně vyměřit pravidelný tvar příkopů.

Části kapitol se věnují samotné výstavbě rondelů. Na základě rozdílných výšek dna příkopů ve slovenském Svodíně se uvažuje o jejich hloubení po jednotlivých dílech – segmentech (s. 12). To potvrzují rovněž nálezy některých nedokončených rondelů (Kleedorf v Dolním Rakousku). Stopy po použitých kopcích nástrojích byly zachyceny ve dnech

příkopů ve Steinabrunnu (s. 66), Immendorfu (s. 81–82) a Schletzu (s. 88–90). Jednalo se zřejmě o různé parohové kopáče a dřevěné lopaty, známé z dolů na kamenné suroviny a ze studen se zachovaným organickým materiálem.

Velmi podrobně je popsána rekonstrukce rondelu ve Schletzu (s. 88–101), a to za použití replik původních nástrojů. Kromě vlastní doby na kopání příkopů, kácení stromů na palisády a stavbu palisád je sem zahrnuta i spotřeba nástrojů a předpokládaná doba na jejich výrobu. Pro celkové dokončení rondelu by doba výkopů (60 % práce) zabrala 7424 pracovních hodin (928 dní), stavba dřevěných konstrukcí (24 % práce) 3040 hodin (380 dní) a výroba všech pracovních nástrojů (16 % práce) 1984 pracovních hodin (248 dní). Je obtížné určit, kolik lidí při stavbě spolupracovalo. Stavbu by podle autorů stihlo 100–200 lidí za 2 roky. Nutné je ale také počítat s tím, že rondel musel být už během výstavby neustále čištěn a opravován a že stavbu doprovázelo množství rozmanitých rituálů (s. 101).

3) Byly revidovány některé závěry o funkci rondelů na základě nálezů z výplní příkopů a objektů a artefaktů z bezprostředního okolí rondelů. Nové možnosti přinesly v tomto směru také počítačové 3D rekonstrukce.

Výsledky analýz zvířecích kostí ze sídelních areálů s rondely se výrazně neliší od výsledků z ostatních typů areálů. Jde vesměs o odpad, což se týká rovněž nalezených tzv. bukráníí. Obecně se sice v tomto období zvyšuje podíl loveckých a sběračských aktivit (s. 133), v Rakousku je ale zastoupení lovených zvířat rozdílné od naleziště k nalezišti (10 % až 90 %).

Z období rondelů nejsou v Dolním Rakousku současná pohřebiště, s výjimkou skupiny hrobů z centra rondelu Friebritz 1 (s. 223). Většinou jde o jednotlivé případy, které jsou nalézány také v okolních sídelních jamách. Nezřídka jsou lebky nebo jejich části i části jiných kostí odkrývány v zásepech sídelních jam i zásepech samotných příkopů rondelů (Schletz, Kamegg, Rosenberg). Pouze v Ružindole-Borové (Slovensko) byly v příkopu nalezeny zbytky asi 18 lidí – mužů, žen, dětí, včetně novorozenců. Stav kostí svědčil o naházení zbytků těl do otevřených příkopů, které nebyly bezprostředně poté zaházeny. Údajně zde také nebyly zaznamenány stopy dalšího osídlení ze stejného období (s. 224). Tento případ je však spíše výjimečný. Stejně tak je zatím výjimečná situace ze slovenského Svodína, kde jsou hroby na celé ploše sídeliště rozprostřeny v různé velkých skupinkách (s. 215). Leží zde muži, ženy i děti s rozmanitě bohatou výbavou hrobů. Jedna taková skupinka je však výrazně bohatší.

V hrobech se objevují šperky ze spondylu, hlavně v hrobech žen. Jsou zde také výjimečné tzv. „antropomorfní“ tvary keramických nádob s adoračním gestem rukou. Zajímavá je skutečnost, že tyto nádoby pocházejí pouze z hrobů žen a pravděpodobně dívek. Také ve skupině hrobů v centru rondelu ve Friebritz 1 byly nalezeny pohřby mužů, žen i dětí. Některá těla měla smrtelná zranění na lebkách a patrně byly i pozdější zásahy. Alespoň část lidí tu zemřela násilnou cestou (s. 226). Některá těla byla spoutána. Důležité je, že podle výsledků ¹⁴C zde byly nejstarší hroby uloženy buď před vybudováním rondelu, nebo když jeho výstavba začala. Za výjimečné lze také považovat nálezy hliněných plastik v moravských Těšeticích-Kyjovicích. V takovém množství nebyly prozatím nalezeny nikde, jde spíše o ojedinělé nálezy. Kromě typických ženských idolů, a to i větších rozměrů (viz nález v moravských Mašovicích, podobně Eggendorf am Walde), bývají nalézány mužské nebo zvířecí motivy (s. 17).

Celá kapitola je v práci věnována teoriím o astronomických observatořích, kde důležitou úlohu hraje poloha vstupů příkopů nebo palisád. Novinkou jsou nejen pozorování z centra vlastního areálu, ale i skrz dva vchody nacházející se v jedné linii (s. 73–74). Ta se mohla dít ale i skrz jednotlivé palisády nebo mezery v palisádách. Zdůrazňuje se nutnost popojít současné rekonstrukce s pozorováním okolních krajinných reliéfů (vizírů) a samozřejmě přizpůsobit astronomická pozorování případným odchylkám současných deklinací od stavu v minulosti. Nejoblíbenějším a badatelsky nejstarším pozorováním jsou samozřejmě polohy Slunce, hlavně o slunovratech (s. 64). Poslední dobou však vzbudily zájem vstupy nacházející se spíše k S a J, podle nichž bylo důležité rovněž (nebo pouze) sledování pohybů Měsíce a některých hvězd a celých souhvězdí (s. 75–79). Podle autorů má celá třetina dolnorakouských rondelů jeden vchod zaměřený k východu Plejád. Jsou ale vidět i jiné hvězdy (Antarus, Deneb, Rigel).

Autoři se dotkli rovněž nálezů surovin kamené industrie v lokalitách s rondely, často z velkých vzdáleností (s. 164). Např. z lokality Kamegg pocházejí tyto suroviny jak z bližšího okolí, tak z Moravy (Krumlovský les), Slovenska (obsidián), Maďarska (radiolarit) a Bavorska (rohovec typu Arnhofen). Podobně vzdálené jsou i některé suroviny broušené industrie, např. z Čech (amfibolit) nebo jadeit z oblasti Alp.

I když je druhá práce určena spíše pro laickou veřejnost, obsahuje důležité informace k jednotlivým rondelům a okolním sídelním areálům. Inspirativní je ukázka možnosti zapojení rondelů do populárně

naučných stezek pro veřejnost. Na základě výsledků klasických tzv. destruktivních i nedestruktivních průzkumů, příp. (a ideálně) jejich kombinací, dochází v uvedených lokalitách k zastavení zemědělské činnosti a rondely jsou „zakonzervovány“ do budoucna.

Obě práce jsou příkladem toho, jak se od prvních interpretací (ohrada pro dobytek, astronomická observatoř atd.) vytváří úhel pohledu na jeden výrazný a mediálně vědný typ pravěkého objektu a jak ani dnes, po více než století bádání, nejsme schopni průkazně vysvětlit, k čemu a za jakých společenských a ekonomických podmínek byl vlastně uvedený objekt budován. Největší přínos zejména první práce tkví právě v kritickém přístupu k jednotlivým interpretacím, uplatňovaný v Dolním Rakousku od dnes už klasické práce G. Trnky (1991). Srovnání s poslední srovnávací recenzí na toto téma od J. Rulfa (1993) před 15 lety ukazuje výrazný posun, co se týká pramenné základny, leč kromě výrazného kvantitativního nárůstu nálezů těchto objektů ve starých (Rakousko, Slovensko, Česká republika) a v některých nových (např. záp. Bavorsko) územích nepřichází ohledně funkce rondelů s ničím výrazně novým.

J. Řídký

Literatura

- Petrasch, J. 1990: Mittelneolitische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa, 71. Berichte der Römisch Germanischen Kommission 71, 407–564.
- Rulf, J. 1993: rec. G. Trnka, Studien zu mittelneolitischen Kreisgrabenanlagen, Památky archeologické 84, 152–153.
- Trnka, G. 1991: Studien zu mittelneolitischen Kreisgrabenanlagen. Wien.

Margarita Díaz-Andreu – Sam Lucy – Staša Babić – David N. Edwards: The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity and Religion. Routledge London – New York 2005. ISBN 0-415-19746-5 (pbk).

Nevelký sborník se šesti příspěvky, společnou bibliografií a podrobným věcným rejstříkem. Příspěvky mohou sloužit jako úvod do jednotlivých oblastí studia společenské identity, které se v poslední době staly středem zájmu archeologů při interpretaci společenských aspektů.

1. Úvod (M. Díaz-Andreu – S. Lucy, 1–12). Jednotlivé příspěvky vznikaly delší dobu na univerzitě v Durhamu, kde redaktorka sborníku M. Díaz-Andreu vyučuje. Identita je zobecněním vztahů mezi jednotlivci, kteří se ve společnosti vydělují podle různých specifických aspektů. V zájmu archeologie

je studium projevů takovýchto identifikací v archeologickém materiálu. To vše v rámci soudobého teoretického pojetí.

2. Genderová identita (M. Díaz-Andreu, 13–42). Genderová archeologie zaznamenala v poslední době zřejmě největší nárůst bibliografických položek. Týká se to nejen feminismu v užším slova smyslu, ale nejrůznějších složek archeologických artefaktů, které jsou posuzovány z hlediska jejich úlohy ve společenské dichotomii pohlaví. To se týká hierarchie a moci uvnitř společnosti. Bezprostředním archeologickým výrazem tohoto směru je studium součástí kroje. Stejněmu dělení podléhá i způsob obživy a výroba artefaktů. Také prostor obydlí a hrobová výbava jsou jednoznačně genderově předurčeny.

3. Archeologie věku (S. Lucy, 43–66). V archeologii je na rozdíl od jiných humanitních oborů málo věnována pozornost společenské úloze věkových skupin. To platí bez ohledu na standardní určování věku u pohřbených jedinců. Výjimkou je zatím jen problematika dětí, přitom dětství v pravěku nebylo věkem nevinnosti jako v současné společnosti. Určení věkových skupin podle archeologických nálezů není jednoznačné. Jejich interpretace si zaslouží, aby byly tyto skupiny interpretovány alternativnějším způsobem než doposud.

4. Identita, status a archeologie (S. Babić, 67–85). Stať je věnována nerovnoměrnému rozložení síly a moci ve společnostech. Autor postupně sleduje vývoj tohoto studia v rámci různých teorií. Kulturně historický přístup považoval tuto stránku společnosti za danou ekonomickými podmínkami bez ohledu na aktivní roli lidí. Systémový přístup v rámci neo-evolucionistické antropologie požadoval předem vytvoření společenského modelu. Moc, jak se projevovala v pohřebních praktikách, je měřitelná vynaloženým společenským úsilím. Aplikováno v důsledcích na sídlištní nálezy vede toto pojetí k definici centrálních sídlišť ovládaných centrálními osobnostmi – náčelníky. V postprocesuálním pojetí jsou společenské vztahy a jim odpovídající společenská nerovnost ve statutu dány jinými hodnotami než ekonomickými. Takto chápaný status je společenskou konstrukcí, výsledek neustálého vyjednávání a interakcí jednotlivců a skupin. Přijímá kulturně podmíněné a rozdílné formy. Komodita není druhem předmětů, ale jen jednou z fází jejich života. Archeologie pracuje s předměty jako s textem, který je systémem strukturovaných znaků. Účastní se aktivně vytváření společenské reality, už nejsou jen jednoduše jejím odrazem. Autor uvádí příklad takového výkladu z oblasti hrobové výbavy doby železné ve střední Evropě. Lidské tělo je přitom pojímáno jako kulturní artefakt.

5. Etnické a kulturní identity (S. Lucy, 86–109). Tato stať se týká problému, který je v naší archeologii stále aktuální. Názor o rovnosti mezi archeologickou kulturou a etnicitou jejích nositelů, ačkoliv byl kritizován již dlouhou dobu, stále přežívá, a to i v procesuálních a postprocesuálních pojetích. Předpokládají existenci homogenních uzavřených společností, které mohou být kategorizovány v pojmech jednorozměrného rozložení archeologických nálezů. Diskutovány jsou názory současných badatelů, kteří nesouhlasí s myšlenkou, že jazyk, artefakty a kultura korespondují natolik, aby vymezily etnickou skupinu. Tyto námitky jsou potom podrobně rozváděny podle jednotlivých autorů. Kritizováno je také genetické pojetí etnických skupin. Vyzdvížena je kniha F. Bartha „Ethnic Groups and Boundaries“ (1969), která poprvé pojednávala etnické skupiny jako jednotky konstruované, nikoliv přirozené. Barth zpochybnil myšlenku, že by etnické skupiny měly přirozené pevné hranice mezi sebou dané výběrem etnických charakteristik, jako jsou rasové, jazykové nebo kulturní celky. Etnické skupiny vznikají teprve v průběhu nedávného historického vývoje. Z tohoto pohledu jsou dále diskutovány různé archeologické materiály. Ukazuje se, jak jsou etnické identity dnešní doby projektovány do minulosti. Archeologie musí začít zkoumat lidi, kteří si zvolili jednat nebo vypadat stejně. Etnická konstrukce je podle toho výsledkem překrývajících se různých projevů kulturních rozdílů.

6. Archeologie náboženství (D. N. Edwards, 110–128). Úloha náboženství v postkoloniálním světě je jedním z hlavních témat soudobé antropologie. To neplatí pro archeologii, kde část badatelů pochybuje vůbec o možnosti tuto otázku studovat. Tradičně jsou rozlišována historická a předlitterární náboženství. Ta jsou označována jako přírodní. Náboženství je přitom jedním ze zdrojů společenských rozdílů. Může také vytvářet rituální, později politickou sílu skupin uvnitř společností. Náboženské nerovnosti mohou být konstruovány a manipulovány, mohou vytvářet společenské skupiny a hranice mezi nimi. Náboženská zkušenost naší společnosti byla oslabena postosvícenským racionalismem. Proto platí pro archeologii zvýšená opatrnost při předpokládání konkrétních forem víry a obřadů v minulosti.

Celou práci můžeme charakterizovat jako aktuální a informovaný úvod do problematiky společenského uspořádání v pravěku. Jednotlivé názory jsou zde systematicky shrnuty a uspořádány. V tomto smyslu lze doporučit její četbu všem zájemcům, kteří s podobným studiem začínají.

I. Pavlů

Jean Guilaine ed.: Aux marges des grands foyers du Néolithique. Périphéries débitrices ou créatrices? Editions Errance Paris 2004. 294 str.

Publikace vznikala v r. 2003 v rámci semináře při Katedře evropských civilizací neolitu a doby bronzové na Collège de France pod vedením Jeana Guilaina. Téma navazuje na úspěšný seminář z r. 1999, který se věnoval problematice prvních zemědělců (*J. Guilaine ed.: Premiers paysans du Monde. Naissance des agricultures.* Editions Errance, Paris 2000). Zatímco tento seminář vycházel ještě z klasického modelu neolitizace (centrum/periferie), ten následný již vytváří alternativní modely, které předpokládají existenci řady samostatných vývojových center bez přímých vazeb na tradiční předvýchozí oblast. Jednotlivé příspěvky uvádí a komentářem propojuje editor sborníku.

Harald Hauptmann: Une nouvelle image de la „Révolution Néolithique“ en Asie du Sud-Ouest: le Néolithique Ancien en Haute-Mésopotamie (11–27). Nové výzkumy v horní Mezopotámii (Hallan Çemi Tepesi, Navali Çori, Göbekli Tepe) umožňují jiný pohled na proces neolitizace v této oblasti, která byla dříve považována za zcela okrajovou. Změny způsobu života v 9. tis. př. n. l. se projevují v závislosti na charakteru společnosti změnami v architektuře i v symbolice, ovšem odlišným způsobem než např. v centrální Anatolii.

Jean-François Jarrige: Le Néolithique des frontières indo-iraniennes : Mehrgarh (31–60). Zjištění rozsáhlé aglomerace z období akeramického neolitu v lokalitě Mehrgarh v oblasti indo-iránské hranice přineslo podklady k úvahám o samostatném procesu neolitizace v této oblasti, kde byla dosud předpokládána neolitická kolonizace až ve 4. tis. př. n. l.

Pierre Lombard – Christine Chataigner: Le Néolithique et le Chalcolithique en Transcaucasie : l'exemple des bassins de la Kura et de l'Araxe (63–84). Názory na původ zakavkazských kultur neolitu a chalkolitu balancují mezi alternativami s akcentem na autochtonní původ, nebo zdůrazňujícími vlivy z oblasti Mezopotámie. Sledování procesu domestikace plodin a zvířat a data ¹⁴C ukazují spíše na difúzi nebo periferizaci, analýzy materiální kultury naopak zdůrazňují lokální kreativitu. Jednotlivé kultury se patrně rozvíjely zcela odlišným způsobem a určitou uniformitu zde lze zachytit až v samém závěru chalkolitu.

Bertille Lyonnet: Les cultures anciennes du Caucase du Nord et de l'Ouest (du Néolithique au début de l'Âge du bronze) (87–104). Oblast sev. a záp. Kavkazu, oddělující (a zároveň řadou průsmyků propojující) eurasijské stepi a Anatolii, je díky své poloze názorným příkladem působení rozdílných vli-

vů a vztahů v průběhu celé historie. Autor se snaží identifikovat tyto tendence zejména v procesu neolitizace a v období počátku a závěru chalkolitu. Vzhledem k malému množství pramenů prozatím nelze rozhodnout, zda domestikace plodin a zvířat zde probíhala nezávisle. V neolitu a na počátku chalkolitu jsou zde patrné vztahy s jihových. Evropou, později hrají větší roli kontakty s Blízkým východem.

Frédérique Brunet: La Néolithisation en Asie centrale (107–120). Autor shrnuje stav poznání o neolitizaci Střední Asie s řadou rozdílných geografických oblastí a prolínáním vlivů z Předního a Středního východu a Číny. Zejména v neolitu je zde patrná výrazná adaptace na přírodní podmínky, která později vyúsťuje v bipolární rozdělení na stepní nomády v severní části a usedlé rolníky v oázách v jižní části. Počátky procesu neolitizace jsou i zde nejasné, s výjimkou kultury Djeitun s výraznými prvky předovýchodní neolitizace je zřejmě možno Střední Asii považovat za samostatné neolitizační centrum se specifickým vývojem původních mezolitických společenství. Kazašským stepím se také přisuzuje ústřední význam při domestikaci koně.

Serge Cleuziou: Pourquoi si tard? Nous avons pris un autre chemin. L'Arabie des chasseurs-cueilleurs de l'Holocène au début de l'Âge du bronze (123–148). Zcela odlišné podmínky vyprahlé Arábie a zjednodušující představa o rychlé kolonizaci v klimatickém optimu mezi 8.–4. tis. př. n. l. přivedly autora k hledání tzv. třetí cesty. Skupiny adekvátní mezolitickým společenstvím přejímají výběrově pro svou potřebu některé novinky, které se uplatňují v jejich vlastním životním stylu. Nejde o čistou difúzi či pasivní akulturaci, ale o aktivní využití vybraných prvků v rámci vlastního vývoje. Ke konci 4. tis., po drastickém zhoršení klimatu, dochází k radikální transformaci společnosti, přechodu k oázovému zemědělství a k zavodňování, a arabský poloostrov vstupuje do doby bronzové shodně jako ostatní civilizace Středního východu.

Jacques Reinold: Le Néolithique soudanais : funéraire et structures sociales (151–174). Rychlý vývoj homogenní populace odpovídá adaptaci na přírodní podmínky a je výrazným příkladem regionalizace, nového přístupu v rámci studia neolitizace. Odlišný vývoj středního Súdánu a Núbie, zejména v sociální struktuře, signalizuje už od neolitu výrazné diference, projevující se kontinuálně i v pozdějším vývoji. Počátky neolitizace jsou zde kladeny již do 10. tis. př. n. l., kdy se objevuje první keramika a začíná domestikace místních plodin a zvířat.

Jean-Paul Demoule: Aux marges de l'Eurasie : le Japon préhistorique et le paradoxe Jomon (177–202). Období Jomon je ojedinělým příkladem

dlouhodobého kontinuálního vývoje od paleolitu do 1. tis. př. n. l. Keramika vyráběná zde již v 15.–12. tis. př. n. l. je dle současných poznatků nejstarší na světě. Malé skupiny lovců a sběračů sice mají sklony k sedentarismu a staví si domy ze dřeva a hlíny za použití broušených nástrojů, nemění však výrazně způsob života. Produkci některých rostlin pouze kontrolují, domestikace je doložená pouze u psa. Úrodná krajina, příhodné klima, blízkost moře – to vše poskytovalo dostatek obživy bez nutnosti domestikace rostlin či zvířat. Teprve ve 3. stol. př. n. l., v době určité sociální krize, se objevuje pěstování rýže a prosa a chov prasat, zřejmě díky impulsům z Číny.

Stéphen Rostain: Le néolithisation de l'Amazonie (205–218). Pro oblast Amazonie byla původně předpokládána kolonizace z oblastí And a pobřeží Pacifiku. Nyní jsou zde definovány čtyři základní etapy – lovci a sběrači paleolitu (od 11 700 BP), formativní období (polousedlí rybáři a sběrači mušlí s první keramikou – od 7000 BP), první zahradníci, pěstující maniok na malých uzavřených políčkách (od 4600 BP) a zemědělská neolitická společenství, rozvíjející se v nejpříhodnějších oblastech zhruba od 5. stol. př. n. l. Jednotlivé složky procesu neolitizace se zde prosazují odděleně v průběhu několika tisíciletí a stylem odlišným od jiných částí světa.

Catherine Perlès: Une marge qui n'en est pas une : le Néolithique ancien de la Grèce (221–236). Na rozdíl od aktuálně preferovaného duálního modelu neolitizace Řecka předkládá autorka svou vizi neolitizačního procesu, vyvolaného intruzí skupin osadníků z Levanty a jižní Anatólie. Přímou synchronní kolonizaci, projevující se vyvinutými technikami i ekonomikou, předpokládá na pevnině i na Krétě v období 7000–6500 BC. Roli mezolitického substrátu vidí jako velmi limitovanou, čímž byl umožněn nerušený vývoj koherentního systému, odlišujícího se od předovýchodního prostředí sociální strukturou.

Louis Chaix: L'Europe a-t-elle contribué à la domestication animale? (239–253). Domestikace jako složitý a dlouhodobý proces působení člověka na zvířecí populaci je stále poměrně málo objasněná. Ačkoliv na řadě míst člověk experimentoval s domestikací různých zvířat, autor zdůrazňuje, že u čtyř hlavních domestikovaných druhů není pochybnost o předovýchodním původu. Evropa ale byla hlavní oblastí domestikace vlka a koně i některých drobných zvířat (např. králík), přičemž ochočování divokých zvířat je zde prokázáno už v paleolitickém a mezolitickém prostředí.

Grégor Marchand – Anne Tresset: Derniers chasseurs cueilleurs et premiers agriculteurs sur la

façade atlantique de l'Europe (257–280). Oblast v Evropě nejvzdálenější předoasijskému centru umožňuje studovat procesy neolitizace v extrémních podmínkách s výrazným projevem autochtonních populací. Evropské pobřeží Atlantiku se na počátku neolitu vyznačuje tak složitou diversifikovanou situací s řadou impulsů a kontaktů, že je velmi obtížné je postihnout a interpretovat. Zřejmě dlouho zde fungují kontaktní zóny s vzájemným transferem produktů i technik, kde se postup neolitizace zastavuje a vývoj pokračuje velmi rozdílně.

Nicolas Cauwe: Le début du Néolithique dans la plaine septentrionale de l'Europe (283–294). Na pláních severní Evropy se rozvíjí rozsáhlý komplex lovců, oddělený kulturní a ekologickou hranicí od neolitizovaných oblastí, ale již se znalostí keramiky typické pro mobilní uskupení, protosedentarismem v některých oblastech a vytvářením nekropolí. Mezolitická společnost se zde v důsledku interakcí napříč velkou planinou, méně již díky akvizicím z neolitického Podunají a atlantického prostředí, a zejména reinterpretací všech elementů proměňuje v různorodý celek kultur s nálevkovitými poháry.

Důležitost tohoto sborníku je možno spatřovat nejen ve shrnutí nových názorů na proces neolitizace, zcela se odklánějících od někdejších představ o jediném neolitizačním ohnisku, ale také v prezentaci množství údajů o nejstarších neolitických kulturách ze vzdálených území, o kterých je možno jen obtížně získat informace.

Radka Šumberová

Konstantin der Grosse. Ausstellungskatalog. Alexander Demandt – Josef Engemann Hrsg. *Mainz am Rhein 2007*, ISBN 978-3-8053-3688-8. 520 str. se 476 bar. a 160 čb. obr.

Velký katalog výstavy konané v Trevíru v roce 2007 se řadí mezi přední doklady novodobého německého historiografického umění předvést veřejnosti všestrannou a poutavou prezentaci vybraného tematického celku a tento krok doplnit technicky i obsahově pozoruhodnou publikací. Rozsáhlá výstava uskutečněná v prostorách tří institucí – Rheinisches Landesmuseum Trier, Bischöfliches Dom- und Diözesanmuseum Trier a Stadtmuseum Simeonstift Trier – se orientovala na křesťanské kořeny západní Evropy a poukazovala na první kroky této křesťanské společnosti v zanikajícím římském impériu a na jejich ozvuky v barbariku. Její koncepce vycházející z možnosti tří vystavujících institucí byla rovněž trojdílná: zaměřená na vztah panovníka a impéria, panovníka a křesťanského náboženství a na dobovou tradici a na její odraz v mýtu. V rámci

výstavního projektu se tak mohly uplatnit nesmírně pestré a rozsáhlé soubory pramenů a dokumentů vypovídajících o politických, duchovních i materiálních západoevropských dějinách 4. století. Historie v této koncepci začíná Konstantinovým vítězstvím nad Maxentiem u Milvijského mostu, ale to jenom proto, že každé líčení nějaký začátek mít musí. Kauzální přesah výstavních témat však návštěvníka nenechal na pochybách, že všechny pevné historické body smysluplně navazují na předchozí vývoj a že mají logické pokračování. Již první kapitola o císařské ideji ze začátku nového letopočtu poukazuje na pozoruhodnou kontinuitu jevů upozorněním na skutečnost, že substantivum *Kaiser* patří mezi 600 nejstarších latinských slov převzatých do němčiny, přičemž slovo *caesar* s jistou námahou a nechutí vyslovoval již suebský král Ariovist, poražený Gaiem Iuliem Caesarem v r. 58 př. n. l. O souvislosti s naším prostředím hovoří skutečnost, že Caesarův prasynovec Oktavián, usilující o rozšíření říše až k Labi, se prohlašoval za adoptivního Caesara a že souběžně probíhal proces, v jehož rámci se pojem císař stával titulem panovníka. Pozdně antický svět výstava připomněla odkazy na nastupující krizi v době tetrarchie, úlohu Galie v tomto světě a související kulturu a umění, to vše jako úvod k tématu císaře Konstantina a jeho dynastie. Konstantin vystupuje jako člověk své doby, panovník v dobových sociálních a mocenských poměrech. Na ně odkazuje mj. vítězný římský oblouk před římským Koloseem, který svým programem vytváří jakousi charakterizující zkratku. Ocítáme se opět v r. 312, v době vítězství nad Maxentiem, na začátku cesty, v níž se císař stává bohem – Jupiterem na basilice Viae sacrae. Konstantinův svět je založen na síle, proto se dozvídáme o mocenských silách jeho doby, o vojsku, jeho výzbroji a úlohách uvnitř říše i na jejích hranicích. Reč je ovšem také o státní správě a státní reprezentaci, císařském ceremoniale, právu a společenské struktura, abychom si uvědomili, proč se o současné Evropě hovoří jako o jevu s anticko-křesťanskými kořeny. A řeč je také o vzniku Konstantinopole, abychom si ještě více uvědomili kulturní sepjatost dnešního světa s antikou. Hmatatelné to v této souvislosti dokazují např. porfyritové sochy tetrarchů, které dnes známe z Benátek, ale které vznikly v Diokleciánově rezidenci Nikomedii a znovu byly použity jako součást monumentálních sloupů Konstantinova Philadelphia v Konstantinopoli.

Základním tématem výstavy byla rovněž souběžná náboženství. Staré domácí a importované kultury jsou prvním přímým dotykem s barbarskou Evropou, v níž (v kontextu s výstavní koncepcí) přímo souvisejí s Trevírem. Zde totiž tato náboženství

vlastně přežila svou říši. Samostatná kapitola byla v této souvislosti přirozeně věnována i židovství a jeho kultuře. Uvedená témata představují sama o sobě nosné prvky, v konstrukci výstavy jsou ale vstupní přípravou ke křesťanství jako tematickému těžišti, jež Konstantin po své konverzi – jako první křesťanský císař a pontifex maximus – posunul směrem k roli světového náboženství. Racionálně uvažujícím Evropanům 21. stol. na tomto místě katalogový text učiní radost vysvětlením Konstantinovy vize z r. 310 císařovou účastí při fyzikálním jevu – odrazu světla na ledových krystalech v horních vrstvách atmosféry, vytvářejícím iluzi mimořádně zářícího slunce. Tehdy vznikla další realie spojující s Konstantinovou dobou přinejmenším evropský středověk – totiž císařská standarta/vexillum v podobě kopí s kvadratickým praporem. Na něm byl zobrazen vítězný věnec ještě jako pohanský symbol hvězdy se šesti paprsky, který však brzy nato získal novou křesťanskou interpretaci. Apollónský symbol neporazitelného slunce (Sol invictus) byl vysvětlen, nejspíše pod tlakem tehdejších teologů, jako Kristus (Sol iustitiae). Podle Eusebia Caesarejského (autora Vitae Constantini, písčícího prý podle císařova svědectví) se právě tehdy odehrála na císařském praporu, nazývaném (snad keltským) slovem labarum, nenápadná, ale zásadní změna toho typu, který bývá odrazem významných dějinných zlomů ve hmotné kultuře. Šesticípá hvězda získala význam prostupujícího se řeckého iotta a chí, tedy Kristova monogramu. Ten ovšem prošel ještě jednou změnou cestou k nám známé podobě, když iotta získala na horním konci svého dřívku oblouček, činící z ní ró. Právě tento symbol měl Konstantin na helmě (jistě si vzpomeneme na Kristiána, knížete Václava a boj se sousedním knížetem) a labaru a jeho vojáci na štítech v bitvě u Milvijského mostu.

Následuje kapitola o době po milánském ediktu, související se zabudováním nového náboženství do konstrukce vlády i společnosti: privilegování kněžstva, budování perspektivy christianizace lidstva a vznik nové kategorie „kacířů“. Okamžitě následuje také vznik nových oblastí hmotné kultury. Objevují se nové sakrální stavby, k jejichž budování a rozšiřování císař sám vybízí všechny biskupy říše. Končí tedy doba charakterizovaná filosofem Iustinem v roce 165 jako období uctívání boha mimo konkrétní místa, což Apoštolské skutky potvrzují v souvislosti s jáhnem Štěpánem nebo s Pavlovou řečí na Areopágu. Končí doba soukromých svatyní v domech, jaký byl archeologicky zkoumán např. v syrském Dura-Europos. Díky císařově podpoře vzniká série nových objektů, které nemají navazovat na tradici pohanských svatyní. Jejich smyslem

je důstojná liturgie v místech vznikajících křesťanských obcí a v mimořádně významných lokalitách spjatých s křesťanstvím, jako byly chrámy Narození v Betlémě, Nanebevstoupení a Pohřbení v Jerusalemě nebo jako byla tropaia sv. Petra a Pavla v Římě. V této souvislosti se uplatnil zejména basilikální typ chrámu, nezatížený souvislostí s pohanskými kultury (S. Giovanni in Laterano, S. Pietro in Vaticano, Ss. Marcelino e Pietro s mauzoleem sv. Heleny, také v Římě). Na křesťanských hřbitovech za hradbami Říma vznikly speciální pohřební basiliky ochozového typu. Významná skupina sakrálních staveb vznikla přirozeně také v Konstantinopoli, zejména velký chrám biskupský a křížový kostel sv. Apoštolů, v němž byl císař v r. 337 pohřben. Rekonstrukční modely uplatněné na výstavě srovnáním výsledků této stavební činnosti dokumentovaly, že doba vzniku uvedených chrámových staveb byla časem hledání vyhovujících stavebních typů, mezi nimiž se uplatnila podélná hala, tří- nebo pěttilodní basilika, chrám křížového půdorysu a centrála. Z odkazu této doby experimentů vznikla raně středověká evropská chrámová typologie, již výstava dokumentovala opět odkazem na trevírské kostely 1. pol. 4. stol., které představoval chrámový komplex v místech dnešního dómu nebo pohřební chrám v místech dnešního kostela sv. Maximina. Všechny chrámové stavby přirozeně vznikaly souběžně s novou církevní kulturou plastik, mozaik a obecně výzdoby, liturgických předmětů, relikvií atd. Mimořádně jasným dokladem vstupu křesťanství do společností je prosazení křesťanského způsobu pohřbívání. Jenom zvolna se měnila podoba hřbitovů a související kultury. Nejvýraznějším novým rysem byl pohřeb celých těl, který již od 3. stol. zatlačoval obvyklé spalování. Důvodem byly principy prosazujícího se Dionýsiova a Isidina kultu, obzvláště východních kultů spojených s představou spasení a života po smrti. Filozofické zdůvodnění pohřbu celých těl se spatřuje v pythagorský ovlivněném stoicismu, později ovšem i v křesťanství. Kromě hmotných památek osvětluje tuto kulturní kapitulu množství pohřebních nápisů a výzdobných prvků uplatňovaných zejména na pohřebních sarkofázích, s použitím křesťanských i nekřesťanských prvků. Dobový synkretismus tohoto typu dokládá skupina specifických ochranných památek – amuletů, na nichž se rovněž uplatňují křesťanské a pohanské prvky.

Předchozí komplex informací a poznatků spojila další část výstavy opět s Trevírem a s jeho okolím, s nímž se v konkrétních příkladech setkáváme jako s císařskou rezidencí, kde se mj. razí mince, jako s biskupskou rezidencí, ale také jako s prosto-

rem, kde se vyskytují hojné doklady praktikovaných pohanských kultů spojených s kultovními stavbami. Trevír se dále představuje jako sídliště s dobře prostudovanými doklady denního života, jehož podstatnou složkou je zábava (západy, gladiátorské zápasy), obchod, doprava, umění (doklady zejména luxusními výrobky, nástěnnou malbou a mozaikami) a řemeslo (akcentuje se sklářství a keramika).

Konstantinův význam a význam jeho činů odráží silně, i když ne vždy věrně, církevní i světská tradice, v níž císař vystupuje jako světec východní církve, jako významný aktér legendy spojené se Svatým křížem, zakladatel koncilní tradice (první církevní koncil se díky němu konal v r. 325 v Nicei), podporovatel chrámových staveb, a především typový vzor panovníka raně středověkých i středověkých západních států. Je pochopitelné, že se Konstantinova obrazu zmocnila zvláště vehementně církev, která dodatečně zkonstruovala legendu o zázračném císařově uzdravení poté, co se dal pokřtít papežem Silvestrem a dal se získat pro křesťanství. S jeho jménem církev také spojila jeden z nejnámějších středověkých podvrhů – tzv. Konstantinovu donaci, zhotovenou mezi polovinou 8. a polovinou 9. stol. asi v papežské kanceláři. Jako dík za uzdravení a křest je v ní papeži Silvestru zaručeno první místo v křesťanské církvi, jsou mu propůjčeny císařské odznaky a práva (diadém, phrygium, purpurový plášť a tunika, žezlo, práva procesí a dvorských úřadů) a udělena vláda nad Římem, Itálií a západní částí říše. Aby to vše umožnil, přestěhoval se Konstantin do východní části říše a založil nové hlavní město. Tento podvržený císařský diplom byl zahrnut v době okolo r. 850 do tzv. pseudoisidorových dekretů a ve 12. stol. se stal součástí sbírky kanonického práva – tzv. Gratiánova dekretu. Není třeba zdůrazňovat, že jde o jedny z nejvýznamnějších právních dokumentů středověku ovlivňujících proces emancipace církve, zápas papežství a císařství a v mnohém i konkrétní obraz konstrukce středověké společnosti. Konstantinova osobnost a významné události z jeho života se kromě toho staly silnou uměleckou inspirací i zdrojem příměrů a měřítek pro posuzování správnosti křesťanského života. V úrovni tohoto odkazu se císařův obraz a odraz jeho doby začlenil do základů evropského kulturního dědictví.

Výstavní katalog doplňuje CD-Rom, který elegantně vyřešil problém detailní informace o obrovském souboru vystavených exponátů. Díky němu lze získat dobrou představu také o vystavených jednotlivostech – v mnoha případech unikátech prvního řádu.

Petr Sommer

Sonja König: ... lütken Freden wisk ... Die mittelalterliche Siedlung Klein Freden bei Salzgitter vom 9.–13. Jahrhundert. Siedlung – Fronhof – Pferdehaltung. Mit Beiträgen von Susanne Hanik und Gisela Wolf. Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens 36. Verlag Marie Leidorf GmbH *Rahden/Westf.* 2007. 243 str.

Podrobná publikace rozsáhlého odkryvu zaniklého středověkého venkovského sídliště vzbudí zvýšenou pozornost, zvláště když je v podtitulu příslibem vzácný vhled do prostředí hospodářského dvora. Na ploše asi 3 ha byly v letech 1993–1996 prozkoumány odhadované tři pětiny plochy lokality položené v dolnosaském podhůří Harzu. Ztotožnění sídla s majetkem *Vreden*, jímž disponovali biskupové v Hildesheimu, patrně spor nevyvolá, tím je však výpověď psaných pramenů v podstatě vyčerpána. Nadto jsme o právech církevní instituce zpraveni jen pro závěr 12. století. Výklad o sociálním kontextu se proto plně odvíjí od poznatků archeologického výzkumu.

Podnět k úvahám o existenci hospodářského, vrchností provozovaného dvora zavdaly proměny charakteru zástavby a výsledky rozborů rostlinných makrozbytků. Zatímco do 9.–10. stol. náleží jen nemnoho náleзовých situací, vyznačují se sídelní fáze 11.–12. stol. poměrně vysokým počtem staveb s výrazně zapuštěnými podlahami. Součet zahrnuje 22 zemnic (*Grubenhäuser*) lehce obdélného půdorysu a sloupové konstrukce. Autorka přítomnost těchto staveb *a priori* pokládá – jak je stále v německé literatuře běžné – za důkaz značné produkce textilu v lokalitě, čímž dospívá k úvaze o proměně běžného venkovského sídliště v hospodářský dvůr. Argumentace poukazuje na známé (mnohonásobně ovšem větší) koncentrace analogických staveb v bezprostředním okolí falcí však rozhodně není jednoznačná, neboť i v jiných rozsáhleji zkoumaných venkovských sídlištích tyto objekty shledáváme v nemalém počtu. Nadto představa o kvantitativně výjimečné výrobě není opodstatněná, jestliže nedokážeme spolehlivě určit počet soudobých objektů. Pokud na dnech zapuštěných staveb registrujeme celé sady hliněných závaží, opora k interpretování se přímo nabízí, většinou však – podobně jako v případě pojednávané lokality – takto výmluvné indicie scházejí. Soubor závaží z celé lokality čítá pouze 48 exemplářů. Vzácný je nález železné vohle – hřebel na vyčesávání lnu, ani ten však neodporuje představě o „podomácké“ výrobě textilu.

V závěrečné sídelní etapě se stavby s hluboce zapuštěnými podlahami neuplatňují, což podle mínění autorky vypovídá o proměně charakteru hos-

podářského dvora. Interpretace se tentokrát zakládá na posouzení rostlinných makrozbytků z výplní studní, které by měly údajně zrcadlit obraz sídliště obklopeného pastvinami. Takový úsudek však vzbuzuje velké pochybnosti, neboť je pravděpodobné, že registrované druhy vypovídají pouze o vegetaci v bezprostředním okolí objektů. Směrodatnější výklad by naopak umožnily palynologické rozbory. Navzdory tomu je předestřena představa o chovu jezdeckých hřebců. Nálezy kostí koní jsou sice početné a srovnatelné se zastoupením hovězího a vepřového dobytka, poměrově takřka shodnými hodnotami se však vyznačují všechny vydělené sídelní etapy, což ostře odporuje prezentovaným historickým závěrům. Přestože obdobnou skladbu vykazují osteologické soubory z celé řady venkovských sídlišť, doklady o přítomnosti koní dosud podněcují k smělému interpretování. Existenci hospodářského dvora nedokládají ani soustavy žlabů, neboť byly zřizovány již v průběhu počáteční sídelní fáze. Jediné svědectví o přítomnosti sociálně výše postavených osob v lokalitě, které výzkum přinesl, představuje honosná, zlatem a stříbrem zdobená ostruha. Konkrétní výpočty o sociální stratifikaci obyvatel raně středověkého venkova však ani takto výjimečný artefakt, datovaný do širokého rozpětí 10.–12. stol., neposkytuje.

Podle kumulací sloupových jam lze více či (spíše) méně zřetelně rozpoznat půdorysy zhruba dvou desítek staveb, k jejichž dataci vesměs postrádáme opory. Překvapivě časté nepravidelné rozmístění vkopů pro ukotvení sloupů, jen málokdy seskupených v přímých liniích, zřejmě vypovídá o přestavbách a posunech stěn. Značné rozdíly v počtu sloupových jam v protilehlých průčelích jsou patrně zapříčiněny nerozpoznáním mnohých objektů s nekонтрастní výplní. Pozůstatky jediného domu zařazeného do 13. stol. svědčí o proměnách stavebních technologií, příznačných pro počátky mladšího středověku. Na starší tradici upomínají pouze dvě sloupové jámy umístěné uprostřed štítových stran. Naopak s novými zvyklostmi souvisí obvodový žlábek vyplněný čtými kameny, na nichž spočívaly patní trámy nejspíše rámové konstrukce.

Jan Kypta

L. V. Kulakovska ed.: Jevropejskij serednij paleolit – The European Middle Palaeolithic. Institut Archeologii Nacional'noj Akademiji Nauk Ukrainy – Šljach *Kijiv* 2006. ISBN 966-650-209-7. 254 s., obr., tabulky i plány v textu.

Jedná se o sborník prací vzešlých z mezinárodní konference konané pod stejným názvem v Kijevě v listopadu 2004, jíž se zúčastnili badatelé z Ukrajiny

(25), Francie (6), Ruska (6), Německa (5), Maďarska (1), Belgie (1), USA (1) (3–11). *L. Kulakovska*: Vstup, 12–20. Historie výzkumu významné lokality Korolevo v Zakarpatí, doprovázená několika dobovými snímky návštěv (také z ČSR z r. 1990). *P. Haesaerts – L. Kulakovska*: La séquence pédosedimentaire de Korolevo (Ukraine Transcarpathique) : Contexte chronostratigraphique et chronologique, 21–37. V Korolevu byly prováděny výzkumy ve dvou sousedních lokalitách – Gostryj věrch a Bejvar – se srovnatelnou stratigrafií, v níž byly rozlišeny industrie středního (I–Vb) a starého paleolitu (Vc–VIII) s výjimkou vrstvy Ia mladopaleolitického vzhledu. Chronologicky byly nejstarší industrie VII a VIII řazeny pod hranici Brunhes/Matuyama. V r. 1998 byla na Gostrém věrchu otevřena nová sonda XVIII do hloubky 12 m. V profilu bylo rozlišeno 27 stratigrafických jednotek, dokumentujících palynologicky i sedimentárně řadu teplých a chladných výkyvů v průběhu uplynulých 950 000 let. *J.-M. Geneste – L. Kulakovska – L. Meignen – V. Ussik – É. Boëda – P. Haesaerts*: Une industrie micoquienne dans le cadre du Paléolithique moyen d'Ukraine, 38–49. Z vrstvy IIa v Korolevu pochází industrie, která je řazena do micoquieny a v níž se projevuje bifaciální opracování, artefakty s přirozeným či vytvořeným hřbetem, metoda Kombewa, diskoidní koncepce uni- i bifaciální a také metoda Levallois. *V. I. Usik*: Korolevo. Nový aspekt výzkumu kulturního sloja V, 50–71. Reprezentativní kolekce industrie vrstvy V pochází ze šachty VI na vrchu Bejvar. Autor kriticky hodnotí její předchozí klasifikaci a konstatuje, že na podkladu remontáží, typologie jader i debitáže představuje svéráznou časnou (OIS 6) nevalloiskou industrii středního paleolitu bez jakýchkoliv známek bifaciální techniky, protože není možno uvažovat o vztazích k vrstvě Va. *J. Jaubert – M. Jarry*: Le Paléolithique moyen en Eurasie septentrionale : Géographie d'un continuum documentaire. Projet pour un Atlas, 78–101. Návrh na vytvoření mapové databáze pro osídlení středního paleolitu mírného pásu severní Eurasie sahajícího od Britských ostrovů přes sev. Španělsko, jižní Ukrajinu a Rusko, Anatolii a celou severní část Asie až po Japonsko. Připojena je tabulka geografických celků, soupis středopaleolitických kultur a vzory několika map. *L. Meignen – J.-M. Geneste – L. Kulakovska – A. Symyk – V. Usik – P. Haesaerts*: New Researches at Molodova V, a late Middle Palaeolithic Site in Western Ukraine, 102–117. Vrstvy 11 a 12 v Molodově V poskytly industrie, v nichž je většinou uplatněna levalloiská rekurentní paralelní metoda, v menší míře pak došedná metoda. Redukční postup byl zřejmě takový, že nejprve byly unidirekcionální metodou získávány

čepelí a později na stejném jádru po laterální a distální úpravě úštěpy. Proto je pouze malý počet vytěžených čepelových jader. Na rozdíl od dřívějších názorů jsou podle nových poznatků obě industrie poněkud mladší (~50 ka), nepředstavují však poslední stupeň středního paleolitu, který je na Krymu datován až kolem 30 ka. Molodovské industrie jsou čistě středopaleolitické a nevykazují žádné vývojové znaky. Ač takové čepelové industrie by teoreticky mohly tvořit základ bohunicien, nebyl pro to dosud nalezen žádný archeologický doklad a časová mezera mezi nimi hovoří proti této hypotéze. V celém Podněstří se žádná přechodní industrie neobjevuje, po archaických industriích následuje vyvinutý mladý paleolit (v Molodově V, vrstva 9: 28 ka). Podle nových objevů je časný mladý paleolit až v Zakarpatí v lokalitě Sokirnica (38 880 ± 110 BP) a podobného stáří je asi vrstva Ia v Korolevu I. V Podněstří jediné vrstva 4 v Kuličivce vykazuje znaky bohunicien. *M. Otte*: Les traditions au Paléolithique moyen, 118–131. Ve středním paleolitu se projevují i subtilní stylistické rysy tradice. Technické aspekty jsou většinou obecné, objevující se konvergentně a používáné podle nutnosti. Pravidla kulturního determinismu jsou mnohem přísnější než pravidla Přírody: objevují se i dnes v konformismu např. prehistorie. *N. Gerasimenko*: Dynamika paleoekologických obstanov na stojanke Sokirnica (Zakarpattje), 132–151. Lokalita leží na vysoké terase Tisy v hornotiské pánvi chráněna z jedné strany Vulkanickým a z druhé Poloninským pohořím. Pro palynologický rozbor bylo odebráno celkem 46 vzorků v odstupech 5 cm z profilu sondy AI z r. 2003, v němž jsou zastoupeny sedimenty počínaje koncem saalského zalednění po holocén. V pylových spektrech se teplé výkyvy OIS 5e, 5c, 5a a 3 výrazně projeví stejně jako chladné výkyvy 5d, 5b a 4. *O. Sytnyk*: Levaluaž'ki industriji zachodu Ukrajiny: Problemy chronologiji ta genezy, 152–169. Levalloiské industrie pocházejí z lokalit Korolevo (více vrstev), Velikij Gribočok (více vrstev), Bugliv V, Jezupil, Molodova V a I, Igrovicja I, Pronjatyn, Ketrosy, Kormaň IV a Kuličivka, kde byla získána TL-data. Na jejich podkladu autor vymezuje 6 chronologických fází, zahrnujících industrie od rissu (215 ka) až po střední würm (44 ka). Diskutuje o definici levalloiské metody a jejich různých variantách. *Z. Mester*: Mousterian industries in Hungary – 15 years later, 170–179. V r. 1989 vyšla monografie L. Kulakovské o středním paleolitu Karpatské kotliny, na niž se autor vztahuje a shrnuje nové poznatky o lokalitách Tata, Szelim a Kiskevěly. K otázce jankovičien říká, že v posledních letech byly zjištěny jeho typologické prvky v některých industriích (např. v jeskyních Szeleta a Kecskésgalya)

a zůstává otevřeným problémem. Nové datum převalloilo dole na barvívo v Lovasi do pozdního glaciálu (11 740 BP) a znaky dvou lidských zubů z jeskyně Remete-Felső neumožňují odlišit sapienta od neandertálce. Silicitový důl v Budapešti-Farkasrét poskytl dvě velmi odlišná data: 3480 – paroh a 40 350 – uhlík. V pohoří Cserhát byly objeveny stovky povrchových lokalit. V jeskyni Subalyuk bylo osídlení typického moustérienu v OIS 5e a typu Quina v OIS 4. Nový obraz byl získán o otevřené stanici Érd. Také k bábonyieniu jsou nové poznatky, které budou publikovány. *E. Marks*: A Western European origin for „Micoquian“ technology and tool forms? New data from the Middle Pleistocene of Iberia, 180–189. V Portugalsku byla objevena zříčená jeskyně Galería Pesada, v níž se nachází asi 4,5 m sedimentů s paleolitickými horizonty, z nichž nejmladší je datován ESR na 240 000 +30 000 –20 000 BP, tj. OIS 7. Industrie, zhotovená převážně z valounů kvarcitu a křemene, vykazuje širokou škálu redukčních technik od levalloiské přes diskoidní k podstavovým jádrům. Rovněž typologické spektrum je rozsáhlé a hojně je uplatněno oboustranné opracování. Vyskytují se acheulské klíny různých tvarů, micoqueské typy klínů i prondníky a nože a dokonce i listovité hroty. Doprovázeny jsou četnými drasady na úštěpech. *D. Cliquet*: The Middle Palaeolithic with bifacial tools in a regional context (Normandy, France): Contribution of recent work, 190–197. Středopaleolitické industrie s malým počtem bifaciálních nástrojů, jež se v Normandii objevují již ve fázích OIS 7 a 6, nejsou klasifikovány jako acheulské, ač jejich debitáž je převážně levalloiská. Práce je však věnována hlavně industriím svrchního pleistocénu počínaje stupněm OIS 5e. Jedna z nich (Saint-Brice-sous-Rânes) je datována TL na 40,6 ± 2,2 ka BP, a spadá tedy do údobí přechodu k mladému paleolitu. V této době dochází k rozkvětu industrií s bifaciálními nástroji, k nimž autor řadí moustérien s acheulskou tradicí (na JZ Francie a na S Iberického poloostrova), bohunicien, szeletien a altmühlen (střední Evropa) i lincombien/ranisien/jerzmanowicien (sev., střední a záp. Evropa). *V. Chabai – M. Patou-Mathis*: The patterns of raw material and fauna exploitation at Kabazi V, level III/2, 198–217. Abri Kabazi V je jedno z řady takových lokalit ve vnitřním horském pásmu na Krymu. Důkladné analýze byla podrobena industrie i fauna vrstvy III/2. Z více než 10 000 artefaktů je 140 nástrojů, mezi nimiž převládají drasady (56,72 %), bifaciální typy dosahují 22,39 %. Klasifikace: facies Ak Kaja krymského micoquienu. Ve fauně převládá saiga (*Saiga tatarica*), následuje *Equus hydruntinuss*, ostatní zvířata jsou zastoupena jednotlivými kostmi či zuby. Výsledkem archeozoologického

gické analýzy je zajímavá historie tohoto abri: Vrstva III/2 je palimpsest lidských i zvířecích okupací. Během minimálně jedné sezóny tam přespávala medvědice se svým mládětem. V létě to bylo sídliště lovců saigy. Po jejich odchodu hodovaly hyeny na zvířecích zbytcích. Krátkodobý jarní pobyt lidí sloužil k lovu equidů. *A. Vesel'skij*: Komplex artefaktov sredněpaleolitické stojanky Kabazi V, gorizont III/1A (Krym), 218–239. V této vrstvě byly odkryty tři koncentrace velkých kostí, rozsáhlé ohniště a tři jámy, nalezeno bylo téměř 26 000 artefaktů, z toho 437 nástrojů a 23 kostěných retušerů. Je to výsledek opakovaného pobytu lidí v době tvorby této vrstvy, kdy abri sloužilo jako sídliště/dílna krymského micoquienů. *O. Kononenko – N. Korniec' – S. Pean*: Charakteristika skupceň kistok mamonta věrchněpaleolitěčnoji stojanky Radomyšl' I, 240–254. V prostoru lokality Radomyšl' byly odkryty čtyři koncentrace mamutích kostí, z nichž první je popsána v tomto příspěvku. Na podkladu typologie kamenné industrie je lokalita kladena do starší fáze mladého paleolitu. Koncentrace I představuje víceméně okrouhlou strukturu, která je interpretována jako půdorys sídelního objektu.

Sborník přináší mnoho informací důležitých i pro středoevropský prostor.

kv

Peter Schmid: Die Keramikfunde der Grabung Feddersen Wierde (1. Jh. v. bis 5. Jh. n. Chr.). Feddersen Wierde, Band 5. Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet, Band 29. Isensee Oldenburg 2006. ISBN 3-89995-355-X. 92 str. s 5 obr., 92 tab., 92 tabel.

V l. 1955–1963 se podle projektu Deutsche Forschungsgemeinschaft uskutečnil pod vedením Wenera Haarnagela výzkum sídliště ve Feddersen Wierde na mořských marších (naplaveniny z jemného písku a bahnitých sedimentů) v ploché pobřežní krajině při širokém ústí Vezery do Severního moře u Bremerhavenu. Místo bylo osídleno v posledním století př. Kr. při ústupu moře (regrese) na okraji starších marší, kde za předchozího průniku moře do pevniny ve 2. a raném 1. stol. př. Kr. (transgrese Dunkerque I) vznikl na tehdejší pobřežní linii působením příboje široký násep z drobného štěrku a hrubého písku, skýtající převýšením asi o 1 m vhodnou polohu pro sídliště. Na těžší linii vzniklo zhruba současně ještě dalších sedm zemědělských osad, rovněž později transformovaných v umělé sídlištní pahorky – vurtu. Sídliště ve Feddersen Wierde bylo prozkoumáno téměř v celém svém rozsahu ca 4 ha a zjištěno jeho kontinuální osídlení až do

5. stol. po Kr., v jehož průběhu se jevílo 8 horizontů. Řadová zástavba původního plochého sídliště se v 1. stol. po Kr. přeskupila kolem středního okrouhlého prostranství do usedlostí, jejichž záměrně zvyšovaná úroveň vytvořila několik jader vurtu či několik dvorcových vurtů, které postupně srostly v celistvý velký vurt.

Při výzkumu byla již plně rozvinuta metodika této specifické součásti protohistorické sídlištní archeologie, jejíž základy položil ve 30. letech minulého století v Nizozemí van Giffen (vurt Ezinge). Je charakterizována mj. využitím možností, které skýtá značné zachování dřevěných pozůstatků objektů a artefaktů a rozsáhlým uplatněním přírodovědných metod (geologie, pedologie, rozbor rostlinných zbytků, palynologie). Dnešní Dolnosaský zemský ústav pro historický výzkum pobřeží ve Wilhelmshavenu, který založil prof. Haarnagel jako zprvu malé pracoviště r. 1938, se stal významným centrem takto zaměřeného bádání, které se vedle marší a vurtů týká zvláště také archeologie na dalším obvyklém půdním typu na daném území, tzv. geestu (písčité půdy z ledovcových nánosů), kde byl těžiskovým programem výzkum rozsáhlého sídliště ve Flögeln. V základní publikaci výzkumu se *W. Haarnagel (1979)* zaměřil na typy staveb, mezi nimiž vynikají dlouhé trojrodné domy s obytnou částí a chlévem, na strukturu a vývoj osídlení vurtu a na hospodářství tohoto sídliště. Ostatní archeologická a přírodovědná zjištění a jednotlivé složky náleзовého fondu jsou publikovány ve zvláštní řadě výsledků výzkumu ve Feddersen Wierde, v níž vedle citované práce Haarnagelovy a zde referovaných prací Schmidovy a Schusterovy (viz níže) vyšly ještě další tři svazky (*Körber-Grohne 1967; Haarnagel Hrsg. 1981; Reichstein 1991*). Hlavní část archeologického náleзовého fondu zůstávala tedy dlouho nepublikována, nyní však byl v tomto směru učiněn významný pokrok. Prof. P. Schmid, jeden z bývalých ředitelů zmíněného ústavu ve Wilhelmshavenu, ve svém zpracování keramiky v podstatě podrobněji dokládá a rozšiřuje závěry starších, zčásti svých vlastních prací o tom, jak tento druh nálezů může osvětlit kulturní vývoj na daném území. Od střední předřímské doby železné patří jednotná oblast, zahrnující SV Dol. Saska, pobřežní kraje Šlesvicka-Holštýnska a Severofříské ostrovy, se v posledním stol. př. Kr. diferencovala, přičemž na JV od řeky Schwinge, při ústí Labe a dále k V se vyskytly jevy obvykle spojované s langobardským osídlením (oddělená pohřebiště žen a mužů, vybavených nyní zbraněmi, v keramice nádoby se dvěma uchy nebo trojicemi pupků, nálevkovité poháry aj.). Keramika z Feddersen Wierde patří však ke kulturní oblasti

na Z od řeky Oste a blíže k Severnímu moři, zasahující přes Vezeru a vých. Frísko do sev. Nizozemí a připisované tradičně Chaukům. Na přelomu předřímské doby železné a starší doby římské se ve zkoumaném souboru projeví kontakty s porýnsko-vestfálskou skupinou jastorfské kultury (některé situly), jež pokračovaly i v době římské, kdy se v západnějším vnitrozemí zformoval rýnsko-vezerský kulturní okruh.

Svébytnost „chaukské“ oblasti ještě zesílila ve 2. a 3. stol., kdy k charakteristickým tvarům patřily mísy s nálevkovitým okrajem, nádoby na nožce a hrnce s úzkým hrdlem. Tehdy také zesílily vztahy k rýnsko-vezerskému okruhu, zprostředkované podél řek Hunte a Vezeru, projevující se variantami tvarových skupin podle Rafaela von Uslar a pokračující až do 4. století. Také keramika domácího rázu si uchovala své vůdčí tvary do 4. stol., asi od r. 300 se v ní však začíná projevovat plynulý přechod k „saské“ keramice doby stěhování národů. Dlouhodobý výskyt a rozšíření typické keramiky i v sousedních oblastech odporuje staršímu vydělování regionálních tvarových skupin (sk. Westerwanna, Perlberg, východofrísko-ammerlandská) a je naopak v souladu s pojetím „germánského okruhu při Severním moři“ (W. Böhme).

V jiné studii se P. Schmid (1995) věnoval závěrečné fázi osídlení vrtu Feddersen Wierde od 7. do 13./14. stol., kdy na prozkoumané ploše bylo možno rozeznat tři usedlosti. Nálezy ostruh z 9.–13. stol., publikované J. Schusterem (viz referát níže) poněkud překvapivě naznačují přítomnost příslušníků vyšší vrstvy.

L. Košnar

Literatura

- Haarnagel, W. 1979:* Die Grabung Feddersen Wierde. Methode, Hausbau, Siedlungs- und Wirtschaftsformen sowie Sozialstruktur. Text- und Tafelband. Feddersen Wierde 2. Wiesbaden.
- Haarnagel, W. Hrsg. 1981:* Einzeluntersuchungen zur Feddersen Wierde. Feddersen Wierde 3. Wiesbaden.
- Körber-Grohne, U. 1967:* Geobotanische Untersuchungen auf der Feddersen Wierde. Feddersen Wierde 1. Wiesbaden.
- Reichstein, H. 1991:* Die Tierknochen der Feddersen Wierde. Feddersen Wierde 4. Wiesbaden.
- Schmid, P. 1995:* Zur mittelalterlichen Besiedlung der Dorfwurt Feddersen Wierde, Samtgde. Land Wursten, Ldkr. Cuxhaven, Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet 23, 243–263.

Jörn Schuster: Die Buntmetallfunde der Grabung Feddersen Wierde. Chronologie – Chronologie – Technologie. Feddersen Wierde, Band 6. Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet, Band 30. Isensee Oldenburg 2006. ISBN 978-3-89995-6. 246 str. s 69 obr. a 24 tabulami, 31 tab.

Práce byla r. 2001 autorovou disertací na univerzitě v Göttingen a představuje zpracování další významné součásti nálezového souboru z výzkumu vrtu ve Feddersen Wierde (viz předchozí referát o práci P. Schmid, věnované keramice). Mezi 243 nálezy z barevných kovů z období od 1. stol. př. Kr. do 5. stol. po Kr. (11 dalších předmětů bylo středověkých a novověkých) dominovaly celé a fragmentární spony (109 ks), z nichž 82 bylo typově určitelných. Dále šlo o kování opasku, jehlice, náramky a prsteny, lékařské nástroje, kovové nádoby, součásti koňského postroje a výbavy jezdce, různá kování zčásti z výzbroje, kousky suroviny a dílenský odpad. Autor zahrnul do zkoumaného souboru též čtyři nepublikované železné ostruhy (jedna z konce předřímského období nebo starší doby římské, ostatní z 9.–13. stol.) a křesací kámen skandinávského typu z křemenného pískovce, datovaný v rozsahu mladší doby římské a doby stěhování národů.

Hlavní část knihy tvoří analýza a klasifikace jednotlivých typů nálezů, na jejichž základě se Schuster mj. snažil zpřesnit původní Haarnagelovo datování osmi sídlištních horizontů. Modifikovaná datace se vcelku příliš neodlišuje, u původního plochého sídliště se však předpokládá možný vznik již před polovinou posledního století př. Kr. a spíše kratší trvání případně jen do poloviny 1. stol. po Kr. Výrazněji se nyní také jeví trvání jednotlivých horizontů plochého sídliště v délce 25–30 let a horizontů vrtu v délce ca 50 let. Vynesení datovatelných nálezů z barevných kovů do plánů zástavby v jednotlivých přibližně synchronních horizontech přispívá k poznání prostorového vývoje sídliště a spolu se stratifikací těchto artefaktů i k datování okolních chronologicky nezřetelných nálezů.

Výrazným rysem vývoje sídliště je vyčlenění tzv. panského dvorce od 4. horizontu (podle Schuster 2. půle 2. stol.). Byl obehnan palisádou, vedla k němu zvláštní cesta, v jeho velkém domě nebyl ustájen dobytek, zřejmě však k němu patřil přiléhající oplocený areál železářské a kovolitecké výroby. Zatímco ve starší době římské byly předměty z barevných kovů, včetně asi 30 římských mincí, rozmístěny rovnoměrněji, ve 3. a 4. stol. je patrná jejich koncentrace v obvodu panského dvora, kde se např. našly všechny mince ze 4. století.

Zvláštností ve Feddersen Wierde je 17 hrobů uvnitř nebo v bezprostřední blízkosti sídliště, s jedinou výjimkou kostrových a odlišujících se tak od ritu soudobých pohřebišť. Čtyři z nich byly dětské, situované při vnějších stěnách domů a v jednom případě uvnitř pod ohništěm; zde Haarnagel uvažoval o lidských obětinách, jak je to podle stop usmrčení nanejvýš pravděpodobné u dětského pohřbu rovněž pod ohništěm na vurtu Hessens. Pohřby dospělých, z nichž ve třech byly milodary, mohly podle Schustera patřit jedincům, kteří zemřeli za mořských bouří, kdy pohřebiště (zničené snad později mořskou erozí nebo dosud nenalezené) bylo zaplaveno. Podle nálezu dvojice propojených kolínkovitých spon ze slitiny mědi, které byly takto spíše uloženy jako hrobový milodar než ztraceny, a podle četných jednotlivých lidských kostí v různých horizontech se J. Schuster domnívá, že pohřbů na sídlišti bylo více.

V kapitole o kovolitecké produkci v lokalitě jsou podrobně zkoumány také doklady výrobního postupu a s využitím mikrosnímků stopy pracovních operací. Kovolitectví tam začalo ve 2. půli 1. stol. po Kr. a trvalo do nejmladšího horizontu doby stěhování národů, neomezovalo se však jen na panský dvorec. Podle prostorově spjatých nálezů tyglíků k odlévání a výfucen (dyzen) se zbytky železné strusky předpokládá autor sepětí obou výrob. Zvláštní kapitola je věnována výsledkům analýz kovu (mj. tvrdosti a vodivosti) za použití nejmodernějších přístrojů.

V nejstarším období osídlení lokality svědčí nálezy z barevných kovů o vztazích k oblastem německého Středohoří, od počátku doby římské až do 3. stol. jsou zvláště podle spon patrné vazby k Polabí, odkud snad mohly být některé kovolitecké postupy převzaty. Určité tvary, jako kolínkovité spony s dlouhým vinutím, jsou možná místní variantou.

Římské importy, v předmětných oblastech nověji spojované zejména s diplomatickými a vojenskými kontakty, přicházely asi hlavně námořní cestou, ve starší době římské mají takovéto předměty z barevných kovů analogie především v Nizozemí. Nejpozději ve 4. stol. je patrné omezení styků se vzdálenějšími oblastmi, předměty římsko-provinciálního původu se již neobjevují, většina tvarů byla rozšířena v místním prostředí tzv. trojúhelníku mezi Labem a Vezrou. Schusterova monografie skýtá velmi důkladné vyhodnocení důležité složky nálezů z Feddersen Wierde a přispívá k poznání tohoto mimořádného naleziště i celé oblasti od konce starého letopočtu do doby stěhování národů.

L. Košnar

Sborník 5. Sborník příspěvků z 5. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 6.–9. 6. 2006 v Louce u Znojma. Klenby. Praha 2007. 383 str.

Zkoumáním kleneb se stavebněhistorické badání archeologickému vzdaluje jen zdánlivě. Již sama stratigrafie klenebních zásypů může poskytnout cenné poznatky o vývoji staveb. Při odstraňování vrstev nad klenbami bývají nezřídka získávány mimořádně cenné artefakty, mj. početné kolekce kachlů, které ve středověku a časném novověku hojně sloužily jako vhodný materiál při zarovnávaní rubů kleneb, což potvrzuje i řada příkladů z českých zemí. Zejména však poznávání kleneb přináší klíčové opory pro slohové a chronologické určení a významnou měrou napomáhá k ozřejmení účelu objektu jako celku a jeho jednotlivých částí. Řešení shodných otázek bývá rovněž očekáváno od archeologických výzkumů staveb, které ovšem, pokud jsou realizovány bez mezioborové spolupráce, mnohdy postrádají smysl.

Velkým množstvím důležitých zjištění a cenných podnětů je doslova nabita souhrnná stať *M. Rykla* (279–308) o klenutých světnicích středověkého a časně novověkého stáří. Autor známý vzácnou schopností rozpoznat vztahy mimofádně složitých situací (o čemž nás hned přesvědčí třeba v nedávných publikačních prezentacích neuvěřitelně detailních průzkumů středověkých domů pražského Starého Města) rovněž s udivující bravurou dokáže postihnout povahu základních „pravidel“ historického stavitelství, ovšem současně boří některé naše dosud neochvějně představy o „pravidlech“ jiných. Jestliže se ještě nedávno zdálo, že vše podstatné o podobě a účelu dřevěných konstrukcí, jež v podobě valené klenby nebo obdobných útvarů sloužily jako završení obytných místností, zformuloval v několika pozoruhodných studiích J. Škabrada, M. Rykl opětovně překvapuje rozsáhlými doplňky dosavadních poznatků a upozorněními na řadu důležitých, dosud ale opomíjených aspektů. Vybírá dobře poznané příklady z různých částí střední Evropy, které vypovídají o současnosti projevů jak vysloveně archaických, tak konstrukčně a výtvarně nepoměrně náročnějších, aniž by jejich uplatnění bylo odvislé od sociálního kontextu. Nástup „vývojově pokrokových“ rysů přitom sledáváme již v počátcích výskytu vydrávených místností. Zřizování starobylých konstrukcí však v masové míře přetrvává až do samého závěru uvedeného časového rozpětí, a to rovněž v sociálně vyšším prostředí. Rozličenost forem dřevěného zateplení obytných místností, charakteristického projevu středověkého stavitelství, se tedy rozhodně neslučuje s různě publikovanými předsta-

vami o možnostech rozpoznat jakési obecně platné vývojové zákonitosti. Díky M. Ryklovi je také stále více zřejmé, že uplatnění vzdutého zastropení není přímo či nepřímo zapříčiněno dymným provozem, ale mnohem úžeji souviselo se snahou vytvořit tepelnou pohodu ve světnicích, k níž přispívala právě lepší cirkulace vzduchu v horních částech takto vytvarovaného, vydrveného prostoru. Silný byl rovněž vliv jistého tradicionalismu.

Vymykají-li se možnostem našeho poznání dávné pohnutky zámožných stavebníků, z nichž mnozí ještě v 16. stol. upřednostňovali při zateplování obytných místností masivní roubené, z kuláčů sestavené konstrukce, o mnoho více dnes nerozumíme ani důvodům, které vedly k užívání „přežitých“ slohových výtvarných prvků. Na klenby pojednané v duchu gotického tvarosloví, avšak zbudované až v pozdním 16. či v počátcích 17. stol. nahlíží z různých úhlů A. *Kwaśniewski* (161–172), přičemž si všímá především významového (sémiotického) pozadí stavební produkce. Obdobné jevy, které mohou nezřídka vést k omylům při dataci, sledujeme i v jiných obdobích. Za připomenutí stojí třeba často nekritické vřazování staveb mezi románské, aniž by bylo odůvodněno jiným způsobem než odkazem na výskyt úzkých, půlkruhově sklenutých okének s nálevkovitě rozevřenými špaletami bez tesaného ostění.

Příspěvek V. *Razíma* (35–54) o hradu Vizmburku výrazně přesahuje téma konference, právě proto ale přitahuje pozornost, neboť seznamuje s celou řadou cenných poznatků o podobě této mimořádné lokality. Vývoj sídla ve 3. čtvrtině 13. stol. svědčí o značných, zřejmě v poměrně rychlém sledu nastupujících proměnách záměrů stavebníka (resp. stavitele) uspořádat jednotlivé dispoziční části. Výrazně se zřejmě lišila komunikační osnova prvotního půdorysu hradu. Původní vnitřní zástavba zamýšlená zjevně v mnohem menším rozsahu záhy zanikla, pokud vůbec byla realizována. Dokončení stavebního díla patrně souvisí se závratnou kariérou Tasa z Vizmburka ve službách panovníka v cizině. Předtím patrně příslušník nepříliš významného rodu z Podkrkonoší disponoval nepoměrně skromnějšími prostředky. Tyto okolnosti vybízejí k velké opatrnosti při interpretování založeném na typologické klasifikaci dispozice. Výsledné prostorové schéma, vyznačující se zástavbou položenou takřka po celém obvodu hradby, rozhodně nepředstavovalo prvotní záměr, tím méně bylo svázáno s nějakým obecně platným principem. Naše hodnocení Vizmburka – jak autor důrazně upozorňuje – může být navíc dosti zavádějící, neboť stavební části a kamenické architektonické vybavení jsou mimořádně dobře dochovány. Nesouměřitelnost s obdobnými šlech-

tickými rezidencemi tedy nemusí být nutně dána odlišně náročnou podobou zástavby sídel, ale různou měrou dochování stavebních konstrukcí srovnávaných lokalit.

P. *Kodera* (5–12) v názvu svého článku uvádí, že předkládaný historicko-sémantický rozklad staročeských výrazů pro klenbu považuje za pokus, jedná se však o důkladně sestavený přehled, který umožňuje postihnout mj. řadu funkcí, jež v pozdním středověku a časném novověku náležely sklenutým prostorům. Nepochybujeme-li dnes o významu sémantického bádání při poznávání (nejen) hmotné kultury, vzbuzuje pečlivě připravená stať velkou radost, neboť plně navazuje na dosud ojedinělé studie J. Macka, které v české literatuře představovaly velmi vzácné kořeny.

Jan Kypřta

Świat Słowian wczesnego średniowiecza. Red. M. Dworaczyk – A. B. Kowalska – S. Moździoch – M. Rębkowski. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, *Szczecin – Wrocław 2006*. 667 str.

Sledovat současnou publikační produkci polského archeologického bádání o raném středověku rozhodně není snadným úkolem, a to již na úrovni dílčích témat. Nelze však přehlédnout, že téměř neskutečně obsáhlou bibliografií některých badatelů nezřídka skládají příspěvky, které se obsahově často překrývají, nebo z větší části opakují obecně známá fakta. Jen nemnoho studií je metodicky nápaditých. Přesto jsou výsledky naší archeologie v této konfrontaci o několik řádů skromnější. Důkazem neutuchající píle polských badatelů je i referovaný sborník věnovaný Władysławu Łosińskému, vynikajícímu znalci pestré palety problémových okruhů raně středověkých dějin Pomoří a severní části Velkopolska. Vypočítáváme-li jubilentovy klíčové studie, pak bychom neměli pominout příspěvky o přílivu orientálních mincí do severských zemí, pohřebním ritu či artefaktech skandinávského charakteru v Polsku, hlavně pak o topografii časného Štětína a osídlení v jeho okolí.

Při listování objemným sborníkem, naplněným více než pěti desítkami statí, zaujmou především ty články, jejichž autoři se zabývají otázkami směny a obchodu. W. *Filipowiak*, neodmyslitelně spjatý s výzkumem Wolinu, výrazně přispěl k poznání severské mořeplavby. I tentokrát prezentuje mj. pozoruhodný nález torza jednoho z wolinských vraků, jehož konstrukce prozrazuje skandinávské stavební zvyklosti. Dendrochronologie poskytl nejen datační opory, ale také určila původ dřeva z jednotlivých

konstrukčních částí, čímž umožnila detailně postihnout „životopis“ lodi. Dřevo použité ke stavbě bylo skáceno asi v 60. letech 8. stol. v oblasti mezi Lübeckem a Šlesvikem, dílčí opravy byly zřejmě učiněny rovněž v tomto regionu nedlouho po roce 910, další pak po 40 letech patrně už ve Wolinu; to již loď byla vzhledem k rozsahu defektů užívána pouze ke krátkým plavbám. Nedlouho poté posloužila velká část trupu jako stavební materiál při zpevnění břehu wolinského přístavu.

Polské země patří k těm oblastem, kde ve více lokalitách evidujeme početnější soubory drobných kupeckých závaží, z nichž některé jsou provázeny pozoruhodnými náleзовými okolnostmi. K takovým příkladům také náleží v současné době zkoumané pohřebišťe ve velkopolských Dziekanowicích. Při rozsáhlém odkryvu bylo registrováno již 1150 hrobů, z nichž 23 poskytlo celkem 24 kusů závaží, které doplňuje dalších 37 exemplářů z objektů a vrstev. Typologickou a metrickou klasifikaci jejich překvapivě různorodých forem prezentují A. a J. *Wrzesiński*; na sociální interpretaci tohoto zvyku, doloženého v tak výjimečně vysokém počtu, si ještě musíme počkat. K. *Wachowski* se pokouší v širším teritoriálním záběru celého Polska stanovit parametry váhových systémů raného středověku a časného vrcholného středověku, opět ale předkládá spíše jen hypotetické závěry.

Cenné výsledky přinesl výzkum piastovského hradu Bytom Odrzański. Koncepcí pečlivě vedeného systematického odkryvu rozhodně obstojí před přísnými kritérii. Zajímavé poznatky vyplývají z vyhodnocení distribuce jednotlivých druhů artefaktů a zvířecích kostí, která se stala jednou z důležitých opor úvah o vnitřním členění zástavby. Vzácnější předměty se soustřeďují v části označené jako *castrum minus*, uvažovaném okrsku sídla správce hradu, kde shledáváme také nápadnou koncentraci jednotlivě rozptýlených mincí a rovněž závaží. Nálezový kontext ražeb z 11. stol. přibližuje S. *Moździoch*, jejich numismatické posouzení předložil S. *Sucho-dolski*, jenž se zároveň zamýšlí nad možnostmi výpovědi tzv. ztrátových mincí. Počátky monetarizace směny lze v Polsku dobře postihnout již ve více oblastech. Naopak v českých zemích můžeme daný jev nastinit pouze v hrubých obrysech, velkou naději ale vzbuzují dosud vesměs nepublikované, poměrně četné nálezy mladších denárových ražeb získaných při novějších výzkumech v jádru Prahy.

Dějiny českých zemí se přímo týká jen jeden, zato však velmi závažný příspěvek, v němž R. *Procházka* a M. *Wihoda* vykreslují osudy Moravy v prvním století po zániku velkomoravské říše. Podíl druhého uvedeného autora prozrazují pokusy o nové výklady písemných pramenů, které byly již zčásti

publikovány. Zajímavým způsobem jsou nastíněny možné vazby moravské nobility k vládcům rodících se států Přemyslovců a Piastovců. Impulsem pro napsání studie se stal projekt, jenž má za cíl vyhodnotit výzkum přerovského hradu, který – jak se dnes obecně soudí – se na přelomu tisíciletí dočasně stal vojenským opěrným bodem s polskou posádkou. Argumentace je odvozena především ze specifické konstrukce fortifikace a dendrodat, jež odpovídají údajům písemných pramenů. Přítomnost cizí posádky pak měla mít údajně vliv i na morfologii a výzdobu zdejší keramiky, která je nápadně blízká souborům z více či méně vzdálených polských lokalit. Můžeme však danou úvahu relevantně odůvodnit? Proč by měly mít krátkodobé vojenské operace kolem roku 1000 přímou souvislost s produkcí keramiky? Vždyť mnohé keramické okruhy (nejen) raného středověku nerespektovaly geografické ani státní hranice. Nijak tedy nemusí překvapovat shody mezi soubory ze střední Moravy a blízkých polských regionů.

Výskyt shodné či velmi podobné keramiky ve vzájemně poměrně vzdálených oblastech bývá vysvětlován různě. Několik způsobů výkladu, které bilancuje B. *Stanisławski*, skýtají ve Skandinávii nalézané soubory keramiky, jejichž analogie nebo obdoby jsou charakteristické pro výrobní okruhy oblastí na jih od Baltského moře. Zatímco pro období mezi závěrem 10. a 13. stoletím jsou tyto nádobí, které jsou evidovány ve velkém množství ve více lokalitách Gotlandu i pevninského Švédska, spojovány s usídlením přestěhovaného slovanského obyvatelstva, naopak početně nepoměrně skromnější doklady z předcházejícího období (od 8. stol.) jsou považovány za importy.

Jubilant významnou měrou přispěl k rozpoznání raně středověkých žárových hrobů v Pomoří a sev. Velkopolsku, které jsou označovány podle eponymní severoněmecké lokality Alt-Käbelich a řazeny nejčastěji do 8. a 9. století. Pohřební ritus je charakterizován jámami, v jejichž výplni jsou volně rozptýleny spálené kosti, zbytky pohřební hranice a fragmenty nádob (někdy slepitelné do celých tvarů). Postupně se geografický rámec známých dokladů daného způsobu pohřbívání značně rozšířil, nověji rovněž o Malopolsko, což přesvědčivě dokládají B. S. *Szmoniewski* a A. *Tynieć-Kępińska*. Důvodně proto můžeme prokázání existence tohoto jevu očekávat rovněž v českých zemích; výzkumy by neměly pomíjet, že se zde objekty tohoto typu mohou vyskytovat, a to rovněž při odkryvech sídlišť, jak ukazuje zajímavý příklad z Pomoří, který prezentuje A. *Krzyszowski*.

Jan Kypka

G. A. Wagner – H. Rieder – L. Zöller – E. Mick Hrsg.: Homo heidelbergensis. Schlüsselfund der Menschheitsgeschichte. Konrad Theiss Verlag GmbH Stuttgart 2007. ISBN 978-3-8062-2113-8. 366 s., foto, grafy a kresby v textu.

Dne 21. října 1907 byla v pískovně u obce Mauer nedaleko Heidelbergu nalezena dělníkem Danielem Hartmannem lidská spodní čelist, kterou již první odborník (Otto K. F. Schoetensack), který ji dostal k posouzení a v r. 1908 publikoval, nazval *Homo heidelbergensis*. Ke stoletému výročí tohoto významného nálezu byla ve dnech 18.–19. 10. 2007 uspořádána konference, k níž vyšel sborník. V úvodu jsou otištěny pozdravné projevy starosty obce Mauer, předsedy zájmového sdružení „Homo heidelbergensis“, sponzora publikace i konference, předmluva vydavatelů a pohled do historie i výhled na činnost sdružení. Další příspěvky jsou začleněny do tematických skupin: Nález, Přírodní prostředí, Evoluce, Kultura a Jiné.

D. Wegner: Der Unterkiefer des Homo heidelbergensis – Höhepunkt zweihundertjährigen naturwissenschaftlichen Sammelns in der Region, 19–44. Historie dvousetleté badatelské a sběratelské činnosti v regionálních šterkovnách, jejímž vyvrcholením byl nález čelisti, protože dělníci i majitelé pískoven byli o významu fosilií informováni. Prvou rekonstrukci lebky provedl Hermann Klaatsch. *J. Kontny – U. A. Glasmacher – T. Bechtädt: „Reisetagebuch“ eines Fossils, 45–63.* „Deník“ manipulací s čelistí, zaznamenávající její přesuny. V r. 1909 byla O. Schoetensackem předána Geol.-paleont. ústavu univerzity v Heidelbergu. Během druhé světové války byla uložena spolu s jinými sbírkami v solném dolu Kochendorf v obci Bad Friedrichshall, v r. 1945 zabavena americkou armádou a r. 1947 nalezena s poškozeným chrupem na smetišti v šachtě zmíněného dolu (chybějí dva premoláry). Jsou zaznamenány jednotlivé preparace i cesty na výstavy či ke studijním účelům. *E. Mick – D. Wegner: Mauer und sein Homo heidelbergensis, 64–83.* Přehled novodobé činnosti různých osob a obce Mauer, odhalení pamětního kamene v prostoru místa nálezu (1977), založení pracovní skupiny „Archäometrie“ (1990, G. Wagner, L. Zöller), založení „Sdružení“ (2001), publikace a zasedání k různým „kulatým“ jubileím a výstava v Mauer, kde je plánováno zřízení muzea. *L. Zöller – B. Urban – U. Hambach: Klima- und Umweltveränderungen während des Eiszeitalters, 84–112.* Výklad o klimatických změnách v pleistocénu doprovázený četnými korelačními křivkami. Srovnání marinních izotopických stupňů MIS s křivkou susceptibilitu čínských sprašových profilů či srovnání středoevropských předeemských interglaciálů (Schöningen, Reinsdorf, Holstein) s jihofrancozskými profily v Massif Central a korelace posledních sedmi glaciálních cyklů podle klimatických signálů v antarktických ledovcových vrtech s křivkou MIS s teplými výkyvy 5e, 7e, 9e, 11c a 15. Návrh korelace spodních mauerských písků, odkud nález čelisti pochází, se stupni MIS ve dvou alternativách: MIS 13 nebo 15. Nepochybně však *Homo heidelbergensis* žil v prostředí teplého interglaciálu. *B. Eitel – G. A. Wagner: Die Entstehung der Neckarschlinge als Ausdruck der Fluss- und Reliefentwicklung im nördlichen Baden-Württemberg, 113–126.* Mnoho metrů mocné sedimenty šterkopísků v Mauer a okolí se zachovaly v důsledku toho, že řeka Neckar přeložila svoje koryto a tím se uzavřela několik kilometrů dlouhá smyčka, kterou dříve protékala a kde sedimentovala. *H. D. Schreiber – M. Löscher – L. Ch. Maul – I. Unkel: Die Tierwelt der Mauerer Waldzeit, 127–159.* Pískoven na katastrech obcí Mauer, Bammental a Wiesebach byla v minulosti celá řada, avšak pouze v pěti byla nalezena fauna. Během uplynulých 200 let bylo nashromážděno značné množství osteologického materiálu, uloženo dnes v několika sbírkách, takže fauna ze spodních písků je dobře dokumentována. Dnes, kdy většina pískoven již není aktivní, jsou nálezy jen sporadické, avšak v pískovně, z níž pochází čelist, soustavně těží mikrofaunu M. Löscher. Zvířecí společenstvo indikuje interglaciální prostředí. *D. Mania: Die ersten Menschen in Europa, 160–183.* Přehled staropaleolitických nalezišť v Evropě, mediteránní oblasti a na Kavkazu. *T. Hardt – W. Henke: Zur stammesgeschichtlichen Stellung des Homo heidelbergensis, 184–202.* Práce, která nastiňuje diskusi o problematice antropologické klasifikace fosilních humánních materiálů, přináší soupis nejdůležitějších středopleistocenních nálezů z Evropy, Afriky a po jednom z Číny a Indie i alternativní vývojová schémata. Jako závěr diskusí mezi protagonisty teze „Out of Africa“ a multiregionalisty se podle autorů rýsuje možnost přiblížení názorů v tom, že *H. heidelbergensis* byl předkem evropského a/nebo afrického *Homo sapiens*, ač i tento model skrývá řadu problémů. *G. A. Wagner: Altersbestimmung: Der lange Atem der Menschwerdung, 203–225.* Přístupnou formou podané vysvětlení různých metod užívaných pro datování kvartéru (radiometrické, TL, OSL, ESR, paleomagnetismus), údaje o stáří vybraných lokalit v Evropě a Africe a na Floresu. Stáří heidelbergské čelisti se může pohybovat okolo 600 tisíc let. *J. Schweizer: Molekulare Paläontologie: Alte DNA, 226–240.* Podobně koncipovaná práce o využití „staré“ DNA pro datování fosilií. Upozorňuje zejména na potíže, např. je podle dosavadních zkušeností stáří 100 tis. let považováno

ciálů (Schöningen, Reinsdorf, Holstein) s jihofrancozskými profily v Massif Central a korelace posledních sedmi glaciálních cyklů podle klimatických signálů v antarktických ledovcových vrtech s křivkou MIS s teplými výkyvy 5e, 7e, 9e, 11c a 15. Návrh korelace spodních mauerských písků, odkud nález čelisti pochází, se stupni MIS ve dvou alternativách: MIS 13 nebo 15. Nepochybně však *Homo heidelbergensis* žil v prostředí teplého interglaciálu. *B. Eitel – G. A. Wagner: Die Entstehung der Neckarschlinge als Ausdruck der Fluss- und Reliefentwicklung im nördlichen Baden-Württemberg, 113–126.* Mnoho metrů mocné sedimenty šterkopísků v Mauer a okolí se zachovaly v důsledku toho, že řeka Neckar přeložila svoje koryto a tím se uzavřela několik kilometrů dlouhá smyčka, kterou dříve protékala a kde sedimentovala. *H. D. Schreiber – M. Löscher – L. Ch. Maul – I. Unkel: Die Tierwelt der Mauerer Waldzeit, 127–159.* Pískoven na katastrech obcí Mauer, Bammental a Wiesebach byla v minulosti celá řada, avšak pouze v pěti byla nalezena fauna. Během uplynulých 200 let bylo nashromážděno značné množství osteologického materiálu, uloženo dnes v několika sbírkách, takže fauna ze spodních písků je dobře dokumentována. Dnes, kdy většina pískoven již není aktivní, jsou nálezy jen sporadické, avšak v pískovně, z níž pochází čelist, soustavně těží mikrofaunu M. Löscher. Zvířecí společenstvo indikuje interglaciální prostředí. *D. Mania: Die ersten Menschen in Europa, 160–183.* Přehled staropaleolitických nalezišť v Evropě, mediteránní oblasti a na Kavkazu. *T. Hardt – W. Henke: Zur stammesgeschichtlichen Stellung des Homo heidelbergensis, 184–202.* Práce, která nastiňuje diskusi o problematice antropologické klasifikace fosilních humánních materiálů, přináší soupis nejdůležitějších středopleistocenních nálezů z Evropy, Afriky a po jednom z Číny a Indie i alternativní vývojová schémata. Jako závěr diskusí mezi protagonisty teze „Out of Africa“ a multiregionalisty se podle autorů rýsuje možnost přiblížení názorů v tom, že *H. heidelbergensis* byl předkem evropského a/nebo afrického *Homo sapiens*, ač i tento model skrývá řadu problémů. *G. A. Wagner: Altersbestimmung: Der lange Atem der Menschwerdung, 203–225.* Přístupnou formou podané vysvětlení různých metod užívaných pro datování kvartéru (radiometrické, TL, OSL, ESR, paleomagnetismus), údaje o stáří vybraných lokalit v Evropě a Africe a na Floresu. Stáří heidelbergské čelisti se může pohybovat okolo 600 tisíc let. *J. Schweizer: Molekulare Paläontologie: Alte DNA, 226–240.* Podobně koncipovaná práce o využití „staré“ DNA pro datování fosilií. Upozorňuje zejména na potíže, např. je podle dosavadních zkušeností stáří 100 tis. let považováno

za dolní hranici, k níž je možno ještě získat z kostí k analýze vhodnou DNA; riziko kontaminace s recentní DNA při práci v laboratoři je neobyčejně vysoké. Přesto je to cesta, která může v budoucnu vést k vyřešení mnoha otázek v antropogenezi. *H. Müller-Beck*: Das Alt- und Mittelpaläolithikum Mitteleuropas, 241–266. Úvodem vymezuje geografický pojem střední Evropy, zdejší chronologii pleistocénu a společenstva velké fauny. V záp. Evropě lze první stopy acheuléenu zjistit již ve starších fázích cromeru, ve střední Evropě jen ojedinělé doklady osídlení v pozdním cromeru. K dosud publikovaným materiálům z Mauer (A. Rust, K. W. Beinbauer) se staví kriticky, protože nepocházejí ze stratifikovaných poloh, avšak nepochybuje o tom, že heidelbergci byli tvůrci vyspělejšího acheuléenu a lovci velké zvěře. Pouze výběrově zmiňuje asi 120 větších stře-dopaleolitických lokalit s ohledem na jejich lovecké či jiné aktivity. Konstatuje, že existuje větší počet sídlišť a loveckých tábořišť na březích řek i jezer a že jsou známy důležité sledy jeskyních sedimentů, na jejichž podkladu můžeme soudit, že od posledního interglaciálu byla střední Evropa neustále navštěvována skupinami lovců až do počátků mladého paleolitu. *M. Löscher – C. Eibner – D. Wegner*: Alte und neue Funde von Steinwerkzeugen aus den Mauerer Sanden, 267–279. Při prosívání písků za účelem získání mikrofauny bylo v poslední době nalezeno několik drobných rohovcových artefaktů. Z vyobrazených čtyř kusů mají dva zřetelné bulby a dorzální opracování. Již dříve byla publikována menší kolekce podobných předmětů, mezi nimiž je řada nesporných úštěpů. Během konference pak M. Löscher ukázal zcela nový nesporný úštěp a E. Hoffmann velký artefakt z písčitého křemence, pocházející rovněž z poloh prosívaného písku, upomínající na nálezy Rustovy. Artefakty tedy v polohách, v nichž ležela čelist, skutečně jsou. *H. Rieder – C. Eibner*:

Zur Kulturgeschichte des Werfens, 280–297. Od nálezu dřevěných oštěpů v Schöningen se používání vrhacích zbraní ve starém paleolitu považuje za samozřejmé. V článku je popsána experimentální výroba oštěpů toho typu i jejich použití, dále jsou vyobrazeny různé typy oštěpů a harpun s kamennými či kostěnými hroty. Je podán historický vývoj vrhacích zbraní. *V. Storch*: Wurzeln tierischer Natur in menschlicher Kultur oder Die Schatten unserer Vergangenheit, 298–307. Autor se zabývá atavistickými znaky v chování a v grimasách lidí ve srovnání s lidoopi, např. šimpanzem (pozdravný polibek dvou šimpanzů je srovnáván se známým polibkem státníků). Ve výhledu autor vyzývá, aby moderní člověk žil v harmonii se sebou samým i se živým a neživým světem. *W. Schirmer*: Entstehung der Flusslandschaften als Lebensraum des frühen Menschen im süddeutschen Schichtstufenland, 308–319. Vznik a charakter různých typů říčních teras jako základního prvku geomorfologie krajiny. Stratigrafie mauerských písků a jejich pravděpodobná chronologická pozice. Autor předpokládá v pleistocénu dva typy říčních systémů: a) řeky se širokým řečištěm a b) meandrující řeky. Pro oba typy vyobrazuje recentní příklady: a) z periglaciální oblasti Aljašky, b) White River v Jižní Dakotě. *H. D. Schreiber*: Projekt „Bestandsaufnahme und Dokumentation der Fossilien aus den Mauerer Sanden“, 320–334. Katalogizace všech dostupných nálezů fosilních zvířecích kostí z mauerských písků. Publikaci mj. doplňuje glosář cizojazyčných slov a rejstřík názvů a jmen.

Na některých člancích této velmi užitečné knihy je znát snaha o formu přístupnou širšímu okruhu čtenářů, některé jsou pojaty striktně odborně. V každém případě poskytuje kniha mnoho informací o nálezu samém a problematice s ním spojené i o přírodním prostředí doby, z níž čelist pochází.

kv

REDAKCE AUTORŮM

Archeologické rozhledy jsou recenzovaný časopis. Příspěvky procházejí recenzním řízením, jehož výsledek slouží k formulaci vyjádření redakce. Za věcný obsah příspěvků odpovídá autor. Příspěvky nejsou honorovány.

Nezbytnou součástí každého článku je max. třístránkový český podklad pro překlad, nebo dvou- až pětistránkový cizojazyčný souhrn, dále český abstrakt postihující cíl práce, v rozsahu 7–15 řádků, a 5–7 klíčových slov. Příspěvky odevzdané v jiném než českém či slovenském jazyku musejí být doprovázeny českým či slovenským souhrnem. Je třeba dodržovat zavedený způsob citací (viz AR 50 1998, 336–338). Pokud jsou při odkazech používány zkratky, je nutné připojit jejich seznam za výčet použité literatury. Poznámky pod čarou je nutné zařadit (s příslušným očíslováním, provázaným s odkazy v textu) za konec textu.

Při tvorbě obrazových příloh je platný formát 126 x 195 mm, což platí i pro digitalizované obrázky. Nezapomeňte, že po zmenšení předlohy do formátu AR nesmí výška písmen na obrázku klesnout pod 2 mm, při počítačovém zpracování obrázků dbejte rovněž na dostatečnou sílu čar. Mapy, plány a kresby musejí být opatřeny grafickým měřítkem. Digitalizované obrázky jsou přijímány ve formátech .TIFF, .EPS, .AI, .PSD, .JPG, v rozlišení min. 500 DPI a s jednotným a srozumitelným označením dle jména autora, ev. lokality. Bude-li velikost obrázku přesahovat 15 MGB, připravte se na příp. žádost redakce o kompresi. Redakce nepřijímá obrázky ve formátu .DOC. Nevkládejte digitalizované obrázky do textu. V případě digitalizované verze obrázků je třeba redakci zaslat i jejich výtisk očíslovaný ručně v souladu s popisky. Očíslované texty popisků k obrázkům, grafům a tabulkám připojte za text příspěvku (nikoli přímo na obrázky nebo na příslušná místa v toku textu). Tisk barevných příloh platí autor.

Nevyžádané příspěvky se nevracejí. Pokud si autor nepřeje, aby jeho práce byla po vytištění zařazena na internetové stránky AR (www.arup.cas.cz/cz/publikace/rozhledy.html), je třeba sdělit nesouhlas písemně redakci.

Děkujeme za dodržování těchto zásad, které urychlí cestu Vašeho textu na stránky AR.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Authors are responsible for ensuring the accuracy of the factual content in their contributions. All contributions will undergo a peer review process, the results of which express the editors' opinion. The editors regret that no remuneration can be made for submissions.

Texts are accepted in the English, French, German, Polish and Slovak languages. Each article must include an English abstract of 7–15 lines, 5–7 keywords, and a summary for translation into Czech. Authors are requested to adhere to the standard citation in AR; should references include abbreviations, then for the sake of clarity a list of these must be appended to the bibliography.

Illustrations, accompanied by captions in the text section, should be of high quality and must be numbered. The valid format for illustrative insets is 126 x 195 mm. Authors are asked to ensure that lettering on illustrations is at least 2 mm high after reduction. Illustrations are accepted also in .TIFF, .EPS, .AI, .PSD, .JPG, min. 500 DPI. The editors regret that they cannot accept illustrations in .DOC format. Maps, plans and drawings must include a scale.

The unsolicited manuscripts will be not returned. Authors who do not wish their work to be made available post-publication on the AR Internet pages (www.arup.cas.cz/cz/publikace/rozhledy.html) are required to advise the editors this.

The editors are grateful to authors for adhering to these instructions, as this will allow submissions to appear in AR with the minimum of delay.